

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

1/2013 • 14 €

1800-luku

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

111. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Marko Lamberg

Toimitussihteeri: Elina Katainen

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Seija Jalagin, Anu Lahtinen, Marko Tikka

Hallitus: Pauli Kettunen (pj.), Petri Karonen, Tiina Kinnunen,

Tuomo Lappalainen, Harri Rinta-aho, Janne Virkkunen (vpj.)

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

pro.tsv.fi/haik ■ ISSN 0018-2362

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Marko Lamberg, "Hanki itselles oppia, leipään päästäksesi" 1

1800-luku

Piia Einonen, Myyttinen Viipuri ja monikielinen todellisuus – etnisen alkuperän ja kielen merkitys 1800-luvun alun kaupunkiympäristössä 3

Anne Ollila, Kuva modernisoituvasta Suomesta – Härmän häijät kahleissa 1869 17

Laura Stark, Toimittajien ja itseoppineiden maaseutukirjeenvaihtajien suhde osana suomenkielisen lehdistön nousua 1847–1865 28

Olli Heikkinen, Kansakunnan viritäjät – sivistyksen kirjallinen ectos ja rahvaan laulu 43

Joonas Korhonen, Wienervalssin kulkeutuminen Euroopassa 1800-luvun ensimmäisen neljänneksen aikana 55

1700-luvun kohteliaisuuskuulttuuri

Soile Yliuori, Luonnollisuuden retorikka 1700-luvun englantilaisessa naisten kohteliaisuuden diskurssissa 68

Kolumni

Seija Tiisala, Hautausmaat – niiden arvo ja viehäty 81

Katsaus

Mirkka Lahdenperä, Miksi biologiejakin kiinnostaa historiallinen kirkonkirja-aineisto? 84

Keskustelua

Lars Westerlund vastaa emeritusprofessori Viljo Rasilan sotasurmatiedostoa arvioivaan puheenvuoroon 89

Syväluotaus

Pasi Tuunainen, Mediakohua ja pienten ihmisten talvisotaa 97

Arvosteluja

Panu Pulma (toim.), Suomen romanien historia (Riina Haanpää) 102

Ritva Kylli, Saamelaiten kaksi kääntymystä. Uskonnon muuttaminen Ultsjoen ja Enontekiön lapinmailla 1602–1905 (Jukka Nyssönen) 103

Laura Stark, The Limits of Patriarchy. How Female Networks of Pillfery and Gossip Sparked the First Debates on Rural Gender Rights in the 19th-Century Finnish Language Press (Ann-Catrin Östman) 105

Rainer Knapas, Tiedon valtakunnassa. Helsingin yliopiston kirjasto – Kansalliskirjasto 1640–2010 (Marja Kokko) 106

Kristiina Kalleinen, Kansallisen tieteen ja taiteen puolesta. Kalevalaseura 1911–2011 (Laura-Kristiina Moilanen) 107

Klaus Lindgren (toim.), Syrjän kultaa, kieli kun puukko. Etelä-Pohjalaisen Osakunnan vaihteita 1908–2008 (John Strömberg) 108

Kai Häggman, Sanojen talossa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1890-luvulta talvisotaan (Jennica Thylin-Klaus) 110

Seppo Aalto, Sotakaupunki. Helsingin vanhankaupungin historia 1550–1639 (Ali Pyllkäinen) 112

Jarkko Keskinen, Oma ja yhteinen etu. Kauppiaiden keskinäinen kilpailu ja yhteistyö Porin paikallisyhteisössä 1765–1845 (Jouko Nurmiainen) 113

Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), Kirjeet ja historiantutkimus (Ilkka Leskelä) 115

Leena Kurvet-Käosaar & Lea Rojola (toim.), Aino Kallas. Negotiations of Modernity (Tiina Miettinen) 116

Timo Soikkanen, Venäjän varjo. Turun Suomalaisen Yliopiston juurilla (Pekka Harttila) 118

Terttu Mämmelä, Kotona maailmassa. Youth for understanding Suomessa 1958–2008 (Pia Koivunen) 119

Jan Hecker-Stampehl, Vereinigte Staaten des Nordens. Integrationsdein in Nordeuropa im Zweiten Weltkrieg (Pauli Heikkilä) 120

Jukka Tarkka, Karhun kainalossa. Suomen kylmä sota 1947–1990 (Aappon Kähkönen) 121

Jouko Vahtola, Suomen mäkihypyyn historia. Helsingin "Urheista" Matti Nykäseen (Jouko Kokkonen) 123

Thomas Hunt, Drug Games. The International Olympic Committee and the Politics of Doping, 1960–2008 ja Mike Dennis & Jonathan Grix, Sport under Communism. Behind the East German "Miracle" (Erkki Velttenniemi) 124

Jorma Ahvenainen, The History of the Near Eastern Telegraphs before the First World War (Yrjö Kaukiainen) 126

Jesse Keskiäho, The Reception and Use of Christian Ideas about Dreams and Visions in the Early Middle Ages (400–900) (Rosamond McKitterick) 127

Tiedemaailma

Pitkäaikainen toimitussihteeri ja kuvittaja on poissa (Päiviö Tommila) 129

Pysyvyttä sähköiseen viittaamiseen (Outi Hupaniitty) 130

1800-luvun tutkimuksen verkoston 5. vuosikokouksen (Johanna Wässhölm ja Ann-Catrin Östman) 131

Parhaat historiablogit palkittu (Anu Lahtinen) 132

Palkittuja 132

Viestöhistorian portaali ja verkkolehti SHF:n postituslista 133

Oikaisu 133

Kirjoittajat 133

Notes on the contents 134

Kansi: Vaasalainen valokuvaaja Julia Widgrén (1842–1917). Widgrénistä ja hänen urastaan kerrotaan Anne Ollilan artikkelissa tässä lehdessä. Kuva: Pohjanmaan museo.

”Hanki itselles oppia, leipään päästäksesi”

”Meidän aikoinamme on se käsitys tieteistä tullut joltensakin yleiseksi, että ne owat tarpeelliset wain siinä määrässä, kuin ne tuottawat suoraa hyötyä. Jos tällä mietteellä tarkoitettaisiin ihmisen hengellistä puolta, sitä, joka woimistuttaa hänen sielun-kykyänsä, olisi siinä jotakin perää. Mutta kun sanotaan: hanki itselles oppia, leipään päästäksesi, niin osoittaa se suurta ymmärtämättömyyttä tieteen arwon suhteen. Tieto on itse-woimainen, se on itse oma tarkoitusperänsä. Sillä ei ole muuta mielilauseetta, kuin ’totuus ja edistys.’”

Näin lausui Helsingin yliopiston rehtori, mutta kuten vanhahtava kirjoitusasu paljastaa, sanoja ei ollut nykyinen viranhaltija, vaan hänen kaukaisempi edeltäjänsä Adolf Edvard Arppe vuonna 1869 sisäänkirjoituspäivän puheessaan. Vaikka suomalainen yhteiskunta oli tuolloin vasta toipumassa peräkkäisten katovuosien aiheuttamasta nälänhädästä ja väestömenetyksistä ja varmasti tarvitsi myös kaiken sen avun, jonka tieteentekijät saattoivat sille tarjota, Arppe katsoi asiakseen tähdentää tieteen itsenäisyyttä. Tiede ei ole vain kouluttautumista ammattiin, vaan sillä on korkeampi henkinen päämäärä – ainakin, jos on uskominen Arppea, joka ei suinkaan ollut ympäröivästä yhteiskunnasta vieraantunut velto humanisti, vaan modernisoituvalle maalle yhä tärkeämmäksi käyneen tieteenalan eli kemian tutkija.

Arppea on kuitenkin ylevistä sanoistaan huolimatta vaikea nostaa jalustalle tieteen va-

pauden esitaistelijaksi. Useimpien historian ja nykyhetkenkin henkilöahmojen tavoin Arppe ei ollut persoonana yksiulotteinen tai ristiriidaton, mikä hänen toiminnassaan tuli esiin muun muassa sensuurin ja ylioppilaiden valvonnan kiristämisenä ja oman edun ajamisena tieteen edun rinnalla tai varjolla. Ehkä on riittävää todeta, että hän olisi todennäköisesti pärjännyt hyvin myös 2000-luvun alun tiedepolitiikassa ja akateemisissa piireissä.

Mainitun puheensa kanssa Arppe tosin olisi täysin eri linjoilla kuin nykyiset vallanpitäjät, jotka näkevät yliopistot ennen muuta ja jotkut ehkä ainoastaankin mitattavissa olevien tulosten kautta. Sivistysyliopisto on kuopattu epätaloudellisena pilvilinnana. Yliopistojen koulutustehtävä näyttäytyy nykyisin useasti vain läpivirtausprosenttien vertailuina ja niiden perusteella annettuina palkintoina tai langetettuina rangaistuksina rahahanoja säätelemällä. Opiskelijat pitää myös saada ”sisään” ja ”ulos” yhä nopeammin. ”Ulos” tarkoittaa tietenkin tässä yhteydessä työmarkkinoita, jotta työt tulisivat tehdyiksi, verot maksetuiksi ja kulutus saataisiin jatkamaan kasvuaan ikuisesti tai ainakin siihen asti, kunnes luonnonvarojen rajallisuus tulee vastaan. Jos joku siinä sivussa sattuu kehittymään sielukkaammaksi ihmiseksi, niin sopiihan sekin, kunhan se tapahtuu tavoitevalmistumisaikojen puitteissa.

Pyrkimys nopeuttaa opintoja on pitänyt sisällään monenlaisia uudistuksia: vanhan yli-

opistokaupungin mukaan nimetty reformi teki periaatteessa mahdolliseksi tavoittaa ihanne eli valmistua maisteriksi viidessä vuodessa. Opinto-ohjausta on tehostettu, samoin opinnäytetöiden ohjaamista, opiskelijatytyväisyyttä mitataan aikaisempaa säännöllisemmin ja kurssikuvauksiin on kirjattu sisältöjen ja muotojen ohella myös niin kutsutut osaamis- ja oppimistavoitteet, jotka voivat joskus olla seikkaperäisiäkin kuvauksia alkaen esimerkiksi kohdasta a) päätyn vaikkapa kohtaan m) tai vielä kauemmaksi – näin siksi, että opiskelija tietäisi jo ennalta, mikä on tärkeää ja olennaista ja mihin hänen kannattaa keskittää kallisarvoinen aikansa.

Koska yliopistoissa edelleen tuntuu työskentelevän enimmäkseen väkeä, jolle opetus ja tutkimus tai ainakin jompikumpi on kutsumus-tehtävä, yliopistot ovat alistuneet turhan kuuliaisesti rooliinsa toiveidentynnyreinä. Toki epädemokratiaa lisänneellä yliopistouudistuksella on ollut oma roolinsa talouden tarpeista nousseiden kehitysvaateiden läpiviemisessä.

Kaiken kiiruhtamis- ja tuottavuuspuheen keskellä on päässyt unohtumaan se, että opiskelijan omalle kehitykselle pitäisi antaa tilaa – antaa aikaa kokeilla eri oppiaineita, rohkaista itsenäiseen ajatteluun ja työskentelyyn sekä suorastaan edellyttää, että opiskelija ottaa itsekin vastuuta opintojensa kulusta ja harjaantuu niiden aikana erottamaan olennaisina pitämänsä asiat vähemmän tärkeistä. Aiemmin nämä asiat olivat itsestäänselvyksiä, ja toki niitä pidetään edelleen ihanteina, mutta käytännössä tämä yliholhoavaksi rakennettu järjestelmä turruttaa ja passivoi lahjakkaitakin opiskelijoita ja rohkaisee tai pakottaa oppiaineita roikottamaan tutkimukseen asti myös sellaisia, joiden paikka ei välttämättä olisi siinä oppiaineissa eikä välttämättä edes yliopistossa. Työmarkkinoilla tällaiset ovat

sitten aidosti lahjakkaiden tiellä, koska tutkintojen sisältöjä ja arvosanoja tarkastellaan harvoin – useimpiin työpaikkoihin riittää peruskriteerinä jokin muodollinen tutkintotodistus.

2000-luvun alun – ja sitä myöten myös lähitulevaisuuden – suomalaisen yliopiston ja yhteiskunnan suurena uhkana on se, että korkeampi koulutus ei enää arvosta itsenäisyyttä eikä tiedon soveltamista. Juuri ne ovat tärkeitä tieteen ja sitä myöten koko kulttuurin edistymiselle ja uusiutumiselle. Ei yksikään kurssi voi perustua täysin jossain opinto-ohjelmassa esitettyihin kaavamaisiin oppimis- tai osaamistavoitteisiin ikään kuin opiskelijan mieli olisi tabula rasa, jonne opettaja copy-paste-toiminnolla siirtää virallisesti kanonisoidut oppimissisällöt. Myös opettajalla on oltava oikeus soveltaa ja tuoda esiin erityisosaamistaan. Jokaisen opiskelijan pitäisi kurssin aikana saada jotain, joka ei ehkä ole ollut tarkoitus – kutsutaanpa sitä vaikka opetuksen lisäarvoksi – eli jokin havainto tai idea, joka edistää hänen yksilöllistä kehittymistään ja mahdollisesti jopa johtaa johonkin arjen tai tieteen innovaatioon.

* * *

Lopuksi totean vielä asian, joka on luettavissa tässä numerossa ilmestyvästä muistokirjoituksestakin: Historiallisen Aikakauskirjan pitkäaikainen toimitussihteeri Veikko Kallio kuoli vaikeaan sairauteen tammikuussa. Toimitus suree hänen poismenoaan. Historiallinen Aikakauskirja on kuitenkin edelleen hyvissä käsissä: lehden hallitus valitsi helmikuussa uudeksi toimitussihteeriksi Elina Kataisen, jolla on vankka kokemus toimitustöistä. Toivotan hänet tervetulleeksi ja toivon, että lehti kiinnostaa vanhoja ja uusia lukijoita jatkossakin.

MARKO LAMBERG
marko.lamberg@abo.fi

Piia Einonen

Myyttinen Viipuri ja monikielinen todellisuus

– ETNISEN ALKUPERÄN JA KIELEN MERKITYS 1800-LUVUN ALUN KAUPUNKI-YMPÄRISTÖSSÄ¹

Oliko suomi Viipurissa yleiskieli, *lingua franca*, vai tuliko kaupungissa toimeen venäjällä? Miten tulokkaihin suhtauduttiin, ja oliko etnisellä taustalla merkitystä? Piia Einonen valottaa artikkelissaan Viipurin niukasti tunnettuja kielioloja ja yleisesti 1800-luvun alkupuolen historiaa. Artikkelissa tuodaan paikallistason lähdeaineiston avulla esiin uusia näkökulmia arjen kielenkäyttöön ja etnisiin suhteisiin sekä arvioidaan uudelleen Viipurin monikulttuurisuutta.

Viipuri on kaupunki, jota yhä ympäröi lähes myyttinen hohde. Se on usein noussut vertauskuvaksi menetetyille Karjalalle², ja sitä on muisteltu ja kaivattu. Käsitystä historiallisesta Viipurista on rakennettu pitkälti kaupungissa asuneiden ja eläneiden tutkijoiden jo vuosisata sitten kirjoittamien historiateosten perustalle. Tässä artikkelissa pyrin purkamaan Viipurin historiaan liittyviä myyttejä ja syvälle juurtuneita kä-

sityksiä monikulttuurisen ja -kielisen kaupunki-yhteisön ristiriidattomuudesta. Tutkin aikalaisien arkipäiväistä kielenkäyttöä, käsityksiä viipurilaisuudesta ja näkemyksiä etnisyyden merkityksestä. Erityisesti tällaiset kysymykset nousivat esiin jaettaessa porvarisoikeuksia. Vaikka kaupungin poikkeuksellisenä nähtyä monikielisyyttä ja -kulttuurisuutta on toistuvasti korostettu, ei 1800-luvun alkupuolen Viipurin kielenkäytöstä todellisuudessa tiedetä paljoakaan.

Viipurissa elettiin 1810- ja 1820-luvulla murrosaikaa, kun se ”venäläiskauden” jälkeen liitettiin Suomen suuriruhtinaskunnan yhteyteen vuonna 1812. Juuri kyseinen ajanjakso Vanhan Suomen yhdistämisestä³ muuhun Suomeen aina vuoteen 1839, jolloin kaupunkiin perustettiin hovioikeus, on mielenkiintoinen tutkimuskohde, sillä poliittinen, kulttuurinen ja kielellinen suuntautuminen nousi tuolloin uudella tavalla esiin.⁴

1. Kiitän Jyväskylän yliopiston Early Modern Morals -tutkimusryhmän jäseniä tekstin kommentoimisesta. Tutkimus liittyy Yhteiskunnan historian huippututkimusyksikön toimintaan ja työtä ovat rahoittaneet Rajalla halkaistu kansa -akatemiaprojekti sekä Koneen säätiö.

2. Ks. Anssi Paasi (1996) *Territories, Boundaries and Consciousness. The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border*, Chichester: John Wiley & Sons, 114.

3. Vanhan Suomen ja Suomen suuriruhtinaskunnan yhdistämisestä ja yhtenäistämisyrittämisistä ks. O. A. Kallio (1901) *Viipurin läänin järjestämisestä muun Suomen yhteyteen*, Helsinki: Max Engman (2009) *Pitkät jäähyväiset. Suomi Ruotsin ja Venäjän välissä vuoden 1809 jälkeen*, Helsinki: WSOY, erityisesti 9–122.

4. Vrt. tästä murroskaudesta Johanna Wassholm (2008) *Svenskt, finskt och ryskt. Nationens, språkets och historiens*

Tätä murroskautta on tutkittu niukasti, kun taas 1800-luvun jälkipuolisko on ollut laajasti kiinnostuksen kohteena. Viipurin historiassa 1830- ja 1840-luvun taite on nähty vedenjakajana, jolloin uusi sukupolvi astui esiin ja Vanhan Suomen muuttunut asema sekä uudistunut hallinto alkoivat todenteolla vaikuttaa alueen kielellisiin ja kansallisiin oloihin ja henkiseen ilmapiiiriin.⁵ Vuosisadan alkupuoli on yleisemminkin jäänyt Suomen historiassa vähemmälle huomiolle kuin jälkipuoli suurine uudistuksineen ja sortokausineen. 1800-luvun alkupuolisko on nähty eräänlaisena esihistoriana myöhemmälle, dynaamiselle ajanjaksolle. Johan Wilhelm Ruuth kutsuukin aikaa hiljaiselon ajanjaksoksi (*”stillastændets epok”*).⁶

Eksplisiittisiä ilmauksia etnisyydestä, kielestä tai kieliryhmään kuulumisesta löytyy alkuperäislähteistä vain harvoin ennen 1800-luvun kansallista heräämistä, jolloin kieli alettiin ymmärtää kansakunnan rakentamisen välineeksi.⁷ Kieleen, taustaan ja viipurilaisuuteen liittyvät ristiriidat pulpahtelivat kuitenkin toisinaan esiin muiden tapausten lomassa ja niiden kautta avautuu näköaloja arjen kielenkäyttöön sekä aikalaisten näkemyksiin muista kansallisuuksista. Lähdeaineistona olen käyttänyt Viipurin maistraatin, raastuvanoikeuden ja kämnerinoikeuden aineistoa sekä senaatin anomusakteja. Käytännössä kieleen ja kansallisuuteen liittyviä kysymyksiä sivuttiin jossain määrin maistraatissa, jossa muun muassa hyväksyttiin uudet porvarit ja hoidettiin kaupungin hallinnollisia asioita, sekä erityisesti kämnerinoikeudessa. Se oli alempi kaupunkituomioistuin, joka autonomian ajan alun Viipurissa käsitteli lähes kaikki riita- ja rikostapaukset raastuvanoikeuden keskittyessä lähinnä taloudellisten kysymysten selvittelyyn.⁸ Kämnerinoikeuden päätöksistä oli mahdollista valittaa raastuvanoikeuteen ja sieltä edelleen hovioikeuteen. Maistraatin sekä maaherran ja myöhemmin kuvernöörin päätöksistä oli puolestaan mahdollista valittaa senaattiin. Senaatin talousosasto otti vastaan talouteen, kaupunkihallin-

toon ja moneen muuhun elämänalaan liittyviä valituksia ja anomuksia. Olen käyttänyt senaatin talousosaston anomusdiaareja ja akteja, joissa on Viipurista tulleita valituksia porvariksi ottamisesta tai porvarisoikeuksien epäämisestä.

Muistojen Viipuri

Monikulttuurisuus ja -kielisyys on aikaisemmassa tutkimuksessa esitetty toistuvasti Viipurille tunnusomaisena piirteenä, mutta asiaa on tutkittu tarkemmin vasta viime vuosina. Monikulttuurisuus ymmärretään tässä yhteydessä Viipuria luonnehtivana käsitteenä, joka kattaa niin yhteisön monikielisuuden kuin monietnisyyden.⁹

dimensioner hos E. G. Ehrström 1808–1835, <http://www.doria.fi/handle/10024/33682>, 4; ks. myös Jouko Teperi (1965) *Vanhan Suomen suomalaisuusliike. I. Kehityspiirteitä ja edustajia 1830-luvulta 1850-luvun alkuun, Historiallisia tutkimuksia* 69, 1, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 20–23.

5. Teperi (1965) 17, 41; ks. myös Peter Stadius (2002) 'Språkpolitik och språkpraxis i viborgsk tidningspress' teoksessa Marika Tandefelt (toim.) *Viborgs fyra språk under sju sekel*, Helsingfors: Schildts, 70.

6. Ks. esim. J. W. Ruuth (1906) *Viborgs stads historia I–II: utgifven på Viborgs stads bekostnad*, Helsingfors: Viborgs stad, 788–789; Kati Katajisto (2009) *Isänmaamme keisari, Topelius-seuran julkaisuja* 4, Helsinki: Topelius-seura ry, 40.

7. Marika Tandefelt (2002) 'Fyra språk på en marknad', teoksessa Marika Tandefelt (toim.) 15; ks. myös Matti J. Castren (1954) 'Helsingin koti- ja ulkomaankauppiat vv. 1809–1853', teoksessa *Kauppiaiden ja merenkulkijain Helsinki. Entisaikain Helsinki V*. Helsinki: Helsinki-Seura, 225–226; Kimmo Katajala (2005) *Suurvallan rajalla. Ihmisiä Ruotsin ajan Karjalassa, Historiallinen Arkisto* 118, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 43; kansallisesta identiteetistä Katajisto (2009).

8. Viipurin kämnerinoikeuden pöytäkirja-aineisto on vuoden 1820 jälkeen säilynyt lähinnä renovoituina versioina Viipurin hovioikeuden arkistossa. Senaatin anomusdiaarit sekä aihepiiriin liittyvät aktit olen käynyt läpi koko ajanjaksolta, muun arkistoaineiston viiden vuoden välisin otannoin. Viipurissa majoillut venäläinen sotaväki sekä sotilaiden hankintoja hoitavat marketentit kuuluivat pääsääntöisesti sotilashallinnon alaisuuteen (Tandefelt (2002) 48), joten sotilaisiin liittyviä juttuja ei aineistossa juurikaan ole.

9. Monikulttuurisuus-käsitteen katsotaan yleisesti viitteen taavan yhteisöön tai yhteiskuntaan, jossa erilaisuus on

Erityisesti Marika Tandefelt¹⁰ ja Robert Schweitzer¹¹ ovat tutkineet Viipurin kielellisiä ja etnisiä oloja, mutta historian yleisesityksistä Johan Wilhelm Ruuthin ja Gabriel Laguksen yli sata vuotta sitten kirjoittamat teokset ovat vieläkin keskeisimmät. Viipurin historia -teoksia on uudistettu ja päivitetty 1970- sekä 1980-luvulla, mutta yhä Ruuthin tutkimustuloksiin nojaten. On syytä muistaa, että Ruuth kirjoitti omasta kaupungistaan ja yhteisöstä, jossa hän eli. Teokset on kirjoitettu poliittisesti levottomaan aikaan 1900-luvun vaihteessa, mikä on todennäköisesti vaikuttanut siihen, että tekstissä pyritään korostamaan rauhanomaista yhteiseloä ristiriitojen sijasta. Kuten Ruuth kirjoittaa: "– i allmänhet en sällspord enighet dåförtiden var rådande inom detta samhälle –"¹² Tandefelt pysyy Ruuthin linjoilla todeten monikielisyyden ja -kulttuurisuuden olleen tyypillisesti viipurilaista: "Den för viborgarna gemensamma traditionen var att kunna acceptera fler språk och fler kulturer i en och samma miljö."¹³ Ristiriitoja aiheuttaneet kulttuuriset ja taloudelliset erityispiirteet, kuten maaorjuus¹⁴, tutkimuksessa sen sijaan on sivutettu lähes täysin.

Historiatieteellisten tutkimusten ja tulkintojen ohella Viipuria ympäröi laaja kudelma erilaisia uskomuksia, mielipiteitä ja myyttejä, jotka eivät useinkaan perustu arkistolähteisiin vaan romantisoituihin ja henkilökohtaisiin muisteluihin.¹⁵ Silmiinpistävimpiä Viipuriin liitettyjä myyttejä ovat kaupunkiyhteisön ristiriidattomuuden ohella suuriruhtinaskunnan kontekstissa poikkeuksellisena nähty monikulttuurisuus sekä suomen kielen merkityksen korostaminen. Vaikka kaupungin etninen jakautuminen on tunnistettu, ei tutkimuksessa ole pohdittu sen merkitystä kaupunkilaisten toimintamahdollisuuksille.¹⁶ Viipuria on tutkittu ja muisteltu 1800-luvun jälkipuoliskon kansallisen heräämisen ja 1900-luvun menetyksen aiheuttaman trauman tirkistysaukoista, jolloin kuva Viipurista ja sen historiasta on jähmettynyt yksiulotteiseksi sekä muuttumattomaksi. Kuten Rainer Knapas to-

teaa osuvasti, "Viipurin historiaa ja kulttuuria on tavallisimmin viimeisen 150 vuoden aikana tarkasteltu historiallisesti värityneiden käsitteiden kautta."¹⁷ Näitä Viipurin historian ympärille kiertäviä, kieleen ja etnisyyteen liittyviä käsitteitä sekä myyttejä pyrin tässä tutkimuksessa haastamaan ja tarkastelemaan samalla monikulttuurisuuden 1800-luvun alkupuolen aikalaisille asettamia haasteita.

Keistä Viipurin väestö sitten koostui ja miten aikalaiset ymmärsivät kielellisen ja etnisen todellisuuden ympärillään? J. W. Ruuth kirjoittaa kansallisuuksista¹⁸ (*nationaliteterna*) ja kuvailee

hyväksytyä ja jossa toiseuden ei nähdä uhkaavan muiden identiteettiä, arvoja tai kulttuuria. Ks. esim. Alessandro Silj (2010) 'Introduction', teoksessa Alessandro Silj (toim.) *European Multiculturalism Revisited*, London / New York: Zed Books, 1–2.

10. Tandefelt (2002).

11. Robert Schweitzer (2008) *Finnland, das Zarenreich und die Deutschen. Gesammelte Studien zum europäischen Nordosten*. Festgabe zum 60. Geburtstag des Verfassers. Herausgegeben von Uta-Maria Liertz. Helsinki/Lübeck: Aue-Stiftung/Verlag Schmidt-Römhild.

12. Ruuth (1906) 804; vrt. Rainer Knapas (2003) 'Viipurin kulttuurista 1750–1850 – historiankirjoitusta ja ongelmia', teoksessa *Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 14*. Helsinki: Viipurin Suomalainen kirjallisuusseura, 55–56.

13. Tandefelt (2002) 66.

14. Ks. Ruuth (1906) 802–803, 806; Piia Einonen (2013) 'Cultural Conflicts in a Border Town: Question of Russian Serfdom in Vyborg in the Beginning of the 19th Century' (käsi­kirjoitus).

15. Ks. esim. Victor Hoving (1960) *I gamla Wiborg taltes 4 språk: kåserier*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag.

16. Ks. Piia Einonen (2011) 'Suuntaviivoja kielen, etnisyyden, uskonnon ja identiteetin tutkimiseen autonomian ajan alkupuoliskon Viipurissa', teoksessa Yury Shikalov, Jukka Kokkonen, Tapio Hämynen ja Aleksandr Pashkov (toim.) *Rajalla halkaistu kansa. Karjalaisten kansallidentiteetin, uskonnon ja kielen kehitys 1800-luvun alusta nykypäiviin*, Joensuu ja Petroskoi: Itä-Suomen yliopisto ja Petroskoin valtiollinen yliopisto.

17. Knapas (2003) 53.

18. Kansallisuuden sekä etnisen ja kielellisen ryhmän käsitteistä ks. Erik Allardt & Christian Starck (1981) *Vähemistö, kieli ja yhteiskunta. Suomenruotsalaiset vertailevasta näkökulmasta*, Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY, 18–20.

ryhmien koostumusta, lukumäärää sekä voima-
suhteita henkilö- ja sukulähtöisesti. Ruuth on
laskenut väestönlaskentaa mukaillen Viipurin
asukkaista olleen vuonna 1812 saksankielisiä
12,5 prosenttia, ruotsinkielisiä 14, suomenkieli-
siä 44 ja venäjänkielisiä – sotaväkeä lukuun otta-
matta – 30 prosenttia. Todennäköisesti rekiste-
röinti on tapahtunut äidinkielen perusteella,
mutta se ei kerro Viipurin kielellisestä todelli-
suudesta paljoakaan. Useat kaupunkilaiset oli-
vat kaksi- tai monikielisiä, eivätkä kenties edes
identifioineet itseään siihen kieliryhmään, jonka
jäseniksi olivat syntyneet. Viipurin väkiluvusta
on esitetty monenlaisia tulkintoja riippuen käy-
tetystä lähdeaineistosta, mutta henkikirjojen
mukaan Viipurissa oli 3 341 asukasta vuonna
1820 ja 3 916 vuonna 1840. Kaupunkilaisten to-
dellinen määrä oli kuitenkin suurempi, sillä
muun muassa sotaväki ja palveluksesta vapautet-
ut perheineen sekä sairaaloiden ja vankiloiden
asukit puuttuvat näistä luvuista. Voimakas väes-
tönkasvu alkoi 1840-luvulla.¹⁹

Ruuth jaottelee kansallisuudet etnisen ja kie-
lillisen alkuperän mukaan huolimatta siitä,
kuinka pitkään perheet ja suvut olivat asuneet

Viipurissa.²⁰ Tutkimus perustuu *Wiborgs Tidning*
-sanomalehdessä vuonna 1865 kolmiosaisena
julkaistuun artikkeliin ”Wiborgs fyra nationalite-
ter”, joka on mielipidekirjoituksen kaltainen,
suomalaiskansallisen ajattelun sävyttämä ja po-
leeminen teksti. Kirjoittajaa ei mainita, mutta
Ruuth epäilee artikkelin olevan peräisin Johan-
nes Alfthanin kynästä. Tämä oli lehden entinen
toimittaja ja kiihkeä viipurilaisen liberalismin
edustaja, joka asettui fennomanian ja sveko-
manian väliin, mutta korosti suomen kielen ja
suomalaiskansallisen ajattelun merkitystä. Teksti
kirvoitti useita kriittisiä vastauksia, joita Ruuth
ei kuitenkaan ottanut huomioon.²¹ Levätessään
J. W. Ruuthin perinnön varassa Viipurin histo-
rian tutkimus samalla toistaa Ruuthin kansalli-
sen näkökulman sävyttämiä tulkintoja. Esimer-
kiksi hänen lehtiartikkelista poimimansa käsitys
suomen kielen asemasta eräänlaisena yleiskiele-
nä, *lingua francana*, jota kaikki osasivat auttavas-
ti puhua ja ymmärsivät (”så godt som hvarje
Wiborgsbo förstår och behjelpigen kan tala fins-
ka”), esiintyy lähes kaikissa Viipurin kielioloja
käsittelevissä tutkimuksissa.²² Kenties suomi

Vrt. käsitteisiin, joita Pietarissa käytettiin suomalaisista
sekä suomenkielisistä inkerinmaalaisista: Max Engman
(2003) 'Suomen toiseksi suurin kaupunki', teoksessa In-
keri Pitkäranta (toim.) *Eurooppalainen ja suomalainen
Pietari, Kansalliskirjaston Gallerian julkaisuja 4*, Helsinki:
Helsingin yliopiston kirjasto, 21–22.

19. Henkikirjaväkiluvut Ulla Ijäs (2008) *Piikojä ja puoti-
puksuja. Sukupuolitunnetun työnjako 1820- ja 1830-lukujen
Viipurissa*, painamaton pro gradu -tutkielma, Tampereen
yliopisto (<http://tutkielmat.uta.fi/pdf/gradu02405.pdf>)
20, ks. myös 5–6, 18; vrt. Ruuth (1906) 793–804, 806; J. W.
Ruuth & Erkki Kuujo (1981) *Viipurin kaupungin historia
IV:1, vuodet 1812–1840*, Helsinki: Torkkelin Säätiö, 39–43;
Jaakko Paavolainen (1981) 'Väestöolot', teoksessa *Viipurin
kaupungin historia IV: 2, vuodet 1840–1917* (vuodet 1840–
1900 kirjoittanut J. W. Ruuth ja uudistaneet Aimo Halila
et al., jotka myös kirjoittaneet vuodet 1900–1917), Helsin-
ki: Torkkelin Säätiö, 247; ks. myös Frans P. von Knorring
(1833) *Gamla Finland eller det forna Wiborgska Gouver-
nementet*, Åbo: Christian Ludvig Hjelt, 50–51, 234, liitetau-
luko nro 6; Schweitzer (2008) 174, 183–184. Äidinkielestä
ks. Tandefelt (2002) 12–13.

20. Ruuth (1906) 793–804; ks. myös Tandefelt (2002) 15;
Ijäs (2008) 18–19; vrt. Engmanin mainitsemat suoma-
lainen ja ruotsalainen kansakunta (Engman (2009) 26).
Kansallisuuden ja kielen suhteesta ks. myös Jennica Thy-
lin-Klaus (2009) 'Språknormer, skandinavism och svensknationell mobilisering. Idéhistoriska aspekter på den tidiga svenska språkplaneringen i Finland', teoksessa Hanna Lehti-Eklund & Camilla Wide & Gunilla Harling-Kranck & Seija Tiisala & Marko Lamberg (toim.) *Folkmålsstudier. Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi*, Helsingfors, 223–224.

21. *Wiborgs Tidning* 29.11.1865, 2.12.1865, 6.12.1865,
9.12.1865, 27.12.1865, 3.1.1866, 10.1.1866, 24.1.1866 (mikrofilmikopio, Jyväskylän yliopiston kirjasto); Ruuth (1906) 793 (viite 2), 896; Stadius (2002) 84–90; ks. myös Ijäs (2008), 19. Johannes Alfthan oli kuvernementinkirjuri Anton Alfthanin poika (ks. tämän artikkelin luku Vieras, porvari vai viipurilainen?; ks. myös Sven Hirn (1998) 'Johannes Alfthan' teoksessa *Kansallisbiografia* (<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/>)).

22. *Wiborgs Tidning* 29.11.1865 (lainaus); ks. myös Ruuth (1906) 800; Ruuth & Kuujo (1981) 42; Paavolainen (1981) 247–255; Tandefelt (2002) 46, 62; ks. myös Knapas (2003)

oli sanomalehtiartikkelin kirjoitusajankohtana 1860-luvulla arkisen kanssakäymisen kieli, mutta ennen 1840-lukua näin ei vaikuta olleen.

Viipurin kaltaisessa monikulttuurisessa yhteisössä etnisen alkuperän määrittäminen on haastavaa. Useat kaupungissa keskeiseen rooliin nousseet suvut ja perheet olivat tulleet Saksasta jo 1600-luvulla, joten vaikka heidän etninen taustansa olikin saksalainen, on vaikea tulkita heidän muodostaneen Viipurissa erityistä etnistä ryhmää.²³ Yksilöillä on kuitenkin tarve kuulua etnisiin tai muihin sosiaalisia siteitä luoviin ryhmiin ja identifioida itsensä osana vertaistensa muodostamaa tai samat juuret omaavien ihmisten joukkoa. Etnisen ryhmän olemassaolon tunnusmerkkeinä on pidetty muun muassa biologista jatkuvuutta, jaettua kulttuuria sekä jäsenten välistä kommunikaatiota. Yhtenä keskeisenä etnisyyttä osoittavana tekijänä on nähty kieli, joka kuitenkin kytkee yksilön kieliryhmään, ei välttämättä etniseen taustaan, vaikka kielen merkitys yksilöllisen identiteetin kannalta onkin huomattava. Kielen kautta identifoidutaan, mutta sen avulla myös rakennetaan erilaisia identiteettejä. Identifioituminen tiettyyn etniseen ryhmään tapahtuu vuorovaikutuksessa muiden kanssa. Yksilön itsensä tekemässä (etnisessä) luokittelussa nousee esiin halu kuulua tiettyyn ryhmään, kun taas ulkopuolisten määrittellessä muiden etnisyyttä korostuvat ulkoiset tunnusmerkit.²⁴

Etnisellä alkuperällä ja kielellä oli merkitystä niin sosiaalisen aseman määrittymiseen kuin laajemminkin toimintamahdollisuuksiin kaupungissa. Vaikka historiantutkimuksessa on vallinnut pitkään laaja konsensus Viipurin monikielisestä luonteesta kuten myös eri etnisten, kielellisten ja uskonnollisten ryhmien rauhallisesta yhteiselosta, oli kaupunkiyhteisö kuitenkin sosiaalisesti jakautunut, pitkälti juuri etnisten ja kielellisten ryhmien jakolinjojen mukaisesti. Tämä oli omiaan luomaan epätasa-arvon tunteita, ristiriitoja ja tyytymättömyyttä.²⁵ Sosiaalinen status oli Viipurissa suuressa määrin riippuvainen etnisestä ja kielellisestä ryhmästä. Sekä por-

varisto että säätyläisten ryhmä koostuivat lähes kokonaan etniseltä taustaltaan saksalaisesta, ruotsalaisesta ja venäläisestä väestöstä, kun taas alemmat sosiaaliryhmät olivat kieleltään ja etniseltä alkuperältään lähinnä suomalaisia.²⁶ Kuvaavaa on, että yhteiskunnallisessa hierarkiassa ylöspäin kapuaminen vaati suomenkielisiä jonnekin toisen kielen omaksumista. Toisaalta taas kielenkäyttö oli tilannesidonnaista ja vaihteli sen

23. Ruuth (1906) 794–796; Tanderfelt (2002) 17–18, 28; Jäs (2008) 18; Schweitzer (2008) erityisesti 161–190.

53–56; Jäs (2008) 19 (viite 54). Teperi (1965, 26–30, ks. myös 22) esittää muutoksen suomen kielen asemassa tapahtuneen osin hoviioikeuden myötä ja nimenomaan 1830- ja 1840-luvun vaihteessa.

23. Ks. Ruuth (1906) 794–796; Tanderfelt (2002) 17–18, 28; Jäs (2008) 18; Schweitzer (2008) erityisesti 161–190.

24. Ks. esim. Fredrik Barth (1969) 'Introduction', teoksessa Fredrik Barth (toim.) *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Difference*, Boston: Little, Brown and Company, 10–16; Allardt & Starck (1981) 38–42; Stuart Hall (1999) *Identiteetti*, suom. ja toim. Mikko Lehtonen & Juha Herkman, Tampere: Vastapaino, 12–14, 16; Thomas Hylland Eriksen (2002) *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*, London & Ann Arbor: Pluto Press, 4, 19, 34–35, 59–77; Peter Burke (2007) *The Art of Conversation*, Cambridge & Malden: Polity Press, 66–71; ks. myös Katajisto (2009) 45, 180–182. Katajalan mukaan kielellä ei ollut yhtä merkittävää asemaa kuin uskonnolla väestöryhmien määrittellessä toisiaan ja itseään Ruotsin vallan aikakauden Karjalassa (Katajala (2005) 44–47, 53–54, 238–240).

25. Ks. Tanderfelt (2002) 32–35, 62; Vibeke Winge (2006) 'Language – means of communication or national treasure?', teoksessa Harald Gustafsson & Hanne Sanders (toim.) *Vid gränsen. Integration och identitet i det förnationella Norden*, Göteborg & Stockholm: Makadam Förlag, 54. Aikaisemmassa Viipuri-tutkimuksessa viitataan useissa yhteyksissä sosiaaliseen ja poliittiseen eriytymiseen sekä sen kytköksiin niin kieleen kuin etniseen alkuperäänkin (ks. esim. Ruuth (1906) 793, 797–798, 803; Paavolainen (1981) 247–257), mutta kysymystä ei ole tutkittu tarkemmin. Stuart Hall (1999, 246) korostaa identiteetin keskeisyyttä erityisesti toimijuutta ja politiikka koskevissa kysymyksissä ja Max Engman (2009, 226) puolestaan viittaa yleisesti Vanhan Suomen kielellisten olojen kytkeytymiseen sosiaalirakenteeseen. Ks. myös Ruuth & Kuujo (1981) 44; Tanderfelt (2002) 26–27.

26. Paavolainen (1981) 247; ks. myös Tanderfelt (2002) 32–34, 54–55; Schweitzer (2008) 174–175; (Engman 2009) 35–36.

mukaan, puhuttiinko perheenjäsenelle, palvelusväelle vai naapurille.²⁷

Kaikki suurimmat suomalaiset kaupungit olivat 1800-luvulla monikulttuurisia ja -kielisiä,²⁸ joten aikansa kontekstissa Viipuri ei ollut aivan niin poikkeuksellinen kuin yleensä on esitetty. Se oli tyyppillinen rajakaupunki, jonka väestörakenteeseen vuosisadat Venäjän ja Ruotsin valtakuntien rajamaastossa sekä vilkkaana kauppakaupunkina olivat lyöneet leimansa.²⁹ Paikallinen identiteetti, viipurilaisuus, jota vuosisadat itärajan vartijana kaukana keskusvallasta olivat vahvistaneet, eli yhä vahvana 1800-luvulla.³⁰

Hallintomiesten ja asiakirjojen kieli

Maistraatin pöytäkirjakielleksi oli 1700-luvulla valittu saksa, mutta ruotsi palautettiin hallintokielleksi vuonna 1812. Samalla hallintomiehiltä alettiin vaatia ruotsin kielen osaamista, ja eräs notaari joutui jopa jättämään tehtävänsä puutteellisen kielitaidon vuoksi.³¹ Käytännössä kielyksymys oli kuitenkin pitkälti sidoksissa virkamiesten henkilökohtaiseen kielitaitoon ja ha-

luun toimia vieraalla kielellä. Vuonna 1814 asesori Adolf Krogius muistutti, että keisarillisen määräyksen mukaisesti kaikki asiakirjat piti toimittaa oikeuteen ruotsiksi. Hän totesi, ettei hyväksynyt erään tapauksen yhteydessä oikeuteen toimitettua venäjänkielistä kirjelmää, jota hän ei ymmärtänyt.³² Vaikka Krogius vetosi määräykseen, hoidettiin käytännön hallintotyötä kaikilla kaupungissa käytetyillä kielillä ja maistraattiin sekä oikeusistuimille toimitettiin kirjelmiä hakijan, anojan, todistajan tai muun asianosaisen äidinkielen mukaan. Tarvittaessa turvauduttiin kielenkääntäjiin. Vielä 1700-luvulla kielenkääntäjinä toimivat lähinnä raatimiehet ja sihteerit, mutta myöhemmin raadilla oli käytössään koulutettuja kielenkääntäjiä.³³ Suhtautuminen kieleen oli ennen kaikkea käytännöllistä.³⁴

Kun Viipurin maistraattia täydennettiin uusilla raatimiehillä vuonna 1820, kandidaattien kielitaitoa punnittiin valintaa tehtäessä. Leipuri Johan Ziencke oli ollut ehdolla raatimieheksi, mutta hän ei tullut vielä tällöin valituksi. Ziencken valitettua päätöksestä maistraatti to-

27. Tandefelt (2002) 14, 29, 33–35, 62; Schweitzer (2008) 361; ks. myös Hoving (1960) 91.

28. Vastaavista suomalaisista monikulttuurisista ja -kielisistä kaupungeista 1800-luvulla ks. esim. Sigurd Nordenstreng (1910) *Haminan kaupungin historia II*. Suom. Santeri Ivalo, Hamina: Haminan kaupunki, 413–414; K. O. Lindeqvist (1930) *Hämeenlinnan kaupungin historia III, vuosina 1809–75*, Hämeenlinna: Hämeenlinnan kaupunki, 74–78; Heikki Waris (1951) 'Helsinkiäsihteiskunta', teoksessa *Helsingin kaupungin historia III:2*, Helsinki: Helsingin kaupunki, 17–33; Castren (1954) 221–235; Turpeinen Oiva (1985) 'Venäjänkielisten määrä Suomessa vuonna 1900', teoksessa Pauli Kurkinen (toim.) *Venäläiset Suomessa, Historiallinen Arkisto 83*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 21–28; Heikki Paunonen (1995) *Suomen kieli Helsingissä. Huomioita Helsingin puhekielen historiallisesta taustasta ja nykyvariaatioista*, Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 9; Antti Rähä (2008) 'Främmande men bekanta? Synen på ryskhet i Villmanstrand efter ofrederna på 1700-talet', *Historisk Tidskrift för Finland* 93, 403; Harry Lönnroth (2009) 'Messukylän murteesta Tampereen moniin kieliin', teoksessa Harry Lönnroth (toim.) *Tampere kieliyhteisönä*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 8–10; ks. myös Schweitzer (2008) 353.

29. Winge (2006) 48; ks. myös Knapas (2003) 57; Rähä (2008) 396–397; Schweitzer (2008) 165–166.

30. Harald Gustafsson (2006) 'Att testa gränser. En inledande problematisering', teoksessa Gustafsson & Sanders (toim.), 15; Pii Eino (2009) 'Menneisyys argumenttina esimodernissa kaupungissa', *Historiallinen Aikakauskirja* 107, 289.

31. J. W. Ruuth & Erkki Kuujo (1975) *Viipurin kaupungin historia III, vuodet 1710–1812*, Helsinki: Torkkelin Säätiö, 174; Ruuth & Kuujo (1981) 8; Schweitzer (2008) 175–176.

32. Kämnerinoikeus 17./29.10.1814 (vuoden 1815 niteessä), Mikkelin maakunta-arkisto (MMA). Kaksoispäiväystä käytettiin osassa asiakirjoista muutaman vuoden Vanhan ja "Uuden" Suomen yhdistymisen jälkeen, koska suuriruhtinaskunnassa käytettiin gregoriaanista kalenteria, joka erosi muun keisarikunnan ajanlaskusta 12 päivää (ks. esim. Engman (2003) 36). Kroguksesta ks. Yrjö Kotivuori (2005) *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Adolf Krogius* (<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/>).

33. Ks. esim. kämnerinoikeus 29.9./11.10.1815 §1 ja 29.2.1820 §2, MMA; Tandefelt (2002) 55–56, 66. Kielenkääntäjiä oli käytössä jo suurvalta-aikana. Ruuth & Kuujo (1975) 174–175, 184; Tandefelt (2002) 49.

34. Ks. myös Tandefelt (2002) 66.

tesi, että vaikka Ziencke muuten oli sopiva kandidaatti, hän osasi vain saksaa. Maistraatti katsoi kuitenkin, että järjestysraatimiehen tuli osata sekä venäjää että suomea, jotka olivat alueen tavallisimmat kielet (*mäst gängse språken*).³⁵ Kielikysymys oli herättänyt maistraatissa keskustelua, sillä konseptipöytäkirjaan oli merkitty, että järjestysraatimiehen piti osata venäjää, ruotsia ja suomea, mutta ruotsi oli sittemmin vedetty yli.³⁶ Venäjä ja suomi olivatkin epäilemättä tällöin jo asukkaiden kansallisuuksien perusteella käytetyimmät kielet, kun taas ruotsi oli nimenomaan hallinnon kieli.³⁷ Maistraatti lähestyi siten myös hallintomiesten kielikysymystä pikemmin käytännöllisestä kuin laillisesta näkökulmasta.

Pöytäkirjat laadittiin ruotsiksi, mutta toisinaan löytyy tietoja arkisesta, suullisesta kielenkäytöstä maistraatissa tai kämnerinoikeudessa. Kun raatimies Peter Kovaleff syytti vuonna 1815 kauppias Ivan Golovanoffia kunnianloukkauksesta, kämnerinoikeudessa puitiin asiaa niin venäjäksi kuin ruotsiksi. Kovaleffin ruotsinkielinen kirjelmä luettiin ensin sellaisenaan ja tulkattiin sitten venäjäksi. Kovaleff myös muistutti, että koska Golovanoff ei itse osannut kirjoittaa ruotsiksi, piti kirjelmiin merkitä kirjoittajan nimi.³⁸ Asiakirjoihin kirjattiinkin aina kielenkääntäjä.

Vaikka maistraatissa ja oikeudessa asioiminen sujui useammallakin kielellä, arkipäiväisen kommunikaation ongelmat tulevat esiin todistajanlausunnoista. Kämnerinoikeuteen kutsutut todistajat paljastivat usein, että he eivät olleet ymmärtäneet mitä vieraalla kielellä oli puhuttu. Esimerkiksi vuonna 1815 katurauhanrikkomuksen todistajaksi päätynyt ja jo kahdeksan vuotta Viipurissa asunut venäläismies kertoi, ettei hän ollut ymmärtänyt, mitä suomeksi oli puhuttu. Toisinaan todistajilla oli vaikeuksia ymmärtää saksaa tai ruotsia, mutta erityisesti venäjä ja suomi aiheuttivat ongelmia, vaikka suomen on korostettu olleen yleiskieli, jota osattiin riittävästi arjessa selviämisen tarpeisiin.³⁹ Vaikuttaa siltä, että ainakaan venäläisillä ei ollut halua tai tar-

vetta opetella muita kieliä, vaan 1800-luvun alkuvuosikymmenten Viipurissa saattoi tulla toimeen pelkällä venäjän kielellä.⁴⁰

Vieras, porvari vai viipurilainen?

Yhteisön sisäisten etnisten ja kielellisten ryhmien yläpuolelle nousi 1800-luvun alkupuolen Viipurissa kysymys kaupunkiyhteisöön kuulumisesta tai kuulumattomuudesta, luokittelusta meihin ja muihin.⁴¹ Kaupunkihallinnon edustajat punnitsivat erityisesti taloudellisia seikkoja, mutta myös sukujuuria ja kielellistä sekä etnistä taustaa arvioidessaan anojia. Vastavuoeroisesti yksilöt itse kuuluivat, sitoutuivat ja identifioituivat eri tasoilla erilaisiin ryhmiin: he olivat jäseniä suvussaan ja ammattiryhmässään (ammattikillassaan tai -kunnassaan), mutta kuuluivat samaan aikaan myös muihin sosiaaliryhmiin, joita määrittivät erilaiset seikat, kuten juuri etninen alkuperä. Kaupungin asukkaina he taas kuulu-

35. Maistraatti 28.8.1820 § 1, MMA. Ks. myös Tandefelt (2002) 27, 29, 56; Zienckesta Ruuth (1906) 788.

36. Maistraatti (konseptipöytäkirja) 28.8.1820 § 1, MMA.

37. Ks. Winge (2006) 52–54. Venäjän kielen käyttöä pyrittiin edistämään suuriruhtinaskunnassa, mutta tulokset jäivät laihoiksi (ks. Edward C. Thaden (1984) *Russian's Western Borderlands, 1710–1870*, Princeton: Princeton University Press, 207).

38. Kämnerinoikeus 19./31.5.1815 § 3 (MMA); ks. myös 9./21.6.1815 § 2, 16./28.6.1815 § 1, 23.6./5.7.1815 § 2, 24.9./6.10.1815 § 3, 4./16.10.1815 § 1 ja 11./23.11.1815 § 6.

39. Todistajien kieliongelmista esim. kämnerinoikeus 17./29.5.1815 § 1, 18./30.8.1815 § 1, 7.2.1820 § 1, 2.3.1820 § 2, 15.6.1826 § 1, 27.7.1826 § 3, 2.3.1837 § 1, MMA; venäläisestä todistajasta 20.8./1.9.1815 § 3.

40. Ymmärtämättömyys saattoi olla myös veruke, jos halusi vältellä todistuslausannon antamista, mutta tästä ei tapauksissa löydy todisteita. Erilaiset haukkumasanat sen sijaan ylittivät kielelliset raja-aidat (ks. esim. kämnerinoikeus 26.4./8.5.1815 § 2, 18./30.8.1815 § 1, 21.8./2.9.1815 § 1, MMA). Vrt. myös ”integratiiviseen” ja ”instrumentaaliin” kielen omaksumisen motiiviin, sekä Viipurin saksalaiseen (Tandefelt (2002) 12–13, 29).

41. Venäläisten ”vieraudesta” Lappeenrannassa ks. Riihä (2008); toiseuden tematiikasta yleisemmin ks. Paasi (1996) erityisesti 9, 12–15. Esimerkiksi Tandefelt (2002, 30) käyttää ilmausta ”viipurilainen identiteetti”, mutta ei määrittele sitä sen tarkemmin.

vat tiettyyn sosiaaliseen kokonaisuuteen, olivat he sitten porvareita tai eivät.⁴²

Viipurilaisuuden määrittely oli vaikeaa, mutta rajanvetoa jouduttiin toisinaan tekemään, usein taloudellisista syistä. Köyhäinhoito oli järjestetty kaupungin ”omille köyhille” maistraatin johdolla, mutta väkeä saapui Viipuriin kerjäämään myös maaseudulta.⁴³ Kun eräältä neidiltä evättiin varattomille säätyläisille myönnetty vuotuinen avustus kaupungin kassasta, tapaus pakotti maistraatin selvittämään tarkoin hakijan taustan ja samalla paljastamaan ajatuksia siitä, kuka oli viipurilainen ja kuka ei. Maistraatti perusteli kielteistä päätöstään nimenomaan syntyperällä ja viipurilaisuudella: avustusta ei haluttu myöntää neidolle, joka oli syntynyt ja viettänyt suurimman osan nuoruudestaan muualla. Neiti oli itse ilmoittanut muuttaneensa kaupunkiin 13 vuotta aikaisemmin, mutta maistraatin mukaan hän oli ollut kaupungissa vasta muutaman vuoden. Maistraatti korosti, että jos hakemukseen myönnyttäisiin, kaupunkiin alkaisi virrata tuen anojia⁴⁴ Yhteisöä määriteltiin ja rajattiin kuulumisen ja ulossulkemisen kautta: jos et kuulunut omiin, olit vieras.⁴⁵ Asiaan ottivat kantaa myös kaupungin porvariston valitsevat vanhimmat, jotka kertoivat, ettei hakijalla tai hänen isällään ollut koskaan ollut toimea Viipurissa⁴⁶ Neidin ei katsottu olevan viipurilainen, koska hän ei polveutunut kaupungin asukkaista ja oli oleskellut nuoruuskänsä muualla. Sukujuurien ja isän syntyperän sekä ammatin merkitys olivat keskeisiä määriteltäessä yksilön asemaa suhteessa ympäröivään yhteisöön.

Viipurilaiset jakoivat maistraatin käsityksen sukujuurien merkityksestä, tai ainakin osasivat hyödyntää sitä argumentaatioissaan. Kuvernementinkirjuri Anton Alfthanin valittaessa hyläystä tukkukauppa-anomuksestaan hän kritisoi päätöstä erityisesti siksi, että vaikka hän oli syntyperäinen viipurilainen ja hänen esi-isänsä kauppiaita, hänelle ei myönnetty kauppaioikeuksia. Sen sijaan maistraatti myönsi – Alfthanin mukaan – lähes päivittäin porvarisoikeuksia

suurelle joukolle ulkomaalaisia ja piti heitä oikeutettuina käymään kauppaa. Alfthanin mielestä viipurilaisuus vaati juuria kaupungissa ja elinkeinonharjoitus olisi pitänyt rajata syntyperäisille kaupunkilaisille. Edellinen kauppiaksi hyväksytyt oli kauppiaanpoika Nikifor Kowaleff, joka epäilemättä kuului juuri niihin ulkomaalaisiin, joiden ottamisesta porvariksi Alfthan oli tuotunut. Maistraatti pysyi päätöksessään ja perusteli sitä kauppiaiden suurella määrällä. Koska Alfthan oli hallinnollisessa työssä meriittinsä ansainnut kirjuri, myös hänen pätevyytään kauppiana epäiltiin. Maistraatti totesikin ettei kauppiaksi mielellään otettu ketään ”kauppiassäädyn” ulkopuolelta.⁴⁷

42. Teperi (1965) 16; Tandefelt (2002) 26, 60; Gustafsson (2006) 9; Katajisto (2009) 26–27, 40–52, 295–300; vrt. Washolm (2006) erityisesti 198–200; ks. myös Engman (2009) 26–29, 100–103.

43. Ruuth & Kuujo (1981) 55; ks. myös Ruuth & Kuujo (1975) 196–200.

44. Senaatin talousosaston anomusdiarin akti (STOAD) Eb:219, AD 414/10 1821, Kansallisarkisto (KA). Köyhäinohidosta yleisesti ks. Ruuth (1906) 863; Panu Pulma (1994) ’Vaivaisten valtakunta’, teoksessa Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.) *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia. Sosiaalipolitiikka, sosiaaliturva* 1, Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 47–49, 55–59; ks. myös Gösta Lext (1979) *Mantalskrivningen i Sverige före 1860. Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet* 13. Göteborg, Göteborgs universitet, 195–200.

45. Ks. Rähä (2008) 396, 400, 402.

46. STOAD Eb:219, AD 414/10 1821, KA. Sukulaisuuden merkityksestä taloudellisessa toiminnassa ja luottamuksen lähteenä ks. Jarkko Keskinen (2005) ’Sosiaalinen pääoma porilaisessa kauppiasyhteisössä 1800-luvun alussa’, teoksessa Martti Vihanto (toim.) *Instituutitotaloustieteen nykyisiä suuntia*, Turku: Turun korkeakoulujen yhteiskunnallis-taloudellinen tutkimusyhdistys ry, 124, 130–134, 136; Jarkko Keskinen (2008) ’Luotto, luottamus ja maine – 1800-luvun liiketoiminnan kulmakivet’, teoksessa Jarkko Keskinen & Kari Teräs (toim.) *Luottamus, sosiaalinen pääoma, historia*. Historia mirabilis 5. Turku: Turun historiallinen yhdistys ry, 149–151.

47. STOAD, Eb:283, AD 406/2 1824, KA. Viipurilaisten esi-isien korostamisesta ks. myös maistraatti 21.8.1837 § 1, MMA; Tandefelt (2002) 26. Kauppiasoikeuksien eh-

Porvarissäätyyn kuuluminen oli aina 1800-luvun jälkipuoliskolle, kaupunkien kunnallisuudistukseen saakka tärkeää, sillä se oli edellytys poliittisille ja taloudellisille toimintamahdollisuuksille, joskin myös velvollisuuksille. Porvarius merkitsi kaupunkiyhteisön täysivaltaista jäsenyyttä ja ryhmitteli asukkaat porvaristoon kuulumisen mukaan. Perinteisesti porvarisoikeuksien myöntämisessä oli tärkeintä, että hakija oli ”oman kaupungin lapsi”.⁴⁸ Jos kauppiaita katsottiin olevan tarpeeksi, viipurilaiset juuretkaan eivät riittäneet oikeuksien myöntämisen perusteeksi, minkä Althankin sai kokea. Viittaas kauppiassäätyyn kertoo myös siitä, että rajanvetoa ei tapahtunut yksinomaan porvaristoon kuuluvien ja kuulumattomien ryhmien välillä, vaan lisäksi porvariston sisällä. Porvaristo ei suinkaan ollut homogeeninen joukko, vaan käsitöläisten ja kauppiaiden erottelun lisäksi kauppiaskunta oli jaettu tukku-, rihkama- ja elintarvikeliikkeen kauppiain, joilla oli erilaiset kauppaoikeudet ja joiden taloudellinen ja sosiaalinen asema poikkesi huomattavasti toisistaan.⁴⁹

Luokittelemalla ja ryhmittelemällä ihmisiä syntyperän ja säädyn mukaan maistraatti jäseni tilannesidonnaisesti kaupunkiyhteisöä ja siihen kuulumista tai kuulumattomuutta. Viipurin hallintomiesten pyrkimyksissä ja toiminnassa korostui kuitenkin tahto ylittää säätyisidonnaiset, etniset sekä kielelliset raja-aidat ja luoda käsitystä viipurilaisuudesta. Viipurilaisuus muodosti oman kategoriansa, jolla jaettiin ihmiset meihin ja muihin, vieraisiin. Maistraatin jäsenet edustivat eri etnisiä väestöryhmiä, joten oli ymmärrettävää käyttää juuri käsitettä viipurilainen. Tarkeitshakuinen viipurilaisuuden korostaminen oli hyödyksi myös silloin, kun pyrkimyksenä oli sulkea vieraat ulos kaupunkilaisuuden mukanaan tuomista eduista.

”Ulkomaalainen” kauppias ja etniset ristiriidat

Kun maistraatti päätti vuonna 1823 antaa vähittäiskauppaoikeuden kauppakirjanpitäjä Henric

Niclas Heitmanille, asiasta sukeutui myrsky Viipurin porvariston keskuudessa. Neljän miehen ryhmä, tilitehtaan omistaja Feodor Seliverstoff, Johan Tuderman⁵⁰, Dmitri Aleneff ja Filip Listvennikoff, valitti päätöksestä ja kritisoi erityisesti sitä, että Heitman oli ulkomaalainen (*utländningen*).⁵¹ Porvarisoikeuksien myöntäminen Heitmanille aiheutti laajemminkin kritiikkiä ja väitettiin, että maistraatti ei ollut kuullut porvaristoa ja vanhimpia asiaankuuluvalla tavalla. Päätös oli kuitenkin mennyt pykälien mukaan, sillä Heitman oli anonut porvariutta, toimittanut tarvittavat todisteet, porvaristo sekä vanhimmat oli kutsuttu koolle ja Heitman hyväksytty porvariksi, kunhan hän todistaisi kokeella tietämyk-

doista, epäamisistä ja niiden perusteluista ks. esim. Lindeqvist (1930) 113–119; Castren (1954) 226; Keskinen (2005) 126–127; vrt. vuoden 1785 kaupunkijärjestykseen, jossa ei määriteltä minkäänlaisia kelpoisuusvaatimuksia (Ruuth & Kuujo (1975) 131). Althankin sai myöhemmin oikeuden tukkukauppaan (ks. Veli-Matti Autio (2002) 'Althankin (1600–)', teoksessa *Kansallisbiografia* (<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/>)) ja perusti kynttilä- ja saippua-tehtaan (Ruuth & Kuujo (1981) 62, 81; Schweitzer (2008) 184–185).

48. Ruuth & Kuujo (1975) 131; Aimo Halila (1981) 'Kunnallishallinto', teoksessa Ruuth & Halila et al., 287–289; Keskinen (2004) 123; ks. myös Tandefelt (2002) 48. Luokittelusta ja ryhmittelystä sosiaalisena prosessina ks. Alldardt & Starck (1981) 19–20, 27–28, 36–37. Ks. ”venäläisen” määrittelystä Matti Klinge (1985) 'Venäläisyydestä Suomessa', teoksessa Kurkinen (toim.) 11–16; Osmo Jussila (1985) 'Kuka oli venäläinen, kuka suomalainen', teoksessa Kurkinen (toim.) 17–20.

49. Vuoden 1785 kaupparijestyksen mukaisista kauppiaskilloista ks. Ruuth & Kuujo (1975) 129–131. Kiltajako päättyi 1817, jolloin siirryttiin suuriruhtinaskunnan kanssa yhtenäisiin säädöksiin (Ruuth & Kuujo (1981) 61–62; ks. myös Castren (1954) 189–190; Keskinen (2005) 124–125). Kaupungeissa oli jonkin verran kauppiaita, joilla ei ollut porvarisoikeuksia (ks. Anu Talka (2005) 'Elinkeinoelämä', teoksessa Anu Talka & Pia Puntanen, *Linnoitus ja kaupunki: Lappeenrannan historia 1812–1917*. Lappeenranta, Lappeenrannan kaupunki, 128).

50. Tuderman oli nimestään huolimatta sukujuuriltaan suomalainen, ks. Henry Tuderman (1966) 'Tuderman', *Genos 37* (http://genealogia.fi/genos/37/37_85.htm).

51. Vastaavasta tapauksesta 1700-luvulla ks. Ruuth & Kuujo (1975) 149.

sensä kaupasta. Tästä huolimatta maistraatin toimintaa kutsuttiin käsittämättömäksi ja muiden porvareiden katsottiin joutuneen epäoikeudenmukaisesti kohdelluiksi.⁵² Porvaristo jakautui kysymyksessä kahteen leiriin, joista toinen koostui, Tudermania lukuun ottamatta, venäläislähtöisistä kauppiaista ja toinen ei-venäläisistä.⁵³ Kiistassa kansallisuus sekä syntyperä otettiin lyömäaseiksi:

Venäläiset kauppiat tukivat toisiaan ja laativat useita, lähes samansisältöisiä valituksia Heitmanin ottamisesta kauppiaaksi. He korostivat kaupunkilaisuuttaan ja maalailivat tunteisiin vetoavaa kuvaa tulevaisuudesta, jossa heidän lastensa piti jättää isänmaansa vieraiden (*främlingar*) vuoksi ja lähteä etsimään toimeentuloaan muualta. Heitmanin puolustajat saivat hekin kansallisuudesta oivan lyömäaseen: Heitman oli ulkomaalainen, mutta hän oli aivan yhtä oikeutettu vähittäiskauppaan kuin valittajat, sillä kuukaan heistä ei ollut syntyjään viipurilainen tai edes Viipurin läänistä lähtöisin. Kauppiaiden oikeuksien puolesta taistelleet ja kaupungin johtaviin hahmoihin kuuluneet saksalaissyntyiset suurkauppiat Andreas Jaenisch⁵⁴, Gustav Johan Heyno⁵⁵ ja Jakob Johan Sesemann olivat etujoukoissa Heitmanin valintaa sekä maistraattia puolustamassa.⁵⁶ Kansallisuuksien välisten ristiriitojen ohella vastakkainasettelussa oli jossakin määrin kyse myös tulokkaiden ja vanhojen asukkaiden⁵⁷ välisestä taistelusta, sillä Heitmanin oikeuksia ryhmittivät puolustamaan erityisesti vanhat suurkauppiat, kuten Sesemann ja Jaenisch, kun taas vastapuoli koostui enemmän tuoreista kaupunkilaisista, mihin argumentoinnissa kärkeästä tartuttiin.

Heitman itse iski nimenomaan vastustajiensa kielitaitoon ja kansallisuuteen omassa kirjelmässään. Hän epäili ivalliseen sävyyn kirjoitetussa tekstissä jopa allekirjoittaneiden nimikirjoitusten aitoutta ja heidän kykyään ymmärtää tapaukseen liittyneiden asiakirjojen kieltä. Heitman oli lisäksi kärkeä neuvomaan vastapuoltaan kauppaan liittyvissä termeissä, joita he hänen

mielestään käyttivät väärin, ja totesi alentuvasti tietämättömyyden olevan tavallista sellaisten ihmisten joukossa, jotka ovat viettäneet elämänsä raskaassa maaorjuudessa. Lisäksi Heitman puolusti itseään syyttämällä valittajia monopoliaseman tavoittelusta ja sitä kautta kaupungin asukkaiden haitaksi toimimisesta.⁵⁸ Maaorjuuteen viittaaminen oli loukkaus koko venäläistä väestönosaa kohtaan ja paljasti samalla, mitä Heitman – kuten varmasti monet muutkin – ajatteli venäläisistä.

Tapaus osoittaa, miten kansallisuuskysymys kyti Viipurissa pinnan alla valmiina nousemaan

52. STOAD, Eb:258, AD 277/179 1823, KA; ks. myös esim. Ruuth & Kuujo (1981) 22. Kauppiaaksi kouluttautumisen ta ks. Kirsi Vainio-Korhonen (2010) 'Kaupan ja käsityön ammattikasvatus', teoksessa Kirsi Vainio-Korhonen & Jussi Hanska (toim.) *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historia I. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 223–226. Venäläisten nimien kirjoitusasu vaihtelee toisinaan asiakirjoissa melko paljon, ja tässä yhteydessä mainitun Alenoffin/Aksenoffin olen tulkinnut viittaavan Dmitri Aleneffiin. Kaupungin vanhimmista ks. Ruuth & Kuujo (1975) 178–180.

53. Vastaavasta tapauksesta valittaessa edustajaa kaupunginvanhimpiin Helsingissä ks. Waris 1951, 51.

54. Ks. Georg Haggren (2008) 'Jaenisch-suku', teoksessa *Kansallisbiografia* (<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/>).

55. Ks. Jorma Wilmi (2009) 'Gustav Johan Heyno', teoksessa *Talouselämän vaikuttajat* (<http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/>).

56. STOAD, Eb:258, AD 277/179 1823, KA. Vastaavasta tapauksesta, jossa ulkomaalaiselle räätäälille myönnettyistä porvarisoikeuksista valitettiin, ks. STOAD, Eb:621, AD 258/175 1837; ks. myös esim. Castren (1954) 226; Ruuth & Kuujo (1975) 70, 149, 183, 286; Ruuth & Kuujo (1981) 62.

57. Ks. Tandefelt (2002) 26–27, 31, 33; Schweitzer (2008) 166, 177; ks. myös Einonen (2009) 291; Piia Einonen (2011) 'A Travelling Governor', teoksessa Marko Lamberg & Harjo Hakanen & Janne Haikari (toim.) *Physical and Cultural Space in Pre-industrial Europe. Methodological Approaches to Spatiality*, Lund: Nordic Academic Press, 136.

58. STOAD, Eb:258, AD 277/179 1823, KA. Vrt. stereotyyppiä Hylland Eriksen (2002) 23–24. Heitman perusti 1820-luvulla Viipuriin menestyksekkään viinikaupan (Sven Hirn (1969) 'Viipurin kapakat 1850-luvulla', *Alkoholipolitiikka*, 86).

Tanskalainen Nils Rademacher maalasi 1840-luvun puolivälissä ryhmämuotokuvan saksalaistaustaisten Jaenischin ja Hackmanin sukujen jäsenistä. Molemmilla suvuilla oli Viipurissa suuret kauppahuoneet ja sukujen jäseniä oli toiminut merkittäville paikoilla kaupungin hallinnossa. Rademacher asui Viipurissa ollessaan ennen muuta kauppaneuvos Andreas Jaenisch nuoremman lesken, kuvassa toisena oikealta istuvan Helene Elisabeth Jaenischin (1781–1848) luona. Tämän vieressä istuu tytär Helene Sofia, kutsumanimeltään Lollinka. Kuvan keskushenkilö on Andreas Jaenischin veli, lääkäri ja valtioneuvos Nicolaus Jaenisch (1767–1848). Tämän vaimo, Dorothea Elisabeth o.s. Frese (1784–1874) istuu toisena vasemmalta. Pariskunnan tytär Julie Sofia (1806–1878) seisoo isänsä takana. Äärimmäisenä vasemmalla on Julien mies, kauppaneuvos Johan Fredrik Hackman nuorempi (1801–1879). Lisäksi kuvassa ovat Andreaksen ja Nicholauksen veljen, varakuvernööri ja todellinen valtioneuvos Joachim Jaenischin lapset eversti Magnus Jaenisch (1791–1862), joka seisoo äärimmäisenä oikealla, ja Maria (1799–1878), joka istuu kuvan keskellä Bijou-koira sylissään. Kuva: Museoviraston kuva-arkisto.

esiin ristiriitatilanteissa. Heitmaninkin tapauksessa argumentoitiin aluksi kauppiaiden määrään, hakijan pätevyyteen ja muihin asiaseikkoihin liittyvillä tosiasioilla, mutta hakijan leimaaminen vieraaksi käänsi riitelyn painopisteen kysymykseen siitä, ketkä olivat viipurilaisia ja ketkä ulkomaalaisia ja kenellä oli oikeus harjoittaa kauppaa. Heitmanin vastustajien argumentit kytkeytyivät selkeästi ulossulkemiseen: Heitman oli ulkomaalainen ja vieras, minkä vuoksi häntä

ei olisi pitänyt ottaa porvariksi. Heitman taas iski loukkaavilla lausunnoillaan koko venäläisväestöön etnisenä ryhmänä, sen kulttuuriin ja historiaan.

Kaupungin venäläisväestö vaikuttaa muodostaneen suljetun ryhmän, joka ei integroitu muuhun väestöön ja jakoi vahvan kollektiivisen identiteetin. Ryhmäidentiteetti määritellään usein modernista lähtökohdasta, etnis-kansallisesta näkökulmasta käsin, jolloin keskeisiksi kol-

lektiivista ja erityisen identiteetin omaavaa ryhmää luonnehtiviksi tekijöiksi on tulkittu jaettu etnisuus, kieli, uskonto ja historia.⁵⁹ Vaikka modernia tutkimusasetelmaa ei voidakaan siirtää suoraan autonomian ajan alkuun, kieli ja etnisuus olivat jo tuolloin nimenomaan venäläisiä muista erottava ja omaksi ryhmäkseen rajaava tekijä. Lisäksi uskonto, tavat sekä kulttuuriset ja taloudelliset seikat, kuten juuri maaorjien omistaminen ja käyttäminen myös Viipurissa, erottivat heitä muista kansallisuuksista ja rakensivat toiseutta.⁶⁰

Venäläinen räätälimestari

Etnisyys nousi esiin myös käsityöammatin harjoittamiseen liittyvissä kysymyksissä. Vuonna 1823 Viipurin kaupungin räätäliammattikunta valitti senaatille maistraatin päätöksestä antaa porvarius maaorja Vasilei Schversnikoffille ja ottaa hänet ”venäläiseksi räätälimestariksi” (*rysk skräddare mästare*). Ammattikunnan kirjelmässä kritisoitiin erityisesti sitä, että Pietarissa, jossa hakija oli ollut oppipoikana kolme vuotta ja toiminut kisällinä kolme vuotta, ei ollut ammattikuntajärjestystä, joten Schversnikoff ei ollut voinut olla pätevän mestarin opissa.⁶¹ Vaikka Venäjällä oli perustettu ammattikuntalaitos 1720-luvulla, se ei vastannut ruotsalaista suljettua järjestelmää, vaan oli avoin ulkomaalaisille, sotilaille ja talonpojille. Ammatinharjoitusta, koulutusta tai laadun valvontaa ei ollut privilegioitu ammattikunnille kuten Ruotsissa. Vuoden 1785 kaupunkijärjestys vapautti järjestelmää entisestään salliessaan käsityön harjoittamisen elinkeinona kaikille, kunhan he eivät käyttäneet apu-työvoimaa. Koska hallitseva senaatti vahvisti määräyksen vuonna 1804, se säilyi lainvoimaisena myös vuoden 1812 jälkeen. Viipurin maistraatti sen sijaan pyrki jo venäläiskaudella säilyttämään ruotsalaisen ammattikuntalaitoksen ja säädökset sekä rajoittamaan oikeutta ammatinharjoitukseen niiden mukaisesti.⁶²

Viipurin räätäliammattikunta oli erityisen kriittinen sen vuoksi, että maistraatti oli käyttä-

nyt termiä ”venäläinen räätälimestari” ja valituskirjelmässä ihmeteltiin, mitä maistraatti sillä ymmärsi. Kyseistä käsitettä ei löytynyt ammattikuntajärjestyksestä ja räätäliammattikunta kummasteli sarkastiseen sävyyn, oliko maistraatti kenties ajatellut Schversnikoffin työskentelevän vain venäläisille ja heidän ruotsalaisten vain ruotsalaisille. Kirjelmässä kysyttiin, saivatko myös englantilaiset, ranskalaiset ja espanjalaiset, joita oli kaupungissa paljon, omat räätälinensä.⁶³ Hakija pyysi itse anomuksessaan nimittä-

59. Tandefelt (2002) 50, vrt. 63; ks. myös Hall (1999) 21–23 (kansallisista identiteeteistä erityisesti 16, 45–56); Burke (2007) 68–69.

60. Venäläisten erottumisesta ja erottautumisesta Viipurissa ja muualla ks. Castren (1954) 222; Teperi (1965) 19–20; Ruuth & Kuujo (1975) 66; Paasi (1996) 13; Tandefelt (2002) 50, 47, 63; Maare Valtonen [Paloheimo] (2009) ”Kauppaneuvos Jegor Uschakoff”, teoksessa *Talouselämän vaikuttajat* (<http://www.kansallisbiografia.fi/talousvai-kuttajat/>); ks. myös Hoving (1960) 90; vrt. Lappeenrannan tilanteeseen (Räihä (2008) 406–407). Maaorjien pitäminen omaksuttiin jossakin määrin 1700-luvulla myös ei-venäläisissä perheissä, mutta 1800-luvun alussa se oli leimallisesti venäläinen ilmiö. Viipurin maaorjista ks. Eινωνen (2013). Kongressi-Puolan Varsovassa venäläisten nähtiin muodostavan suljetun ja omavaraisen ”siirtokunnan”, jonka jäsenet suhtautuivat halvекsivasti paikalliseen väestöön ja joita vastavuoroisesti halvекsittiin (Stephen D. Corrsin (1986) ”Warsaw. Poles and Jews in a Conquered City”, teoksessa Michael Hamm (toim.) *The City in Late Imperial Russia*, Bloomington: Indiana University Press, 131). Kielestä ks. Katajala (2005) 244; vrt. Räihä (2008, 407), joka ei näe kielen olleen merkittävä erottava tekijä ainakaan Lappeenrannassa.

61. STOAD, Eb:249, AD 32/149 1823, KA. Käsityömasteriksi kouluttautumisesta ks. Vainio-Korhonen (2010) 228–238.

62. Ruuth & Kuujo (1975) 144; Ruuth & Kuujo (1981) 84; Ijäs (2008) 41; ks. myös Eινωνen (2013). Vanhan Suomen lainsäädännöllinen tilanne oli monimutkainen, sillä Uudenkaupungin rauhassa luovutetuilla alueilla, kuten Viipurissa, noudatettiin venäläiskaudella ruotsalaisia keskiaikaisia maan- ja kaupunginlakeja sekä niiden selityksiä, kun taas myöhemmin Turun rauhassa Venäjälle siirtyneillä alueilla oli käytössä Ruotsin vuoden 1734 yleinen laki. Vähitellen 1700-luvun kuluessa Viipurissakin siirryttiin käyttämään rikos- ja riita-asioissa vuoden 1734 lakia (Ruuth & Kuujo (1975) 177; Räihä (2008) 401).

63. STOAD, Eb:249, AD 32/149 1823, KA.

mistä ”venäläiseksi räätälimestariksi”, mistä se todennäköisesti lipsahti maistraatin käyttöön, vaikka käsitteen käytölle ei mitään perustetta ollutkaan.

Kansallisuus nousi tässäkin tapauksessa keskeiseksi elementiksi, jonka ympärille argumentointi kiertyi. Vaikka tosiasia oli, että Viipurin räätäliammattikunnalla oli syytä epäillä miehen ammattitaitoa, se keskittyi irvailemaan todennäköisesti epähuomiossa käytetyllä käsitteellä. Huomioarvoista on kuitenkin, että asiakirjoissa mainittiin suuren osan venäläisestä porvaristosta toivoneen Schversnikoffin nimittämistään mestariksi. Tämä oli ymmärrettävää jo yksinomaan siitä syystä, että ruotsinkielisten räätäleiden kanssa asioiminen oli monille hankalaa kielivaikeuksien vuoksi.⁶⁴ Lisäksi tämä osoittaa, miten porvaristo oli jakautunut venäläiseen ja ei-venäläiseen ryhmään.

Vaikka etnisyydellä argumentoitiin tarkoituksellisesti, punnittiin vähintään yhtä perustellisesti tarvetta käsityöläismestarille sekä hakijan ammattitaitoa ja luonnetta. Anisia Alexandroff sai koko Viipurin porvariston puolustamaan itseään maalarimestari Louis Lennepin valitettua Alexandroffin ottamisesta porvariksi ja mestariksi vuonna 1824. Alexandroff oli hänkin vapautettu maaorja, joka oli jo pitkään asunut Viipurissa ammattiaan harjoittaen. Gustav Johan Heynon ja muiden allekirjoittamassa suosituksessa keuhuttiin niin hakijan luonnetta kuin hänen työnsä jälkeä. Alexandroff ei kuitenkaan jättänyt puolustustaan muiden lausuntojen varaan vaan hyökkäsi Lennepiä vastaan syyttäen häntä monopoliaseman tavoittelusta ja kilpailun estämisestä. Lisäksi hän valitti Lennepin olevan ”vähemmän tunnettu ulkomaalainen, joka oli saanut työnsä sattuman kautta”. Alexandroff korosti syntyperäistä venäläisyyttään, minkä ansiosta hän näki olevansa uskollinen alamainen ja isänmaalleen hyödyksi.⁶⁵ Kommenteista kuultaa läpi vahva kansallistunne.⁶⁶ Alexandroffin uho paljastaa myös sen, että venäläiset kokivat Viipurin nimenomaan venäläiseksi kaupungiksi.

Viipurilaista identiteettiä rakentamassa

Vuosisadan mittainen ajanjakso Venäjän yhteydessä ja Suomesta erillisenä Vanhan Suomen keskuksena oli vaikuttanut merkittävällä tavalla viipurilaiseen elämänmuotoon. Kaupunkiin oli muuttanut paljon venäläisiä asukkaita, joilla oli oma kielensä, uskontonsa ja kulttuurinsa. Venäläiskauden vaikutus ja idän suuntaan luodut suhteet näkyivät yhtäältä positiivisina seikkoina, kuten vilkkaana kaupankäyntinä, mutta toisaalta negatiivisiksi koettuina ilmiöinä, kuten maaorjuuden ulottumisena Viipuriin. Venäläiset noudattivat omia tapojaan manifestoidakseen valtaa ja osoittaakseen edustavansa valloittajaa. Venäläisille Viipuri oli venäläinen kaupunki, vaikka 1800-luvun alkupuolen Viipurissa elettiin siirtymäkautta ja pyrittiin kielellisesti sekä kulttuurisesti sopeutumaan suuriruhtinaskunnan yhteyteen.

Viipurissa kieleen ja kommunikointivaikeuksiin suhtauduttiin käytännöllisesti, kuten jo aikaisemmassakin tutkimuksessa on todettu. Suurimmaksi osaksi elämää elettiin sekä käsityötä ja kauppaa harjoitettiin kaikilla neljällä kielellä tarpeen ja paikan mukaan. Todellisuus ei kuitenkaan ollut niin kiiltokuvamainen kuin 1800- ja 1900-luvun vaihteen suomalaiskansallisesti sävyttyneessä tutkimuksessa ja sitä myöhemmin

64. Vrt. Talka (2005) 135 venäläisten sotilaiden asioimisesta maanmiestensä kanssa.

65. STOAD, Eb:282, AD 351/56 1824, KA; ks. myös Valtonen (2009). Lennepiä kritisoitiin lisäksi muissa ammatinharjoittamiseen liittyvissä asioissa (ks. STOAD, Eb:286, AD 475/13 1824, KA). Kaupungissa oleskelun ja tuttuuden merkityksestä oikeuksien myöntämisessä ks. myös Lindqvist (1930) 110–111, 119, 137–139.

66. Venäläinen kansallistunne ja upseerin kunnia nousivat esiin myös Johan Mottin ravintolassa isännän ja vieraiden välillä tapahtuneessa välikohtauksessa vuonna 1815 (ks. kämnerinoinkeus 13./25.2.1815 §2; 15./27.2.1815 §1; 13./25.4.1815 §2, MMA; ks. myös Catriona Kelly (2002) 'Popular culture', teoksessa Nicholas Rzhevsky (toim.) *The Cambridge Companion to Modern Russian Culture*, Cambridge: Cambridge University Press, 126). – *Nyt julkaistu Piia Einosen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

myötäilleessä historiankirjoituksessa on korostettu. Käsitys monikulttuurisen Viipurin suvaitsevaisuudesta ja eri kansallisuuksien sekä kieli-ryhmien jouhevasta yhteiselosta on kohonnut myytiksi, joka nykytutkimuksen on syytä haastaa.

Kaupungin asukkaiden sosiaalinen ja taloudellinen asema oli kytköksissä etniseen alkupe-
rään ja ristiriitatilanteissa kansallisuus sekä siihen liitetyt ominaisuudet nousivat esiin. Etnisiä ryhmiä erottavat kulttuuripiirteet, kieli ja tavat loivat näkyviä sekä näkymättömiä raja-aitoja, joille konfliktitilanteissa annettiin korostettu merkitys. Oma asemaa pyrittiin puolustamaan tarttumalla argumentoinnissa eroihin ja leimamalla vastapuoli ulkomaalaiseksi tai ulkopuoliseksi, mikä oli tavallista myös muissa kaupungeissa. Viipurilaiset identifioivat itsensä, muut kaupunkilaiset ja vieraat kulkijat lähinnä kahden

kategorian kautta: porvarit ja porvariston ulkopuoliset ryhmät sekä viipurilaiset ja ei-viipurilaiset. Myös kieleen ja etniseen alkupe-
rään liittyviä määreitä, kuten venäläinen, ulkomaalainen tai vieras, käytettiin toisinaan. Tämäkin korostaa venäläisten erillisyyttä, sillä muita Viipurin väestöryhmiä ei nostettu samalla tapaa esiin.

Monikulttuurisessa kaupungissa viipurilaisuus oli erityisesti hallintomiesten käyttämä määritelmä, sillä se ylitti etniset ja kielelliset erot. Vaikka viipurilaisuutta määriteltiin tilannekohtaisesti, se oli monille keskeinen identiteetin rakennusaine. Suomen kielellä ei kuitenkaan ollut vielä tällöin niin keskeistä asemaa kuin suomalaisuusajattelun sävyttämä historiantutkimus J. W. Ruuthin johdolla on esittänyt, sillä aikalaisten kielenkäytön perusteella suomi ei vielä ollut Viipurissa lingua franca – sen aika oli vasta vuosisadan jälkipuoliskolla.

Historiallisen Aikakauskirjan sisällöstä voi keskustella myös Internetissä:
<http://agricola.utu.fi/keskustelu/>

Anne Ollila

Kuva modernisoituvasta Suomesta – Härmän häjyt kahleissa 1869

Valokuva oli uusi ja jännittävä keksintö 1860-luvun Suomessa. Anne Ollila tarkastelee yhtä Suomen kuuluisimmista valokuvista, joka esittää pohjalaisia puukkojunkkareita kahleissa. Vuonna 1869 otettu kuva kertoo modernisoituvasta Suomesta, jossa virkavalta tiukensi otettaan samalla kun valokuvaus tarjosi uusia menetelmiä hallinnan tehostamiseen.

Vaasalainen valokuvaaja Julia Widgrén (1842–1917) sai yllättävän tehtävän keväällä 1869. Hänet kutsuttiin Korsholman kruununvankilaan kuvaamaan kaksi vankia. Nuori naisvalokuvaaja tallensi kamerallaan Antti Isotalon ja Antti Rannanjärven, kun nämä istuivat rinnakkain kahleissa. Tehtävä oli poikkeuksellinen, koska vankeja ei yleensä kuvattu 1860-luvun lopussa.

Widgrénin ottama kuva on yksi Suomen tunnetuimmista valokuvista,¹ sillä se on julkaistu useissa kirjoissa. Niissä ei kuitenkaan yleensä ole kerrottu kuvaajan nimeä. Itselleni kuvaajan henkilöllisyys paljastui vasta keväällä 2010, kun keräsin tietoja Suomessa 1800-luvulla toimineista naisvalokuvaajista.

Widgrénin otos on yksi modernisoituvan Suomen avainkuvista. Siinä Antti Isotalo ja Antti Rannanjärvi istuvat kädet polvilla ja lakit kainalossa, tiukasti kameraan tuijottaen. Raskaat kahleet ja vanginpuku kertovat karusta kuvaustilanteesta. Modernisoituminen tarkoitti tässä tapauksessa yhteiskunnan lisääntyvää kontrollia, jonka osana mellastavat rikollisjoukot haluttiin saada kuriin. Modernisoitumisen toista puolta ilmentää nuori naisvalokuvaaja, joka edusti uutta ammattia ja joka pystyi uuden teknologisen

keksinnön avulla ikuistamaan pohjalaiset puukkojunkkarit.

Seuraavaksi analysoin tarkemmin Widgrénin kuvan sisältöä ja käyttötarkoitusta. Miksi Härmän häjyt haluttiin tallentaa valokuvaan ja kuinka tämä otos liittyy aikansa kuvakulttuuriin? Lisäksi pohdin roolia, joka naiskuvaajilla oli 1800-luvun lopussa: miten naiset päätyivät valokuvaajiksi ja kuinka he osallistuivat vankien kuvaamiseen?

Analyysin lähtökohta on hypoteesi, jonka mukaan valokuvat avaavat kiinnostavia näkökulmia Suomen modernisoitumiseen. Valokuvat edustivat uutta teknologiaa, joka muokkasi käsityksiä maailmasta 1840-luvulta lähtien. Ne ovat kulttuurituotteita, jotka liittyvät tiettyyn kontekstiin eli ovat sidoksissa aikaan ja paikkaan. Ne otetaan määrättyssä historiallisessa tilanteessa, ja niillä on oma vastaanottonsa ja yleisönsä. Valokuviiin liitettyjä merkityksiä ja kuvien käyttötapoja voi osittain jäljittää aikalaiskeskustelusta – esimerkiksi sanomalehdistä ja muusta kirjoittelusta. Kyse on lähestymistavasta, jossa korostetaan kontekstualisoivaa tutkimusmenetelmää. Valokuvaa tulkitaan suhteessa muihin lähteisiin. Näin kartoitetaan toimintatapoja, käytäntöjä ja instituutioita, jotka ovat antaneet kuville merkityksen. Valokuvien vaikutusta ja niihin liitettyjä merkityksiä voidaan purkaa erittelemällä sosiaalista vuorovaikutusta ja valtasuhteita.² Konteks-

1. Alkuperäinen kuva on Pohjanmaan museon kuvakokoelmassa Vaasasta. Olen saanut sieltä käyttööni digitalisoidun kopion. Kuvan toinen kopio löytyy Vaasan maakunta-arkistosta, missä se sijoitettu Vaasan lääninvankilan arkistoon muiden vankikuvien joukkoon. Molemmat kuvat ovat visiitikorttikuvia, joiden koko on noin 6 x 9 cm. Kummankin kuvan alareunassa on Julia Widgrénin leima.

2. John Tagg (1988) *The Burden of Representation. Essays on Photographies and Histories*, Basington: Macmillan, 2–5; Derrick Price & Liz Wells (1997) "Thinking about Photography", teoksessa Liz Wells (toim.) *Photography. A Critical Introduction*, London and New York: Routledge, 41; Johanna Frigård (2008) *Alastomuuden oikeutus. Julkistettujen alastonkuvien moderneja ideaaleja Suomessa 1900–1940*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 15–16.

tualisoiva näkökulma tarkastelee valokuvia osana aikansa kulttuuria ja sosiaalista järjestystä.

Puukkojunkkarit tuomiolla

Antti Isotalo (1831–1911) ja Antti Rannanjärvi (1828–1882) saivat kovat tuomiot vuonna 1869. Isotalo sai kuolemantuomion taposta ja sakkoja useista pienemmistä rikoksista. Rannanjärvi selvisi vähemmällä, mutta hänelle määrättiin rasakat sakot ja raipparangaistus muun muassa juopottelusta käräjäpaikalla, varkauksista ja vääräntämisestä. Isotalon tuomio muutettiin senaatin päätöksellä kuritushuonerangaistukseksi, joten hän säästy Siperiaan karkotukselta.³ Kuolemantuomitut karkotettiin tuohon aikaan yleensä Siperiaan, jonne suurin osa heistä jäi palamatta koskaan Suomeen.

Kauhavan nimismies Adolf Hägglund (1838–1903) oli pidättänyt puukkojunkkareiden johtomiehet jo lokakuussa 1867, mutta oikeudenkäynnistä tuli pitkä, koska oli vaikea saada paikallisia ihmisiä todistamaan Antteja vastaan. Nimismies kokosi laajan syytelistan puukkojunkkareiden vuosien varrella kertyneistä tihutöistä. Anttien kanssa yhtä aikaa tuomiolla oli muutamia muitakin tappelupukareita, mutta Isotalo ja Rannanjärvi olivat Hägglundin pääsyytetyt, joille tämä halusi saada mahdollisimman ankarat tuomiot.⁴

Ennen pidätystä Antit ehtivät terrorisoida ympäristöönsä yli kymmenen vuotta. He saavuttivat mainetta muuallakin Suomessa, koska sanomalehdet kertoivat heidän edesottamuksistaan ja rehvakkaasta käytöksestään markkinoilla.⁵ Molemmat Antit olivat isojen talojen isäntiä, joten kyse ei ollut pikkurikollisten puuhastelusta, vaan huomattavasta rikos- ja väkivaltakierteestä. Isotalo ja Rannanjärvi hallitsivat pelolla ympäristöönsä ja heillä oli suuri joukko kuuliaisista kääskyläisiä. Molemmat olivat jo aikaisemmin joutuneet käräjille useamman kerran, ja heillä oli entuudestaan useita tuomioita. Antti Isotalon rikosrekisterin ensimmäinen merkintä on vuodelta 1855, jolloin hänet tuomittiin pahoinpite-

lystä. Rannanjärvi oli puolestaan saanut ensimmäisen tuomionsa 18-vuotiaana, kun hänet oli vuoden 1847 syyskäräjillä tuomittu tappelusta, kotirauhan rikkomisesta ja puukon kannosta.⁶

Puukkojunkkareita tutkinut Heikki Ylikangas on todennut levottomuuden alkaneen Etelä-Pohjanmaalla jo 1700-luvun puolella, jolloin tervanpoltto oli nopeasti vaurastuttanut aluetta. Tuottoisa elinkeino alkoi kuitenkin taantua 1790-luvulla, ja samalla väkivaltaisudet ja miestapot alkoivat yleistyä. Tervan tuoma vauraus mahdollisti nopean väestönkasvun, mutta monille se merkitsi laskevaa säätykiertoa, sillä tilatoman väestön osuus lisääntyi huomattavasti. Maakunta oli vauras, mutta kaikilla ei ollut samanlaisia menestymisen mahdollisuuksia. Turhautuminen purkaantui aggressiivisuutena, laittomuuksina ja väkivaltaisuuksina.⁷ Tilaton väestö muodosti puukkojunkkareiden pääryhmän, mutta johtajiksi kaivattiin merkittävämpiä miehiä. Niinpä raamikkaat isännät Isotalo ja Rannanjärvi saivat helposti muut taakseen tukijoukoksi.

Toisaalta on kuvaavaa, että nimismies Hägglund sai itse myöhemmin syytteen liiallisesta väkivallan käytöstä järjestyksenpidossa ja kuulusteluissa.⁸ Kun väkivalta pyrittiin monopolisoimaan valtion yksinoikeudeksi, poliisivoimat tai armeija saattoivat syyllistyä ylimitoitettuun voiman käyttöön. Rikollisuuden kitkeminen saattoi johtaa paradoksaaliseen tilanteeseen, jolloin virkavalta käytti tietyissä tilanteissa jopa kovempia otteita kuin rikolliset.

3. Heikki Ylikangas (2005) *Härjän häjyt ja Kauhavan herra. Kuvaus puukkojunkkareitten ja virkavallan välisestä yhteentotosta*. Helsinki: Otava, 178–181, 185–186.

4. Ylikangas (2005) 55–57.

5. Ks. esim. *Åbo Underrättelser* 4.5.1865; *Åbo Underrättelser* 21.10.1865.

6. Ylikangas (2005) 52–53.

7. Ylikangas (2005) 211–213.

8. Heikki Ylikangas (1997) *Hägglund, Adolf (1838–1903) Kauhavan nimismies, kansanvalistaja*. www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/7419/.

Isotalo ja Rannanjärvi saivat jo 1860-luvulla kaksijakoisen maineen. Heitä pelättiin ja kaihettiin, mutta samalla heihin liitettiin rosvo-romantiikkaa, jonka mukaisesti heidän tekojaan tulkittiin ylpeän ja rajun luonteen osoituksena.⁹ Muutamissa sanomalehtikommenteissa mainittiin, että Antit osasivat tietyissä tilanteissa käyttäytyä hyvinkin herrasmiesmäisesti. Anttien mainetta lisäsivät monet kansanlaulut, joita Härmässä runoiltiin heidän tekemisistään. Itse asiassa Julia Widgrénin ottama valokuva on osaltaan vahvistanut Isotalon ja Rannanjärven kaksijakoista mainetta, sillä kuvalla oli kaksi mahdollista käyttötarkoitusta.

Valokuvat vallankäytön välineenä

Kun Julia Widgrén kuvasi Härmän häjyt keväällä 1869, valokuva oli vielä uusi ja hämmentävä keksintö. Ensimmäinen kiertävä valokuvaaja, Saksin kansalainen Friedrich Reinhold, oli vierailut Vaasassa kesällä 1846. Hän julkaisi *Wasa Tidningissä* ilmoituksen, jossa hän mainosti ryhtyvänsä kuvaamaan dagerrotyyppejä muotokuvia ja kertoi samalla kuvien hinnat.¹⁰ Useat kiertävät kuvaajat toimivat samalla tavalla kuin Reinhold: he laittoivat paikalliseen sanomalehteen ilmoituksen, jossa yleisölle tarjottiin mahdollisuutta saada muotokuva itsestään. Kiertävät kuvaajat viipyivät niin kauan kuin kuvattavia riitti, minkä jälkeen he siirtyivät seuraavalle paikkakunnalle.

Ensimmäiset 1840-luvulla toimineet kiertävät kuvaajat olivat dagerrotypisteja, mutta viranomaiset huomasivat nopeasti, että valokuva tarjosi välineen hallinnan tehostamiseen. Ensimmäiset poliisikuvat otettiin 1850-luvun alussa Sveitsissä, kun valokuvaaja Carl Durheim kuvasi Bernissä irtolaisia.¹¹ Tämän jälkeen vangit, rikolliset ja rikoksista epäillyt alettiin kuvata poliisien rekistereitä varten. Useissa kaupungeissa poliisi ryhtyi lisäksi pitämään erillistä rekisteriä prostituoiduista. Poliisikuvia käytettiin tunnistekuvinä, mutta valokuvien monet käyttömahdollisuudet havaittiin usealla alalla. Kun tutkimuskatkeilijat kuvasivat alkuperäiskansoja ja vieraiden

kulttuurien edustajia, kuvia käytettiin myös rotuluokitusten tekemiseen rotuoppien saadessa kannatusta. Siten valokuvia voitiin hyödyntää kansallisuusaatteen lietsomisessa, kun rotuluokituksilla tehtiin eroa meihin ja muihin. Lääketiede omaksui valokuvat nopeasti käyttöönsä, mutta potilaskuvatkin ovat arkaluonteista aineistoa, jonka julkituomisessa korostui lääkäreiden arvovalta ja hierarkkinen suhde potilaisiin.¹² Modernisoituvissa yhteiskunnissa valokuvat otettiin innokkaasti käyttöön, koska kuviin nivoutui uusia vallankäytön keinoja. Ne tarjosivat mahdollisuuden luoda uudenlaisia kontrolli- ja luokittelujärjestelmiä.

Suomessa ensimmäiset poliisikuvat otettiin 1860-luvun lopussa, jolloin muutamat ammattikuvaajat työskentelivät poliisilaitoksen laskuun. Viipurissa Jakob Indurski (1839–1912) oli poliisikuvaamisen uranuurtaja,¹³ sillä ateljeekuvauksen ohessa hän palveli myös poliisilaitosta 1860-luvun lopussa. Helsingissä lääninvankilan saarnaaja Henrik Reinholm kuvasi vankeja 1860-luvun puolivälin jälkeen. Malli oli todennäköisesti saatu ulkomailta, sillä vankien kuvaus oli aloitettu Malmön keskusvankilassa vuonna 1861, Danzigissa 1864 ja Moskovassa 1867.¹⁴

9. *Hufvudstadsbladet* 17.4.1869.

10. *Wasa Tidning* 8.8.1846. Reinholdista löytyy maininta myös *Åbo Tidningar* -lehdestä 14.10.1846, jossa todetaan dagerrotypisti Reinholdin saapuneen kaupunkiin.

11. Mary Warner Marien (2006) *Photography: A Cultural History*, London: Laurence King Publishing, 73.

12. Santeri Tuori (2001) *Vallan kuva. Valokuva kontrollipoliittikan välineenä*, Helsinki: Musta Taide, 59; Marien (2006) 37–42; ks. myös Tapio Onnela (1993) 'Valokuvan ja vallan liitto. Valokuvaus tiedonkeruun koneistossa', teoksessa Mika Ripatti (toim.) *P:n tarina ja herra silinterissä*, Helsinki: Valokuvataiteen seura, 56–66.

13. Jakob Indurski oli taustaltaan Lietuan juutalainen, joka oli asettunut Viipuriin valokuvaajaksi vuonna 1868; ks. www.valokuvataiteenmuseo.fi/fi/tietopalvelut/valokuvaajat/.

14. Sven Hirn (1972) *Kameran edestä ja takaa. Valokuvaus ja valokuvaajat Suomessa 1839–1870*, Helsinki: Suomen valokuvataiteen museo, 30.

Poliisikuvauksen aloittaminen 1860-luvun lopussa nivoutui yhteiskunnan modernisoitumiseen. Väestön siirtyminen maaseudulta kaupunkiin ja teollisuuspaikkakunnille synnytti uusia yhteiskunnallisia jännitteitä. Suomessa väkiluku kasvoi nopeasti 1800-luvulla. Väestön kasvuun ja erityisesti maaseudun tilattoman väestön lisääntymiseen liitettiin irtolaisongelma, joka herätti huolta maaseudun ”liikaväestön” alkaessa siirtyä kaupunkiin. Irtolaiset olivat väestöryhmä, jota viranomaiset pyrkivät kontrolloimaan.¹⁵ Irtolaisten määrä lisääntyi erityisesti 1860-luvun jälkipuoliskolla, katovuosien ja niitä seuranneen nälänhädän saadessa väestön liikkeelle. Irtolaisissa nähtiin uhkia, joita yritettiin myöhemmin hallita esimerkiksi poliisin valokuvarekistereiden avulla.

Nälänhätä sai kymmenet tuhannet ihmiset liikkeelle ja kerjäämään. Yksi kerjäläisiin liitetty uhka olivat kulkutaudit, sillä nälkäisten vaeltelu mahdollisti sairauksien nopean leviämisen. Viranomaiset eivät pystyneet hillitsemään kerjäläistulvaa, vaikka joillakin paikkakunnilla kerjäläisiä kiellettiin tulemasta pitäjän alueelle. Katastrofi sai viranomaiset tehostamaan toimintaansa, sillä tilanteen ei haluttu toistuvan seuraavan katovuoden tullessa.¹⁶ Toista suurta sadonmenetystä ei enää tullut, mutta pienemmät paikalliset katovuodet ja ahdingot kurittivat toistuvasti väestöä 1800-luvun lopussa ja vielä 1900-luvun alussakin.

Katovuosien aiheuttama pula ja elinolojen huononeminen houkuttelivat tilatonta väestöä siirtymään muualle työnhakuun. Koska uudenlainen liikkuvuus ja työväestön muutto teollisuuspaikkakunnille herättivät huolta, haluttiin luoda uusia kontrollikeinoja ja -tekniikoita väestön hallitsemiseksi. Poliisivalvonnan tehostaminen, tunnistevalokuvauksen aloittaminen ja rekisterikäytäntöjen uudistaminen mahdollistivat tiukemman valvonnan. Samalla ne olivat vastaus väestön suurempaan liikkuvuuteen. Aikaisemmin poliisin toiminta oli perustunut henkilöiden tuntemiseen. Omassa poliisipiirissä poliisi-

sin oli mahdollista erottaa kaupungin asukkaat matkustavaisista. Poliisilla oli myös selkeä käsitys siitä, ketkä heidän piirissään tavallisesti syylistyivät rikoksiin. Kun kaupunkien väkiluku alkoi kasvaa nopeasti 1800-luvun puolivälin jälkeen ja niiden ympärille alkoi muodostua työväestön asuttamia esikaupunkialueita, henkilökohtainen tunnettavuus kävi mahdottomaksi.¹⁷ Siten väkijoukkojen hallinnasta tuli tärkeä yhteiskunnallinen kysymys.

Julia Widgrénin ottama kuva Härmän häjyistä on esimerkki Suomen ensimmäisistä poliisikuvista, mutta kuvalla oli myös toinen käyttötarkoitus. 1860-luvulla henkilökuvaus oli tullut tavattoman suosituksi uuden kuvatyypin myötä. Visiittikorttikuva synnytti valtisan kuvakuumeen, sillä uusi kuvatyyppe laski nopeasti valokuvien hintoja. Visiittikorttikuva saapui Pohjoismaihin vuonna 1860, ja pietarilaiset Borchardtin veljekset toivat sen Helsinkiin. Tämän jälkeen uusia kuvaajia saapui nopeasti. Käyntikorttikuvat herättivät suuren kysynnän, ja ihmiset suorastaan jonottivat päästäkseen kuvauttamaan itsensä. Visiittikorttikuvaus työllisti ennätysmäärän kuvaajia, ja kaupunkiin perustettiin useita kilpailevia ateljeita.¹⁸

Käyntikorttikuvia vaihdettiin sukulaisten ja tuttavien kesken, mutta kuville syntyi uudenlaisia kysyntää, kun tunnettujen henkilöiden muotokuvia ryhdyttiin myymään valokuvaamoissa ja kirjakaupoissa. Näyttelijöiden kuvat olivat suosittuja, mutta lisäksi taiteilijat, kuninkaalliset ja

15. Tuori (2001) 87–89. Vuonna 1883 säädettiin uusi asetus irtolaisuudesta. Vaikka työttömyys ei enää ollut irtolaisuuden kriteeri, poliisin rekistereihin joutui silti helposti. On laskettu, että irtolaisuudesta tuomittiin vuosina 1883–1917 noin 10 000 henkilöä ja irtolaisuudesta epäiltyjä pidätettiin noin 80 000.

16. Kari Pitkänen (1991) 'Kärsimysten ja ahdingon vuosikymmen – 1860-luvun yleiskuva', teoksessa Antti Häkkinen & Vappu Ikonen & Kari Pitkänen & Hannu Soikkanen (toim.) *Kun halla nälän tuskan toi*, Helsinki; WSOY, 70–77.

17. Tuori (2001) 90.

18. Hirn (1972) 24–25.

muut julkisuuden henkilöt päätyivät koristamaan valokuva-albumeita.¹⁹ Kuvien keräily ja vaihtaminen synnytti suoranaisten visiittikorttimanian.

Widgrénin ottama kuva liittyy kuvakulttuuriin, joka mahdollisti uudenlaisen julkisuuden tietyille henkilöille. Tunnettujen henkilöiden kuvia myytiin suuria määriä, mutta Topeliuksen, Runebergin, Lönnrotin ja keisariperheen kuvien ohessa rikollisetkin alkoivat saada osansa julkisuuden henkilöihin kohdistuneesta uteliaisuudesta. Myös Widgrénin kuva Härmän häyjistä levisi lukuisina kopioina ympäri maata.²⁰ Kuvas- ta ilmenee muutamia aikakauden kuvaustyyllille ominaisia piirteitä. Antit ovat suhtautuneet kuvaustilanteeseen vakavasti, sillä kuvaajan kehoitettua kuvattavia olemaan liikkumatta ja hiljaa, kumpikin on tuijottanut rävähtämättä eteensä. Tuon ajan kuvaustekniikka vaati pitkän valotusajan,²¹ mikä usein ilmeni jäykkinä poseerauksina. Ateljeekuvauksen tyylistä muistuttaa itämainen matto, jonka Widgrén on todennäköisesti tuonut omasta ateljeestaan.

Kuvan raja- us poikkeaa kuitenkin ateljeekuvauksen tyylistä, johon kuului maalattuja maise- makulis- seja ja muuta, tunnelmaa luovaa rekvi- siittaa. Julia Widgrén on sen sijaan rajannut Här- män häyjistä ottamansa kuvan tarkasti. Vaikka kyseessä on kokovartalokuva, siinä ei näy ylimääräistä taustaa. Suoraan edestä otetun kuvan tarkoitus oli varmistaa henkilöiden tunnistami- nen. 1860-luvun lopussa poliisiin käyttöön otetut kuvat olivat uusi ilmiö, mutta jo aikaisemmin Sveitsissä oli otettu kokovartalokuvia,²² koska niiden arveltiin helpottavan tunnistamista.

Mutta miksi Antit kuvattiin kahleissa? Toden- näköisesti kahleilla haluttiin varmistaa, että ar- vaamattomat ja väkivaltaiset puukkojunkkarit pysyivät rauhallisina. Jos Antit olisi- tuotu sellistä kuvattaviksi ilman kahleita, kuvausta valvomaan olisi pitänyt järjestää useita vartijoita: kahta iso- kokoista tappelupukaria ei olisi saatu helposti talttumaan, jos nämä olisivat halunneet ryhtyä rettelöimään. Kuvaustilanne on ollut jännittävä

kummallekin osapuolelle, sillä kamera edusti uutta teknologiaa, joka antoi valtaa kuvaajalle. Tekninen ja salaperäinen laite herätti kunnio- tusta,²³ ja kuvaustilanteessa valokuvaaja sai auk- toriteettiaseman, kun kuvattavat alistuivat ka- meran katseelle. Antit kuvattiin yhdessä ilmei- sesti siitä syystä, että he olivat esiintyneet ja saavuttaneet kuuluisuutta parivaljakkona, joten heitä ei haluttu poliisikuvassakaan erottaa toisistaan. Toisaalta poliisikuvauksen tyyli ei ollut vielä vakiintunut 1860-luvun lopussa, vaan tunnis- tekuvien standardisoiminen tapahtui hitaasti ja siinä seurattiin kansainvälisiä käytäntöjä. Var- haisia poliisikuvia on ehkä vaikea mieltää tun- nistekuviksi, koska kokovartalokuvat ja puolivar- talokuvat poikkeavat huomattavasti myöhem- min vakiintuneesta tunnistekuvien tyylistä.

Suomessa otetuissa tunnistekuvissa siirryttiin asteittain kohti kasvokuvia. Turun Rangais- tusvankilassa (Kakolassa) vankeja kuvattiin 1870-luvulta lähtien, ja nämä kuvat olivat puoli- vartalokuvia, jotka tallennettiin erillisiin kuva- albumeihin. Tunnistekuvat alkoivat muodostua yleiseksi käytännöksi vasta 1880-luvun alussa, kun senaatti hyväksyi keväällä 1881 vankien ku-

19. Ks. esim. kuva-albumit Åbo Akademin kuva-arkistos- sa. Käyntikorttikuvien myyminen oli tuottava liikeyritys. Esimerkiksi Englannissa kuninkaallisten kuvia voitiin myydä kymmeniä tuhansia kappaleita: kuningatar Vikto- rian miniän, prinsessa Alexandran ja tämän pikkupojan yhteiskuvaa myytiin peräti 300 000 kappaletta. Leena Saraste (1980) *Valokuva. Pakenevan todellisuuden kuvajai- nen*, Helsinki: Kirjayhtymä, 63, 66.

20. Tuori (2001) 62–63.

21. Kun digitalisoitua kuvaa suurennetaan tietokoneel- la, paljastuu miten Widgrén on retusoimalla terävöittä- nyt kummankin Antin katsetta. Silmät retusoiittiin usein 1800-luvun valokuvissa, koska pitkä kuvausaika tuotti monenlaisia ongelmia silmien kuvaamisessa. Jos kuvatta- va henkilö malttoi olla räpyttelemättä silmiään, lopputu- loksena saattoi olla tyhjä ja tuijottava katse, jota valoku- vaaja pehmensi retusoinnilla.

22. Marien (2006) 73.

23. Mervi Autti (2010) *Etsimessä neitikulttuuri. 1900-luvun alun valokuvaajanaisia Rovaniemellä*, Helsinki: Musta Tai- de, 143.

vaamisen tunniste kuvien varten. 1800- ja 1900-luvun vaihteessa ryhdyttiin ottamaan kasvo- ja profiilikuvia, sillä niistä oli muodostunut kansainvälinen standardi. Ranskalainen Alphonse Bertillon toimi standardisoidun poliisikuvan kehittäjänä 1800-luvun lopussa. Bertillonin mukaan kuvien tuli olla retusoimattomia ja mahdollisimman neutraaleja. Epäilystä tuli ottaa kasvo kuva sekä profiilista että suoraan edestä. Profiilikuvaa pidettiin tärkeänä, koska ihmisen profiilin arveltiin säilyvän pidempään muuttumattomana. Bertillonin luoma tunnistusjärjestelmä levisi nopeasti vuosisadan vaihteessa, kun useat maat ottivat sen käyttöön.²⁴

Kun vankien systemaattinen kuvaus aloitettiin Suomessa 1880-luvulla, Julia Widgrén sai uusia kuvaustehtäviä, ja hän otti useita kymmeniä vankikuvia Vaasassa 1880- ja 1890-luvulla.²⁵ Suurin osa Widgrénin ottamista vankikuvista on puolivartalokuvia, mutta joukossa on myös muutamia kokovartalokuvia. Ne paljastavat, että vangit tuotiin yleensä kuvattaviksi jalkarautoissa.²⁶ Niinpä Antti Isotalo ja Antti Rannanjärvi oli laitettu poikkeuksellisen raskaisiin kahleisiin, kun Julia Widgrén kuvasi heidät vuonna 1869. Tavallisille vangeille riittivät jalkaraudat, mutta Antit oli kahlittu myös käsi- ja kaularautoilla. Lisäksi Vaasan lääninvankilan kokoelma osoittaa, että tunniste kuvaus ei ollut vielä standardisoitunut 1800-luvun lopussa, vaan kuvaajat ottivat sekä puoli- että kokovartalokuvia. Widgrénin lukuisat vankikuvat kertovat siitä, että hän on ollut tärkeä vankikuvaaja Suomessa. Hän ei ollut ainoa poliisikuvia ottanut nainen, sillä Vaasan kokoelmassa on myös oululaisen Ina Liljeqvistin²⁷ otos. Poliisikuvaus tarjosikin työtehtäviä useille ateljeekuvaajille 1800-luvun lopussa.²⁸

Tunnistekuvista ja käyntikorttikuvista löytyy tiettyjä yhtäläisyyksiä. Kummassakin siirryttiin asteittain kokovartalokuvista kasvokuviiin. Kokovartalokuva oli hallitseva kuvatyyppe 1860-luvun visiittikorttikuvissa, mutta 1880-luvulla rintakuvasta tuli suosituin. Samalla kuvien edustavuus ja seremoniallisuus väheni, ja siirryttiin

kohti intiimiä lähikuvaa. Kokovartalokuva esitti henkilön ensisijaisesti asemansa tai ammattinsa edustajana, mutta kasvoihin keskittyminen korosti kuvattun henkilön yksilöllisyyttä ja mahdollisti persoonallisten piirteiden esiin tuomisen.²⁹ Retusoinnilla voitiin vielä lisätä ilmeikkyyttä korostamalla silmien ilmettä ja kasvojen ääri viivoja.

Valokuviin liittyi useita ristiriitaisia elementtejä. Vaikka vallankäyttö ja kontrolli leimasivat osaa valokuvista, ne voidaan silti nähdä demokratisoitumisen välineenä. Valokuva alkoi horjuttaa yhteiskunnallisia hierarkioita, koska kuvien halpenemisen myötä kuka tahansa saattoi kuvauttaa itsensä.³⁰ Maalattut muotokuvat olivat leimautuneet varakkaan väestön statussymboleiksi, mutta valokuva demokratisoi kuvakult-

24. Onnela (1993) 73–75, 80–82. Bertillonin luomasta tunnistusjärjestelmästä ks. myös Allan Sekula (1986): 'The Body and the Archive'. October, Vol. 39, 25–35.

25. Vaasan lääninvankilan arkisto Vaasan maakunta-arkistossa sisältää kaksi laatikollista vankikuvia vuosilta 1876–1899. Kaikki kuvat ovat visiittikorttikuvia, ja ne on numeroitu aakkosjärjestyksessä. Numeroituja kuvia on 212, joiden lisäksi on muutamia nimettömiä kuvia sekä useita kuvien kaksoiskappaleita. Kuvien taakse on kirjoitettu joitakin perustietoja vangeista: nimi, tuomion syy ja yleensä myös vangitsemisvuosi. Varkaus näyttää olleen yleinen tuomitsemisperuste.

26. Ks. esim. Vaasan lääninvankilan arkiston vankikuvat n:o 8, 44, 47, 73 ja 82.

27. Ina Liljeqvist (1849–1950) toimi ateljeekuvaajana Oulussa vuosina 1886–1917. Hän kuvasi 1900-luvun alussa myös Raahessa. Ks. <http://kukakuvasi.valokuvataiteen-museo.fi>.

28. Vaasan lääninvankilan arkistosta löytyvät helsinkiläisen C. A. Hårdin, vaasalaisen Carl Schoultzin, viipurilaisen Jakob Indurskin sekä Oulussa ja Vaasassa toimineen Hjalmar Sjömanin ottamat vankikuvat. Ateljeekuvaajien tiedot on painettu vankikuvien kääntöpuolelle, kuten visiittikorttikuvissa oli yleisesti tapana tehdä.

29. Muotokuvatraditiosta ks. Tutta Palin (1992) 'Muotokuvan vakiintuneet muodot', teoksessa J. Kukkonen & T.J. Vuorenmaa & J. Hinkka (toim.) *Valokuvan taide. Suomalainen valokuva 1842–1992*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 357.

30. Marien (2006) 30; Gerry Badger (2007) *The Genius of Photography. How photography has changed our lives*, London: Quadrille Publishing Limited, 16–19.

tuuria. Entistä useammilla oli varaa kuvauttaa itsensä ja hankkia omistukseensa valokuvia. Ne levisivät kaikkiin kansankerroksiin. Käyntikorttikuvien hinnat laskivat nopeasti, kun kuvaajien määrä lisääntyi ja kilpailu kiristyi. Kun visiittikorttikuvat alkoivat yleistyä, varakkaampi väki alkoi suosia kalliimpaa ja suurempaa kuvatyyppeä, joten postikorttikokoiset kabinettikuvat kasvattivat suosiotaan 1880-luvulla.

Kuvien massatuotanto ilmentää valokuvan luonnetta modernisoituvan yhteiskunnan symbolina. Valokuva oli uuden kulutuskulttuurin tuote. Valokuvat nopeuttivat kuvien arkipäiväistymistä, koska ne mahdollistivat kuvien tehokkaan monistamisen ja levityksen. Ne moninkertaistivat tarjonnan, eikä visiittikorttikuvien suosio osoittanut laantumisen merkkejä, vaan ne hallitsivat kuvamarkkinoita 1920-luvulle saakka. Uudenlaisen kuvakulttuurin rakentuminen oli yksi modernisoituvan yhteiskunnan tunnusmerkki.

Valokuvaus – moderni ja kansainvälinen ammatti

Valokuvaus herätti runsaasti huomiota siitä lähtien, kun ranskalainen Louis Jacques Mande Daguerre oli ensimmäisen kerran julkisesti esitellyt hämmästyttävää kuvaustapaa Pariisissa elokuussa 1839. Valokuvauksessa uudet keksinnöt ja kuvatyypit seurasivat vauhdikkaasti toisiaan, joten yleisöllä riitti ihmettelemistä. Sanomalehdillä oli merkittävä rooli valokuvauksen tunnetuksi tekemisessä, sillä yleensä ihmiset perehtyivät kuvausmenetelmään lukemalla siitä lehtiartikkeleita. Sen jälkeen saattoi kestää useampia vuosia ennen kuin ihmisille tarjoutui tilaisuus nähdä valokuvia tai otattaa itsestään kuva. Esimerkiksi Vaasassa paikallinen sanomalehti *Wasa Tidning* raportoi lukijoilleen valokuvasta jo vuonna 1841,³¹ mutta ensimmäinen valokuvaaja saapui kaupunkiin vasta viisi vuotta myöhemmin.

Suomessa uutuuksia esiteltiin tammikuussa 1840, kun turkulaiselle yleisölle tarjottiin ensimmäisen kerran nähtäväksi dagerrotyyppi. Kuva

oli kaupunkimaisema Pariisista, ja katsojat hämmästelivät yksityiskohtien runsautta ja tarkkuutta. Dagerrotyypikuvat olivat kalliita yksittäiskappaleita, minkä vuoksi ainoastaan varakkaampi väestönosa pystyi hankkimaan niitä itselleen. Jo 1840-luvulla dagerrotyyppien rinnalle tuli uusia, kilpailevia kuvatyyppejä, mutta vuonna 1851 keksitty lasilevyjen³² käyttö muodostui merkittäväksi läpimurroksi. Ne mahdollistivat kuvien monistamisen ja massatuotannon. Varsinainen menestystuote syntyi 1850-luvun alussa, kun ranskalainen André Adolphe Disdéri keksi käyntikorttikuvan ja hankki sille patentin vuonna 1854. Uusi kuvatyyppejä mullisti kuvamarkkinat moneksi kymmeneksi vuodeksi ja tarjosi ammattikuvaajille runsaasti työtehtäviä. Voikin sanoa, että visiittikorttikuvat mahdollistivat valokuvauksen ammatillistumisen, koska ne työllistivät suuren joukon valokuvaajia. Ateljeekuvauksesta tuli tuottavaa toimintaa, mutta osa ammattikuvaajista halusi henkilökuvausten ohessa kokeilla muutakin kuvausta.

Joissakin tapauksissa valokuvaajan menestys saattoi perustua onnekaaseen sattumaan, sillä yksi valokuva saattoi tehdä kuvaajan kuuluisaksi. Näin kävi myös Julia Widgrénille. Hänen ottamansa kuva Härmän häyjistä oli esillä vuoden 1869 Vaasan kotiteollisuusnäyttelyssä,³³ missä se herätti runsaasti huomiota. Sen jälkeen Widgrénin ei enää tarvinnut erityisesti mainostaa kuvaamoaan vaan hän sai runsaasti tilauksia. Lisäksi Widgrénin otos mainittiin *Hufvudstadsbladetissa* huhtikuussa 1869,³⁴ kun lehdessä kerrot-

31. *Wasa Tidning* 15.5.1841; Katarina Andersson (1993) *Wasafotografer under 1800-talet. Waasalaisvalokuvaajia 1800-luvulla*, Vaasa: Pohjanmaan museo, 14.

32. Aluksi kuvaajat käyttivät märkälevyjä. Se oli teknisesti varsin vaativaa, sillä lasilevyä peittävä kalvo herkistettiin kuvaustilanteessa, minkä jälkeen se valotettiin ja kehitettiin saman tien. Kuvaustekniikka helpottui 1880-luvun alussa, kun kuivalevyt tulivat käyttöön. Hirn (1972), 21–22.

33. *Wasabladet* 31.12.1869.

34. *Hufvudstadsbladet* 17.4.1869. Lehdessä todettiin, että neiti Widgren oli kuvannut Isotalon ja Rannanjärven vanhilassa.

tiin Isotalon ja Rannanjärven saamista tuomioista. Siten valokuva tuli valtakunnallisesti tunnetuksi.

Suomessa oli useita naisvalokuvaajia 1860-luvulta lähtien.³⁵ Julia Widgrén oli saanut koulutuksensa Tukholmassa, minkä jälkeen hän palasi kotiseudulle Vaasaan ja perusti sinne ateljeekuvaajana Vaasassa lähes neljäkymmentä vuotta. Hän kävi kesäisin kuvaamassa myös Pietarsaareissa ja muilla paikkakunnilla eri puolilla Pohjanmaata,³⁶ minkä ansiosta hän sai laajan asiakaskunnan. Widgrénin menestykseen kuvaajana vaikutti merkittävästi se, että hän piti kuvien hinnat kohtuullisina. Edulliset hinnat houkuttelivat maaseutuväestöä ja myös köyhää kansanosaa kuvauttamaan itsensä.³⁷

Widgrén otti myös muutamia kansatieteellisiä kuvia vuonna 1876, kun pohjalainen osakunta järjesti kuvausretken Pohjanmaalle. Hän tapasi retkikunnan Vöyrillä, missä hän tallensi kamerallaan vanhoihin kansanpukuihin pukeutuneita henkilöitä.³⁸ Widgrénin valokuva vöyriläisestä morsiusparista tuli nopeasti tunnetuksi. Vastavalla tavalla useat muutkin valokuvaajat ottivat kansatieteellisiä kuvia, joihin tallentui kansanpukuja, talonpoikaisväestöä ja tupainteriöitä.

Sven Hirnin mukaan Julia Widgrénin menestys perustui ennakkoluulottomuuteen. Hän työskenteli myös sunnuntaisin ja omaksui nopeasti erilaiset uutuudet.³⁹ 1890-luvulla Widgrén teki opintomatkoja ulkomaille ja tutustui Berliinin, Wienin ja Kööpenhaminan kuvaamoihin.⁴⁰ Opintomatkat vaikuttivat osaltaan siihen, että hän ryhtyi monipuolistamaan toimintaansa ottamalla kaupunkikuvia Vaasasta ja Pietarsaaresta. Lisäksi hän koulutti uusia kuvaajia järjestämällä valokuvaukskurseja. Valokuvauksen suosio lisääntyi erityisesti 1880-luvulta lähtien, jolloin kuvaustekniikan paraneminen helpotti merkittävästi ulkokuvausta. Tämän jälkeen harrastajakuvaus alkoi yleistyä, ja kaupunki- ja maisemakuvaus houkutteli useita kuvaajia.

Widgrén päätyi valokuvaajaksi samalla tavoin kuin monet muutkin ammattikuvaajat. Valokuvaus oli uusi ja kiehtova ammatti 1800-luvun puolivälissä. Ensimmäiset valokuvaajat olivat kiertäviä kuvaajia, mutta visiittikorttikuvan nostattama kuvakuume 1860-luvulla mahdollisti pysyvien kuvausateljeiden perustamisen kaupunkikeihin. Itse asiassa käyntikorttikuvien nopeasti kasvanut kysyntä loi alalle hetkeksi ylikuumentuneet markkinat, ja valokuvaus koki kiivaan korkeasuhdanteen. Vuoteen 1870 mennessä Suomessa on laskettu toimineen noin 120 kuvaajaa. Heistä suomalaisia oli 55 ja loput naapurimaista saapuneita. Ruotsista,⁴¹ Saksasta, Tanskasta ja Pietarista tuli kustakin 10–15 kuvaajaa.⁴² Suomen sijainti Pietarin ja Tukholman välissä asetti suomalaiset rannikkokaupungit kiertävien kuvaajien reitille, kun nämä liikkuiivat Itämeren

35. Vaasassa toimi 1860-luvulla kolme naisvalokuvaajaa. Leskeksi jäänyt Eugenie Roos (1829–1897) aloitti kuvaamisen 1864 Kristiinankaupungissa, missä ei kuitenkaan ollut riittävästi asiakkaita. Niinpä hän kierteli kameransa kanssa useammalla paikkakunnalla. Rosa Sandelin (1835–1901) oli naimisissa porilaisen kirjakauppiiaan kanssa ja hänkin kiersi kuvaamassa käyden Vaasassa vuosina 1867 ja 1874. Andersson (1993) 44, 52. Naisvalokuvaajista ks. myös Catherine af Hällström (1992) 'Naisvalokuvaajia Suomessa 1859–1879', teoksessa J. Kukkonen & T.-J. Vuorenmaa & J. Hinkka (toim.) *Valokuvan taide. Suomalainen valokuva 1842–1992*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 362–364.

36. Ks. Julia Widgrénin ottamat valokuvat Pietarsaaren kaupunginmuseon kuvakokoelmassa.

37. Ks. Museoviraston kuvakokoelmat, www.kuvakokoelma.fi/pictures/, jossa on Widgrénin 1870-luvulla talonpoikaisväestöstä ottamia visiittikorttikuvia ja kabinettikuvia. Tällöin Widgrén kuvasi myös torppareita.

38. Andersson (1993) 50.

39. Hirn (1972) 111.

40. *Suomen valokuvaajat 1842–1920* (1996), 299.

41. Esimerkiksi Tukholmassa oli 1860-luvulla 100 rekisteröityä valokuvaajaa, joista 15 oli naisia. Kiivas kilpailu pakotti monet ruotsalaiset kuvaajat siirtymään ulkomaille. Hällström (1992), 363.

42. Sven Hirn (1977) *Ateljeesta luontoon. Valokuvaus ja valokuvaajat Suomessa 1871–1900*, Helsinki: Suomen valokuvataiteen museo, 9.

alueella kaupungista toiseen, mutta osa kuvaajista tuli jäädäkseen.

Kansainvälisyys lisäsi valokuvauksen kiehtovuutta, mutta valokuvaukseen liittyi muitakin houkuttelevia elementtejä: se tarjosi itsenäisyyttä, liikkuvuutta ja mahdollisuuden taiteelliseen itseilmaisuun. Monet kuvaajat hankkivat ammattitaidon ulkomailla, ja Suomeen tuli suuri joukko ulkomaalaisia kuvaajia. 1860- ja 1870-luvulla Suomeen asettui pysyvästi useita ulkomaalaisia kuvaajia,⁴³ jotka perustivat ateljeita suurimpiin kaupunkeihin eli Helsinkiin, Turkuun, Viipuriin ja Tampereelle. Useimmat olivat alun perin toimineet kiertävinä kuvaajina, jotka tilaisuuden tullen perustivat vakinaisen kuvaamon.

Lisäksi valokuvauksesta tuli nopeasti naisten suosima ala. Käsityöammattina valokuvauksen katsottiin soveltuvan hyvin naisille, sillä se oli kunniallista, arvostettua ja taiteellista. Uutena ammattina valokuvaus mahdollisti uusien toimijoiden – ja myös naisten – pääsyn alalle.⁴⁴ Valokuvien kysyntä kasvoi nopeasti, eikä alalle ollut ehtinyt muodostua sukupuolittuneita käytäntöjä, jotka olisivat rajoittaneet naisten toimintamahdollisuuksia. Valokuvaus edellytti runsaasti käsityötä, koska lasinegatiivit vaativat käsin tehtävää retusointia. Halpa naistyövoima piti kuvien hinnat kohtuullisina. Sen vuoksi menestyvissä ateljeissa oli yleensä naispuolisia avustajia kopisteina ja retusojina.⁴⁵ Valokuvaajan ammattitaito opittiin käytännössä, harjoittelemalla. Valokuvausateljeet ottivat palvelukseensa kuvaamoapulaisia, jotka saattoivat myöhemmin perustaa oman ateljeen, kunhan olivat oppineet riittävän ammattitaidon. 1890-luvun alussa Suomessa laskettiin olevan 65 naisvalokuvaajaa,⁴⁶ joten naiset olivat saaneet huomattavan roolin ammattikuvaajina.

Valokuvien käyttö

Valokuvien käyttö ja sijoittelu paljastavat monia kytköksiä muotokuvataiteen esittämisen ja käytötapoihin. Valokuvat asetettiin nähtäväksi pöydälle tai lipaston päälle. Toinen mahdollisuus oli

ripustaa ne osaksi salonkien ikonostaasia maalausten ja siluettien rinnalle. Kuva-asetelmat alkoivat monipuolistua ja saada uusia sisältöjä,⁴⁷ kun valokuvat haluttiin asettaa esille nähtäväksi, ihailtaviksi ja ihmeteltäväksi. Henkilökuvilla oli aluksi vahva sidos maalaustaiteen muotokuvatraditioon. Arvokkuuden korostaminen liittyi keskeisesti muotokuvaan – kuva viestittää kuulumista kunniallisten ihmisten joukkoon. Henkilökuvien käytännöt ja asetelmat muodostuivat ylempien luokkien lähtökohdista. Aluksi vain varakkailla oli ollut mahdollisuus teettää itsestään kallis dagerrotypiakuva.⁴⁸

Visiittikorttikuvat koottiin niitä varten suunniteltuihin kuva-albumeihin,⁴⁹ sillä kuvien stan-

43. Yksi tulokkaista oli norjalainen Daniel Nyblin, joka muutti syksyllä 1875 Helsinkiin. Aluksi hän toimi tanskalaisyyntyisen Charles Riisin ateljeen palveluksessa, mutta kahden vuoden päästä Nyblin perusti oman ateljeen, josta tuli hyvin suosittu. Menestyksen myötä myös Nyblinin kaksi veljeä siirtyi Suomeen, jolloin muodostui suoranainen Nyblinin dynastia, kun veljekset perustivat kuvaamoita Viipuriin, Poriin, Turkuun ja Vaasaan. Hirn (1977) 14, 120; Suomen valokuvaajat (1996) 190–194.

44. 1860- ja 1870-luvulla Suomessa toimi 21 naisvalokuvaajaa, joista 12 oli naimatonta ja 8 naimisissa, yhden siviilisäädystä ei ole tietoa. Ammattiin ryhtyessään naiset olivat keski-ikältään 30-vuotiaita. Hällström (1992) 364.

45. Irma Savolainen (1992) *Taiteilijoita, käsityöläisiä ja taivaanrannanmaalareita – turkulaiset valokuvaajat vuoteen 1918*, Turku: Turun maakuntamuseon raportteja 15, 63–65; Autti (2010), 90–92; ks. myös Naomi Rosenblum (2010) *A History of Women Photographers*, New York & London: Abbeville Press Publishers, 42–48.

46. *Kalenteri Suomen naisten työstä* (1894) Helsinki: Suomen Naisyhdistys, 123.

47. Valokuvat asetettiin yleensä esille talon parhaimpaan huoneeseen. Ks. esim. Andersson (1993) 73; Tiina Männistö-Funk (2010) 'Monien käytäntöjen "kovat kuvat"'. Käyntikorttikuvat suomalaisissa maaseutukodeissa 1900-luvun alussa', teoksessa Majja Mäkilä & Riitta Laitinen (toim.) *Esine ja aika. Materiaalisen kulttuurin historiaa*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 259–261.

48. Minna Ijäs (2009) 'Esittää ja esittäytyä. Ihmisiä valokuvamuotokuvissa 1920-luvulla', teoksessa Taina Erävaara & Ilona Tanskanen (toim.) *Välissä – valokuvat ymmärtämisen välineenä*, Turku: Turun ammattikorkeakoulu, 93.

49. Kuva-albumit alkoivat yleistyä 1800-luvun lopussa. Ks. Åbo Akademin kuva-arkiston albumit, joista vanhimmat ovat 1870-luvulta.

Julia Widgrénin Korsholman kruununvankilassa 1869 ottama valokuva Antti Rannanjärvestä ja Antti Isotalosta. Kuva: Pohjanmaan museo. Reprokuva: Erkki Salminen.

dardikoko mahdollisti albumien tekemisen. Kansioiden sivuille tehtiin vakiokokoiset aukot, joihin kuvat voitiin helposti pujottaa. Valokuvaalbumit asetettiin mieluusti pöydälle nähtäväk-

si, jolloin niitä oli helppo esitellä ystäville ja sukulaisille. Toinen mahdollisuus oli tallentaa valokuvat kuvasalkkuun. Silloin yksittäisistä, pahville liimatuista valokuvista koottiin kuvakansio, jos-

sa kuvat säilytettiin irtolehtinä. Valokuvien katselusta ja esittelystä muodostui uusia sosiaalisia käytäntöjä sekä rituaaleja. Niistä tuli olennainen osa vieraisilla käyntiä ja seurustelua. Näin valokuvat rakensivat ja vahvistivat sosiaalisia verkostoja.

Valokuvat nopeuttivat kuvien arkipäiväistymistä monella tavalla. Huokeat painokuvat olivat tulleet suosituiksi jo 1800-luvun alussa,⁵⁰ mutta vasta valokuva mahdollisti kuvien tehokkaan monistamisen ja levityksen. Tällöin kuvien kultti- ja kuriositeettiarvo laski.⁵¹ Kuvista alkoi tulla osa jokapäiväistä elämänmenoa. Merkkihenkilöiden kuvia laitettiin seinälle ja kehyksiin. Kuvien arkipäiväistyminen toteutui myös siten, että suosittuja kaupunki- ja maisemakuvia ryhdyttiin 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa kauppaamaan postikortteina.

Lopuksi on syytä pohtia, mihin kuvat Härmän häjyistä päätyivät, kun niitä kaupattiin lukemattomia kopioita. Tunnettujen rikollisten kuvaa on tuskin asetettu seinälle, sillä tälle kunnia paikalle pääsivät – perhekuvien lisäksi – yleensä vain merkkimiehet sekä keisariperheen jäsenet. Todennäköisesti Anttien kuva on sijoitettu kuva-albumiin tai se on löytänyt paikkansa kuvasalkusta, josta se on tietysti tilanteessa voitu ottaa esille uteliaiden katsojien ihmeteltäväk-

si. Anttien kuva on myös voinut olla keräilyharvinaisuus, jolloin se on saanut kuriositeettiarvoa. Tällöin kuvaan on liittynyt häivähdyksen rosvo-romantiikkaa ja pelonsekasta ihailua puukkojunkkareita kohtaan.

Kuva Härmän häjyistä kahleissa symboloi virkavallan voittoa pohjalaisista puukkojunkkareista, sillä raskaat kahleet ja vanginpuku ovat merkinneet nöyryytystä Antti Isotalolle ja Antti Rannanjärvelle. Isojen talojen isännät saatiin lopulta rautoihin ja tuomiolle, joten Kauhavan nimismies sai merkittävän arvovaltaoiton pitkään jatkuneessa kiistassa. Samalla kuva toimi varoituksena muille rikollisille ja tappelupukareille. Kenties tämä kuva on löytänyt paikkansa poliisilaitosten ja muutamien muiden virastojen seinältä, jolloin se on muistuttanut virkavallan voimasta.

50. Litografiamenetelmä keksittiin vuonna 1798, ja litografiat alkoivat yleistyä 1800-luvun alussa. Kivipainotekniikka mahdollisti myös värikuvien painamisen. Ks. esim. Lena Johannesson (2007): 'Inledning. Om folkkonst, massbildproduktion och andra visuella moderniteter'. Teoksessa *Konst och visuell kultur i Sverige 1810–2000*. Redaktör Lena Johannesson. Stockholm: Signum, 22–23.

51. Palin (1992) 357. – *Nyt julkaistu Anne Ollilan artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Historiallisen Aikakauskirjan sisällöstä voi keskustella myös Internetissä:

<http://agricola.utu.fi/keskustelu/>

Laura Stark

Toimittajien ja itseoppineiden maaseutu-kirjeenvaihtajien suhde osana suomenkielisen lehdistön nousua 1847–1865¹

Aiempi suomalaisen lehdistön syntyä koskeva tutkimus on keskittynyt lehden toimittajiin, painotoimintaan ja lehtien poliittisiin sisältöihin. Tutkimuksessa ei ole perehdytty itseoppineiden kirjoittajien osallistumiseen lehtikeskusteluihin eikä heidän ja toimittajien väliseen yhteistyöhön, joka alkoi jo 1840-luvun lopulla. Laura Stark tarkastelee toimittajia julkisen keskustelun portinvartijoina aikana, jolloin kansa alkoi osallistua suomenkielisen lehdistön toimintaan.

Vuonna 1850 suomalaiselta maaseudulta puuttui vielä niin koulujärjestelmä kuin rautatie ja teollisuutta oli vähän. Suurin osa suomenkielisestä maalaisväestöstä oli kirjoitustaidotonta eikä osannut lukea sujuvasti. Maaseudun asukkaat eivät osallistuneet yhteiskunnalliseen tai poliittiseen toimintaan sanan modernissa merkityksessä, sillä varsinaista suomenkielistä kansalaisyhteiskuntaa ei vielä ollut. 1800-luvun puolivälissä eläneiden nuorten miesten omaelämäkerrat paljastavat, että sanomalehdistö oli yksi tärkeimmistä tavalliseen kansaan vaikuttavista voimista, jotka vuosisadan loppupuolella muuttivat tilannetta ratkaisevasti.²

Suomenkielisten lehtien tilauskannat olivat pieniä koko 1800-luvun. Sanomalehtien levikki ei kuitenkaan ole luotettava ja yksiselitteinen lukijoiden määrän ja yhteiskunnallisen vaikuttavuuden mittari. Oli tavallista, että sanomalehtiä luettiin ääneen laajemmalle yleisölle, varakkaimmat talonpojat lainasivat lehtiänsä muille kyläläisille tai niitä tilattiin yhteisesti.³ Folkloristi Kirsti Salmi-Niklanderin tutkimassa tapauksessa vuodelta 1862 ryhmä hämäläisiä talonpoikia, emäntiä, renkejä ja piikoja, yhteensä 36 henkilöä, tilasi yhteisesti sanomalehtiä ja kokoontui lukemaan niitä.⁴

Lukemalla sanomalehtiä kenen tahansa lukutaitoisen maaseudun asukkaan oli mahdollista tutustua kylän ja kirkon ulkopuolella olevaan maailmaan ja saada olennaista tietoa vallitsevista sosiaalisista oloista ja meneillään olevista uudistuksista.⁵ Maaseudun asukkaat eivät kui-

den mittari. Oli tavallista, että sanomalehtiä luettiin ääneen laajemmalle yleisölle, varakkaimmat talonpojat lainasivat lehtiänsä muille kyläläisille tai niitä tilattiin yhteisesti.³ Folkloristi Kirsti Salmi-Niklanderin tutkimassa tapauksessa vuodelta 1862 ryhmä hämäläisiä talonpoikia, emäntiä, renkejä ja piikoja, yhteensä 36 henkilöä, tilasi yhteisesti sanomalehtiä ja kokoontui lukemaan niitä.⁴

Lukemalla sanomalehtiä kenen tahansa lukutaitoisen maaseudun asukkaan oli mahdollista tutustua kylän ja kirkon ulkopuolella olevaan maailmaan ja saada olennaista tietoa vallitsevista sosiaalisista oloista ja meneillään olevista uudistuksista.⁵ Maaseudun asukkaat eivät kui-

1. Kiitokset Anna Kuisminille rahvaan sanomalehtien käyttöön liittyvien lähdeaineistojen anteliaasta jakamisesta ja Kaisa Kauraselle hyödyllisistä kommenteista artikkelin aikaisempaan versioon. Tutkimus on Suomen Akatemian rahoittama (nro 136071).

2. Laura Stark (2006) 'Kansallinen herääminen ja sosiaalinen nousu maaseudulla. Tuskaa ja toivoa varhaisissa omaelämäkertoissa', teoksessa Hilka Helsti, Laura Stark & Saara Tuomaala (toim.) *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 47–109.

3. Päiviö Tommila (1988) 'Yhdestä lehdestä sanomalehdistöksi 1809–1859' teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kuopio: Kustannuskiila Oy, 238–239; Ilkka Mäkinen (2007) 'Kirjoitustaidon leviämisen herättämiä epäluuloja 1800-luvun Suomessa', *Historiallinen aikakauskirja* 105, 402–419; Kati Mikkola (2005) 'Uutuusien pyhyys ja pahuus', teoksessa Pekka Laaksonen, Seppo Knuuttila & Ulla Piela (toim.) *Kansanetiikka. Käsitteitä hyvästä ja pahasta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 11–41; Kati Mikkola (2006) 'Modernisaation vastavirrassa. Uutuusien vastustuksen syitä ja keinoja modernisoituvassa Suomessa', teoksessa Hilka Helsti, Laura Stark & Saara Tuomaala (toim.) *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Helsinki: SKS, 169–212; Stark (2006).

4. Kirsti Salmi-Niklander (2006) "'Kokemus varoitti, halu voitti!' Juho Kaksola ja 1800-luvun kirjoittavan talonpojan ajatusmaailma' teoksessa Eija Stark & Laura Stark (toim.) *Kansanomainen ajattelu*. Helsinki: SKS, 171.

5. Pirkko Leino-Kaukiainen (1989) 'Suomen kielen käytön yleistymisen', teoksessa Päiviö Tommila & Maritta Pohls (toim.) *Herää Suomi! Suomalaisuusliikkeen historia*. Kuopio: Kustannuskiila Oy, 343.

tenkaan tyytyneet vain lukemaan sanomalehtiä, vaan jotkut heistä myös kirjoittivat niihin. Vuonna 1844 perustettu *Maamiehen Ystävä* oli ensimmäinen suomenkielinen sanomalehti, joka herätti kiinnostusta rahvaassa, ja kolme vuotta myöhemmin ilmestynyt *Suometar* oli ensimmäinen, joka alkoi julkaista kirjeenvaihtajien lehteen lähettämiä uutisia. Vuoteen 1860 mennessä yhä useammat kirjeenvaihtajista olivat kouluja käymättömiä maalaisia.⁶

Maaseudun kirjeenvaihtajien kirjoitukset ovat kiinnostavia, sillä paikallisten uutisten lisäksi niissä kuvataan kansan elämää sekä esitetään mielipiteitä ja väitellään – aivan kuten nykyisten sanomalehtien mielipidepalstoilla. Tässä artikkelissa tarkastelen sitä, miksi itseoppineet⁷ maaseudun asukkaat kirjoittivat sanomalehtiin. Keskityn erityisesti siihen, millaista oli heidän kanssakäymisensä toimittajien kanssa, ja kysyn: mitkä kirjoitukset pääsivät julkiseen sfääriin, mitkä eivät ja miksi? Tutkimuksen aineistona ovat vuosina 1847–1865 ilmestyneet suomenkieliset sanomalehdet,⁸ sillä ne edustavat varhaisin-

ta vaihetta kansan osallistumisessa lehdistön toimintaan ennen sanomalehtien erikoistumista erillisiksi poliittisiksi foorumeiksi. Suomen Kansalliskirjasto on digitoinut hiljattain kaikki vuosien 1771–1909 välillä Suomessa ilmestyneet sanomalehdet. Tietokannan avulla tutkijoiden on entistä helpompi saavuttaa tietoa lehdistön toimintaan osallistumisesta ja siihen kannustavista motiiveista.

Heräämisen aika: suomenkielisten lukijoiden kosiskelu 1840- ja 1850-luvulla

Vaikka neljä suomenkielistä sanomalehteä oli ilmestynyt ennen vuotta 1840,⁹ vasta J. V. Snellmanin toimittama *Maamiehen Ystävä*¹⁰ saavutti verrattain laajan lukijakunnan maaseudulla ilmestyessään ensi kerran vuonna 1844.¹¹ Oli käynyt ilmi, että suomenkielisten lehtien taloudellinen menestys riippuisi nimenomaan maaseudun rahvaan suosiosta. Syy oli yksinkertainen: eliitti luki ruotsinkielisiä sanomalehtiä, kun taas suomenkielisten lehtien yleisö, yli 85 prosenttia

6. Kaikki itseoppineet kirjoittajat eivät eläneet maaisytyisyydessä vaan osa työskenteli tehtaissa tai metsätyömailla.

7. "Itseoppineella" tarkoitan henkilöä, joka oppii kirjoittamaan suomea muodollisen opetuksen ulkopuolella. Osa toimittajistakin oli oppinut kirjoittamaan omatoimisesti tai satunnaisesti järjestetyssä sunnuntaihouluissa, sillä ensimmäinen suomenkielinen oppikoulu, Jyväskylän yläalkeiskoulu, aloitti toimintansa 1858. Enemmistö suomenkielisistä aikuisista oli itseoppineita pitkään 1866 kansakouluasetuksen jälkeenkin.

8. Olen käyttänyt kolmea metodia etsiessäni informaatiota sanomalehtiaineistosta. Tutkimusavustajien avulla olen käynyt läpi kaikki *Sanan-Lennätimen* numerot vuosilta 1855–1858, *Otawa*-lehden numerot 1860–1863, *Kansan Lehden* numerot 1868–1870, *Sanomia Turusta* -lehden numerot 1855–1868 ja *Tapion* numerot 1861–1868, yhteensä 1 627 numeroa. Tutkimuksen tavoite on käydä läpi kaikkien 21:n maaseutukirjeitä julkaiseen sanomalehden numerot vuosilta 1847–1870. Toiseksi olen käyttänyt Kansalliskirjaston Historiallisen sanomalehtikirjaston hakukonetta löytääkseni maaseudun itseoppineiden sanomalehdille 1844–1865 kirjoitettuja kirjeitä. Lopuksi olen käynyt läpi Päiviö Tommilan 1975–1988 johtaman

Suomen sanomalehdistön historia -projektin (SSLH) laatimaa maaseutukirjeiden kirjoittajakortistoa, joka on Helsingin yliopiston keskusarkistossa. Koska painettujen kirjeiden määrä kasvoi suuresti 1800-luvun loppua kohti, SSLH-projekti keskittyi tarkastelemaan maaseutukirjeenvaihtoa vuoteen 1865. Kaikkia maaseutukirjeiden kirjoittajia ei pystytty identifioimaan, mutta kortisto on osoittautunut hyödylliseksi nais- ja tilattomien kirjoittajien löytämiseksi.

9. Nämä olivat *Suomenkieliset Tieto-Sanomats* (1775–1776), *Turun Wiikko-Sanomats* (1820–1831), *Oulun Wiikko-Sanomats* (ilmestyi satunnaisesti vuosien 1829–1856 välillä) ja *Sanan-Saattaja Wiipurista* (1833–1836). Muut saman ajan lehdet, kuten *Mehiläinen*, eivät olleet sanomalehtiä sanan modernissa merkityksessä, sillä niiden materiaali koostui pääosin muusta kuin ajankohtaisista uutisista ja tapahtumista.

10. *Maamiehen Ystävää* julkaisi kustantaja ja kirjapainon omistaja J. A. Karsten. Snellman toimitti julkaisun neljatoista ensimmäistä numeroa. Ks. Tommila (1988) 157.

11. Menestyksekkäimpinä vuosina 1844 ja 1845 *Maamiehen Ystävällä* oli 900–1000 tilaajaa. Ks. Tommila (1988) 159.

maan asukkaista, eli pääosin maaseudulla.¹² Lukutaito tuotti kuitenkin ongelmia. Luterilainen kirkko oli pitkään vaatinut sitä jäseniltään, mutta lukutaito merkitsi usein vain yksittäisten sanojen tavaamista; harvat osasivat lukea sujuvasti saati ymmärsivät lukemansa.¹³ Sitäkin harvemmat osasivat kirjoittaa. Monet maaseudun asukkaat eivät nähneet mieltä kirjoitustaidossa tai maallisten kirjoitusten lukemisessa 1800-luvun puolivälin kovissa oloissa, joissa jatkuva fyysinen työ oli selviytymisen ehto ja lukutaitoa vaativat virat menivät kouluun käyneille ruotsinkielisille.¹⁴

Useiden myöhempien lehtimiesten lailla Snellman oli tietoinen maaseudun ainoastaan Raamattuun ja katekismukseen tutustuneiden lukijoiden epäilyistä maallisia tekstejä kohtaan eli kaikkeen, mikä ei liittynyt Jumalan sanaan. Jos suomenkieliset sanomalehdet mielivät saada lisää lukijoita ja tilaajia, niiden oli käytettävä maaseudun lukijoille tuttua kieltä. Ensimmäisessä *Maamiehen Ystävän* numerossa vuonna 1844 Snellman perusteli sanomalehtien hyödyllisyyttä maata omistaville talonpojille käyttämällä Lutherin katekismuksen suomenkielisestä käännöksestä tuttua kysymys-vastaus-muotoa.¹⁵ Snellmanin kuvitteellinen dialogi itsensä (Maamiehen Ystävä) ja stereotyyppisen talonpoikahahmon välillä kuvaa vierailua maatilalla.¹⁶

"M. Y. (tulee kontti selässä pirtin ovesta sisän).

Talonpoika (istuu pöyän takana, reuhka päässä, kärsä suussa.) [- -]

T. (Korvantakusraansa kynsittelee). Mistä vieras kulkee?

M. Y. Kuopiosta. [- -]

T. (Sysää reuhkan toiselle korvalle) Mitäs sitten kuljetat?

M. Y. Viisauttapa kuljetan.

T. (Ottaa kärsän suustaan, ja kättelee Maamiehen ystävän konttia). – Sepä kalu vasta meidän aikoina mahtaa kalliina olla.

M.Y. Saa sitä hopiaruplalla yhden vuoen tarpeen. [- -]

T. Parempaa latua minulla itelläni on tuossa kaapissa.

M. Y. Siinä näen Pyhän Raamatun olevan. Ja kyllä se tosi on, että siintä enemmän visautta löytyy, kuin mahtaa ihmisen suu selittää. Mutta on sitä semmosta oppiakin, jota ei ole Raamatusta kirjoitettu.

T. Ei mahda se oppi mihinkään hyvä olla.

M. Y. Etpä sinä Raamatusta oppi lukemaan eikä kyntämään, ja kuitenkin siitä taitaa sinulle hyvää olla, että näitäkin olet oppinut.

T. Kyllä sen talonpoika oppii poika isältänsä.

M. Y. Mutta olispa se hyvä tietää, mistä se oppi lukemaan ensinkin on tullut ja kuinka muissakin maakunnissa kynnetään."

Dialogin edetessä "Maamiehen ystävä" antaa talonpojalle esimerkkejä sanomalehtien tarjoamasta tiedosta ja ehdottaa häntä jakamaan vuoden tilauksen kahden muun lähellä asuvan isännän kanssa. Näin yksi lehden numero maksaisi vain puolet viinaryypyn hinnasta, mikä lopulta riittää vakuuttamaan talonpojan.

Kansankirjailija ja myöhempi valtiopäiväedustaja Pietari Päivärinta¹⁷ (1827–1913) kommentoi omaelämäkerrassaan *Maamiehen Ystävän* vaikutusta maaseudun asukkaisiin 1840- ja 1850-luvulla seuraavasti:¹⁸

"Siihen aikaan rupesi 'Maamiehen Ystävä'¹⁹

levittämään valoa pimeään kansaan. [- -] Se osasi

12. Tilasto perustuu vuoden 1880 väestölaskentaan. *Suomenmaan tilastollinen vuosikirja* (Tilastollinen toimisto) 1883. Helsinki: SKS, 11, taulukko 3.

13. Pirkko Leino-Kaukiainen (2007) 'Suomalaisten kirjalliset taidot autonomian kaudella', *Historiallinen aikakauskirja* 105, 420–438; Mäkinen (2007).

14. Laura Stark (2008) 'Maalaisrahvaan kirjoitusmotivaatio ja asenteet kirjoitustaitoa kohtaan 1840–1890-luvun Suomessa', *Kasvatus & Aika* 3(2): 49–66.

15. Tommila (1988) 159.

16. 5.1.1844. *Maamiehen Ystävä* no. 1, 'Mitä Maamiehen Ystävällä on sanomista'.

17. Päivärinta oli torpparin poika, josta tuli kanttori ja tuottelias kansankirjailija vuosina 1867–1910.

18. Pietari Päivärinta (2002/1877) *Elämäni. Perhe-elämäläinen kertomus*. Helsinki: SKS, 41–42.

19. Päivärinta kirjoittaa lehden nimen toistuvasti väärin muodossa *Maamiehen Ystävä*.

kosketella kaikkiin paikkoihin niin hellästi, ja tunkea kaikkiin kansan alhaisimpiinkin kerroksiin, että se sai kaikki mieltymään. Kuka saatti esim. tuskaantua semmoisiin ystävällisiin puhuttelemisiin kuin: 'kuules Matti, Mikko, Pekka ja Paavo!' [- -] Siihen aikaan oli kaksi - sanoo kaksi! - miestä pitäjässämme, jotka halulla lukivat mitä saivat. Toisella niistä oli monta vuosikertaa Beckerin toimittamia 'Turun Viikkosanomia' ja samoin 'Oulun Viikko-sanomia'. Heti Maamiehen Ystävän ilmestyttyä, tilasivat sen molemmat miehet. He olivat havainneet, että minun tyhjä sieluni kaipasi jotain semmoista, jota ei sillä ennestään ollut. He lupasivat minun lukea rakasta Maamiehen Ystäväänsä; se oli vasta saalis se! Oikein henkeä ahdisti loppuviikolla, kun tiesi, että pyhän-aikana saa lukea Maamiehen Ystävän."

Toinen itseoppinut kirjoittaja, talonpoika ja valtiopäiväedustaja Zefanias Suutarla (1834–1908) selitti vuonna 1898 ilmestyneessä omaelämäkerrassaan maaseudun suomenkielisen väestön alkaneen aistia kansallisen heräämisen ensiaskeleet juuri sanomalehtien sivuilta. Viitaten itseensä kolmannessa persoonassa nimellä "Vani" hän kuvaili nuoruudessaan nousseita tunteja:

"Outoja ääniä rupesikin kuulumaan. Sanomalehdissä näkyi yhä useammin ja pontevammin kirjoituksia, joissa kansan luonnotonta asemaa valaistiin ja siihen parannusta vaadittiin, oikeutta ja mahdollisuutta suomalaisille jonkinlaisen opin saamiseen omalla kielellään. Oi! kuinka iloisia toiveita herättäviä ja mieltä virvoittavia olivat tuollaiset kirjoitukset. Mutta Vani oli tottunut uskomaan, että kaikki herrat ovat yksimielisiä kansan sortamisessa, tahtoen pitää kansaa alhaisessa tilassa, voidakseen ohjata sitä mielensä mukaan. [- -] Mutta olkoon syy mikä hyvänsä herrojen erimielisyyteen; sorretun kansan oikeutta toiset kaikissa tapauksissa puolustivat ja luonnollisia oikeuksia tahtoivat he sille hankkia. [Vani ajatteli:] Koitunee tuosta kuitenkin jotakin."²⁰

Maamiehen Ystävän keskittyessä maaseudun asukkaiden päivittäisiin tarpeisiin ja valistami-

seen heille tutun kielen avulla oli *Suometar* suunnattu sivistyneelle suomenkieliselle yleisölle.²¹ *Suometaren* päätoimittaja Paavo Tikkasen luotua lehden kirjeenvaihtajien verkoston, jonka jäsenet toimivat paitsi toimittajina myös asiamiehinä, lehti alkoi kuitenkin pian julkaista maaseudun asukkaiden lähettämiä paikallisia uutisia ja mielipidekirjoituksia.²² 1850-luvun alussa Tikkanen oli kehunut, että "koko Suomen kansa on toimittanut Suometarta".²³ Vuonna 1856 lehti saavutti siihenastisen suomenkielisten sanomalehtien tilaajaennätyksen 4 600.

Keitä olivat maaseutukirjeenvaihtajat ja mistä he kirjoittivat?

Kun uusi sanomalehti perustettiin 1800-luvulla, julkaistiin ensin näytenumero, jossa lehden tarkoitus esiteltiin lukijoille. Kaikkien 17 vuosina 1847–1865 ilmestyneiden sanomalehtien näytenumeroiden lähiluku osoittaa, että suomenkielisten sanomalehtien yleistymisen taustalla oli nimenomaan kielikysymys, taistelu suomenkielisen kansanosan oikeuksista. Vuoden 1820 jälkeen kesti 40 vuotta ennen kuin 13 suomenkielistä sanomalehteä perustettiin, mutta yhdeksässä vuodessa 1861–1869 ilmestyi peräti viisi-toista uutta lehteä. Pääsyy tähän oli valtiopäivätoiminta, joka käynnistyi vuonna 1863.

Kaksi vuotta aiemmin, vuonna 1861, uutiset tsaari Aleksanteri II:n aikeista kutsua valtiopäivät koolle levisivät läpi Suomen. Uutisilla oli sähköistävä vaikutus fennomaaneihin ja kansanvalistajiin, jotka näkivät tilanteessa uudenlaisia mahdollisuuksia parantaa suomen kielen asemaa ja korjata yhteiskunnallisia epäkohtia. Suo-

20. Zefanias Suutarla (1898) *Suomalaisen talonpojan elämänvaiheet. Kertonut tosielämän pohjalta Suomalainen Talonpoika*. Porvoo: WSOY, 17. Osia elämäkerrasta on julkaistu Anna Makkosen (Kuisminin) toimittamassa antologiassa *Karheitä kertomuksia* (SKS 2002).

21. Tommila (1988) 164.

22. Tommila (1988) 166–167.

23. Tommila (1988) 167.

menkieliset sanomalehdet ottivat asiakseen kehittämään kieltä ja suomenkielistä kirjallisuutta, taistella suomenkielisen koulujen puolesta ja lisätä maalaisrahvaan poliittista tietoisuutta. 1850-luvun itseoppineet kirjoittajat olivat lähettäneet kirjoituksiaan muun muassa seuraaviin sanomalehtiin: *Oulun Wiikko-Sanomia*, *Sanan-Lennätin*, *Sanomia Turusta*, *Suomen Julkisia Sanomia* ja *Suometar*. 1860-luvun alussa näiden julkaisujen rinnalle ilmestyi uusia sanomalehtiä, erityisesti *Otawa*, *Tapio* ja *Mikkelin Ilmoituslehti*, jotka myös toivottivat itseoppineiden kirjoittajien tekstit tervetulleeksi. Ulkopuolisten avustajien kirjoituksia tarvittiin, sillä useimmilla lehdillä oli vain yksi toimittaja, jolle toimitustyö oli vakinaisen työn ohella hoidettava sivutoimi. Lukijakirjeiden julkaiseminen lisäsi materiaalin määrää.

1850-luvulla, jolloin maaseutukirjeitä saapui vielä suhteellisen vähän, toimittajat arvostivat ja kiittivät kansankirjoittajia avusta. Esimerkiksi lyhytikäiseksi jäänyt *Sanan-Lennätin*, joka ehti kolmessa vuodessa painaa 178 maaseutukirjetä²⁴ sekä 63 pidempää esseettä maalaikirjeenvaihtajilta, julkaisi vuonna 1858 toimittajien laatimat jäähyväissanat lukijoille:

”Lähetäjille [– –]

Me tahdomme yksinkertaisesti, mutta sydämmemme syvyydestä sanoa kiitoksemme niille miehille, jotka *Sananlennättimen* elon aikana ovat tälle lehdelle lähettäneet kirjoituksiansa. Nämä kirjoitukset ovat ilahuttaneet meitä ei ainoasti sentähden että helpottivat työtämme, mutta myös siitä syystä että ne todistivat kansalaisemme ymmärtäneen sanomalehtien tarkoitusta. Nämä kirjoitukset näyttivät että ompa miehiä metsienkin takana, että kansamme yhteisiä kysymyksiä rakastetaan ja valvotaan ei vaan yhdellä taikka toisella, vaan monella paikalla ja että lähettäjämme tiesivat näiden kysymyksiä parhaiten selvenevän vapaa-mielisellä keskustelemisellä ja julkisella väitöksellä – –”²⁵

Keitä olivat nämä ”miehet metsien takana”, jotka kirjoittivat *Sanan-Lennättimeen*? Selvitys kirjoit-

Paavo Tikkanen (1823–1873) kuului *Suomettaren* perustajiin 1847 ja oli useaan otteeseen sen päätoimittaja 1840–1860-luvulla. Hän oli innokas suomalaisuusmies ja tutkija, joka 1859 jätti tarkastettavaksi yhden ensimmäisistä suomenkielisistä väitöskirjoista. Kuva on otettu 1860-luvun alkupuolella. Kuvaaja: F. Hirn. Kuva: Museoviraston kuva-arkisto.

tajien sosiaalisesta taustasta on tehty ainoastaan *Suomettaren* kirjeenvaihtajista, joista 1850-luvulla 60 prosenttia oli kirjailijoita, pappeja ja lukkareita ja 40 prosenttia talonpoikia.²⁶ 1860-luvulla talollisten määrä kirjoittajien jou-

24. *Sanan-Lennätin* julkaisi myös muihin sanomalehtiin lähetettyä kirjeenvaihtoa. Mainitut 178 kirjettä lähetettiin kuitenkin suoraan *Sanan-Lennättimen* toimitukseen julkaistavaksi.

25. 31.12.1858. *Sanan-Lennätin* no. 52, 'Lähetäjille' (W.L. A.G.C. [A. Gabriel Corander, W. Lavonius]).

26. Verrattuna muihin sanomalehtiin, talonpoikien osuus *Suomettaressa* saattaa olla hieman alhainen, koska lehti suunnattiin koulutetuimmille suomenkielisille lukijoille.

kossa kasvoi,²⁷ kuten *Sanomia Turusta* -lehden toimittaja A. Liljefors huomautti vuonna 1862 kiittäessään sanomalehden lukijoita ja kirjeenvaihtajia ennen kuin luopui lehden toimitustyöstä: ”Varsinkin viimeisinä vuosina on lähetettyin kirjojusten luku niin enentynyt että syystä taidamme tämän lehden kutsua kansan lehdeksi, koska yhteinen kansa itse on niitä lähettänyt enimmäkseen, muutamia ainoastaan herrasmiehet.”²⁸

Päiviö Tommila on arvioinut suomenkielisen lehdistön maaseutukirjeenvaihtajia olleen vuosien 1847 ja 1865 välillä noin 2 200,²⁹ joista yli puolet on todennäköisesti ollut talonpoikia. Maattomia miehiä (torppareita, mäkitupalaisia, itsellisiä ja tehdastyöläisiä) oli maaseutukirjeenvaihtajina samoina vuosina huomattavasti vähemmän: tilattomiksi miehiksi itsensä määritteleviä itseoppineita kirjoittajia oli vain 60 eli alle kolme prosenttia kaikista maaseutukirjeenvaihtajista. Vasta sanomalehti *Työmiehen Ystävän* perustamisen jälkeen vuonna 1874 alkoi tilattomien miesten tekstejä ilmestyä säännöllisesti painatussa muodossa.

Maaseudun naisten kirjoitukset ovat niin ikään harvinaisia tutkittuna ajankohtana. Olen löytänyt vain 39 sanomalehtiin lähetettyä kirjetä 32:lta maaseudulla asuvalta naiskirjoittajalta. Kirjeet julkaistiin vuosien 1847 ja 1865 välillä viidessä eri sanomalehdessä (yhtään naisen kirjoittamaa kirjetä ei nähtävästi ole julkaistu ennen vuotta 1856). Naiskirjoittajien osuus oli alle kaksi prosenttia kaikista maaseutukirjeenvaihtajista. Kirjeiden sisällön perusteella on todennäköistä, että lähes kaikki kuuluivat talonpoikaissäättyyn ja useimmat olivat nuoria ja naimattomia.

1800-luvun puolen välin noin 2 200 maaseutukirjeenvaihtajaa edustivat vain pientä määrää (0,1 %) maaseudun asukasluvusta.³⁰ Tämä on ymmärrettävää, kun otamme huomioon 1800-luvun puolivälin elinolot. 1830-luvulla vain noin viisi prosenttia Suomen maaseudun miesväestöstä osasi kirjoittaa.³¹ Vuosisadan vaihteessa puolet yli 15-vuotiaista suomalaisista oli edelleen kirjoitustaidottomia.³² Lukutaitokin rajoit-

tui usein kykyyn lausua ääneen yksittäisiä sanoja.³³

Tilallinen Frans Fredrik Björnin (1850–1930) elämäkerran mukaan 1860-luvulla ”yhteisen kansan sisäluku oli vielä niin vajavaa jotta ne olivat aniharvat jotka yhtämittaa ilman tavamista osasivat lukea prantättyäkän kirjaa –”. Hän myös huomauttaa, että vasta sen *jälkeen*, kun ihmiset alkoivat lukea sanomalehtiä, heidän lukutaitonsakin kehittyi sujuvammaksi, koska ”lehteä koettiin jokainen lukea harttaasti”.³⁴ Muusta luettavasta oli puutetta eikä arkisen raadannan keskellä jäänyt riittävästi aikaa lukuharrastukselle. Musteen ja paperin hinta ja harvat mahdollisuudet harjoittaa kirjoittamista vaikeuttivat hyvälle kirjoittajalle välttämättömien motoristen taitojen saavuttamista. Köyhillä maaseudun asukkailla oli vain vähän omaa tilaa ja rauhaa kirjoittaa, sillä he jakoivat elintilansa muiden perheenjäsenten kanssa. Usein lukemista ja kirjoittamista ei myöskään arvostettu. Perhe ja naapurit pitivät tärkeämpänä ruumiillista työtä ja käsityötaitoja.³⁵

Kuten Pirkko Leino-Kaukiainen on huomauttanut, jotta kirjoitustaito merkitsisi muutakin kuin kirjainten piirtämistä paperille, kirjoittamisesta pitää olla hyötyä tiedon välittämisessä ja jokapäiväisten asioiden hoitamisessa.³⁶ Niin kauan kuin 1800-luvun maaseudulla virallinen

27. Tommila (1988) 202.

28. 24.12.1862. *Sanomia Turusta* no 52, 'Näiden sanomain lukiolle!' (A. Liljefors).

29. Tommila (1988) 201.

30. 1880 väestölaskennan mukaan Suomen asukasluvu oli n. 1 840 000 (*Suomenmaan tilastollinen vuosikirja* (1883) Helsinki: SKS).

31. Tommila (1988) 32.

32. Makkonen (2002) 9.

33. Leino-Kaukiainen (2007); Mäkinen (2007).

34. Tuominen, Oiva (1986) *Frans Fredrik Björnin muistelmat*. Satakunnan museon julkaisusarja nro 5. Pori: Satakunnan museo. Osia elämäkerrasta on julkaistu Anna Makkosen (Kuisminin) toimittamassa antologiassa *Karheita kertomuksia* (SKS 2002).

35. Mikkola (2006); Stark (2006); Stark (2008) 53–54.

36. Leino-Kaukiainen (2007) 434–435.

asiainhoito tapahtui ruotsiksi, kirjoittamisesta ei voinut muodostua sosiaalista pääomaa suomenkieliselle maalaisväestölle.

1850-luvulta ainakin 1860-luvun lopulle sanomalehdet olivat itseoppineiden suomenkielisten tärkein kirjallisen ilmaisun kanava.³⁷ Sanomalehtien suopeus suomenkielisen maalaisväestöä kohtaan mahdollisti sen, että monet itseoppineet kirjoittajat kykenivät ylittämään edellä mainitut kirjoittamiseen liittyvät vaikeudet ja pystyivät osallistumaan sosiopoliittisiin keskusteluihin.

Minkälaisista aihepiireistä itseoppineet kirjeenvaihtajat sitten kirjoittivat? Useimmiten kirjeiden aiheet liittyivät oman kotipitäjän asioihin. Vuonna 1863 kirjoitettu varsinaissuomalainen kirje on sisällöltään hyvin tyypillinen: ”Paimiosta syyskuun 3p. Työni päätetty, istuin kynä käteen riipustelemaan muutamista pitäjäämme koskevista asioista. Meillä on melkonen kivi-kirkko, joka tänä suvena on sisältä uudistirakettu; seinät molemilta puolin rapattu – ”.³⁸

1800-luvun puolivälin maaseutukirjeiden aiheet olivat monenlaisia: useimmiten raportoitiin säästä, sadosta ja nälänhädästä, markkinoista, sairauksista ja epidemioista, kohua herättäneistä rikoksista, väkivallasta, tulipaloista ja onnettomuuksista. Palstatilaa saivat myös valuuttapula, lahjoitukset köyhille, seudun susikannan hävittämisyritykset, nuorison sivistyksen tila, paikallisten kirkkojen rakentaminen, juoppouden kirot, naisten koreilu ja ylellisyydet sekä kiistely viinan kotipolton kiellosta. Usein raportoitiin pitäjien ja seurakuntien edistysaskeleista kohti järjen ja sivistyksen voittoa, kuten myös seuraavassa kirjeessä, joka laadittiin Satakunnassa vuonna 1864:

”Harjavallasta elokuun 8p. En ole huomannut tämän vuoden Sanomissa Turusta mitään tietoa seurakuntamme asioista, ehkä [=vaikka] seurakunnassamme löytyy usioita kynään kykeneviä miehiä; joku lukioista ajattelee tokko täällä löytyneekään mitään johdaketta sivistyksen tielle. Mutta on meillä lainakirjasto, jota

seurakunnan kanttori hoittaa, ja on avoinna joka sunnuntai kirkon sakaristossa Jumalan palveluksen päätettyä, ja olen nähnyt oikein halulla sieltä kirjoja lainattavan. Ja se on toinen askele sivistykseen että meillä on kiertävä lasten-koulu, jossa koetetaan sivistyksen siementä kylvää kasvavan nuorison sydämeen ja onkin enin osa seurakunnan jäsenistä, jotka halulla käyttävät lapsiansa koulussa, mutta on niitäkin juuri jokusia, jotka antavat ennen lastensa juosta kujilla joutilaina kuin niitä kouluun laskevat – ”.³⁹

Aikakauden maaseutukirjeistä käy ilmi eräänlainen kilpailuasetelma, joka vallitsi kirjoittajien kesken. Kukin kynäniekka halusi esitellä oman pitäjänsä mahdollisimman edullisessa valossa ja muita pitäjiä kiinnostavampana. Erityisesti kirjoittajat nostivat esille oman kotipitäjänsä asioita maallisen ja uskonnollisen koulutuksen kehittämisessä sekä kehuskelivat uudistuksilla, joita oli toteutettu teollisuuden, moraalien, hygienian ja raittiuden saralla (esim. lainakirjastoista, kouluista, maanviljelyä koskevista uudistuksista, kirkkojen rakentamisesta jne.). Ajoittain tämä johti jopa eräänlaiseen paikalliskiihkoon, jonka vallassa kirjoittajat yltyivät parhaamaan naapuripitäjiä.

Varaamalla palstatilaa maaseudun kirjeenvaihdolle otsikolla ”Maaseutu” tai ”Kotimaa”, lehtien toimittajat asettivat rinnakkain Suomen eri seuduilta lähetettyjä kirjeitä, joissa keskusteltiin samoista asioista. Tästä avautui lukijoille ensimmäistä kertaa tilaisuus saada tietoa Suomen eri alueilta ja kuvitella laaja kansallinen lukijayleisö, jonka osa he itsekkin olivat.⁴⁰ Lukijoiden oli myös maaseutukirjeiden perusteella mahdollista kuvitella, mitä mieltä toiset mahtaisivat olla heidän

37. Ks. Salmi-Niklander (2006) 167–175.

38. 18.09.1863. *Sanomia Turusta* no. 38, 'Paimiosta...' (Kösti Harminen).

39. 26.08.1864. *Sanomia Turusta* no. 34, 'Harjavallasta' (-f. -n.).

40. Vrt. Anderson (1983).

kotipitäjästään. Paikkakuntien voi nähdä kilpailleen julkisuudesta ja hyväksynnästä silläkin uhalla, että ne saatettiin tuomita sivistymättömiksi ja takapajuiksi. Rohkaisemalla maalaiskirjoittajia ja lukijoita vertailemaan eri paikkakuntia osana suurempaa suomalaista ”kansakuntaa” toimittajat laittoivat liikkeelle henkisen kansakunnan rakentamisprosessin, joka eteni paikallistasolta ylöspäin.

Kirjoittajat pystyivät myös kritisoimaan omaa pitäjäänsä. Yllättävän suuri osa maalaiskirjeenvaihtajien teksteistä on paikallisiin virkamiehiin ja pitäjän herroihin kohdistuvia valituksia, kritiikkiä ja vihjailuja. Sensuurilakien takia maaseutukirjeenvaihtajat eivät yrittäneet keskustella teemoista, jotka liittyivät valtiopolitiikkaan. Silti he näkivät itsensä osaksi kamppailua paremman yhteiskunnan luomiseksi, erityisesti silloin kun valtiopäivätoiminta käynnistyi uudelleen 1860-luvulla. Julkaistut kirjoitukset osoittavat, että maaseudun kirjoittajat havahtuivat nopeasti sanomalehtien tarjoamaan mahdollisuuden tuoda julki paikallisia epäkohtia ja poliittisia kiistoja, kritisoida valtaeliittiä ja paljastaa sen tekemiä virheitä ja vääryyksiä.

Rahvaaseen kuuluvat kirjoittajat ottivat ajoittain melkoisia riskejä julkaistessaan paikallisen eliitin toimia käsitteleviä tekstejään. Esimerkiksi kun ”Serkses Syrjäläinen, rahtimiehen poika” Tohmajärveltä vuonna 1861 antoi lehtikirjoituksessaan ymmärtää, että Jouhkolan maanviljelyskoulun johtokunnan valitseman uuden karjanhoidon opettajan kunniallisuus olisi kyseenalainen, hän joutui ”hirmuisen vihan alle niiltäkin joiden kädessä koko maallinen onneni on”, kuten hän selitti jälkepäin kirjeessään *Suomettaren* toimittajalle Paavo Tikkaselle.⁴¹ Nimettömät tahot painostivat hänet kirjoittamaan julkisen anteeksiopyynnön eli ”katumuksen”, jonka hän toi voi Tikkasen julkaisevan *Suomettaressa*.⁴²

Torpparin poika Kalle Eskola (1865–1938) kuvaili omaelämäkerrassaan kokemuksiaan 17-vuotiaana kirjeenvaihtajana.⁴³ Julkaistuaan kirjoituksia sanomalehdissä 1880-luvulla, hän

sai raivoisaa palautetta paikalliselta kartanon isännältä, joka uhkasi häätää kirjoittajan perheen torpastaan, ellei tämä lopettaisi paikkakunnan asioiden raportoimista.⁴⁴ Ilkka Mäkisen mukaan alimpiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvien kirjoittajien lähettämät kuvaukset eivät ainoastaan laajentaneet yhteiskunnallista keskustelua vaan asettivat paikallisen eliitin toiminnan uudenlaisen valvonnan alaiseksi. Ennen suomenkielisten maaseutukirjeiden laajaa julkaisemista ruotsin kieli ja kirjoitustaito olivat olleet säätyläisten ”palomuuuri”, jonka turvissa he saattoivat viestittää rauhassa. Vähitellen maaseudulla ”alkoi olla näkeviä silmiä ja kuulevia korvia, jotka toivat julkisuuteen sellaisia asioita, jotka olivat aiemmin jääneet turvallisesti pieneen piiriin.”⁴⁵

Eliitin ohella talonpojat ja muut paikalliset asukkaat kokivat uudenlaisen julkisuuden uhkana, ja pahoittivat mieltään paikkakunnan asukin mustamaalattessa pitäjää. Usea sanomalehden numero sisälsi tuotuneita vastineita edeltävissä kirjoituksissa esitettyihin loukkauksiin. Toimittajat pahoittelivat lukijoiden herkkänahkaisuutta, nämä kun eivät näyttäneet ymmärtävän julkisuuden tarkoitusta ja luonnetta. Paavo Tikkanen kommentoi vuonna 1860:⁴⁶

”[m]eidän maassa ei ole vielä totuttu julkisuuteen, jonkatähden ollaanki niin näpsä vihostumaan, kuin

41. 26.4.1861. *Suometar* no. 17, ”Tohmajärveltä”. (Serkses Syrjäläinen, rahtimiehen poika). Ks. myös Stark (2011) 57, 69, 11.

42. SKS/KIA Kirjekokoelma 85, Serkses Syrjäläinen, (Kirje vastaanotettu 23.5.1861).

43. Kalle Eskola (julkaisematon, kirjoitettu 1888–1919) Elämän muistelmia. Puhtaaksikirjoittanut vuonna 1999 Raili Parviainen, SKS/KIA AB 3661. Alkuperäinen käsikirjoitus signumoimaton. Käsikirjoitus on lähes kokonaisuudessaan julkaistu Kaisa Kaurasen toimittamassa antologiassa *Työtä ja rakkautta* (SKS 2009).

44. Stark (2006) 858–6.

45. Mäkinen (2007) 412.

46. 21.9.1860. *Suometar* no. 37, ”Kirjeitä Jukka Lintuselle. IX” (Tiitus Tuiretuinen).

mikä itseänsä koskeva seikka tulee julki-puheihin, vaikka kyllä nauru-suin luetaan lähimäistensä koskevia seikkoja. Moni on arka vähempäinki seikkain julistamisesta, vaikka siinä ei ole mitään loukkausta hänelle ei asian eikä kertomuksen puolesta.”

Paikallisyhteisöjen moninaisista epäkohdista kertovien kirjeiden aiheuttama suuttumus sai lähes kaikki kirjoittajat esiintymään anonyyminä tai pelkillä nimikirjaimilla koko 1800-luvun loppupuolen.

Huolimatta toimittajien kehotuksista välttää ottamasta julkisuutta henkilökohtaisesti, julkaistujen riitakirjoitusten pitkät ketjut osoittavat, että nykylukijan näkökulmasta epäselvien ja hämmentävien riitakirjoitukset oletettiin kiinnostavan lehtien silloista lukijakuntaa. Lukijoita kenties viehätti ajatus suomenkielisten kirjoittajien uudesta, ennennäkemättömästä mahdollisuudesta tuoda esiin vahvojakin mielipiteitään laajemmilla foorumeilla kuin oikeussaleissa tai pitäjänkokouksissa.

Toimittajat julkisen elämän portinvartijoina

Kuten maaseudun itseoppineet kirjoittajat, sanomalehtien toimittajatkin kohtasivat monenlaisia esteitä ja haasteita 1800-luvun puolivälissä. Alhaisten tilaajamäärien ohella sanomalehden perustamiseen tarvittavan luvan hankkiminen ja hallituksen sensuuri vaikeuttivat lehtien toimintaa.⁴⁷ Julkaisutoiminnan aloittaminen vaati huomattavan määrän pääomaa. Mikäli paikkakunnalla ei ollut kirjapainoa, jouduttiin hankkimaan painokone, sillä muutoin lehtien kuljettamiseen käytetty aika olisi vähentänyt uutisten tuoreutta. Toimittajat joutuivat myös tekemään uttterasti työtä kääntäessään uutisia ruotsinkielisistä lehdistä.

Yksi toimittajien työläimmistä tehtävistä oli itseoppineiden kirjoittajien tekstien toimittaminen julkaisukelpoiseen kuntoon. Lähes kaikki toimittajat, *Kansan Lehden* Wolmar Schildt-Kil-

pistä lukuun ottamatta, oikolukivat ja korjasivat itseoppineiden kirjoittajien lähettämiä kirjeitä. Vaikka on mahdollista tarkastella enää vain pientä osaa alkuperäisistä maaseudun kirjeenvaihtajien lähettämistä saatekirjeistä, *Suomettarin* toimittajalle Paavo Tikkaselle lähetetyt kirjeet⁴⁸ osoittavat, että monissa tapauksissa oppimattomien kirjoittajien käsiala oli tuskin luettavaa, he eivät osanneet käyttää välimerkkejä eivätkä rakentaa tekstiä ymmärrettävästi. Saatekirjeet paljastavat, että tekstejä toivottiin korjattavan ja parannettavan ja että lähettäjät olivat kiitollisia toimitustyöstä. Tekstien kielenkäyttöä käy myös ilmi, että kirjoitusten julkaiseminen *Suomettaressa* oli kirjoittajille valtavan tärkeää, kuten aiemmin mainittu Serkses Syrjäläisen kirjoittama kirje osoittaa:

”Korkeasti oppinut tietoviisauden tohtori Herra P. Tikkanen!”⁴⁹

Jos vähänki mahdolliseksi näkisitten | että Suomettaressanne julkaista tämä | myötä seuraava lähetykseni ilman | muuttelemta sitä ajatusta mikä | siinä on kirjoitettuna. Mutta kui=|tenki nöyrimmästi pyydän kor=|jaillemaan semmoisia vikoja joita | minun oppimattoman kirjoitukses=|sa on. Pyydän kunnioittamisella!

Tohmajärvellä 11 p.

Huhtik. 1861. Serkses Syrjäläinen”⁵⁰

47. Leino-Kaukiainen, Pirkko (1988) 'Kasvava sanomalehdistö sensuurin kahleissa 1880–1905', teoksessa Päiviö Tommila (toim.) Suomen Lehdistön Historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905, Kuopio: Kustannuskiila Oy, 554–560.

48. Tikkaselle lähetetyt kirjeet näyttävät olevan ainoat dokumentit, jotka ovat säilyneet varhaisten toimittajien kirjeenvaihdosta. On myös säilynyt ainakin 19 kirjoitusten saatekirjettä. Kirjeet on arkistoitu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkistoon. Kiitän Hanna Karhua kirjeiden litteroinnista ja Anna Kuisminia luvasta käyttää niitä.

49. | = rivinvaihto

50. SKS/KIA Kirjekokoelma 85, Serkses Syrjäläinen, 11.4.1861.

Tohmajärvellä sijaitsevan Jouhkolan Maanviljelyskoulun oppilas Johan Multanen selitti kirjeessään vuonna 1861, ettei kukaan muu hänen tuntemistaan ihmisistä kuin Tikkanen olisi osannut korjata hänen kirjoituksiaan:

”Korkiasti kunnioitettava | Suomettaren toimitus! |

Nyt saan sanoa tuhansia kii=|toksia kuin otitta vastaan mi=|nun matka kertomukseni, | Pohjan maalle tulostani. | Nyt tästä halu syttyi, että | tahtosin kirjottaa usiampia | kertoja jos olisitta hyvä | ja näkisittä seen suuren | vaivan korjata kirjojutk=|siani. Sillä minä olen | vasta alkava mies enkä | osaa täällä turvaatua kehen=|kään muuhun kuin sanoma|lehtijien toimitukseen. | kuin täältä ei ole mointa | miestä, joka antasi ojennusta. | Nyt olisi tämä arvio esi=|tys jonka pakotti minua tekemään | velvollisuuteni Isänmaata | kohtaan, ~~kirjoittamaan~~ | Tämä on vajevainen jonka | itekki näjen, mutta kuin olen | järkeni harjottamaton niin | en osaa niille mitään, ja | kateni on harjaatunatoin. [- -] | Kirjotuksen alkeita olisi | montaki jos näkisin | että Suometar ottas tämän | vastaan Suomussalmella 18 29/1 61.

Nöyryimmästi Johan Multanen.”⁵¹

Noin vuoden 1860 jälkeen toimittajat alkoivat itse kertoa maaseudun kynämiesten lähettäneen sanomalehtiin enemmän kirjoituksia kuin mitä niissä voitiin rajallisen tilan vuoksi julkaista.⁵² Monia kirjeitä, jotka olivat sen verran sekavia ja jäsentymättömiä, etteivät toimittajat ehtineet tai edes osanneet korjata niitä, ei koskaan julkaistu. Vuonna 1863 saapui Punkalaitumelta *Sanomia Turusta* -lehteen kirjoitus, jossa valitettiin lehden olevan täynnä ilmoituksia ja mainoksia, jotka koskivat ainoastaan Turun kaupunkia. Kirjoittajan mukaan maalaisväestö ei ollut kiinnostunut kaupunkilaisten asioista, ja lehden tulisi julkaista enemmän maaseudulta lähetettyjä kirjeitä. *Sanomia Turusta* -lehden 26-vuotias päätoimittaja Johan Aulén⁵³ vastasi tähän, että monet maalaisten kirjoittamista kirjeistä olivat niin sekavia, ettei niitä voinut julkaista. Hän jopa tarjosi esimerkin painokelvottomasta kirjeestä:

”Osotteeksi millaisia usiammatkin sellaiset ovat, ja minkä verran niistä voi selkoa saada, painatamme tässä sana sanalta erään meille lähetetyn kirjoituksen, joka on tällainen: ”Tamelasta Josa vorsan markinoita sopimatomala aiala piretän joka on lauvantai päivä jotka sopsis olla tnostaina⁵⁴ Josa ei mutta kule kuin kirouksia sillä sine tule kaikki joki länin Rehiu kansa oluta horiman iota siälä joka mökisä Löyty Josa he pyhä amun saka kurkuansa livotavat tala on hyvin armelias faleksmani joka tän kaltasta elämä salti Joka ei sovi kristilisen elämän kansa yhten tältä olis palion sanomista mutta en kerki sila tehtasen on Jo kiru A: Brukin työ miäs”⁵⁵

Syitä lähettyjen kirjoitusten hylkäämiseen oli useita. Tiedämme tämän, koska useissa lehdissä julkaistiin lyhyitä ilmoituksia kirjoitusten hylkäämisestä tai hyväksynnästä otsikon ”Kirjeenvaihto” alla, kuten seuraavissa esimerkeissä.⁵⁶

[Tapio 1861:] ”O. Soiniselle. Lähettämänne kertomus parista varkaus-asiasta ovat niin sekavia, eikä niissä ole mitään, joka ansaitsi yleisölle kertoa.

Tammisellen. Tapiolle jättämä kirjoituksenne, ehkä tosin perustettu, on kuitenkin niin vanhassa riidassa,

51. SKS/KIA Kirjekokoelma 82, Johan Multanen 29.1.1861.

52. Esim. 20.4.1861. *Tapio* no. 16, ’Kirje-vaihtoa’; 28.12.1861. *Otawa* no. 51, ’Kirje-vaihtoa’.

53. Aulén (18371–906) oli entinen lennätinvirkailija, joka toimi *Sanomia Turusta* -lehden päätoimittajana vain vuoden verran. Myöhemmin hän muutti nimensä Juho Jäykkäksi ja ryhtyi kääntäjäksi.

54. Tnostaina-sanana ensimmäinen ’n’ lienee huonosti kirjoitettu ’u’, joten kokonaisuudessaan sana kuuluisi ’tuo(r)staina’. On luultavaa, että Aulén ymmärsi tämän, mutta halusi korostaa, miten vaikeaa oli lukea rahvaan huonolla käsialalla kirjoitettuja kirjeitä.

55. 15.5.1863. *Sanomia Turusta* no. 20, ’Edellisessä numeroissamme...’

56. Ainoa todiste siitä, millaisia reaktioita nämä ilmoitukset maaseutukirjeenvaihtajissa herättivät, on *Tapio*sta vuodelta 1861. Lehti lopetti joksikin aikaa ilmoitusten julkaisun, sillä ”oli moniaat lähettäjä ottaneet itsellensä loukkaukseksi nämä julkiset kirjeemme heille” (28.12.1861. *Tapio* no. 52, ’Vuoden lopuksi’).

että harvat sitä enää muistanee. Senvuoksi ei ole sitä pantu Tapioon.”⁵⁷

[Päivätär 1865:] ”D. M:lle! Teidän lähettämät kirjoitukset ovat molemmat sitä lajia, että niitä ei voi julkaista, ellei niitä kirjoiteta kokonaan uudestaan; vaan sepä tuskin maksaisi vaivaa. Sitä paitsi ei sovi lehtemme tarkoitukseen mitä sanotte puolustaaksenne köyhän väestön toisen työhön pakoittamista, ja vastustaaksenne kansan ja varsinki naisten täysivaltaisuutta.

L.H:lle Kiihitysvaarassa! Teidän kirjoituksenne sisällystä emme ymmärrä ollenkaan ja luultavasti sitä ei olisi kukaan muukaan ymmärtänyt – –”.⁵⁸

”Kirjeenvaihto”-ilmoituksista käy ilmi, että kirjoitukset hylättiin paitsi valtiollista sensuuria uhmaavan sisältönsä myös niiden sisältämien vaikeasti todennettavien väittämien vuoksi. Henkilökohtaisten riitojen kohtuutonta pitkittymistä haluttiin niin ikään välttää.⁵⁹ Eräiden kirjoitusten epäiltiin olevan laajemman yleisön kiinnostuksen kohteiden ulkopuolella, toisten taas jonkun muun kuin lähettäjän kirjoittamia.

Jotkut kirjoitukset hylättiin lehden ideologiasta linjasta poikkeavina. Kaikki 1850- ja 1860-luvun painetut suomenkieliset varsinaiset uutislehdet olivat edistysuskon kannalla, ja julkaistavien kirjoitusten tuli perustua ajatukselle, että niin yhteiskunnan kuin yksilöidenkin oli mahdollista ja tuli pyrkiä parantamaan materiaalisia olosuhteita. Yhtä tärkeää näyttäisi olleen kristillisten arvojen noudattaminen, tarinoiden moraalinen opetus ja usko ihmisen parannuksen tekemisen mahdollisuuteen. Lukijoiden oli tarkoitus pystyä ymmärtämään lukemistaan kirjoituksista viittauksia parempaan elämään tai varoituksia siitä, mitä pitäisi välttää. Kirjoitusten piti toisin sanoen olla opettavaisia, valistavia tai ylentäviä. Usko ihmisen parannuksen tekemisen mahdollisuuteen näyttäisi olleen se, mikä X:n kirjoituksesta puuttui, kun *Otawalehdessä* ilmoitettiin sen hylkääksestä vuonna 1862. Lehtien toimittajat antoivat poikkeuksellisen pitkän selityksen hylkäämispäätöksen taka-

na olleista syistä, jotta muut Otavaan kirjoittavat ymmärtäisivät lehden oman linjauksen kyseisestä asiasta:

[Otawa 1862:] ”X:lle: Kirjoituksenne ’Siberian vangeista’ ei ansaitse julkisuutta. Siinä kulkee pitkin matkaa niin julkia röykeys ja sydämmen kovuus niitä langeneita onnettomia kohtaan, jotka Siperiassa pahojen töidensä palkintoa nauttivat, että se vaan hämmästyttäisi jokaista ajattelevaa ja tunnollista lukijaa, antamatta kuitenkaan mitään enempää valoa asiasta paitsi sen minkä jokainen jo hyvin tuntee ja tietää ja jota jokaisen myös tulee tietää – että pahantekijä on rangaistava. Lähettäjän X:n mieleen mukaan Siperiaan lähetetyt ovat niin piinattavat, ettei niille pitäisi sallia etua ja oikeutta saada kuulla edes katumukseen kehoitusta eikä Jumalan armon julistamista. Lähettäjä tuntuu olevan se mies, joka ei paljo arvele eikä syvemmin tutki viskatessaan kiveä kuorman päälle.”⁶⁰

Vain pieni määrä naiskirjoittajien ja tilattomien miesten kirjeitä julkaistiin lehdistössä, mikä herättää kysymyksen toimittajien puolueellisuudesta näitä ryhmiä kohtaan. Estivätkö toimittajat naisten ja tilattomien miesten pääsyn julkisen keskustelun sisälle hylkäämällä heidän kirjoittamansa lukijakirjeet? Juuri tätä voisimme odottaa Habermasin porvarillisen julkisen sfää-

57. 11.5.1861. *Tapio* no. 19, ’Kirjevaihtoa’.

58. 6.5.1865. *Päivätär* no. 17, ’Kirjevaihto’.

59. ’Kirjeenvaihto’-palstoilla toimittajat joskus ilmoittivat, että kirjoittajien tulisi kertoa toimitukselle koko nimensä, vaikka heidän tekstinsä julkaistiinkin nimimerkillä (Ks. 5.9.1862. *Otawa. Sanomia Wiipurista* no. 35, ’Kirje-vaihtoa’; 6.6.1863. *Tapio* no. 23, ’Kirjevaihtoa’; 3.10.1866. *Pohjan-tähti* no. 10, ’Kirjevaihtoa’). Syynä oli toimittajien huoli mahdollisista sanomalehtiin kohdistuvista herjaussyytöksistä.

60. 16. toukukuuta, 1862. *Otawa* no. 19, ’Kirje-vaihtoa’. Ilmaus ”kiveä kuorman päälle viskaamisesta” on todennäköisesti viittaus tarinaan Jeesuksesta ja aviorikoksen vuoksi kiinniotetusta naisesta, jonka kirjanoppineet ja fariseukset halusivat kivittää kuolleeksi. (ks. Johannes 8:3–11).

rin⁶¹ kasvua koskevan mallin kritikoiden mukaan, sillä julkisen sfäärin keskustelu olisi edellyttänyt osallistujiltaan laillista ja taloudellista autonomiaa, minkä ainoastaan maata ja muuta pääomaa omistavat miehet saattoivat saavuttaa.⁶² Muualla Euroopassa julkiseen keskusteluun hyväksytyt eivät saaneet olla taloudellisesti riippuvaisia toisista ihmisistä, koska riippuvuus saattaisi vaikuttaa heidän kannanottoihinsa.⁶³ Tämän vuoksi sekä naiset että tilattomat miehet yleensä suljettiin pois julkisen sfäärin foorumeilta, kuten sanomalehdistöstä, kahviloista ja salongeista.

Vaikka Habermasin mallia ei voi suoraan soveltaa suomalaisiin oloihin, 1800-luvun puolivälin suomenkielisessä sanomalehdistössä naisten ja tilattomien miesten selvä aliedustus näyttäisi olevan yhteydessä heidän poliittisen, juridisen ja taloudellisen autonomiansa heikkouteen. Neljän säädyn jäsenten nähtiin omaavan juuri sellaisen taloudellisen autonomian, joka oikeutti heidät keskustelemaan julkisessa sfäärissä. Vuoden 1860 jälkeen sanomalehdistöä käytettiin valtiopäivien keskusteluihin valmistavana areenana ja toivottiin valtiopäiväedustajien ottavan yleisen mielipiteen huomioon. Talonpoikaissäädyllyä oli paikka valtiopäivillä, joten jopa köyhät talonpojat olivat oikeutettuja keskustelemaan ajankohtaisista yhteiskunnallisista ja poliittisista kysymyksistä sanomalehdistössä ja siten välittämään mielipiteensä poliittisille edustajilleen. Poliittisesta edustuksesta poissuljetuilla torppareilla, työläisillä ja aikuisilla naisilla ei ollut tätä oikeutta.

Monet naiset ja tilattomat miehet näyttävät tajunneen, että ilman täyttä juridista autonomiaa tai poliittista edustusta, heidän oikeutensa julkiseen mielipiteeseen voitaisiin kyseenalistaa. Julkaistuista kirjoituksista näkyy, että naiskirjoittajat ja tilattomat mieskirjoittajat olivat itseoppineita talonpoikia enemmän huolissaan kirjeidensä hyväksymisestä. Esimerkiksi vuonna 1864 "Längelmäen Antti Terässaksinen", tukkilainen Pirkkalasta, kirjoitti *Sanomia Turusta* -lehteen lähettämäänsä kirjeeseen varovaisen avauksen: "Sallittaneehan tukkimiestenkin jos-

kus Sanomiin kirjoitella, kuin ei niistä ole sanomissa mitään ennen kuultu paitsi tänä vuonna pari kertaa – –".⁶⁴ Itseoppineet naiskirjoittajat myös miettivät oliko heidän osallistumisensa lehdistössä käytävään keskusteluun suotavaa: "Onkohan naisilla ollenkaan oikeutta kirjoittaa sanomiin?"⁶⁵ tai lisäsivät anteeksi pyyteleviä huomautuksia kuten: "Suokaat anteeksi, jos liian olen puhunut!";⁶⁶ "Älkään minun yksinkertaisuuttani kovin tuomitko – –";⁶⁷ "Ehkei [= vaikka ei] mietteeni olisikaan niin miehuullista kun yleisö vaatisi, niin pyydän sen nuhtelematta kärsimään heikkoja puoliani."⁶⁸ Aikalaismieskirjoittajat ihmettelivät, miksi useammat nuoret naiset eivät kirjoittaneet sanomalehdille. He kuitenkin arvelivat, että nämä olivat liian arkoja kirjoittamaan julkisesti, kuten maaseutukirjeenvaihtaja Tohmajärveltä selitti *Tapioille*:

"Me olemme [– –] odottaneet, jos joku taitava neito täältäki olisi ruvennut mieli-alojansa julkisuuteen saamaan; sillä monella jo kynä niin paljo kulkee, että saattaisi jonkun esineen [= esseen] kirjoittaa. Vaan sitä ei ole näkynyt. Lieneekö syy sitte ujoudessa eli muussa heikkoudessa, sitä emme osaa sanoa."⁶⁹

61. Habermas, Jürgen (1989) *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a category of Bourgeois Society*, Transl. Thomas Burger and Frederick Lawrence, Cambridge: Polity.

62. Fraser, Nancy (1990) 'Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy', *Social Text* 25/26, 56–80; Dean, Jodi (1996) 'Civil society: beyond the public sphere', teoksessa David M. Rasmussen (toim) *The Handbook of Critical Theory*, Oxford: Blackwell, 220–242.

63. Habermas (1989) 109–110.

64. 21.10.1864. *Sanomia Turusta* no. 42, "Pirkkalan Emäkuskelta" (Längelmäen Antti Terässaksinen).

65. 21.10.1864. *Sanomia Turusta* no. 42, 'Ulvilasta' (Vieras vaimo Ulvilasta).

66. 19.9.1866. *Pohjan-tähti* no. 8, 'Pieni vastaus Muhoksen pojalle' (Tuntematon fiia).

67. 25.11.1864. *Sanomia Turusta* no 47, 'Ulvilasta' (Vieras vaimo Ulvilasta).

68. 13.3.1863. *Sanomia Turusta* no. 11, 'Kultaiseni Miina!' (Emelia).

69. 15.6.1861. *Tapio* no. 24, 'Tohmajärveltä' (O. F. B).

En ole kuitenkaan löytänyt todisteita siitä että toimittajat olisivat tarkoituksellisesti sulkenet naiset ja tilattomat sanomalehdistöstä: päiväs-toin, kaikki viittaa siihen, että useimmissa leh-dissä naisten ja tilattomien miesten kirjoituksiin suhtauduttiin myönteisesti. Esimerkiksi viikko-lehti *Sanan-Lennätin*, joka jo 1850-luvun lopussa saavutti maanlaajuisen lukijakunnan, julkaisi säännöllisesti kolmen Oulusta, Keski-Suomesta ja Etelä-Karjalasta kirjoittavan rengin maaseutu-kirjeitä ja esseitä.⁷⁰ Myös *Sanomia Turusta* -leh-den vakiovieraskynä Tapani Kärkönen oli tam-perelainen tehdastyöläinen, jonka kirjoituksista 81 julkaistiin vuosien 1861 ja 1865 välillä. Itseop-pineiden naiskirjoittajien kirjeet otettiin vastaan suurella ilolla monissa lehdissä. Esimerkiksi ni-mimerkin ”Tuntematon neito Pohjanmaalla” vuonna 1856 kirjoittama kirje, jota ei koskaan julkaistu mutta joka voi hyvinkin olla ensimmäi-nen maalaisnaisen suomenkieliseen sanomaleh-teen lähettämä kirje, sai *Suomettaressa* huomaa-vaaisen ja kannustavan – jopa holhoavan – vas-taanton:

”Kiitämme kirjeestänne, rakastettu neito! Hy-vin ilahutti sydäntämme, nähdessä teidän osaa-van niin hyvästi kirjoittaa. Kyllä me koetamme ’kantaa toinen toisemme kuormaa ja välttää ri-i-toja’, etenkin jos sen kautta voitamme teidän ja teidän säätyenne kallisarvoisen lempeyden mieli-suosion, mutta pysykääte tekin siveänä, niin saatte hyviä sulhasia.”⁷¹

Lehden *Sanomia Turusta* toimituksen vuon-na 1860 ”Euran tytön”⁷² lähettämästä kirjeestä annettu kommentti oli myös positiivinen: ”Vaik-

Tapani Kärkönen (1833–1906) oli Sanomia Turusta -lehden vakiovieraskynä, joka käytti nimimerkkejä T.K., Työmies, Tehtaan työmies, Työmies tehtaassa ja Pellavatehtaan työmies. Hän syntyi torpparin poikana ja palveli merisotaväessä Krimin sodan aikana. 1860-luvulla hän työskenteli Tampereen pellavatehtaalla, perusti siellä lapsille sunnuntai-koulun yhdessä ystävänsä kanssa ja tuli vuonna 1868 Tampereen kaupungin sunnuntai-koulun opettajaksi. 1860-luvun lopulla hän oli Tampereen Sanomat -lehden toimittaja. Kärkönen oli ahkera kir-joittaja, ja hänen 85 kirjoitustaan muodostivat yli puolet kaikkien maattomien miesten lehtikirjoituksista vuosina 1854–1866. Ideologisten ja poliittisten kirjoitusten lisäksi Kärkösen kiinnostavimpia tekstejä oli kuvaus tehdaskou-lusta, jonka hän perusti ja jossa hän toimi opettajana. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

70. Nämä olivat ”G. Rautianen” Oulussa, ”Jonas Pietarin-poika” Joutsassa ja ”Johan Tassia” Antreassa.

71. 20.3.1856. *Suometar* no. 12, s. 3. ”Kirjeitä kaikilta kai-kille”.

72. ”Euran tytön” tarkoitus oli vastata ”Kokemäen pojan” esittämiin, seurakuntansa miehiä koskeviin juoppoussyy-töksiin. Samalla hän kuvaili, kuinka innokkaasti odotti vii-koittain ilmestyvän lehden uutta numeroa. ”Euran tytön” kirje osoittaa joidenkin naisten lukeneen sanomalehtiä säännöllisesti, vaikka he saattoivat tarttua kynään vain

asioiden koskiessa kotipitäjää: ”Joka viikon lopussa on uteliaisuuteni kovassa piukassa, sillä silloin – ennemmin ei niitä (Sanomia) tänne saa [– –] Ja kohta kun Sanoma-lehti tulee, on minulla oikein kiiru niitä lukemaan; olle-tikin olen kotimaan uutisille [=maaseutukirjeille] aivan harras. Kuin siis Sanomain Turussa 18 n:ro sattui saapu-mille, astuin kohta kangastuoleiltani, otin lehden käteeni ja aseutuin sopiwimmalla paikalla, oikein rauhassa lu-keakseni. Tässä pisti kohta silmiini Sanomia Kokemäeltä, allakirjoituksella: ”Kokemäen poika – –” (June 8, 1860. *Sanomia Turusta* no. 23, ’Wastinetta Kokemäen pojalle’ (Euran tyttö)).

ka lehdessämme jo oli vastaus 'Kokemäen pojalle', painatamme vielä tämänkin, koska se on tytön kirjoittama, sillä ei tyttöset aina meille kirjoita."⁷³

Niistä 39:sta naiskirjoittajan laatimasta kirjeestä, jotka lähetettiin viidelle eri sanomalehdille vuosien 1856 ja 1865 välillä, eniten eli 17 osoitettiin *Tapio: Sanomia Sawosta ja Karjalasta* -lehteen, joka oli perustettu vasta 1861. Syyinä tähän saattaa olla se, että *Tapio* oli alusta asti rohkaisut erityisesti naislukijoita ja -kirjoittajia.⁷⁴ Jo vuonna 1858 *Tapion* tuleva päätoimittaja Antti Manninen esitti *Suomettaren* artikkelissaan,⁷⁵ että maatilojen naisväenkin tulisi saada koulutusta. Tähän tarkoitukseen tulisi joka pitäjään perustaa erityiskoulu, jossa naiset voisivat oppia kirjoitusta, laskentaa, Suomen historiaa ja maantiedettä yhdessä käytännöllisten maataloustaitojen kanssa. Ei siten tule yllätyksenä, että toisin kuin muissa sanomalehdissä, *Tapion* näytenuumerossa vuodelta 1861 ilmeisesti luvattiin antaa "neuvoja tyttöillekin".⁷⁶ Kun rautalamminen talon tytär Maria Lowiisa Kukkonen⁷⁷ päätti kirjeensä vuonna 1862 todeten, että "[t]ässä olis sanomista pitemmältäkin, vaan peläten lukijan työlästyvän tähän näin huonoon kirjoitukseen jonka tähden lopetan tähän ja otan jää-hyväiset ens-kerran teitä tervehdittyväni",⁷⁸ Manninen vastasi hänelle tekstin lopussa: "[t]ämä kirjoitus ei ollut toimituksen mielestä ensinkään huono, josta syystä toivosimme vielä vastakin samalta neitoselta kirjeitä *Tapiolle*." Mannisen kädenojennus naiskirjoittajille ei jäänyt huomaamatta miespuolisiltakaan maaseutukirjeenvaihtajilta, jotka ylistivät *Tapion* naisia kohtaan osoittamaa "vanhan ajan jalomielistä urhoollisuutta".⁷⁹

Yksi mahdollinen selitys naisten ja tilattomien miesten vähäisemmälle osallistumiselle lehtikirjoitteluun on, että monilla heistä oli liian vähän vapaa-aikaa kirjoittamiseen sekä sujuvan luku- ja kirjoitustaidon kehittämiseen. Maatilojen naisväki, samoin kuin tilattomat miehet, olivat tiukasti tilan isännän valvovan silmän alla.

Kun arkiset askareet oli kuitenkin hoidettava, jäi alhaisemmassa asemassa oleville vain vähän aikaa kirjoittamiselle. Toisin oli laita maatilan isännillä, jotka vastasivat ajankäytöstään vain itselleen. Asiasta mainitsi eräs mäkitupalainen *Sanomia Turusta* -lehdessä vuonna 1860 julkaitussa kirjeessään:

"Ystävälleni, torppari Mikko Mikonpoika Haaraselle! Mikähän lienee syyinä hitauteesi kosket enää ole sanomalehdissä mitään virkkinyt? Koska aina olen sinun pitänyt itsiani taitavampana, niin olen jo aikoja sitten odotellut myös sanomalehdissä teoksiasi näkemäni, mutta arvattavasti olet isäntäsi päivätöissä yli aikoja viipynyt, ett'et, kukatiesi, ole joutunut sanomalehtiä silmäämäänkan, sitä vähemmin niihin kynäilemaan – –".⁸⁰

Renki "G. Rautiainen" Oulusta pahoitteli sanomalehti *Sanan-Lennättimelle*, että hän olisi halunnut kirjoittaa lehteen useamminkin mutta ei ehtinyt: jos isäntä ja emäntä "nyt näkisivät minut

73. 8.6.1860. *Sanomia Turusta* no. 23, 2–3, "Vastinetta Kokemäen pojalle" (Euran tyttö).

74. Ks. Stark (2011) 64–70.

75. 3.9.1858. *Suometar* no. 35, "Kansan sivistämisestä" (A. M-n.).

76. 18.10.1861. *Suometar* no. 42, "Kihtelysvaaran..." (Anna Liisa P-n). Anna Liisa P-n mainitsemaa *Tapion* näytenuumeroa (no. 0) 1861 ei ole tallennettu Historiallisen sanomalehtikirjaston sähköiseen tietokantaan. Näytenuumeron painosmäärä on saattanut olla niin pieni, ettei lehdestä ole jäljellä yhtään kopiota.

77. Maria Lowiisa Kukkonen (1840–1924) varttui Hinkkalan tilalla pienessä kartanossa. Kartanon väki oli pitäjän valistuneinta. Vanhemmasta veljestä Albert Kukkosesta tuli tunnettu kansanrunoilija. Vuosi *Tapio*-lehdessä julkaistun kirjoituksensa jälkeen Maria-Loviisa meni naimisiin Suonenjoella sijaitsevan Seppälän tilan isännän Fredrik Halosen kanssa. (Ks. myös Stark (2011) 117, 184–185; 193–194, 231).

78. 26.7.1862. *Tapio* no. 30, "Rautalammita 22 päivä Heinäk." (Talon tyttö Maria Lowiisa Kukkonen).

79. 20.7.1861. *Tapio* no. 29, 'Hämeenlinnasta' (-n); ks. myös 15.6.1861. *Tapio* no. 24, 'Tohmajärveltä' (O. F. B.).

80. 4.9.1863 *Sanomia Turusta* no 36, "Messukylän pitäjäästä" (Antti Yrjänpoika Ojala, Mäkitupalainen).

kyä kädessä, niin tottahan kysyisivät: 'eikö ole muuta työtä, kuin sanomalehdille kuulumisia kirjoittaa?' Toinen mieskirjoittaja, nimimerkillä "Torpan poika Virkkulasta", päätti elokuussa 1857 *Oulun Wiikko-Sanomia* -lehteen lähetetyn kirjeensä näin: "Olisi [- -] enempiin puhumista, vaan jääköön toistaiseksi, koska satuin tätä kirjoittamaan näin kiireenä työaikana, jolloin ei ole minunlaisella miehellä muutoin aikaa kirjoitella kuin lepohtekinä - -".⁸¹

Lopuksi

Jo ennen vapaaehtoisten kansalaisjärjestöjen ja -liikkeiden esiinnousua 1870- ja 1880-luvulla, suomenkieliset talonpojat ja rahvas saivat sanomalehdissä mahdollisuuden osallistua yhteiskunnalliseen keskusteluun. Kirjoittamalla niihin itseoppineilla maaseudun asukkailla oli mahdollisuus parantaa kirjoitustaitoaan ja kommentoida paikallispolitiikkaa.

Toimittajat tiesivät, että maaseudun potentiaaliset lehdentilaaajat olivat kiinnostuneita maaseutukirjeistä. Julkaisemalla eri puolilta Suomea olevia kirjeitä "Kotimaa"- ja "Maaseutu"-otsikoiden alla he myivät enemmän lehtiä ja loivat lukijoissa uudenlaista tietoisuutta suomenkielisen "kansakunnan" olemassaolosta. Kiireisillä toimittajilla oli myös tarvetta uutisille ja lisämateriaalille: erityisesti ennen vuotta 1860 he ottivat kiittolisena vastaan vähät lukijakirjeet.

Maaseutukirjeenvaihtajilla oli vastaavasti omat syynsä kirjoittaa. Jotkut halusivat olla mukana rakentamassa parempaa yhteiskuntaa paljastamalla epäkohtia ja esittämällä parannuksia kotiseutunsa elämään. Nämä kirjoittajat halusivat kääntää lukijoiden huomion pitäjässä velloviin sosiaalsiin jännitteisiin ja valtataisteluihin sekä ilmaista mielipiteensä lehdissä saadakseen asialleen niin toimittajien kuin lukijoiden tuen. Maaseudun kirjoittajien paljastukset paikallisen elämän epäkohdista kirjoittivat muita haastamaan alkuperäisen kirjoittajan version ja puolustamaan niin omaa kuin kotipitäjäänsä kunniaa ja mainetta.

On selvää, että poliittiset olosuhteet, kielikysymys ja toimittajien asenteet vaikuttivat suuresti siihen, että kouluttamattomalla "kansalla" oli niin merkittävä rooli 1800-luvun suomenkielisessä sanomalehdistössä. Toimittajien päätökset vaikuttivat siihen, millaisia kirjoituksia julkaistiin ja millaisia näkökulmia esiteltiin julkisesti kansallisen yhteiskunnan kehittämiseksi.

Vaikka naisten ja tilattomien miesten kirjoitukset olivat pieni osa kaikesta maaseutukirjeenvaihdosta, näyttää siltä, etteivät toimittajat olisi hylänneet heidän kirjoituksiaan poliittisen edustuksen puutteen vuoksi. Suomen kielen asian edistäminen ja suomenkielisen rahvaan sivistäminen sanomalehtien avulla näyttää olleen toimittajille tärkeämpää kuin sääty-, luokka- ja sukupuolirajojen vaaliminen. Aineistosta on tulkittavissa, että naisten ja tilattomien miesten kirjoituksia julkaistiin vähän, koska niitä lähetettiin vähän. Syyt siihen olivat todennäköisesti ajan puute ja sisäistetty ymmärrys, jonka mukaan oikeutus osallistua lehdistön keskusteluihin olisi riippuvainen valtiopäiväedustuksesta. Vuoden 1860 jälkeen, jolloin toimittajat alkoivat saada enemmän kirjeitä maaseudulta, eivät edes kaikki talonpojat saaneet kirjeitään julkaistuksi, koska toimittajat olivat kriittisempiä ja hylkäsivät niitä herkemmin.

Lisää tutkimusta tarvitaan tämän valtavan sanomalehtiaineiston, sekä suomenkielisen että ruotsinkielisen, sisällön kartoittamiseksi. Sen lisäksi tarvitaan kansainvälistä vertailua selvittämään, oliko rahvaan osallistuminen 1800-luvun puolivälin lehdistöön yleistä joka puolella Eurooppaa vai oliko Suomi ainoa laatuaan.

81. 15.8.1857. *Oulun Wiikko-Sanomia* no. 28, p. 3, "Limingasta" (Torpan poika Virkkulasta). - *Nyt julkaistu Laura Starkin artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarviointin.*

Olli Heikkinen

Kansakunnan virittäjät

– SIVISTYKSEN KIRJALLINEN EETOS JA RAHVAAN LAULU

Suomalainen sivistyneistö kiersi 1800-luvulla rahvaan parissa keräämässä runoja ja sävelmiä. Samalla se pyrki systemaattisesti hävittämään rahvaalle ominaisen tavan laulaa runojaan. Olli Heikkinen selittää ambivalenttia suhtautumista sillä, että sivistyneistön sivistys oli kirjallisen eetoksen ja nationalistisen ajattelun läpäisemää. Sivistyneistö suosi kansanperinnettä, joka oli helposti kansallistettavissa, kirjallistettavissa ja kirjallisuudellistettavissa.

”Länsimaisessa traditiossa on hetkiä, jolloin ääneen perustuvat taidot ja taiteet näyttävät kehittyvän itsenäisesti käteen perustuvista taidoista ja taiteista riippumatta, mutta todellisuudessa niiden välillä on ikivanha suhde, joka ilmoittaa itsestään aina uudestaan nykypäivään asti.”¹

Folkloristit ovat jo ainakin kolmekymmentä vuotta pohtineet kriittisesti oppiaineensa ideologisia perusteita, kuten kansanperinteen keräämisen, tallentamisen ja hyödyntämisen taustalla vaikuttavia oletuksia ja intressejä. Yhä useammin on alettu kysyä, kuka kerää, tallentaa ja hyödyntää; miten, kenelle ja mitä tarkoitusta varten. Sen sijaan että kansanperinteen kokoelmia pidettäisiin paikkoina, joissa katoamassa olevaa tai jo kadonnutta ”aitoa” kansanperinnettä säilytetään, on alettu kiinnittää huomiota representationaalsiin käytäntöihin, joilla kokoelmia on muodostettu ja ylläpidetty. Kuten Barbara Kirshenblatt-Gimblett asian ilmaisee: ”Kokoelmat peittävät näkyvistä käden, joka muotoilee representaation. Ne luovat illuusion aidosta eli

ei-välittyneestä folkloresta.”² Huomio on enenevästi kiinnittynyt juuri folklorea välittävään ”näkyvämmään käteen”.

Kirjalliset tekstit ovat tärkein representaation muoto, jolla folklorea on tallennettu ja välitetty tämän päivän tutkijoille. Ne ovat fragmentteja ja representaatioita elävästä sosiaalisesta esityksestä, jossa puhuttu ja laulettu kieli, soitto, liikkeet, ilmeet ja monet muut kommunikaation muodot muodostavat kokonaisuuden. Ne ovat kirjallisia imitaatioita muistinvaraisesta esityksestä.³ Samalla ne ovat kirjallisen eetoksen läpikäymisiä, koska

”– ei ole olemassa välitöntä tekstuaalista representaatiota. Yksikään kirjallinen suullisen kulttuurin dokumentti ei voi olla ’autenttinen’ siinä merkityksessään, että se olisi vapaa kaikista kirjallisen kulttuurin vaikutteista ja niistä tavoista, joilla kirjallisia dokumentteja tuotetaan.”⁴

Myös musiikintutkimuksessa kansanperinteen kerääminen ja tallentaminen on ollut tärkeä osa tieteenalan historiaa. Varsinkin modernin musiikkitieteen syntyaikoina 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa musiikintutkijat lähes poikkeuksetta tutkivat sekä länsimaista taidemusiikkia että eri kulttuurien kansanmusiikkia – joko itsensä tai muiden keräämiä ja nuottikirjoituksella tallentamia sävelmiä.

Tästä huolimatta keräämisen, tallentamisen ja hyödyntämisen ideologisten taustojen reflektointi on ollut musiikintutkimuksessa huomattava

1. Barbara Tedlock & Dennis Tedlock (1985) 'Text and textile: Language and technology in the arts of the Quiché Maya', *Journal of Anthropological Research* 41, 121–146.
2. Barbara Kirshenblatt-Gimblett (1988) 'Mistaken dichotomies', *The Journal of American Folklore* 101, 145.
3. Pertti Anttonen (2005) *Tradition through Modernity. Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship*. Studia Fennica Folkloristica 15. Helsinki: SKS, 54.
4. Pertti Anttonen (2012) 'Oral traditions and the making of the Finnish nation', teoksessa Timothy Baycroft & David Hopkin (toim.) *Folklore and Nationalism in Europe during the Long Nineteenth Century*, Leiden: Brill, 326.

tavasti vähäisempää kuin folkloretutkimuksessa. Koska yhtäältä sävelmien ja toisaalta runojen, loitsujen, sananlaskujen ja muiden kielellisen kansanperinteen muotojen keräämisen välillä on paljon yhteyksiä – esitettiinhan runo useimmiten laulettuna – on syytä olettaa, että sama kirjallinen eetos, joka ohjasi kielellisen kansanperinteen keräämistä, oli myös sävelmien keräämisen taustalla. Tästä olen etsinyt vihjeitä ja merkkejä 1800-luvun aikalaikirjallisuudesta, ennen muuta runon- ja sävelmänkerääjien matkakertomuksista sekä lehtikirjoituksista ja -ilmoituksista. Lisäksi olen tutkinut yhtä tärkeää kansansävelmien hyödyntämisen tapaa: niiden käyttöä kansakoulun laulunopetuksessa 1800-luvulla. Laulunopetuksen taustalla vaikuttavan kirjallisen eetoksen merkkejä olen etsinyt aikakauden pedagogisesta kirjallisuudesta sekä kansakoulun suunnitteluvaiheen dokumenteista.

Koska folkloretutkimus on ollut kiinteässä yhteydessä nationalismiin, pohdin artikkelissani myös sävelmien keräämisen suhdetta siihen. Silä kuten Barbara Kirshenblatt-Gimblett toteaa, ”mitä kolonialismi on antropologian historialle, sitä nationalismi on folkloretutkimukselle”.⁵

Sivistys ja kansalliskirjallisuus

Eero Ojasen mukaan sivistyksellä voidaan tarkoittaa ainakin kolmea toisiinsa liittyvää asiaa: kirjasivistystä, tapojen sivistystä ja sydämen sivistystä. Ensimmäisessä on kysymys kirjallisesti välittyvästä tiedosta ja sen omaksumisesta, toisessa tapojen jalostumisesta ja kolmannessa ihmiseksi tulemisesta.⁶ Ojasen esittämä jako vastaa pääpiirteissään 1800-luvun kansanrunonkerääjien kunkin keräyspaikkakunnan sivistyksen laadun ja määrän arviointiperusteita. Kerääjät arvioivat usein paikkakunnalta löytyvän kirjallisuuden ja lehtien määrän sekä sen, miten innokkaasti paikalliset niitä lukivat. Toiseksi he arvioivat asuntojen siisteyden ja kolmanneksi sen, miten hyvin tai huonosti paikalliset ottivat sivistyneistön edustajat vastaan. Tapojen jalostumiseen palaan artikkelini loppupuolella, kansakou-

lun alkuaikojen laulunopetuksen yhteydessä. Sitä ennen käsittelen kirjojen ja kirjallisuuden merkitystä kansallisen sivistyksen välineinä.

Suomessa, kuten myös esimerkiksi Tanskassa, sivistysidea liittyi olennaisesti kansallisuuden ideaan.⁷ Suomalaisista sivistäjistä runsassanaisesti sivistyksen ja kansallisuuden läheistä yhteyttä korosti J. V. Snellman. Hänelle kansallisen sivistyksen tärkein väline olivat kirjat ja kirjallisuus. Kansojen sivistyminen ja sivistäminen niiden omalla kielellä oli tärkeä etappi maailmanhengen historian toteutumisessa, ja tässä prosessissa kansankielisellä kirjallisuudella oli keskeinen merkitys:

”Millään ei ole vahvempaa ja kestävämpää vaikutusta sekä kansakunnan omalle jalostumiselle että sen vaikutukselle ihmiskunnan asioihin kuin sen *kirjallisuudella*, so. kaikella sen tiedolla ja tavalla sellaisena kuin se ilmenee kansakunnan omassa kielessä.”⁸

Kirjallisuuden käsitteen ala ei 1800-luvulla rajoittunut vain kauno- ja tietokirjallisuuteen; myös nuottivihkoja ja -kirjoja pidettiin osana kirjallisuutta – ainakin Suomessa. Tämä käy ilmi muun muassa sanomalehtien uutisoinneista ja ilmoituksista. *Morgonbladetissa* uutisoitiin 29.2.1872 Heinrich Wächterin julkaisemasta *Koululaulusarjan* toisesta niteestä. Vihko sisälsi 62 laulua suomenkielisten koulujen laulunopetuksen tarpeisiin, muun muassa *Rukous Suomelle*, *Lähde* ja *Kevätlaulu*. Uutisessa kiitettiin Wächterin työtä suomenkielisten koulujen musiikkikirjallisuuden puutteen poistamiseksi.⁹

Martin Wegelius puolestaan valitteli 3.9.1875 *Helsingfors Dagbladissa* julkaistussa kirjoitukses-

5. Barbara Kirshenblatt-Gimblett (1988) 143.

6. Eero Ojane (2008) *Sivistyksen filosofia*, Helsinki: Kirjapaja, 6–16.

7. Ojane (2008) 35.

8. *Saima* 9.1.1845, sit. Pertti Karkama (1989) *J.V. Snellmanin kirjallisuuspolitiikka*, Suomi 144. Helsinki: SKS.

9. ”bristen på musiklitteratur”

saan musiikkikauppojen kehnoita. Erityisesti häntä harmitti ”pohjoisen musiikillisen kirjallisuuden”¹⁰ huono saatavuus. Ainoa pohjoismainen säveltäjä, jonka ”musiikillista kirjallisuutta” oli tarjolla, oli Niels Gade. Sen sijaan ”vesittyneestä salonkikirjallisuudesta”¹¹ ei Wegeliuksen mukaan ollut puutetta.

Samassa lehdessä kerrottiin 9.12.1875 otsikolla ”Uutta kotimaista kirjallisuutta” kustantaja K. E. Holmin julkaisemista uutuuskirjoista. Ensimmäinen oli nuorisolle suunnattu *Kalevala* ruotsinkielisenä kertomuksena, toinen oli kreikkalaisten satujen suomenkielinen kokoelma ja kolmas professori Hjalmar Abelinin opas *Lasten hoidosta ensimmäisinä elinvuosina*. Neljättä kirja-uutuutta kuvailtiin uutisessa seuraavasti: ”Musiikkikirjallisuusuutuusien joukossa on yksi kaiken ikäisille lapsille tarkoitettu laulukirja, jota ei sovi ohittaa.”¹² Vihko sisälsi yksi- ja kolmiäänisiä sovituksia tunnetuista melodioista pianosäestyksellä ja lapsille soveltuvilla uusilla sanoilla varustettuna.

”*Musiklitteratur*” sai suomenkieliseksi vastineekseen termin ”musiikkikirjallisuus”, joka yleistyi 1890-luvulla suomenkielisessä lehdistössä. Kuitenkin vielä 2.10.1900, kun *Wiipurin Sanomissa* pohdittiin sitä, minkälaiseksi tulevan konserttikauden populaarikonserttisarja muodostuu, käytettiin sekamuotoa ”musiikkiliteratuuri”:

”Torstaina alkaa taas meidän musiikkikautemme noilla hauskoilla, suosituilla helpotajuisilla konserteilla. Me emme tiedä, kuinka rikas Viip. mus. Musiikkiliteratuurivarasto lie, ja kuinka paljon vaihtelua ohjelmiin se myöntää. Yleisön etua kannattaa ja yleisön nimessä sallittanee meidän lausua hartaana toivomuksenamme että saisimme kuulla Sibeliuksen teoksia niin paljon ja niin usein kun mahdollista, mieluummin joka konsertissa.”

Musiikkiliteratuurivarastossa säilytettiin nuotteja, joista orkesteri konserttinsa soitti. Nykyisin käytettäisiin termiä ”nuotisto”.

Myöhemmin sanalla ”musiikkikirjallisuus” on alettu viitata melkein yksinomaan kirjoihin, jotka eivät (ainakaan pääsisältönään) sisällä musiikillista kirjoitusta eli nuotteja, vaan kirjoituksia musiikista. Näistä valtaosa on musiikinhistorioita, elämäkertoja ja bändikirjoja. Hieman enemmän musiikillista kirjoitusta sisältävät kirjakauppojen ”musiikkikirjallisuus”-otsikon alta löytyvät soitonoppaat. Termin ”musiikkikirjallisuus” varhaisempi, ensisijaisesti nuotteihin liittyvä merkitys elää kuitenkin vielä yksittäisiin genreihin sitoutuneena, varsinkin sananparressa ”[genren nimi]kirjallisuuden helmi”: esimerkiksi ”Oopperakirjallisuuden värikylläinen helmi Carmen valloittaa yhä”¹³ ja ”Ohjelmisto on läpileikkaus pianokirjallisuuden helmistä”.¹⁴

Rahvaan musiikin kirjallistaminen ja kirjallisuudellistaminen

Termi ”*musiklitteratur*/musiikkikirjallisuus” mainitaan myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran asiakirjoissa. Seuralle lähetetyistä sävelmäkoelmista lausuntoja laatinut tutkijakunta antoi Karl Collanin 1855 keräämälle kokoelmalle suurta arvoa ja piti sitä ”huomattavana voittona kotimaiselle musiikkikirjallisuudelle”. Sen sijaan F. W. Illbergin 1867 keräämää materiaalia tutkijakunta piti laadultaan epätasaisena, minkä takia ”Hra Illbergin soitantovihkoja tutkiakunta ei näe mahdolliseksi sillänsä seuran toimituksina panna ja kaunokirjallisuuttamme kaunistamaan”.¹⁵

Rahvaan musiikki, samoin kuin runot, pyrittiin säilyttämään teksteinä, ei elävänä musiikkikulttuurina. Kansanrunouden ja kansansävelmien kerääjien toiminta oli nationalismin ja kir-

10. ”*nordens musikaliska litteratur*”

11. ”*vattenhaltigaste salongslitteraturen*”

12. ”*Bland nyutkommen musiklitteratur är ett Sång-Album för barn af alla åldrar förtjent af att icke förbises.*”

13. *Savon Sanomat* 6.7.2010.

14. *Karjalainen* 8.5.2011.

15. A. O. Väisänen (1917) *Suomen kansan sävelmän keräys*, Helsinki: SKS.

jallisen eetoksen läpituunkemaa. Kentälle mentiin kynä ja paperi kädessä ja kirjajulkaisu mielessä. Tämä ilmenee hyvin keskustelusta, jonka kaltaisiin F. A. Saxbäck kertoi usein joutuneensa paikallisten ihmisten kanssa keruumatkallaan Inkerissä vuonna 1859:

- ”– No, mutta mitäpä asiaa tämä vetää, tämä löpötyksien keruu? mitä niillä tehään?
– Niitä pannaan parimmat kirjaan, pränttiin.
– No, mitä niille sitte tehään?
– Kirjat myyään ja levitetään muualle.”¹⁶

Kansallismielinen sivistyneistö tallensi kansanperinnettä ja asetti sen representaatiot (tekstit, esineet ja arkkitehtuurin) kansakunnan muodostamistyöhön, mutta se ei halunnut korvata omaa kulttuuriaan kansanperinteellä eikä säilyttää kansanperinnettä elävänä.¹⁷

Kirjallinen eetos ohjasi jo Elias Lönnrotin toimintaa. Hän ei mennyt opiskelemaan runonlajien esittämistapaa – häntä kiinnostivat ainoastaan runot kirjallistetussa asussaan. Tämä ilmenee jo siitä, että Lönnrot jätti usein merkittämättä, kuka runon oli hänelle laulanut. Kuten Lauri Honko on todennut, ”[r]unot olivat Lönnrotille pääasia, eivät ihmiset”.¹⁸

Lönnrotin käsitys siitä, mistä elementeistä runonlajien esitys koostuu, käy hyvin ilmi *Kantelettaren* esipuheesta. Hän toteaa, että tähän asti on kerätty pääasiassa sanoja, minkä vuoksi ”sana ja nuotti, alusta sisaria, nyt useinki kaipaavat toistansa ja itkevät yksinäisyydestänsä”. Lönnrotin mielestä ”oikiassa laulussa ei pitäisi kumpasenkään, ei sanan eikä nuotin, yksipuolisesti vallita”. Molempia tulisi kerätä, koska ”sen vaan tunnemma ja tiedämmä, että Suomesa löytyy kansan seassa paljo erityisiä, usein kyläki kauniita, luontoa vaikuttavaisia nuotteja, joita ei toki pitäisikään ilman keräämättä ja korjaamatta heittää!”¹⁹ Hänen näkemyksessään laulu jakautuu sanaan eli puhutun kielen kirjalliseen representaatioon ja nuottiin eli musiikin kirjalliseen representaatioon.

Lönnrotin antamaa lähetykskäskyä sävelmien keruuseen alettiin pian toteuttaa ja myös SKS aktivoitui asiassa. 1850-luvun alussa seurassa suunniteltiin sävelmäkokoelmien julkaisemista,

”– jotta kansanlaulun sävelet säilyisivät häviöltä samalla tavoin kuin sen sanat toht. Lönnrot on pelastanut. Sillä vaikka edellisten arvo ei olekaan yhtä suuri kuin sanojen, ansaitsevat ne silti kaikkea huomiota kansamme tällä taiteen haaralla aikaansaamain alkuperäisten luomien muistomerkkeinä.”²⁰

Ensimmäiset SKS:n rahoittamat stipendiaatit lähtivät keruumatkalle 1854. Lönnrotin tavoin he olivat kansallisella ja kirjallisella asialla. Heidän kirjallinen tallennusmediuminsa ei kuitenkaan ollut kirjoitettu kieli vaan kirjoitettu musiikki eli nuottikirjoitus. Sävelmien keruun kirjallinen luonne käy hyvin ilmi esimerkiksi ilmoituksesta, jonka SKS laitto lehtiin kesäkuun alussa 1886:

”Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, jonka on aikomus painon kautta julkaista mahdollisuutta myöten täydellinen kokoelma suomalaisia kansansävelmiä, pyytää tämän kautta nöyrimmästi saada kehoittaa kaikkia niitä kunniallisia kansalaisia, joilla on kansan suusta tarkasti talteen kirjoitettuja kansanlaulujen, tanssien tai runojen sävelmiä (elikkä nuotteja), suosiollisesti lähettämään näitä Seuralle, mitä

16. A. R. Niemi (1904) *Runonkerääjijemme matkakertomuksia 1830-luvulta 1880-luvulle*, Helsinki: SKS, 351.

17. Pertti Anttonen (2003) 'Folklore, history and the "Story of Finland"', teoksessa Lotte Tarkka (toim.) *Dynamics of Tradition. Perspectives on Oral Poetry and Folk Belief*, *Studia Fennica Folkloristica* 13, Helsinki: SKS, 53.

18. Lauri Honko (1987) 'Kalevala: aitouden, tulkinnan ja identiteetin ongelmia', teoksessa Lauri Honko (toim.) *Kalevala ja maailman eepokset*, *Kalevalaseuran vuosikirja* 65, Helsinki: SKS, 135.

19. Elias Lönnrot (1864) 'Esipuhe', teoksessa Elias Lönnrot (toim.) *Kanteletar taikka Suomen kansan vanhoja lauluja ja virsiä*, 2. painos, Helsinki: SKS.

20. Väisänen (1917) 15.

pikemmin sen parempi. Kunkin sävelmän ohessa olisi myöskin sen saantipaikka ilmoitettava.”²¹

Laulajaa tai soittajaa ei siis tarvinnut ilmoittaa, vain sävelmä ja sen saantipaikka oli merkittävä. Esitystavalla ei ollut keräykselle merkitystä. Kuten Heikki Laitinen on todennut, ”pää tarkoituksena oli merkitä muistiin sävelmä, ei soittoa”; ”etsittiin sävelmiä, ei esityksiä, ’perinteen’ toistajia, ei eläviä muusikkoja”.²²

Rahvaan musiikin keräämisen ja säilyttämisen tekstuaalinen strategia voidaan Richard Baumania ja Charles Briggsiä²³ seuraten jakaa kolmeen vaiheeseen. Ensimmäisessä kansanlaulajan tai -soittajan esitys tekstualisoidaan. Esityksestä tallennetaan tekstiksi ne elementit, jotka käytettävissä olevilla tallennusmedieilla ovat tallennettavissa. 1800-luvun puolivälissä sävelmänkerääjät varustautuivat keräysmatkoilleen kynällä ja paperilla ja käyttivät tekstuaalisointiin nuottikirjoitusta. Huomionarvoista on, että tekstin muotoa ei määrää tekstualisoitava esitys, vaan tallennusmediumin muoto eli sen fyysiset ja semanttiset ominaisuudet. Ne esityksen elementit, joita käytettävissä olevilla tallennusmedieilla ei voida tallentaa (esim. laulajan äänenväri, sävelkorkeuden pienet vaihtelut ja niekut²⁴), jäävät tekstualisaation ulkopuolelle.

Tallennusmediumin muoto vaikuttaa suuresti siihen, miten sävelmien kerääjä jakaa esityksen elementteihin. Nuottikirjoitusta käytettäessä esitys jakautuu säveliin, joista teksti muodostuu, ja muihin elementteihin, joista tulee konteksti. Alkuperäisen esityksen muuttuvat säveltasot, liukumet, niekut ja rytmiset katkokset suoristuvat nuottikirjoituksessa vakaaksi säveltasoksi, erillisiksi sävelkorkeudeltaan vakaiksi säveliksi sekä säännölliseksi, tasaiseksi ja katkeamattomaksi pulssiksi. Rahvaan laulu muuttuu tasavireisellä pianolla soitettaviksi melodioiksi. Esityksessä olevat poikkeamat nuottikirjoituksen määrittelemistä vakaista tasavireisistä sävelkorkeuksista ja säännöllisestä pulssista siirtävät kontekstiin.

Rahvaan musiikin säilyttämisen toisessa vaiheessa teksti dekontekstualisoidaan. Se irrotetaan käyttöyhteydestään ja esityksestä, josta sävelmänkerääjä sen alun perin muodosti. Sävelmien kerääjät palaavat tekstiensä kanssa kotiin ja alkuperäinen konteksti eli rahvas ja sen erityinen laulutapa jää kentälle. Kolmannessa vaiheessa teksti rekontekstualisoidaan. Muistiinmerkittyihin sävelmiin sovitetaan pianosäestys, koska yksiaäninen säestyksetön laulu oli vierasta 1800-luvun sivistyneistön estetiikalle, myös silloin, kun melodia oli nuottikirjoituksella viritetty tasavireiseksi. Lopuksi parhaimmat kansansävelmäsovitukset julkaistaan nuottivihkoina tai -kirjoina. Kansansävelmien julkaiseminen nuotteina oli alusta alkaen keskeinen osa rahvaan musiikin säilyttämisen tekstuaalista strategiaa, jota edes uusien tallennusvälineiden yleistymisen 1900-luvun alussa ei muuttanut. Jopa musiikintutkija A. O. Väisäselle, joka oli tallentanut laulua ja soittoa parlografilieriöille 1910-luvulta lähtien, kenttääänitteet olivat nuotintamisen apuväline. Väisäsen tutkimusapulaisena 1960-luvulla toiminut Heikki Laitinen kertoo, että ”äänitteiden säilymisellä ei ollut ammattitaitoisen nuotintamisen jälkeen väliä”.²⁵

Kansanrunouden ja kansanmusiikin keräämisen ja julkaisemisen tekstuaalisia strategioita kuvaamaan sopii Baumanin ja Briggsin käsitteistöäkin paremmin Sheldon Pollockin käyttämä termi vernakularisaatio (*vernacularization*).²⁶

21. Esim. *Hämeen Sanomat* 11.6.1886.

22. Heikki Laitinen (2003) *Matkoja musiikkiin 1800-luvun Suomessa, Acta Universitatis Tamperensis* 943, Tampere: Tampereen yliopisto, 326, 328.

23. Richard Bauman & Charles Briggs (1990) 'Poetics and performance as critical perspectives on language and social life', *Annual Review of Anthropology* 19, 59–88.

24. Niekulla tarkoitetaan esitystapaa, jossa säveleen liu'utaan nopeasti ylhäältä tai alhaalta. Niekku voi olla myös sävelen lopussa.

25. Heikki Laitinen (2003) *Iski sieluihin salama, kirjoituksia musiikista*, Helsinki: SKS, 260.

26. Sheldon Pollock (1998) 'India in the vernacular millennium: literary culture and polity, 1000–1500', *Daedalus* 127, 41–75.

Usein se tarkoittaa kansankielelle kääntämistä, mutta Pollock viittaa sillä yleisemmin 1000-luvun ensimmäisinä vuosisatoina Euraasiassa tapahtuneeseen laajempaan prosessiin, jossa ”aiemman vuosituhannen universaalit järjestykset, muodostelmat ja käytännöt täydennettiin ja lopulta korvattiin paikallisilla muodoilla”. Prosessissa keskeisiä olivat Pollockin mukaan kirjallisen kulttuurin muutokset, joista tärkeimmät olivat paikallisten kielten ”kirjallistaminen” (*literization*) ja ”kirjallisuudellistaminen” (*literarization*). Vernakularisaatioissa paikalliset kielet ensin kirjallistetaan eli niiden kirjoitusasu standardoidaan. Tämän jälkeen ne kirjallisuudellistetaan eli sovitetaan kirjallisuuden kosmopoliittisiin malleihin ja tätä kautta yhtenäistetään ja homogenisoidaan.

Vernakularisaatiosta ja kirjallisuudellistamisesta oli kysymys Snellmanin kansalliskirjallisuusprojektissa, kuten Pertti Karkama toisin käsittein toteaa:

”Snellmanin kirjallisuuspoliittinen toiminta osoittaa, että yksi hänen tavoitteistaan oli juuri länsieurooppalaisen tradition siirtäminen Suomeen. Hänen päämääränään oli ympätä eurooppalainen kirjallisuus Suomeen elimelliseksi osaksi kansallista kulttuuria niin, että se vastasi kansallisia tarpeita.”²⁷

Vernakularisaatiosta oli kyse myös kansansävelmien keruussa. Ensin rahvaan laulu kirjallistettiin eli se tekstualisoitiin sävelmiksi, jotka standardoitiin yleiseurooppalaisen tasavireisen säveljärjestelmän mukaisiksi. Tämän jälkeen sävelmät kirjallisuudellistettiin eli sovitettiin musiikkikirjallisuuden kosmopoliittisiin malleihin, pääasiassa joko pianolla säestettäviksi tai kuorossa moniäänisesti laulettaviksi. Vähitellen kansansävelmät saivat paikkansa myös kansallisessa orkesteri- ja oopperakirjallisuudessa. Vernakularisaation kulminaatio Suomessa koettiin 28.4.1892, kun Sibeliuksen sinfoninen runoelma *Kullervo* sai ensiesityksensä Yliopiston juhlassa. Tätä tapahtumaa pidettiin silloin yleisesti

ja on pidetty sen jälkeenkin suomalaisen sävelkielen syntyhetkenä – siitä huolimatta, että teos ei sisällä suoranaista kansansävelmälainoja.

Rahvaan lauluääni kirjanooppineiden korvissa

Tapa jolla rahvas laulujaan laului, jäi 1800-luvulla kontekstina kentälle, mutta muutamia kuvauksia sivistyneistö siitä kirjoitti. Silmiinpistävää kuvauksissa on kummastus ja suoranaisten vastenmielisyyden, jonka rahvaan laulutapa sivistyneistössä herätti. Seppo Knuutilan sanoin, ”Suomen sivistyneistön valtaosalle kansanrunouden kieli on ollut aina vierasta kieltä ja kansanmusiikki vierasta musiikkia”.²⁸ Oskar Relander varoitti jo vuonna 1893:

”Se, joka on oppinut Kalevalaa ihailemaan ainoastaan painetusta kirjastaan, joka on kuullut siitä lausuttavan useita kauniita, syvämietteisiä ajatuksia kansan hengen suuruudesta, sen ikivoimasta, kansan tunteiden syvyydestä ja hienoudesta, se varmaan pettyy ensi kerran laulajan omasta suusta runoja kuullessaan. Tavallisesti saa hän nähdä vanhan miehen tai naisen, kurttuisen, koukistuneen vanhuksen, joka vapisevalla äänellä laulaa katkonaisia runonpätkiä.”²⁹

Pettymyksestään kertoi myöhemmin kansanrunoutentutkimuksen professori Martti Haavio, jonka mielikuva kalevalaisesta runoudesta romahti, kun hän koulupoikana ensimmäistä kertaa kuuli runoja oikean runonlaulajan, Iivana Onoilan, suusta.³⁰

27. Karkama (1989) 11.

28. Seppo Knuutila (1989) ”Perinne-esiintyjä Pohjois-Karjalassa”, teoksessa Seppo Knuutila & Pekka Laaksonen (toim.) *Runon ja rajan teillä, Kalevalaseuran vuosikirja* 68, Helsinki: SKS, 222.

29. Oskar Relander (1893) *Karjalan kuvia*, Helsinki: Weilin & Göös, 49.

30. Martti Haavio (1948) *Viimeiset runonlaulajat*, 2. korjattu painos, Helsinki: WSOY, 210.

Kaksi asiaa korostuu rahvaan laulun kuvauksissa muita häiritsevimpinä: äänen voimakkuus ja poikkeamat vakaista tasavireisistä sävelkorkeuksista. Jo Elias Lönnrot koki kansan kovaäänisyyden riesaksi. Kun hän 1834 matkusti Latvialle Arhippa Perttusta laulattamaan, oli Perttusen talossa lapsi kuolemaisillaan. Yöllä Lönnrotin herätti äidin ”kimakka, syvästi liikuttava ja korvia vihlova itkulaulu”, kun tämä huomasi lapsensa kuolleen. Lönnrot ei pystynyt edes ajattelemaan unta, vaan ainoastaan sitä, ”miten saattoi pelastaa korvakalvonsa”. Tilanne paheni, kun naapurista haettiin paikalle itkijänainen, jonka ”ääni kimakkuudessaan seitsemän kerroin voitti äidin äänen”.³¹ Yli puoli vuosisataa myöhemmin A. F. Andberg käytti hyvin samankaltaisia ilmauksia kuvaillessaan piiritanssissa laulettavia lauluja Hattupäässä:

”Mikä kumminkin tekee monenkin laulun hienon tunnevahduksen kerrassaan huomaamattomaksi, on niiden laulaminen. Tämän toimittavat melkein yksinomaisesti tytöt ja oikein korvia särkevästi kimakoilla äänillä. Jokainen koettaa panna mahtinsa äänen voimakkuuteen ja tuohon yritykseen ne katoavatkin laulun tunnevärytykset, joten se tuntuu yksitoikkoiselta, nuotittomalta rinkumiselta. Kun pitemmältä saapi tällaista kuulla, alkaa se jo lopulta käydä aivan hermostuttavaksi.”³²

Andberg tekee selkeän jaottelun laulu-termin kahden merkityksen välillä. Laululla voidaan tarkoittaa laulamalla esittämistä tai laulettavaa laulua, joka tekstin muodossa säilyy ja välittyä esittäjältä toiselle joko muistinvaraisesti tai kirjallisesti. Laulettu laulu saattaa olla tekstinä hieno, mutta esitettynä epämiellyttävä. Andbergin kuten monen muun sivistyneistön edustajan suhtautumista rahvaan lauluun voi kuvata toteamuksella: kaunis laulu, mutta rumasti laulettu.

Myös rahvaan kirkkolaulu kuulosti sivistyneistöstä pikemmin metelöimiseltä kuin laulamiselta. Hannu Vapaavuoren koosteen mukaan veisuuta kuvailtiin huutamisen lisäksi sanoilla

”rääkyminen”, ’skrik’, ’tjut’ (kirkkuminen, ulvominen), ’ääni-kapinallinen melu’, ’rahvaan tavallinen laulun rähinä’, ’mielivaltainen äänien taistelu’, ’kiinalais-sävelrähäkkä’, ’korvaa särkevä soinnottomuus ja hartautta häiritsevä rähinä’, ’kissannaukujainen’, ’hirmuinen, milt’ei eläinten kaltainen mölinä’, ’kirkollinen rähinä’.”³³

Runoja laulettiin huomattavasti hiljaisemmin, mutta etenkin vanhojen karjalaisten runonlaulajien ääntä kuvataan usein vapisevaksi (ks. Relander-sitaatti edellä) tai väriseväksi (”Ääni värähteli niin omituisesti”)³⁴. Mutta jospa tuo vapiseva ja värisevä ääni ei ollutkaan iän mukanaan tuoma vika esityksessä, vaan tietoinen esteettinen valinta? Melodian hienon hienot säveltason ja voimakkuuden muutokset olivat juuri sitä, mihin laulaja esityksessään pyrki, mutta jonka kirjallisen eetoksen läpitunkema kuulija aisti vapinana, vikana. Hattupään tyttöjen laulussa Andberg ei kuullut edes vapinaa oikean äänen ympärillä, vaan hänelle se oli kokonaan ”nuotiton”.

Tätä taustaa vasten on helppo ymmärtää, miksi rahvaan laulua ei pyritty säilyttämään elävänä musiikkikulttuurina, vaan teksteinä. Stipendiaatit lähetettiin kentälle tekstualisoimaan, ei musisoimaan. Selkeimmin tämä ajatustapa ilmenee jälleen Oskar Relanderin kirjasta *Karjalan kuvia*. Pettymyksen mahdollisuudesta ensin varoiteltuaan Relander näkee ymmärtämisen mahdollisuuden: ”Se, joka kansanrunouteen ja kansan elämään osaa oikealla tavalla tutustua, se viehätty vanhan kurttuaisen ukon laulusta.” Mutta samalla hän on tietoinen siitä, että vapise-

31. Elias Lönnrot (1980) *Matkat 1828–1844*, toim. Väinö Kaukonen ja ruotsinkieliset tekstit kääntänyt Jalmari Hahl, Helsinki: Weilin+Göös, 193.

32. A. F. Andberg (1989) ’Saloilta ja vesiltä’, teoksessa Seppo Knuutila & Pekka Laaksonen (toim.) *Runon ja rajan teillä, Kalevalaseuran vuosikirja* 68, Helsinki: SKS, 45–46. Alun perin julkaistu *Uudessa Suomettaressa* 3.8.–21.9.1892.

33. Vapaavuori (1997) 95–96.

34. Andberg (1989) 35.

va ääni on vaikenemassa, ja tietää siihen syynkin:

”Meidän päivinämme ovat viimeinkin uudemman ajan pyrinnot alkaneet vaikuttaa Karjalankin kaukaisille saloille. Karjala on tullut likempään yhteyteen muun Suomen, sivistyneen maailman kanssa. Valistus on alkanut sinnekin valoaan levittää. Ja hyvähän se on, iloita meidän siitä pitää. Mutta samalla vanhat kulttuurimuodot kadottavat arvonsa.”³⁵

Kanteleensoiton tulevaisuuden Relander hahmotteli erilaiseksi:

”Kanteleensoitto on häviämässä, sanoin, mutta eiköhän sitä vielä voisi eleille elvyttää. Jos meidän sivistynyt nuoriso ottaisi asian omakseen, itse rupeaisi tätä kansallista ja kaunista soittoa harjoittamaan, vaikkapa vaan taiteellisemmän soiton rinnalla, kansanjuhliissaan julistaisi kanteleensoitosta paraimmat palkintonsa, sanalla sanoen, rakkaudellaan ja kunnioituksellaan osoittaisi tämän taidon ansaitsevan säilyttämistä.”³⁶

Miksi Relander suorastaan iloitsi runonlaulun katoamisesta, mutta oli halukas pelastamaan kanteleensoiton? Mahtoiko se johtua siitä, että kanteleen ääni ei vapise?

Äänenmuodostuksen kurinalaistaminen ja intonaation³⁷ virittäminen

Samaan aikaan kun Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran sävelmäkokoelmat karttuivat, käynnistettiin toimet rahvaan laulutavan sivistämiseksi. Ylivoimaisesti tärkein toimista oli kansakoululaitoksen perustaminen.³⁸ Tämä ”länsimaisen sivistystradition suomalainen sovellus”³⁹ sai muotonsa pitkälti Uno Cygnaeuksen vuonna 1860 laatiman ehdotuksen pohjalta. Cygnaeus oli tutustunut senaatin tuella kansanopetuksen ja opettajien koulutuksen järjestelyihin useissa Euroopan maissa. Cygnaeuksen ehdotus ei saanut julkisuudessa varauksetonta hyväksyntää, vaan

sitä kritisoitiin muun muassa siitä, että siinä väheksyttiin kotikasvatusta ja haluttiin siirtää sivistysvastuuta perheeltä koululle. Esimerkiksi Snellmanin mielestä siveellinen kasvatusta ei voinut tapahtua kodin ulkopuolella.⁴⁰ Cygnaeuksen ehdotusta arvioimaan asetettiin komitea, mutta Snellmania ei ehdotuksesta huolimatta valittu siihen.⁴¹

Cygnaeuksen koulun merkitystä kotikasvatuksen ohjaajana korostava näkemys kävi ilmi jo hänen vuonna 1857 senaatille lähettämästään lausunnosta, jossa hän arvioi silloisia kansakoulusuunnitelmia. Cygnaeus ehdotti pojille ja tytöille erillisiä kouluja, joista tyttöjen koulut olivat tärkeämpiä, koska

” – tyttö [voi] jo syntymäkodissaan tehdä tiedoillaan siskojensa parissa suurempaa hyötyä kuin poika, joka on niin paljon ulkotöissä, ja sittenkun hän joutuu äidiksi, on hänen useimmissa tapauksissa oltava lasten ensimmäinen ja ainoa opettaja, samaten kuin hän on heidän paras opettajansa.”⁴²

35. Relander (1893) 52.

36. Relander (1893) 53.

37. Intonaatiolla tarkoitetaan sävelkorkeuden hallintaa. Käytännössä muusikkokoulutuksessa on 1700-luvun lopulta lähtien pyritty tasavireisen viritysjärjestelmän mukaiseen puhdasvireisyyteen.

38. Toinen merkittävä toimi laulutavan sivistämiseksi oli kuorolaulun käyttö 1800-luvun lopulla perustetuissa lukuisissa nuoriso- ja raittiusseuroissa sekä työväenyhdistyksissä, ks. Kurkela (1989) 166–169. Kolmas toimi oli virsikirjauudistukseen liittyvä virsien nuottienmukaisen laulutavan opettaminen seurakuntalaisille, joka tosin jo Turun pappeinkokouksessa 1871 todettiin mahdolliseksi vasta sitten, kun kansakoululaitos oli ensin noston opetuksesta vastaavien lukkarien yleissivistyksen tasoa, ks. Vapaavuori (1997) 122.

39. Hannu Syväoja (2004) *Kansakoulu – suomalaisten kasvattaja. Perussivistystä koko kansalle 1866–1977*. Jyväskylä: PS-kustannus, 13.

40. Henrik Hyypää (1999) *Varanto varastossa. Koulu sivistää, jalostaa ja varastoi joutoväkeä*. Turku: RUSE, 128–129.

41. Gustaf F. Lönnbeck (1910) *Uno Cygnaeus. Suomen kansakoulun isä*, Helsinki: Otava, 103.

42. Uno Cygnaeus (1910) *Uno Cygnaeuksen kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä*, Helsinki: Kansanvalistusseura, 17.

Cygnaeustakin selkeämmin koulun ensisijaista asemaa kansan sivistämisessä korostivat Jyväskylän seminaarin historian ja kasvatustieteen lehtori Olai Wallin sekä kasvatustieteen ja opetusopin professori ja vuoden 1866 kansakouluasetuksen lopullisen sanamuodon laatija Zacharias Joachim Cleve. Seminaarin tarpeisiin julkaistussa kirjassaan *Kansakoulun yleinen kasvatustieteen ja opetusoppi* (1883) Wallin tekee selväksi, että kansakoulun tehtävä on ”perheessä istutetun siveellisen tavan ja tiedon vahvistaminen, *puhdistaminen ja kehittäminen* ja siten tälläkin tavoin kotokasvatuksen täydentäminen”.⁴³ Kirjassaan *Koulujen kasvatustieteen oppi* Cleve puolestaan linjasi, että perheen tehtävä oli ”kansan perintötietojen kannattaminen, perityn tavan suojeleminen”. Koulussa sen sijaan nuorisohjataan huomaamaan, että ”vanhan tavan arvo riippuu sen totuudemmukaisuudesta”. Vaikka koululla on oma itsenäisen tehtävänsä, se samalla ”kohottaa ja jalostuttaa perheen tapaa”.⁴⁴ Koulun tuli Wallinin ja Cleven mukaan muokata ja sivistää perheen välittämiä perinteisiä tapoja. Jos koulun tavat ja perheen tavat olivat ristiriidassa, tuli perheen tapojen väistyä.

Perinteisistä tavoista myös laulutapa tuli kuulumaan koulun sivistystehtävän piiriin. Jo Tampereen seudun kunnissa 1800-luvun alkupuolelta toimineissa kansakouluissa edeltäneissä Ahlmanin kouluissa laulaminen kuului opetukseen. Myös esitystapaan kiinnitettiin huomiota: koulujen säännöissä tehtiin selväksi, että ”huutaminen ei ole laulua”.⁴⁵

Laulunopetuksella oli Cygnaeuksen vuoden 1860 ehdotuksessa merkittävä rooli. Naisseminaarin laulunopetus olisi alkanut jo lastenseimen ja -tarhan liikeleikkien yhteydessä. Cygnaeus korosti opetuksen kurinalaisuutta – leikkien ei tullut edistää ”mielivaltaisuutta, vallattomuutta ja itsekkäisyyttä”, vaan sen tuli olla ”järjestettyä” ja lapsen ”ruumiin ja sielunvoimien sopuisuutta kehitystä” tukevaa. Intonaation viittämisen tasavireiseksi Cygnaeus olisi halunnut aloittaa jo lastentarha-aikana skaalalaululla

ja nuottien opiskelulla.⁴⁶ Vaihtoehtoisille ja kansanomaisille intonaatioille ei Cygnaeuksen seminaarissa ja kansakoulussa ollut sijaa. Vuoden 1857 lausuntonsa mukaisesti Cygnaeus toivoi ehdotuksessaan seminaarin oppien – ja siten myös äänenmuodostuksen ja intonaation kurinalaisuuden – siirtyvän koulusta kotiin. Lastenseimi ja -tarha olisivat mallina koulupiiriin äideille, ja niissä auttavat kansakoulua käyvät tytöt saisivat havainnollista lastenhoidon opastusta.⁴⁷

Cygnaeuksen ehdotusta tutkimaan asetettu tarkastuskomitea teki siihen joitakin muutoksia. Esimerkiksi viulunsoitto oppiaineena poistettiin. Lönnrot oli komitean kokouksessa perustellut tätä sillä, että henkilöt, joilla ei ole sävelkorvaa, eivät pysty viulustakaan puolissävelaskeleita ottamaan. Tilalle hän ehdotti virsikannelta tai kitaraa, joihin ”oikea” tasavireinen intonaatio oli ohjelmoitu pykälien ja nauhojen avulla. Cygnaeus harkitsi viulunsoiton tilalle jotakin puhallinsoitinta, mutta luopui ajatuksesta, kun seminaarin ensimmäinen musiikinopettaja E. A. Hagfors kertoi hänelle kirjeessä, että puhallinsoittimella on viuluakin vaikeampaa oppia soittamaan ”puhtaasti” ja ”kunnollisesti”.⁴⁸

Jyväskylän seminaari aloitti toimintansa 1863. Seminaarin opetuksen kasvatustieteelliseen linjaan tuli eniten vaikuttamaan sveitsiläisen seminaarinjohtajan Hans Rudolf Rüeegin vuonna 1866 julkaisema teos *Die Pädagogik in übersichtlicher Darstellung*, jonka Suomen Kasvatustieteellinen Yhdistys käännätytti suomenkielelle 1871 – mitä ilmeisimmin juuri Jyväskylän seminaarin tarpeisiin. Rüeegin vaikutuksen tunnustaa semi-

43. Olai Wallin (1883) *Kansakoulun yleinen kasvatustieteen ja opetusoppi*. Jyväskylä: Wallin, 139, kursiviivaa lisätty.

44. Z. J. Cleve (1886) *Koulujen kasvatustieteen oppi*, suomentanut J. G. Sonck, Helsinki: G. W. Edlund, 6–7, kursiviivaa lisätty.

45. Reijo Pajamo (1976) *Suomen koulujen laulunopetus vuosina 1843–1881*, Helsinki: Suomen Musiikkitieteellinen Seura, 50.

46. Cygnaeus (1910) 267, 274.

47. Syväoja (2004) 36.

48. Pajamo (1976) 75, 77.

naarin kasvatusopin lehtori Olai Wallin kirjansa *Kansakoulun yleinen kasvatus- ja opetusoppi* (1883) esilauseessa. Wallinin kirjan kasvatusopillinen osuus perustuu suurelta osin suorille sitaateille Rüeeggin teoksesta. Wallinin oppikirja oli käytössä vielä lukuvuonna 1899–1900, joten 1800-luvun loppupuolella seminaarissa opiskeltiin Rüeeggin viitoittamalla kasvatusopillisella linjalla.⁴⁹

Kirjassaan Rüeegg käy oppimistavoitteet ja oppisisällöt yksityiskohtaisesti läpi oppiaineittain. Laulunopetuksen perusteissa, jotka pohjautuvat suurelta osin sveitsiläisen pedagogin Hans Georg Nägelin näkemyksiin, hän korostaa äänielinten fyysistä kontrollointia ja kontrollin läheistä suhdetta nuottikirjoitukseen. Opetuksen hän suosittelee aloitettavaksi korvakuulolaululla: ”Elinten (ääntimien) harjoitukset, joita myös sanotaan korvakuulollisiksi lauluharjoituksiksi, ovat sen tähden laulun-opetuksen ensimmäinen ja lähin välikappale”.⁵⁰ Kontrolliharjoitukset eivät koskeneet pelkästään äänen tuottamisen vaan myös äänen kuulemisen elimiä:

”Laulun-opetus siis on aluksi vaan elinten harjoituksia, jotka vastaanottoisella suunnalla tekevät lapsen korvaa kykeneväksi oikein tajuamaan sävel-alkeita ja niiden yhdistyksiä yksinkertaisessa laulussa, ja jälleentuottoisella suunnalla kykeyttävät ääntä kauniisti esittämään, mitä tajuttu on”.⁵¹

Laulunopetuksen päämäärä ei ollut pelkkä laulaminen, vaan ”tietoinen laulaminen”, ja siihen korvakuulolaulu ei riittänyt. Laulunopetuksen käsittelyn Rüeegg aloittaa rinnastamalla musiikin puhuttuun ja kirjoitettuun kieleen: ”Sanakieltä vastapäätä on sävelkieli; edellisessä ilmoitamme ajatuksiamme, jälkimmäisessä tunteitamme”. Tietoinen laulaminen edellyttää, että ”sävelkieli samoin kuin sanakielikin otetaan ajattelevan katselemisen esineeksi, jonka kautta tulemme tietämään sävel-alkheet ja niiden yhdistykset taidede-kokonaisuudessa”.⁵² Tietoinen laulaminen edellytti laulamisen ja kuuntelemisen lisäksi mu-

siikin katselua. Katselemisen kohde oli tietenkin kirjoitettu sävelkieli eli nuottikirjoitus. Senpä takia korvakuulolaulusta tuli edetä ”musiikillisiin lukuharjoituksiin”. Mutta tämäkään ei vielä riittänyt. Nägeliä siteeratun Rüeegg pelkäsi, että oppilas pystyisi suoriutumaan lukuharjoituksista jäljittelytaitonsa avulla opettajan sitä huomaamatta. Tämän vuoksi tarvittiin ”nuotitusharjoituksia”. Vasta sitten toteutuisi ”yleisen laulunopetuksen korkein tarkoitus”, joka oli ”kansakunnallisten laulujen tietoinen käsitys ja esitys”.⁵³

Kuten Olai Wallin omassa kirjassaan myös Z. J. Cleve toistaa *Koulujen kasvatusopissaan* (1886) Rüeeggin ja sitä kautta Nägelin ajatuksia. Ääntä tuottavien elinten lisäksi korva oli saatava kontrollin alaiseksi: ”Laulaessa siis korva ei ole totutettava oivaltamaan ja erottamaan ääntä yleensä, vaan *suloääntä*.” Äänielinten kurinalaistaminen ei Cleven mukaan onnistu ilman silmän apua, minkä vuoksi laulunopetus jakautuu kolmeen asteeseen: ”korvakuuloon, nuottiin ja moniääniseen lauluun”.⁵⁴ Kuin suoraan Rüeeggin kirjasta on musiikin rinnastaminen kieleen: ”Mitä kirjaimilla kirjoittaminen on kielelle, sitä on nuottikirjoitus musiikille”.⁵⁵ Rüeeggin ja Nägelin tavoin Cleve puolustaa ajatusta, että oppilaita tulee nuoteista laulamisen lisäksi opettaa merkittävään nuoteilla korvakuulolla opittuja melodioita, mikä kehittää korvaa.⁵⁶ Intonaation virittämisen ja äänenmuodostuksen kurinalaistamisen tavoitteeksi Cleve kiteyttää sen, että ”oppilaat eivät ole ainoastaan saatettavat kykeneviksi laulamaan oikeata nuottia ja pitämään tasaista tahtia,

49. Veikko Heinonen (1989) *Kasvatustieteen perusteet*, Jyväskylä: Gummerus, 135.

50. H. R. Rüeegg (1871) *Kasvatustieteen oppikirja. Kansakoulun-opettajille ja muille kasvatustieteen harrastajille*, suom. Ferd. Ahlman, Helsinki: Kasvatusopillinen yhtiö, 318, korostus poistettu.

51. Rüeegg (1871) 321.

52. Rüeegg (1871) 317, korostus alkuperäisessä.

53. Rüeegg (1871) 317, korostus alkuperäisessä.

54. Cleve (1886) 88.

55. Cleve (1886) 91, korostus poistettu.

56. Cleve (1886) 92.

vaan myöskin totutettavat laulamaan puhtaasti ja heleällä ja täysinäisellä äänellä”.⁵⁷

Nägelin, Rüeegg ja Cleven tavoitteita pyrittiin toteuttamaan sekä seminaarissa että kansakouluissa. Seminaarissa tuleville kansakoulunopettajille opetettiin äänielinten kontrollia ja intonaation ”puhtautta” ensimmäisestä vuodesta lähtien. Se minkä Cygnaeus oli ehdotuksessaan nimennyt ”korvakuulon kehitykseksi”, oli kansakouluasetuksessa 1866 saanut muodon ”korvan totuttaminen”. Intonaation yhdenmukaistamista edesauttoi myös kuorolaulu, jolla oli keskeinen asema seminaarin musiikkitoiminnassa.⁵⁸ Myöhemmin kansakoulunopettajia laulamaan opettaneet ja laulunopetuksesta oppikirjan kirjoittaneet Aksel Törnudd ja Wilho Siukonen aloittivat oppituntinsa äänielinten kontrolliharjoituksilla eli äänenavauksella ja äänenmuodostuksella.⁵⁹

1800-luvun lopulla kansakoulujen opetus pohjautui pääasiassa korvakuulolauluun, jossa uusi laulu opittiin opettajan mallilaulun mukaan.⁶⁰ Intonaation virittäminen ja äänenmuodostuksen kurinalaistaminen tapahtuivat laulamalla oman intonaationsa seminaarissa virittäneen opettajan esimerkin mukaisesti. Vuosisadan vaihteessa korvakuulolaulun rinnalle tulivat intervallimenetelmä, kaavamenetelmä ja sormimetodi. Näistä varsinkin sormimetodi oli tiiviissä yhteydessä nuottikirjoitukseen. Siinä opettaja muuntaa edessään olevan nuottikirjoituksen nuotti kerrallaan sormimerkeiksi, joiden pohjalta oppilaat laulavat sävelet ja merkitsevät ne numeroilla taululle. Kun sävelmä on opittu, etsitään lauluun nyanseja ja opetellaan laulun sanat ulkoa.⁶¹ Laulu on opetuksessa jaettu kolmeen osaan: kirjallistettuun melodiaan, nyanseihin eli laulamisen tapaan ja laulun sanoihin.

Rahvaan laulutapojen muuttaminen kävi hitaasti. Kahden viikkotunnin puitteissa kansakoulunopettajat jättivät nuottien opettamisen vähemmälle tai sivuuttivat sen kokonaan.⁶² Lisäksi on muistettava, että vielä 1900-luvun alussa vain yksi kolmasosa kouluikäisistä kävi kansakoulua.⁶³ 1930-luvulla Sortavalan seminaarin

musiikinopettaja Wilho Siukonen tuskaili sitä, että suomalaiset eivät laula täysjännitteisesti.⁶⁴ Jos Siukonen eläisi 2000-luvulla, hänen tuskansa jatkuisi. 1800-luvun sivistyneistön musiikillinen rahvaansivistysprojekti ei koskaan saanut täytty-mystään. Rahvaasta tuli kansa, mutta täysjännitteisesti se ei oppinut laulamaan.

Rahvaan laulusta kansanlauluun

Mutta mitä H. R. Rüeegg tarkoitti ”kansakunnallisilla lauluilla”, joiden ”tietoinen käsitys ja esitys” oli ”yleisen laulunopetuksen korkein tarkoitus”? Kirjeessään Cygnaeukselle opintomatkaltaan Eurooppaan vuonna 1863 E. A. Hagfors mainitsee, että koraalilaulun lisäksi seminaarissa tulisi olla uskonnollisia ja sisällöltään isänmaallisia lauluja sekä kansanlauluja.⁶⁵ Kolmannessa kansakoulukokouksessa Jyväskylässä 1875 pohdittiin laajasti laulunopetuksen asemaa kansakoulussa. Kansakoulua edeltävissä kouluissa laulunopetus oli lähes yksinomaan virsilaulua ja virsien osuus oli keskeinen myös kansakoulujen laulurepertuaarissa. Selvä enemmistö kokouksen puhujista asetui kannattamaan myös maallisten laulujen opettelemista. Esimerkiksi lehtori O. Swahn korosti isänmaanrakkauden merkitystä opetuksessa, mistä syystä ”pitäisi kansakoulussa harjoittaa ei ainoastaan kirkkolaulua, vaan erityisesti isänmaallisia, kansanlauluja”.⁶⁶

57. Cleve (1886) 90.

58. Pajamo (1976) 84, 87.

59. Katri-Helena Rautiainen (2003) *Laulutunnin ulkoinen ja sisäinen rakenne. Aksel Törnudd (1874–1923) ja Wilho Siukonen (1885–1941) seminaarien ja kansakoulun laulunopetusmenetelmien kehittäjinä 1893–1941*, *Studia Musica* 19, Helsinki: Sibelius-Akatemia, 121–125, 210–211.

60. Rautiainen (2003) 46.

61. Rautiainen (2003) 48–51.

62. Pajamo (1976) 188.

63. Aimo Halila (1949) *Suomen kansakoululaitoksen historia. Toinen osa. Kansakouluasetuksesta piirijakoon*, Helsinki: WSOY, 64.

64. Rautiainen (2003) 211.

65. Pajamo (1976) 81.

66. *Keskustelut kolmannessa julkisessa Suomen kansakoulukokouksessa* (1875), Jyväskylä: Weilin ja Göös, 9–16.

Kansansävelmien käyttö kouluissa yleistyi selvästi 1860-luvulla muiden maallisten laulujen ohella. Viipurilainen pedagogi Heinrich Wächter julkaisi 1864 suomenkielisen laulukokoelman *50 Koululaulua*, jota ryhdyttiin käyttämään laulunopetuksessa Jyväskylän seminaarissa ja vuosikymmenen lopulla myös kansakouluissa. Kirja sisälsi isänmaallisia lauluja, kansanlauluja ja leikkilauluja. Wächter julkaisi vuosikymmenen loppupuolella toisenkin kouluille tarkoitetun kokoelman: *Koululauluja I*. Nämä kaksi kirjaa muodostivat kansakoulun alkuaikojen laulunopetuksen rungon. Kymmenestä yleisimmin lukuvuosina 1869–1881 käytetystä koululaulusta kolme oli sovituksia suomalaisista kansansävelmistä.⁶⁷

Näin palaamme takaisin rahvaan laulun rekontekstualisaatioon. Kansakoulussa rahvaan lapset saivat laulaa rahvaan lauluesityksistä tekstualisoituja sävelmiä, mutta konteksti oli uusi. Laulut laulettiin yhdessä, kaikki aloittivat laulamisen samaan aikaan, lopettivat samaan aikaan ja lauloivat samalla nuottikirjaan merkityllä ja tasavireisiksi viritetyllä sävelellä.⁶⁸ Sävelmät tuli lisäksi laulaa äänielimiään sivistyneesti halliten. Kuin muistumana Ahlmanin koulujen säännöistä 1800-luvun alusta, Wilho Siukonen tähdensi vielä vuonna 1924, että oppilaiden ei pidä antaa ”rumasti huutaa”.⁶⁹

Edellä kuvattu prosessi, jossa rahvaan laulu ensin tekstualisoitiin ja rekontekstualisoitiin kansanlaulukokoelmiksi ja koululaulukirjoiksi, ja sen jälkeen opetettiin rahvaalle uudella, sivistyneellä tavalla laulettavaksi, todistaa mielestäni sen, että myös kansansävelmien keräämistä, tallentamista ja hyödyntämistä ohjasi sivistyneistön kirjallinen eetos. Prosessi vastaa hyvin Pertti Alasuutarin ja Risto Alapuron kuvauksia ruotsinkielisen kansanvalistussivistyneistön ambivalentista suhteesta suomenkieliseen rahvaaseen.⁷⁰ Kuten Alasuutari rahvaan kulttuurin ”toimittamista” kuvaa, ”[m]ateriaali kerättiin kansalta, toimitettiin sopivaan muotoon ja levitettiin takaisin kansan pariin eräänlaiseksi peiliksi kansakunnan kasvojen eteen”. Näin tapahtui kan-

sanrunoille ja kansallispuvuille, ja – kuten edellä olemme nähneet – kansansävelmille.

Prosessilla on myös mielenkiintoinen yhteys tapaan, jolla Elias Lönnrot kansalliseepos *Kalevalan* toimitti. Päinvastoin kuin esimerkiksi Zachris Topelius vanhempi, joka kansanrunokokoelmassaan pyrki säilyttämään paikalliset murteilmaisut, Lönnrot muokkasi runojen kieliasua yleiskielen suuntaan: ”Tällä tekniikalla syntyi yleissuomalainen, ei minkään runoalueen tai maakunnan eepos”.⁷¹ Vastaavasti sävelmien nuotintaminen jätti kansanomaiset, persoonalliset, paikalliset ja alueelliset laulutavat kontekstina kentälle. Prosessin täydensi kansakoulu, jossa eri puolelta Suomea kerättyjä sävelmiä laulettiin kaikissa kouluissa. Mäntyharjun kansanlauluja eivät laulaneet enää pelkästään mäntyharjulaiset, vaan kaikki Suomen kansakoululaiset, ja vieläpä kaikki samalla sivistyneellä tavalla. Kansanlauluista tuli koko kansan omaisuutta. Tämä ainakin oli kirjallisen sivistyneistön tavoite. Todennäköistä kuitenkin on, että kansalaulusovistusten sävelkieli oli rahvaalle vielä 1800-luvun lopulla hyvin vieras, ja vasta pitkän valistustyön seurauksena suomalainen rahvas omaksui sen lopulta kansanmusiikikseen.⁷²

67. Pajamo (1976) 133, 153, 156–164.

68. Heikki Laitinen (1982) ’Talonpoikaismusiikin suuri murros’, teoksessa Vesa Kurkela & Riitta Valkeila (toim.) *Musiikkikulttuurin murros teollistumisajan Suomessa, Jyväskylän yliopiston musiikkitiiteen laitoksen julkaisusarja A: tutkielmia ja raportteja 1*, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 126–127.

69. Wilho Siukonen (1924) *Laulunopetus: sen edellytykset, keinot ja päämäärät*, Porvoo: WSOY, 36.

70. Pertti Alasuutari (1996) *Toinen tasavalta. Suomi 1946–1994*, Tampere: Vastapaino, 228–232; Risto Alapuro (1998) ’Sivistyneistön ambivalentti suomalaisuus’, teoksessa Pertti Alasuutari & Petri Ruuska (toim.) *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti*, Tampere: Vastapaino.

71. Lauri Honko (1987) 145.

72. Kurkela (1989) 166. – *Nyt julkaistu Olli Heikkisen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Joonas Korhonen

Wienervalssin kulkeutuminen Euroopassa 1800-luvun ensimmäisen neljänneksen aikana

Vertailevan historian tueksi ja kritiikiksi syntyneet, kulttuurin vuorovaikutussuhteita tarkastelevat menetelmät ovat luoneet monia käyttökelpoisia malleja kulttuurin leviämisen historialliseen analyysiin. Joonas Korhonen soveltaa malleja 1800-luvun alun muotitanssin, wienervalssin, varhaisen kulkeutumisen tarkasteluun ja pohtii tapaustutkimuksensa pohjalta mallien käyttökelpoisuutta.

”Oi, kadulla soitetaan posetiivia – myös valssi! Täytyy lähteä kuuntelemaan. He soittavat valssia, jonka olen kuullut kymmeniä tuhansia kertoja tanssiaisissa Lontoossa vuosien 1812 ja 1815 välillä. Musiikki on omituinen asia.”¹

Tähän tapaan runoilija ja kosmopoliitti George Gordon Byron ilmaisi katumuusikon synnyttämää iloa Ravennassa helmikuun toisena päivänä vuonna 1821. Valssisävelmät olivat kulkeutuneet laajoille alueille 1800-luvun alun Euroopassa tehden valssista yhden ensimmäisistä eurooppalaisista muotitansseista. Vaikka jo varhaismodernissa Euroopassa monet hovi- ja kansantanssit olivat levinneet pitkien matkojen päähän, niiden kulkeutuminen paikasta toiseen tanssinopettajien, pelimannien ja muiden matkalaisten välityksellä oli ollut verrattain hidasta. Valssi sen sijaan – uusien musiikin painomenetelmien ja jakeluverkostojen avustamana – levisi laajoille alueille nopeassa tahdissa. Valssia voidaankin pitää kulttuuriteollisuuden varhaisena lapsena.

Tässä artikkelissa ei käsitellä Byronin ja valssin kompleksista suhdetta – johon kyllä palataan vielä hetkeksi myöhemmin – vaan wienervalssin leviämistä 1800-luvun alun Euroopassa. Huomio kiinnittyy erityisesti mekanismeihin ja rakenteisiin, jotka mahdollistivat tanssikulttuurin leviämisen 1800-luvun alussa. Vaikka vasta vuosisadan loppua voidaan pitää wieniläiseksi kutsutun nopean valssityylin varsinaisena kultakautena, wienervalssista kehittyi eurooppalainen tanssi-standardi jo ennen Johann Strauss juniorin syntymää Wienissä vuonna 1825. Varhaiset wienervalssin säveltäjät eivät ehkä silti voineet uneksia-kaan sen kaltaisesta suosiosta, jota ”valssikuningas” Strauss nuorempi sai myöhemmin osakseen – puhumatta *Tonava kaunoisen* kymmeneen tuhansiin yltävistä painosmääristä 1800-luvun lopulla.² 1800-luvun alkua voidaan yhtä kaikki pitää tärkeänä wienervalssin historiassa, koska juuri tuona aikana tanssityyli kulkeutui ensimmäisen kerran suurimpiin eurooppalaisiin kaupunkeihin.

Kiitos laajan ja ansiokkaan tutkimusperinteen, wienervalssin historiasta tiedetään jo paljon. Erityisesti 1800-luvun lopun Wienin tanssikulttuuri sekä Strauss vanhemman ja nuoremman laajalle ulottuneet konserttimatkat ovat saaneet huomiota osakseen.³ Varhaisemman

1. “Oh! there is an organ playing in the street – a waltz, too! I must leave off to listen. They are playing a waltz which I have heard ten thousand times at the balls in London, between 1812 and 1815. Music is a strange thing.” George Gordon Byron (1935) teoksessa Thomas Moore (toim.) *The works of Lord Byron: with his letters and journals, and his life*, London: John Murray, 97.

2. Joseph Wechsberg (1973) *TheWaltz Emperors – The Life and Times and Music of the Strauss Family*, New York: Putnam, 167–178.

3. Roberto Iovino (1998) *Gli Strauss – Una dinastia a tempo di valzer*, Firenze: Camunia editrice srl.; Hanns Jäger-Sunstenau (1965) *Johann Strauss, der Walzerkönig und seine Dynastie, Familiengeschichte, Urkunden*, Wien: Verlag für Jugend und Volk; H. E. Jacob (1939) *Johann Strauss, father and son; a century of light music*, New York: Greystone Press; Fritz Lange (1917) *Der Wiener Walzer*, Wien: Verlag des Volksbildungshauses Wiener Urania; Wechsberg (1973).

valssihistorian tutkimus on puolestaan koettanut valottaa valssin hämääriä alkujuuria sekä pohtia valssin symbolisia merkityksiä. Valssin suurta suosiota 1800-luvun alussa on selitetty sillä, että se symbolisoi menuettikulttuurin leimaaman *ancien régime* -kauden loppua ja modernin porvarillisen aikakauden alkua.⁴ Usein Wienin ”tanssivaa” kongressia on pidetty valssin suosion alkulähteenä Euroopassa.⁵ Sen sijaan rakenteet, jotka mahdollistivat valssin nopean leviämisen, ovat jääneet vähälle huomiolle. Tämä voidaan nähdä laajempaa kulttuurihistorian puutteena, johon on alettu kiinnittää huomiota vasta viime vuosina.

Jo toisesta maailmansodasta lähtien antropologit ja historioitsijat ovat osoittaneet suurta mielenkiintoa kulttuurin leviämistä kohtaan. Erityisesti akkulturaaation eli kulttuurin omaksutuksen ja sopeutumisen tutkimus on pyrkinyt perusteelliseen kulttuurivaihdon analyysiin. Se on ollut kuitenkin kiinnostuneempi kulttuurin paikallistason vastaanotosta kuin kulttuurin leviämisen mekanismeista. Liian usein kulttuurin leviämistä on pidetty passiivisena tapahtumana, johon siitä usein käytetty diffuusio-termi viittaa.⁶ Myöhemmin kulttuurihistorioitsijat osoittivat leviämismallin liian yksinkertaiseksi. Kulttuurin siirtyminen ei olekaan suoraviivaista liikettä keskustoista periferioihin, vaan monitasoisista vuorovaikutusta näiden välillä.⁷ Varsinaisista menetelmistä, metodeista puhumattakaan, ei kuitenkaan tuolloin keskusteltu.

Vasta 1990-luvulta eteenpäin niin kutsuttu *cultural transfer* -malli on pyrkinyt problematisoimaan kulttuurin leviämisen tutkimuksen ja kehittämään metodeja, joilla kulttuurin siirtymisen mekanismit aukeaisivat paremmin historioitsijoille. *Cultural transfer* on osa sellaista vertailevaa historiantutkimusta, jossa asian tai idean siirtyminen ja muuttuminen siirtymisprosessin aikana muodostavat keskeisen tutkimusongelman. Tässä artikkelissa *cultural transfer* -termi suomennetaan kulttuurin kulkeutumiseksi. Toisin kuin siirtyminen, johon *transfer* suo-

ranaisesti viittaa, sana kulkeutuminen sisältää myös tahattoman liikkeen, ja siinä missä siirtymisen-termi viittaa suoraviivaiseen siirtymäprosessiin yhdestä paikasta toiseen, kulkeutuminen tarkoittaa paljon monitasoisempaa liikettä. Koska kulttuurin kulkeutuminen on nimenomaan monitasoinen ja -vaiheinen prosessi, tavat tutkia sitä hakevat vielä muotoaan.

Mathias Middell hahmotteli eurooppalaisen kulttuurin kulkeutumisen mallin suuntaviivoja vuonna 2000 julkaistussa artikkelissaan ”European History and Cultural Transfer”. Middell nosti esille kolme seikkaa: Ensinnä hän muistutti, että kulttuurin siirtyessä sitä tulkitaan eri tavoin vastaanottajan kulttuurin kehiksestä riippuen. Toiseksi ja kolmanneksi Middell painotti

4. Elisabeth Claire (2004) *Women, Waltzing & Warfare: The Social Choreography of Revolution at the End of the Long 18th century*, PhD diss., New York University; Rémi Hess (1996 [1989]) *Der Walzer: Geschichte eines Skandals [La Valse. Révolution du couple en Europe]*, Hamburg: Europäische Verlagsanstalt; Mark Knowles (2009) *The wicked waltz and other scandalous dances: outrage at couple dancing in the 19th and early 20th centuries*, Jefferson, N.C.: McFarland. Tarkemmin valssin historian poliittisuudesta ks. Joonas Korhonen (2011) *Social Choreography of the Viennese Waltz. The transfer and reception of the dance in Vienna and Europe 1780–1825*, PhD diss., Firenze: EUI.

5. Ks. esim. Hess (1996) 143.

6. Hyvä esimerkki akkulturaatioteorian soveltamisesta kulttuurihistorialliseen tutkimukseen on Pekka Jalkasen väitöskirja jazzkulttuurin murroksesta 1920-luvun Helsingissä. Jalkanen painottaa kulttuurituotteen sopeutumisen ja kulttuuriympäristön merkityksiä jazzmusiikin omaksutuksessa. Pekka Jalkanen (1989) *Alaska, Bombay ja Billy Boy: jazzkulttuurin murros Helsingissä 1920-luvulla*, Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura. Ks. myös Melville J. Herskovits (1941) *The myth of the Negro past*, New York: Harper, cop., 110–142; George Peter Murdock (1965 [artikkeli julkaistu ensimmäistä kertaa 1956]) ’How Culture Change’, teoksessa George Peter Murdock, *Culture and society, twenty-four essays*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 113–128.

7. Peter Burke (2009) *Cultural Hybridity*, Cambridge: Polity Press, 8–12. Kulttuurin leviämistä ovat tarkastelleet kriittisesti mm. Peter Burke (1978) *Popular culture in early modern Europe*, London: T. Smith; Arnaldo Momigliano (1975) *Alien wisdom: the limits of Hellenization*, Cambridge: Cambridge University Press.

välittäjien (*agents*) ja rakenteiden tärkeää roolia tavaroiden ja aatteiden levittäjänä.⁸ Tällainen lähestymistapa toi epäilemättä paljon uutta kulttuurihistorian kentälle, jossa erityisesti suurten rakenteiden, kuten markkinoiden, tutkimusta on jonkin verran vierastettu. Suoraviivainen kulttuurin siirtymisen malli soveltuu kuitenkin hyvin vain esineiden siirtymistä käsittelevään tutkimukseen. Immateriaalisten asioiden kulkeutumisen analysointiin malli soveltuu huonosti, kuten monitasoisen vuorovaikutuksen historian (*histoire croisée* tai *entangled history*) puolesta puhuneet historioitsijat myöhemmin varoittelivat.

Monitasoisen vuorovaikutuksen historian isät Michael Werner ja Bénédicte Zimmermann osoittivat vertailevaan historiaan ja kulttuurin siirtymisen tutkimukseen liittyviä ongelmia. Alun perin jo vuonna 2004 ilmestyneessä artikkelissaan "Beyond Comparison: Histoire Croisée and the Challenge of Reflexivity" he huomauttavat, että kulttuurin kulkeutumisen tutkimuksen mallit ovat liian yksinkertaistavia. Kriitikissään he painottivat, että liian usein kulttuurin siirtymistä on tutkittu lähtö- ja saapumispisteiden välisenä vuorovaikutuksena, vaikka prosessi on huomattavasti monitasoisempi. Lisäksi he totesivat, että siirtyvä asia ei pysy samanlaisena vaan muuttuu kulkeutumis- ja vastaanottoprosessien aikana. Ja vaikka siirtymän tutkimus vertailevan historian osana oli pyrkinyt lähtökohdiltaan laajentamaan nationalistisen historian kirjoituksen suppeaa näkökulmaa, tosiasiaa siirtymää tutkineet historioitsijat olivat vain vahvistaneet rajoja käsittäessään siirtyvät esineet ja asiat vieraiksi vaikutteiksi.⁹ Vertailevan historian merkitystä kulttuurin kulkeutumisen tutkimuksessa ei silti sovi aliarvioida, sillä kulkeutuvan asian muutokset saadaan monesti parhaiten näkyviin juuri vertailevan menetelmän keinoin, kuten Jürgen Kocka huomautti *History and Theory* -lehdelle kirjoittamassaan puheenvuorossa vuonna 2003.¹⁰

Minkään edellä esitellyistä malleista ei tarvitsekaan olla ristiriidassa toisten kanssa. Oli sitten

puhe vertailevasta historiasta, monitasoisen vuorovaikutuksen historiasta tai kulttuurin kulkeutumisen mallista, ne kaikki tarjoavat käyttökelpoisia menetelmiä kulttuurin vuorovaikutussuhteiden tutkimiseen. Siksi ne monesti nivotaankin yhteen *transnational history* -käsitteen alle. Tämän termin käytön ongelmaksi voidaan nähdä se, että yrittäessään tarkastella valtionrajoja ylittävää vuorovaikutusta, se samalla epäsuorasti hyväksyy kansallisvaltion kulttuurin vuorovaikutuksen yksiköksi. Sen vuoksi pitäisikin ehkä mieluummin puhua verkostojen historiasta, kuten Philipp Ther on pohtinut artikkelissaan "Comparison, Cultural Transfers, and the Study of Networks: Toward a Transnational History of Europe". Verkostothan kulttuurivaihdon alustana mahdollistivat nationalismien ideain leviämisen 1800-luvun Euroopassa.¹¹

Esineiden ja asioiden kulkeutuminen on monitasoinen prosessi, mikä suuressa määrin pitää paikkansa myös varhaisen wienervalssin leviämässä. Edellä mainittuja näkökulmia apuna käyttäen on mahdollista räätälöidä erityinen musiikkityylien kulkeutumiseen sopiva lähestymistapa. Koska musiikkityylit leviävät niin konkreettisina esineinä, kuten nuotteina ja äänitteinä, kuin immateriaalisesti, kuten musiikkina ja tanssina, sekä Middellin esineitten kulkeutumiseen soveltuvia huomioita että Wernerin ja Zimmermannin monitasoisen vuorovaikutuksen ideaa voidaan soveltaa tietyn musiikkityylin kul-

8. Matthias Middell (2000) 'European History and Cultural Transfer', *Diogenes* 48, 23–30.

9. Michael Werner & Bénédicte Zimmermann (2006) "Beyond Comparison: Histoire Croisée and the challenge of reflexivity", *History and Theory* 45, 30–50.

10. Jürgen Kocka (2003) 'Comparison and Beyond', *History and Theory* 42, 39–44.

11. Philipp Ther (2009) 'Comparison, Cultural Transfers, and the Study of Networks. Toward a Transnational History of Europe', teoksessa Heinz-Gerhard Haupt & Jürgen Kocka (toim.) *Comparative and transnational history: Central European approaches and new perspectives*, New York: Berghahn Books, 204–255.

keutumisen tutkimiseen. Näin ollen ensimmäisenä huomioon tulee ottaa markkinat, johon kuuluvat esimerkiksi musiikin kustantaminen, jakelu ja myyminen. Toiseksi pitää muistaa niin ikään Middellin painottamien välittäjien, tässä tapauksessa muusikoiden, merkitys ja kolmanneksi musiikkityyliin muutos siirtymisen ja vastaanotto-prosessin aikana.

Tällaisen mallin soveltaminen wienervalssin varhaisen leviämisen kartoittamiseen tarkoittaa ensinnä sitä, että tutkitaan, missä määrin wienervalssi levisi nuottipainanteina musiikkustantajien välityksellä. Toiseksi selvitetään, kuinka valssin vastaanotto muutti valssia. Koska kiertelevät tanssiorkesterit yleistyivät vasta myöhemmin vuosisadalla, välittäjien merkitys wienervalssin kulkeutumisessa rajoittui pääasiassa musiikinjulkaisijoihin. Valssimusiikin jakelun lähteenä tässä artikkelissa käytetään kustantajien julkaisuluetteloita sekä musiikkilehtien arvosteluja ja mainoksia, kun taas wienervalssin esitys- ja tanssikäytäntöjen vertailussa analysoidaan aikalaiskuvauksia. Tässä artikkelissa vertaillaan erityisesti wienervalssin kehittymistä Wienissä, Pariisissa ja Lontoossa, jotka voidaan laskea tuon ajan Euroopan tärkeimmiksi kulttuurikeskuksiksi. Ajallisesti tutkimus rajoittuu vuoteen 1825, jolloin wieniläinen musiikkustantaja Anton Diabelli julkaisi ensimmäiset Strauss vanhemman säveltämät valssit.

Verkostoitunut musiikkiteollisuus ja wienervalssin levitys

Aluksi voi tuntua anakroniselta puhua musiikkiteollisuudesta 1800-luvun alun Eurooppaa käsiteltäessä, mutta kun ottaa huomioon kulttuuri-teollisuuden vakiintuneen määritelmän sekä 1800-luvun alun tienoilla tapahtuneen huiman muutoksen musiikin jakelutavoissa, tulee kenties toisiin aatoksiin. Jos käyttää kulttuuriteollisuuden teorian isän Theodor W. Adornon määritelmää, voi termiä soveltaa myös 1800-luvun alun Eurooppaan. Adornon mukaan kulttuuri-teollisuus tuottaa massoille räätälöityjä kulttuu-

rituotteita, eikä siinä ole sinänsä kyse teollisuudesta vaan prosessista, jossa kulttuurituote standardisoidaan ja sen jakeluverkostot järjeitetään.¹² Kutakuinkin näin tapahtui 1800-luvun alun musiikin tuotannossa. Vielä ei voinut puhua varsinaisesta massayleisöstä, vaan musiikintuotanto kohdistui rikkaan yläluokan, aateliston ja porvariston, tarpeisiin.¹³

Kaikkiaan 1800-luvun alun musiikin tutkimisen kulutuksen ja kulttuuriteollisuuden näkökulmasta ottaa vasta ensi askeliaan. Monet musiikintutkijat ovat kuitenkin jo huomauttaneet asian tärkeydestä. Musiikin viihteellistymistä tutkinut Derek B. Scott on huomauttanut, että nuottien painaminen teollisesti sekä viihdebisneksen kasvu 1800-luvun alussa mullistivat koko Euroopan musiikkikulttuurin.¹⁴ Rudolf Rasch on puolestaan todennut, ettei millään muulla teknisellä innovaatiolla ole ollut niin suurta merkitystä musiikin kulkeutumisessa säveltäjältä yleisölle kuin nuottien painamisen menetelmän käyttöönotolla 1700-luvulla. Vaikka nuottien painaminen oli aluksi kallista, 1800-luvun alun keksinnöt, kuten litografiapainotekniikka, tekivät musiikin

12. Theodor W. Adorno (1975) 'Culture Industry Reconsidered', *New German Critique* 6, 12–19.

13. Napoleonin sotien ja sodanjälkeisen taantuman kurjistamassa Euroopassa harvoilla oli mahdollisuus käyttää rahaa musiikin kaltaisiin ylellisyustuotteisiin. Vaikka vuosisadan alussa porvariston määrä ja vaikutusvalta nopeasti kasvoivat, pysyi aatelisto pitkään maanosan hallitsevana sosiaaliluokkana. Ks. Dieter Langewiesche (1989) *Europa Zwischen Restauration und Revolution 1815–1849*, München: Oldenbourg Verlag GmbH, 22–36; Pamela Pilbeam (2006) "Bourgeois Society", teoksessa Stefan Berger (toim.) *A Companion to Nineteenth-Century Europe: 1789–1914*, Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing Ltd, 86–87.

14. Derek B. Scott (2008) *Sounds of the Metropolis: The Nineteenth-Century Popular Music Revolution in London, New York, Paris, and Vienna*, New York: Oxford University Press, 44–45, 118. Ks. myös Rudolf Rasch (toim.) (2008) *The Circulation of Music in Europe 1600–1900. A Collection of Essays and Case Studies*, Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag; William Weber (1977) 'Mass Culture and the Reshaping of European Musical Taste, 1770–1870', *International Review of the Aesthetics and Sociology of Music* 8, 5–22.

jäljentämisestä entistä halvempaa ja mahdollistivat musiikin levittämisen aiempaa suuremmalle yleisölle.¹⁵ Juuri 1800-luvun alussa pianot yleistyivät eurooppalaisten kaupunkien aatelis- ja porvariskodeissa. Pianon roolia musiikkiteollisuuden synnyssä ei voi aliarvioida, koska suurin osa nuottipainanteista oli sille sovitettuja. Myös wienervalssi hyötyi musiikkiteollisuuden synnystä: Arnfried Edler onkin huomauttanut, että 1800-luvun aikana valssia ja erityisesti sen wieniläistä versiota tanssittiin pianon säestyksellä yksityiskodeissa eri puolilla Eurooppaa.¹⁶

Eurooppalainen musiikkiteollisuus oli laajasti verkostoitunutta jo 1700-luvun lopussa. Suurimmilla saksalaisilla ja ranskalaisilla kustannusyhtiöillä oli agentteja Euroopan suurimmissa kaupungeissa, kuten Pariisissa ja Lontoossa. Kustantajat vaihtoivat keskenään paitsi painotuotteita myös kuparikaiveruksia, joista nuotteja voitiin kopioida lisää.¹⁷ 1800-luvun ensimmäisellä neljänneksellä musiikkiteollisuus kasvoi huijaa vauhtia. Kuvaavaa on, että lontoolaisen musiikinjulkaisija Booseyn nuottiluettelo sisälsi vuonna 1824 jopa 10 000 ulkomaista teosta.¹⁸

Siinä missä Lontoo, Pariisi ja Wien olivat 1700-luvun loppuun mennessä vakiinnuttaneet asemansa tärkeimpinä musiikin painopaikkoina, tuli Leipzigistä seuraavan vuosisadan alussa eurooppalaisen musiikkiteollisuuden neljäs keskeinen kaupunki. Leipzigiäläisistä kustantajista erityisesti Breitkopf & Härtel on syytä mainita. Siitä tuli yksi 1800-luvun tärkeimmistä musiikin-kustantajista. Tuona aikana Lontoon maineikkaimpia kustantajia olivat Samuel Chappel, Vincent Novello, Thomas Boosey ja Johann Baptist Cramer. Pariisin tunnetuimpia 1800-luvun alun musiikkikustantajia olivat Erard, Richault, Carli, Pacini, Janet & Cotele sekä Frey. Näiden pariisilaisten kustantamoiden tavoin myös monet wieniläiset kustantamot, kuten Artaria & co., S. A. Steiner & co., Hoffmeister ja Diabelli, tunnettiin laajalti. Muita tärkeitä saksalaisia kustantajia olivat André Offenbachissa, Schott Mainzissa, Simrock Bonnissa ja A. M. Schlesinger Berliinis-

sä. Muualla Euroopassa musiikkiteollisuus kehittyi hitaammin, vaikka monissa kaupungeissa, kuten Pestissä ja Münchenissä, toimikin suurten julkaisijoiden sivukonttoreita tai itsenäisiä painotaloja, kuten Italiassa ja Ruotsissa. Pianojen ja painetun musiikin symbioottista suhdetta kuvaa, että monissa musiikkikustantajien kaupoi-
sa myytiin myös pianoja. Näin oli asianlaita esimerkiksi Breitkopf & Härtelin ja lontoolaisen Clementin musiikkikaupoissa.¹⁹

Koska musiikin merkitys ylellisyshyödykkeenä kasvoi, ilmestyi 1800-luvun alussa paljon alan aikakauslehtiä, joissa musiikkiteoksia paitsi arvosteltiin myös mainostettiin. Yksi ajan laajalevikkisimmistä lehdistä oli Breitkopf & Härtelin Leipzigissä julkaisema *Allgemeine Musikalische Zeitung* (AMZ). Vuosien 1798 ja 1848 välillä, jolloin AMZ ilmestyi, Euroopassa lasketaan olleen jopa 260 erinimistä, musiikkiin erikoistunutta aikakauslehteä. Monet näistä olivat kuitenkin lyhytikäisiä.²⁰ Kyseisten lehtien ilmoituksia ja ar-

15. Rudolf Rasch (2005) 'Introduction', teoksessa Rudolf Rasch (toim.) *Music Publishing in Europe 1600–1900*, Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 1–2. Suomessa nuottikustannuksen merkitystä populaarimusiikille on käsitelty kattavasti teoksessa *Suomen musiikin historia 6, Populaarimusiikki*. Ks. Pekka Jalkanen (2003) '1800-luku: huvitteleva porvari', teoksessa Pekka Jalkanen & Vesa Kurkela (toim.) *Suomen musiikin historia 6. Populaarimusiikki*, Helsinki: WSOY, 25–29.

16. Arnfried Edler (2002) 'Virtuose und poetische Klaviermusik', teoksessa Sabine Ehrmann-Herfort et al. (toim.) *Europäische Musikgeschichte II*, Kassel: Bärenreiter, 2002, 743. Ks. myös Arthur Loesser (1990) *Men, women, and pianos: a social history*, New York: Dover Publications.

17. Sarah Adams (1994) 'International Dissemination of Printed Music during the Second Half of the Eighteenth Century', teoksessa Hans Lennenberg (toim.) *The Dissemination of Music*, Lausanne: Gordon and Breach, 21–28.

18. Loesser (1990) 251–252.

19. D. W. Krummel (1990) 'Music Publishing', teoksessa D. W. Krummel and Stanley Sadie (toim.) *The New Grove Handbook in Music. Music Printing and Publishing*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: The Macmillan Press LTD, 98–110.

20. Imogen Fellinger (1968) *Verzeichnis der Musikzeitschriften des 19. Jahrhunderts*, Regensburg: Gustav Bosse Verlag, 10–28.

vestelija katsomalla huomaa, että vuosisadan alussa sonaatit, otteet oopperoista, laulut ja tanssit – siis helpot ja viihdyttävät pianolla säestettävät kappaleet – olivat suosituinta musiikkia Eurooppalaisen yläluokan keskuudessa.

Lehdistä käy myös ilmi, että wieniläinen tanssimusiikki nautti suurta arvostusta Euroopassa. Vuonna 1804 AMZ:issa ilmestyneen wieniläisen Joseph Bockin tanssimusiikkikokoelman arvostelussa todettiin, että Bockin eläväiset valssit todistavat itävaltalaisien ja böömiläisten tietävän parhaiten, kuinka tanssimusiikkia tehdään.²¹ Toisessa lehden arvostelussa puolestaan keuhuttiin wieniläisten ja prahalaisten säveltäjien hallitsevan parhaiten tanssin säveltämisen.²² Sanalla sanoen, wienervalssilla näytti olleen paljon kaupallista potentiaalia 1800-luvun alun musiikkimarkkinoilla. Tanssityyli kulkeutuikin moniin paikkoihin jo vuosisadan ensimmäisen neljänneksen aikana. Ensimmäinen musiikkiteollisuuden julkaisema wienervalssi lienee ilmestynyt eräässä Veberin kokoelmassa Pariisissa 1790. Se sisälsi valssin *La Viennoise*, joka perustui vanhaan wieniläiseen kansansävelmään *Ach du lieber Augustin*.²³

Niin kutsuttu Meyselin katalogi²⁴ antaa kattavan kuvan wienervalssin leviämisestä ennen vuotta 1816. Leipziginä vuonna 1817 julkaistu Meyselin *Handbuch der musikalischen Literatur* onkin erinomainen lähde musiikin kulkeutumisesta tutkittaessa. Listasihan se lähes kaiken Euroopassa ennen vuotta 1816 julkaistun musiikin. Kuitenkin, vaikka luettelossa oli 234 julkaisijan tiedot, suurin osa niistä oli saksalaisia, kun taas englantilaiset puuttuivat lähes tyystin.²⁵ Meyselin katalogin puutteista huolimattakin selviää, että wienervalssseja painettiin jo varhain Wienin ulkopuolella – ja nimenomaan ulkopuolella. Wienissä nopeita valssseja ei kutsuttu vielä wienervalssseiksi. Meyselin katalogista käy ilmi myös pianon merkitys wienervalssin kulkeutumisessa. Seuraavista luetteloon merkityistä wienervalssseista nimittäin vain ensimmäinen oli sovitettu muulle instrumentille kuin pianolle (suluissa

painopaikka ja kustantaja): *Walses nouvelles de Vienne* (Pariisi, Janet et C.); *N. de Walses Viennoises. Suite 1, 2, 3.* (Pariisi, Pleyel); *Congresswalzer, Wiener* (Kööpenhamina, Loser); *Congresswalzer, Wiener, no. 1, 2.* (Hampuri, Boehm); *Favoritwalzer, Wiener. No. 1, 2* (Dessau, Tuch); *Walzer Wiener, No. 1, 2* (Hampuri, Boehm); *Wiener Taenze* (Leipzig, Peters).²⁶

Vuoden 1817 jälkeen Friedrich Hofmeister julkaisi päivityksiä Meyselin katalogiin. Niistä selviää, että wienervalssseja julkaisi vuonna 1819 tanskalainen Granz; vuonna 1820 Tuch Dessausa, Böhme Hampurissa sekä Lischke Berlinissä; vuonna 1821 Darnmann Züllissä ja vuonna 1825 Granz Hampurissa.²⁷ Monet valssseista päätyivät leipzigitiläisiin musiikkikauppoihin, kuten niiden mainoksista selviää.²⁸ Koska Leipzig oli musiikkikaupan keskus, ei ole ihme, että sikäläisestä Hinrichsin musiikkikaupassa oli sekä Dessausa

21. *Allgemeine Musikalische Zeitung* toukokuu 1804, 594–595.

22. *Allgemeine Musikalische Zeitung* syyskuu 1805, 803–804.

23. Sarah Bennett Reichart (1984) *The influence of eighteenth century social dance on the Viennese classical style*, PhD Diss., New York: The City University of New York, 341.

24. Alkuperäisen luettelon oli laatinut Carl Friedrich Whistling Meyselin ollessa vain julkaisija. Tuntemattomasta syystä Whistling ei halunnut nimeään 1817 julkaistuaan alkuperäiseen katalogiin. Ks. Neil Ratliff (1977) teoksessa Carl Friedrich Whistling, Friedrich Hofmeister & Neil Ratliff (toim.) *Handbuch der musikalischen Literatur*, New York: Garland, iii.

25. Ernst C. Krohn (1919) 'The Bibliography of Music', *The Musical Quarterly* 5, 231–254.

26. Anton Meysel (1817) *Handbuch der musikalischen Literatur: oder allgemeines systematisch geordnetes Verzeichniss der bis zum Ende des Jahres 1815 gedruckten Musikalien, auch musikalischer Schriften und Abbildungen mit Anzeige der Verleger und Preise*, Meysel: Leipzig.

27. Hofmeisterin lisäykset löytyvät teoksesta Whistling, Hofmeister & Ratliff (1975).

28. Ks. esim. *Intelligenz-Blatt zur allgemeinen musikalischen Zeitung* elokuu 1817, 23; *Intelligenz-Blatt zur allgemeinen musikalischen Zeitung* marraskuu 1820, 55.

että Berliinissä julkaistut kopiot wieniläisen Joseph Wilden valsseista.²⁹

Wilden ohella yksi ensimmäisistä laajasti tunnetuista wieniläisistä valssisäveltäjistä oli Johann Nepomuk Hummel, jonka tansseista muuan kreivi von Beroldingen huomautti: ”Tansseja, joita hän on säveltänyt Apollo-saliin (ajan suurin tanssihalli Wienissä), kuullaan nyt Euroopan joka kulmassa.”³⁰ Vaikka Hummel miellettiin 1800-luvun alun Euroopassa wieniläissäveltäjäksi, Wolfgang Amadeus Mozartin ja Ludwig van Beethovenin tavoin hän ei ollut kotoisin kaupungista. Pressburgissa eli nykyisessä Bratislavassa syntyneen säveltäjän tiettyjä tansseja kutsuttiin Euroopassa wienervalssseiksi, vaikka Wienissä samat tanssit tunnettiin nimellä Deutscher Tanz tai Teutscher Tanz. Kun eräs saksalainen muotilehti julkaisi vuonna 1811 yhden hänen wieniläiseen Apollo-saliin säveltämistään suosituista tansseista nimellä *Theutscher Tanz*, kymmenisen vuotta myöhemmin täsmälleen sama tanssi löytyi englantilaisesta musiikkilehdestä nimellä *New Vienna Waltz with three trios*.³¹ Böhme oli julkaissut Hummelin tansseja wienervalssin nimellä myös Hampurissa vuonna 1820.³² Näyttääkin siltä, että euroopalaista musiikkiteollisuutta käy kiittäminen wienervalssin nimen käyttöönottamisesta. Julkaisihan Steiner & co. ensimmäisen wienervalssin (Michael Pamerin *12 neue Wiener Walzer*) Wienissä vasta vuonna 1816.³³

Lisäksi tulee ottaa huomioon, että monet Euroopassa julkaistuista wienervalssseista olivat variaatioita eli muunnelmia. Ne olivat esitettäväksi tarkoitettuja musiikkikappaleita, jotka eivät sinänsä soveltuneet tanssittaviksi. Esimerkiksi kaikki Pariisissa vuoden 1814 jälkeen julkaistut wienervalssit olivat muunnelmia.³⁴ Tämä käy ilmi *Bibliographie de la France* aikakausledestä, joka listasi ranskalaiset vuosien 1814 ja 1825 välillä julkaistut uutuudet.³⁵ Silti Pariisissa tanssittiinkin wienervalssseja. Mainitsihan Meysel kaksi wienervalssia tanssiluettelossaan, minä lisäksi monet aikalaiset kertoivat pariisilais-

ten mieltymyksestä wienervalssiin, kuten seuraavassa alaluvussa selviää.

Myös Lontoossa, jonne wienervalssi näyttää rantautuneen verrattain myöhään, ilmestyi paljon muunnelmia. Koska Meyselin luettelo ei juuri ottanut huomioon englantilaista julkaisutoimintaa, on nojaututtava muihin lähteisiin, nimittäin Lontoossa julkaistuihin musiikkilehtiin ja Stationer’s Companyn tekijänoikeusluetteloon. Harvassa olivat kuitenkin lehdet, joissa mainostettiin wienervalssia. Poikkeuksena voidaan mainita toukokuun 1815 *The Monthly Magazine*, jossa oli arvostelu lontoolaisen Mitchelin julkaisemasta *Les Delices* -kokoelmasta. Se sisälsi yhden wienervalssin.³⁶ Stationer’s Companyn tekijänoikeusluettelossa ei mainittu ainuttakaan wienervalssia vuoteen 1818 mennessä, johon asti se oli voimassa. Siinä oli kuitenkin monia Wienissä sävellettyjä valsseja – erityisesti Mozartin töitä.³⁷ Luettelo ei ollut kattava, ja siihen rekisteröitiin vain kappaleet, joilla uskottiin olevan kaupallista potentiaalia, kuten Nancy A.

29. J. C. Hinrichs (1815) *Verzeichnis neuer Bücher, die vom Januar bis Juny 1815 wirklich erschienen sind, nebst Verlegern, Preisen und einem wissenschaftlichen Repertorium, zu finden*, Leipzig; J. C. Hinrichs, 96.

30. ”Dances that he has composed for the Apollosaal are now heard in all the corners of Europe.” Kreivi von Beroldingenin kirje Freiherr von Wechnmarille 4.9.1816. Lainattu teoksesta Mark Kroll (2007) *Johann Nepomuk Hummel: a musician’s life and world*, Lanham, Md: Scarecrow Press, 390.

31. Ks. *London und Paris Vol. I* 1811, 350; *The Harmonicon Part II, Vol. II* 1824, 46–48.

32. Whistling, Hofmeister & Ratliff (1975).

33. Alexander Weinmann (1979) *Vollständiges Verlagsverzeichnis: Senefelder, Steiner, Haslinger, I*, München & Salzburg: Musikverlag Emil Katzbichler.

34. *Bibliographie de la France: ou Journal général de l’imprimerie et de la librairie* (1814–1825).

35. Ks. Paul Joannides (1973) ”Towards the dating of Géricault’s Lithographs” *The Burlington Magazine* 115, 666–668.

36. *The New Monthly Magazine* toukokuu 1815, 357.

37. Michael Kassler (2004) *Music entries at Stationers’ Hall 1710–1818*, Ashgate: Aldershot.

Mae on huomauttanut.³⁸ Se antaa silti jonkinlaisen kuvan Lontoon musiikkitarjonnasta.

Wienin ulkopuolella valsseiksi kutsuttujen Mozartin saksalaisten tanssien kulkeutuminen Lontooseen käy ilmi myös eräästä *Ovid in London* -nimisestä runosta, jossa äiti pyytää tytärtään soittamaan Mozartin tai Pleyelin valssia pianolla: "My daughter must play on our famous pye anny – A waltz, dear Jamima, from Mozart or Pleyel."³⁹ Erityisesti Mozartin tanssiteos nimeltään *Mozart's celebrated waltz* näytti olleen suosittu. Olihan sen yksi muunnelma kirjattu Staioner's companyn rekisteriin vuonna 1816⁴⁰, minkä lisäksi eräästä lehtiartikkelista selviää, että sen ensimmäinen versio oli julkaistu kaupungissa jo vuonna 1812.⁴¹

Koska monet lontoolaiset julkaisijat toivat musiikkia maahan, 1800-luvun kolmannelle vuosikymmenelle tullessa myös wienervalssseja alettiin pikkuhiljaa myydä kaupungissa. Clementi & co:n musiikkikaupan vuoden 1818 julkaisukatalogin tuontimusiikkilite sisälsi yhden wienervalssin.⁴² Lisäksi kokoelmassa *Euterpe, or a choice collection of Polonaises and Waltzes for the Piano-Forte, by foreign composers* oli Hummelin tansseja.⁴³ *Amusement des Dames* puolestaan sisälsi *Austrian waltz* -nimisen kappaleen.⁴⁴ Ja kuten jo mainittiin, lontoolainen *Harmonicon* julkaisi Hummelin saksalaisen tanssin wienervalssina vuonna 1825.

Juuri vuoden 1825 tienoilla wieniläisen tanssimusiikin maine Lontoossa näytti olleen korkeimmillaan. Vuonna 1824 Lontoossa ilmestyi niin kutsuttu Diabellin variaatiot -teos, joka sisälsi sellaista wieniläisten kuuluisuuksien kuin Beethovenin ja Hummelin säveltämiä valssimuunnelmia. Tämä käy ilmi *The Quarterly musical magazine and review* -lehdessä olleesta Boosey & co:n mainoksesta.⁴⁵ Samana vuonna julkaistiin muunnelmia Franz Schubertin valssista – kukaan ei tosin tainnut tietää alkuperäistä säveltäjää, koska *Harmonicon* julkaisi valssin nimellä *Carl Czerny's variations upon a favorite Vienna waltz* mainitsematta lainkaan Schubertia.⁴⁶

Vaikka wienervalssi kulkeutui moniin paikkoihin Euroopassa 1800-luvun ensimmäisen neljänneksen aikana, sen leviäminen näyttää rajoituneen saksalaisiin kaupunkeihin sekä Kööpenhaminaan, Pariisiin ja Lontooseen. Nämä sijaitisivat vilkkaimpien kauppareittien halkomalla alueella, jolla myös tärkeimmät musiikinkustantajat toimivat. Tämä rajasi tärkeitäkin musiikkikeskuksia varhaisen musiikinjakelun ulkopuolelle. Esimerkiksi monissa Italian kaupungeissa julkaiseminen oli vielä vaatimatonta ja keskittyi italialaisen musiikin tuottamiseen.⁴⁷ Muuan matkailija ihmettelikin sisilialaisten vanhentuneita tanssitapoja vuosien 1808 ja 1809 välillä. Matkailijan mukaan valssi ei ollut vielä rantautunut saarelle.⁴⁸ Siinä missä rahvaan tanssit olivat paikallisia, yläluokka omaksui englantilaisia ja ranskalaisia tansseja. Milanon kuullessa Habsburgien kuningaskuntaan monet muoti-ilmiöt kulkeutuivat sinne itävaltalaisen eliitin välityksellä. Carl J. Stegmann kirjoitti päiväkirjaansa 1700-luvun lopussa itävaltalaisnaisten tuoneen ranskalaisia ja englantilaisia tansseja Milanoon.⁴⁹

38. Nancy A. Mae (2009) 'The Market for Music in the Late Eighteenth Century and the Entry Books of the Stationers' Company', *The Library: The Transactions of the Bibliographical Society* 10, 157–187.

39. Anonyymi (1814) *Ovid in London – Ludicrous Poem, in six cantons by a Member of the University of Oxford*, London: William Anderson, 41.

40. Kassler 2004, 684

41. *The Repository of Arts, Literature, Commerce, Manufactures, Fashions and Politics* joulukuun 1812, 336.

42. *An Appendix to the Catalogue of 1816, Clementi & Co*, London: W. Peart, 1818.

43. *The Harmonicon Vol. I* 1824, 47.

44. *Longon Magazine* lokakuun 1823, 432.

45. *The Quarterly musical magazine and review* 1824, 531–535.

46. *The Harmonicon* 1824, 146.

47. Krummel (1990) 111–116.

48. Karl Gotthard Graß (1815) *Sizilische Reise, oder Auszüge aus dem Tagebuch eines Landschaftsmalers II*, Stuttgart [u.a.]: Cotta, 283.

49. Carl J. Stegmann (1798) *Fragmente über Italien aus dem Tagebuche eines jungen Deutschen*, Tübingen, 165–166.

Myös Napoleonin sodat saattoivat haitata wienervalssin kulkeutumista. Eräs kirjoitus saksalaisessa *Morgenblatt für gebildete Stände* -lehdessä vuodelta 1814 kiinnitti huomiota siihen, että Kööpenhaminan seurapiirielämä oli muuttunut vanhanaikaiseksi sodan katkaistua siteet Isoon-Britanniaan, Ranskaan ja Hampuriin. Ei ollutkaan yllätys, että vanhat tanssit, kuten kattrillit ja menuetit, olivat yhä muodissa. Tosin silloin tällöin Kööpenhaminassakin saattoi nähdä tansittavan ”tyrolilaisia” ja wienervalssseja.⁵⁰ Kulkuverkostot näyttävät rajoittaneen wienervalssin varhaista leviämistä Euroopassa, mikä mukailee 1800-luvun toisen suosituksen painotuotteen, romaanin, kulkeutumisen kaavaa. Franco Moretti on huomauttanut kirjojen leviämistä käsittelevässä tutkimuksessaan kirjauutuksien siirtyneen 1800-luvun alussa nopeimmin suuriin kulttuurikeskuksiin, kuten Lontooseen ja Pariisiin.⁵¹

Kulttuurin leviämisen analysointiin kehitetyt mallit, jotka painottavat välittäjien ja jakeluverkostojen merkitystä kulttuurituotteen kulkeutumisen mekanismeina, soveltuvat wienervalssi-esimerkin valossa hyvin kulttuurituotteen liikkeen selvittämiseen. Se että tietyt tanssit näyttävät saaneen wienervalssi-nimen vain tietyissä kaupungeissa, todistaa siirtymisen muuttavan kulttuurituotteen merkityksiä. Wernerin ja Zimmermannin kritiikkiä mukaillen tämä ei kuitenkaan kerro kaikkea valssin kulkeutumisesta. Monitasoisen vuorovaikutuksen mallin mukaan myös itse kulttuurituote muuttuu siirtymäprosessin aikana. Niinpä tarvitaan vielä kappale wienervalssin paikallisen muutoksen analysointiin.

Vastaanotto Wienissä, Pariisissa ja Lontoossa

Jakeluverkoston puutteiden ohella wienervalssin paikallinen vastaanotto esti tanssityylin kulkeutumista 1800-luvun alun Euroopassa. Wienervalssi ei ensinnäkään saanut jalansijaa kaikissa kaupungeissa, joissa se oli julkaistu nuottipai-

nanteena. Toiseksi, jos joskus olikin ollut alkuperäinen idea siitä, kuinka wienervalssia tuli tanssia, sen tulkinta oli jatkuvassa muutoksessa. Eri kaupunkien ja ihmisryhmien tulkintatavat myös vaikuttivat toisiinsa. Wienervalssin varhainen historia olikin monitasoisen vuorovaikutuksen historiaa.

Katsomalla ajan sanakirjoja ja tanssikuvauksia käy ilmi, että teoriassa wienervalssi ymmärrettiin monin paikoin nopeaksi tanssiksi, jota tanssitaan pareittain 3/8 tempolla. Joskus tällaisista tansseista saatettiin käyttää nimeä saksalainen tanssi tai pelkkä valssi. Yksi aikaisimmista wienervalssin määritelmistä löytyy saksalaisesta sanakirjasta *Wörterbuch der Deutschen Sprache*, jossa wienervalssi määriteltiin vuonna 1811 nopeaksi valssiksi.⁵² Meni kuitenkin monta vuotta ennen kuin wienervalssi terminä vakiintui saksalaisilla alueilla. Tästä todistaa esimerkiksi se, että wienervalssi määriteltiin Leipzigin julkaisussa Beckerin tanssiopassarjassa (1797–1827) ensimmäisen kerran vasta vuonna 1818, jolloin ”geschwinder oder Wiener Walzer” määriteltiin nopeaksi 3/8 tanssiksi.⁵³ Ei liene satumaa, että samana vuonna julkaisussa Saksanmatkan kuvauksessa todettiin: ”Nyt on tulossa muotiin tanssia valssia hurjalla nopeudella – Wienistä tuotu tyyli, ja mikä epäilemättä lisää tanssin kauneutta tai nautintoa.”⁵⁴

50. *Morgenblatt für gebildete Stände* 28.6. 1814, 612.

51. Franco Moretti (2007) *The Atlas of the European Novel 1800–1900*. London & New York: Verso, 164–166.

52. Joachim Heinrich Campe (1811) *Wörterbuch der Deutschen Sprache. Fünfter und letzter Theil* Braunschweig: Schulbuchhandlung, 564.

53. Elfriede und Karl-Heinz Lange (1984) *Modetänze um 1800 in Becker's Taschenbüchern 1791–1827: und ihr Einfluss auf die Volkstanzpraxis des 19. und 20. Jahrhunderts in Niederdeutschland*, Berlin: Deutscher Bundesverband Tanz, 9–11.

54. ”It is now becoming the fashion to waltz with great rapidity – a mode imported from Vienna, and which by no means increases the beauty or pleasure of the dance.” Charles Edward Dodd (1818) *An Autumn near the Rhine, or, Sketches of courts, society, scenery, &c. in Some of the German States*

Kaikkia nopeita valsseja ei kuitenkaan sanotu wienervalssseiksi. Vuoden 1830 tienoilla aarhustilainen tanssinopettaja huomautti, että svabialaista, wieniläistä, tyrolilaista, unkarilaista sekä Hopsa ja Pirre tanssia tanssittiin usein niin villisti, että maa alkoi täristä. Kaikki eivät ymmärtäneet termejä kuitenkaan samalla tavalla. Milanossa 1821 julkaistu *Dizionario e Bibliografia della musica* määritteli tyrolilaisen valssin rauhalliseksi 3/4 valssiksi ja itävaltalaisen valssin vielä rauhallisemmaksi 2/4 ländleriksi.⁵⁵ Ja siinä missä *Dictionnaire de musique moderne* vuodelta 1825 määritteli valssin tanssiksi, jota tanssitaan maltillisella nopeudella moderato,⁵⁶ englantilaisessa vuoden 1825 musiikkisanakirjassa valssi käsitettiin nopeaksi 3/8 tanssiksi.⁵⁷

AMZ:in arvostelijaakin mietitytti *Wiener Congress-Walzer* -niminen valssi vuonna 1818; eihän tanssissa ollut mitään erikoista, koska se muistutti niin paljon nopeaa saksalaista tanssia.⁵⁸ Samaa aprikoi vuotta myöhemmin wieniläisen musiikkilehden *Allgemeine Musikalische Zeitung mit besonderer Rücksicht auf den österreichischen Kaiserstaat* toimittaja sanoessaan ettei Wienin tanssiaisia seurattessa ollut aina helppo tajuta milloin saksalainen tanssi loppui ja valssi alkoi.⁵⁹

Vaikka nopeista valsseista käytettiin Wienissä pääosin nimeä saksalainen tanssi, niitä tanssittiin samalla tavalla kuin muualla wienervalssseiksi kutsuttuja tansseja: nopealla 3/8 tempolla pareittain ympäri tanssisalia. Nimimerkki Göttingin der Tanzkunst huomioi vuonna 1808, että juuri avatussa Apollo-tanssisalissa saksalainen tanssi oli kaikkein suosituin ja sen tahdissa huimapäiset tanssijat aivan kuin lensivät nopeasti mutta varmasti ympäri huonetta.⁶⁰ Wienin maine valssikaupunkina kasvoi Wienin kongressin aikana: Vuodelta 1815 on säilynyt tanssisali Sperliä mainostava lentolehtinen, josta voidaan päätellä hurjien valssien olleen suosittuja myös siellä. Ilmoituksessa pyydetään – naisten turvallisuuden takia – että suosittuja saksalaisia tansseja tanssittaisiin vain yhdessä ympyrämuodos-

telmassa, jolloin ehkä välttyttäisiin yhteentörmäyksiltä.⁶¹

Eikä nopeiden valssien tanssiminen kuulunut vain suuriin tanssisaleihin. Jo 1800-luvun alussa englantilainen matkailija oli ihmetellyt Wienin aatelin reipasta valssityyliä yksityistanssiaisissa.⁶² Myöhemmin wieniläisen nuorison kerrottiin pyörähdelleen valssien tahdissa esimerkiksi aateloitun porvarin Arnsteinin tanssiaisissa, joissa valsseja säesti pianolla muiden ohella Arnsteinin tytär.⁶³ Kuten aikalaisartikkeli ”Über das Fortepiano-Spiel” vahvistaa, pianot mahdollistivat tanssiaisten siirtämisen julkisista saleista yksityiskoteihin. Tekstin mukaan tavat nauttia pianomusiikista olivat muuttuneet. Enää ei soitettu pelkästään sonaatteja ja otteita oopperoista, vaan myös tanssit saavuttivat suurta suosiota pianomusiikkina. Valssin kaltaiset tanssit muuttivat yksityisten musiikkitalaisuuksien luonteen. Vieraat eivät vain istuneet kuuntelemassa soittoa, vaan ottivat osaa musiikkiin tanssimalla ympäri huonetta. Artikkelin mukaan saksalainen tanssi muutti lisäksi pianon soittotavan, alettiinhan sitä soittaa kuin rumpua, jotta säestävällä

Bordering on the Rhine, London: Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, Paternoster-Row, 232.

55. Pietro Lichtenthal (1821) *Dizionario e Bibliografia della musica I*, Milano: Antonio Fontana, 250, 294.

56. M. Castil-Blaze (1825) *Dictionnaire de Musique Moderne*, Paris: Au Magasin de Musique de la Lyre Moderne, 28, 362.

57. John Feltham Danneley (1825) *An encyclopedia, or dictionary of music* London: Preston, 12, 271.

58. *Allgemeine Musikalische Zeitung* elokuu 1818, 564.

59. *Allgemeine Musikalische Zeitung mit besonderer Rücksicht auf den österreichischen Kaiserstaat* 22.3.1818, 325–326.

60. Anonyymi (1808) *Reise der Göttinger Tanzkunst in den Apollo-Saal und zu den übrigen Faschingslustbarkeiten in Wien*, Wien: J. Schrämbel, 1808, 11–12.

61. *Einladung zu einem Gesellschafts-Ball bey dem Sperl in der Leopoldstadt. Den 25. Jänner 1815*.

62. John Gustavus Lemaistre (1806) *Travels after the Peace of Amiens, through parts of France, Switzerland, Italy and Germany*, London: J. Johnson, 318–320.

63. Loesser (1990) 160–162.

vasemmalla kädellä voitiin tuottaa tarvittava um-pah-pah-valssitempo.⁶⁴

Myös Pariisissa nopeat valssit tulivat suosituiksi 1800-luvun ensimmäisen neljänneksen aikana. Turhaan sai matkalainen odottaa sunnuntaina kuulevansa kirkonkellojen pauhun, kun valssimusiikki kantautui jokaisesta kaupungin sopesta.⁶⁵ Saksalaisen Ernst Moritz Arndtin mukaan ranskalaiset oppivat valssin saksalaisilta vallankumoussotien aikana⁶⁶, kun taas wieniläinen Johann Pezzl huomautti sarkastisesti, että ranskalaiset oppivat tuntemaan Wienin taalerin, naiset ja valssin Napoleonin joukkojen miehittäessä ensimmäisen kerran kaupungin vuonna 1805.⁶⁷ Vaikka edellisessä luvussa todettiin sotien rajoittaneen wienervalssin kulkeutumista, saattoivat sodat näin ollen myös edesauttaa tanssityylieni leviämistä.

Vuonna 1808 *London & Paris* raportoi pariisilaisista tanssiaisista, joissa tanssit kuulostivat aivan itävaltalaisilta valsseilta ja ländlereiltä.⁶⁸ Myöhempien vuosien aikana monet matkailijat panivat merkille Pariisissa tanssitut nopeat valssit. Tämä piti paikkansa erityisesti Tivoli-nimisessä puistossa, jonne pariisilaiset hakeutuivat tanssimaan kesäkuukausien aikana. Vuonna 1814 englantilainen matkailija kertoi, että Tivolissa tanssittiin ”saksalaisia valsseja”, joiden kiihkeä tanssitapa lähenteli hulluutta.⁶⁹ Vuosia myöhemmin toinen matkailija havaitsi, kuinka sadat parit tanssivat puistossa päätähuimaavia ja säädyttömän näköisiä valsseja.⁷⁰

Englantilaisia mantereiden tanssimuoti huimasi. Näyttää siltä, että Lontoossa nopeita valsseja alettiin tanssia verrattain myöhään, ja silloinkin ne saivat paljon paheksuntaa osakseen. Vielä 1816 julkaistussa Wilsonin tanssioppaassa saksalainen valssi esiteltiin jähmeänä kuviotanssina, joka muistutti enemmän 1700-luvun saksalaistanssia kuin modernia valssia.⁷¹ On oletettu, että valssin toivat Lontooseen mantereella matkailleet aristokraatit, ja monessa yhteydessä seurapiirirouvat Madame de Lieven ja Lady Caroline Lamb mainitaan ensimmäisiksi valssin har-

rastajiksi kaupungissa. Madame de Lieven oli Venäjän suurlähettilään puoliso, joka kuului myös Almack-nimisen seurapiirihuoneen johtokuntaan. Monien tanssintutkijoiden mukaan juuri Almackissa olisi tanssittu Lontoon ensimmäiset valssit.⁷²

Lontoossa valssi kohtasi paljon vastarintaa. Vuonna 1812 alussa mainittu runoilija Byron kirjoitti salanimellä pilkkarunon valssista. Runossa *Waltz: An Apostrophic Hymn*⁷³ runoilija kritisoi valssin moraalitonta tanssiasentoa ja ulkomaista eli saksalaista alkuperää. Byronin kauna valssia kohtaan johtui tietävästi osin siitä, että hänen silloinen rakastajattarensa Lady Caroline Lamb piti valssista, jota Byron ei itse huonojen jalkojensa takia voinut tanssia. Byronin valssirunon taustoja tutkineen William Childersin mukaan valssi edusti Byronille myös saksalaista kulttuuri-invaasiota Englantiin. Byron, kuten

64. *Allgemeine Musikalische Zeitung mit besonderer Rücksicht auf den österreichischen Kaiserstaat* 7.11.1818, 410–414.

65. *The Athenaeum; or Spirit of the English Magazines* joulukuu 1822, 241.

66. Curt Sachs (1965) *World history of the dance*, New York: Norton, 432.

67. Johann Pezzl (1805) *Neue Skizze von Wien*, Wien: J. V. Degen, 299.

68. *London und Paris* huhtikuu 1808, 84–85.

69. William Shepherd (1814) *Paris in Eighteen Hundred and Two, and Eighteen Hundred and Fourteen*, London: Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, 97.

70. John Wilkes (1821) *Encyclopaedia Londinensis, Volume XVIII*, London: Encyclopaedia Office, 485.

71. Thomas Wilson (1816) *A description of the correct method of waltzing, the truly fashionable species of dancing* [– –] *Part I containing a correct explanatory description of the several movements and attitudes in German and French waltzing. Illustrated by engravings, from original designs and drawings, by J. H. A. Randall*, London: Sherwood, Neely, and Jones.

72. Knowles (2009) 30–34, 194; Gaston Vuillier (1898) *A History of Dancing – From the earliest Ages to our own Times*, London: William Heinemann, 410.

73. George Gordon Byron (1837) ‘Waltz an Apostrophic Hymn’, teoksessa *The Works of Lord Byron. Complete in one volume*, Francfort O.M.: H. L. Broenner, 617–620.

monet maanmiehensä, vierasti saksalaista Ison-Britannian kuningas Yrjö IV:tä sekä saksalaista kulttuuria ihannoivaa kulttuuripolitiikkaa, jonka tuloksena muun muassa saksalaisia kirjoja käännettiin englanniksi ja joillekin saksalaisille tuotteille myönnettiin tullivapaus.⁷⁴ Niinpä myös *London Times* leimasi valssin paheelliseksi tuontitavaraksi.⁷⁵ Vuonna 1819 *La Belle Assemblée* huomautti, että wienervalssit sopivat erityisen huonosti englantilaisille naisille, jotka eivät ole kasvatuksensa takia tottuneet moisiin säädyttömyyksiin.⁷⁶

Kuten Lontoo osoittaa, vastaanotolla on suuri merkitys kulttuurin kulkeutumisessa. Vaikka monet musiikinkustantajat toivat wienervalssija Lontooseen, tanssi ei saanut suurtakaan jansijaa kaupungissa vielä 1800-luvun alussa. Aatelisto saattoi tanssia sitä pianojensa säästyksellä suljettujen ovien takana, kuten vaikkapa Wienissä oli tapana. Yleinen mielipide Lontoossa sen sijaan näytti olleen nopeita wienervalssija vastaan. Näin ollen wienervalssin vastaanotto Lontoossa muodostui erilaiseksi Wieniin ja Pariisiin verrattuna. Näissä kaupungeissahan nopeita valssija tanssittiin myös julkisissa tiloissa, joissa monet lontoolaiset matkailijat törmäsivät tanssiin ensi kerran – tosin tietämättä yleensä tanssin nimeä. Wienervalssi-termi ei näytä vakiintuneen Euroopassa vielä vuosisadan ensimmäisen neljänneksen aikana, ja Wien – paradoksaalista kyllä – ei ollut ensimmäisten eurooppalaisten kaupunkien joukossa, joissa wienervalssi-nimisiä tanssija soitettiin ja tanssittiin 1800-luvun alussa.

Ympäri mennään – yhteen tullaan

Wienervalssin varhaisen leviämisen tarkastelu kulttuurin kulkeutumisen analysointiin kehitettyjen mallien avulla todistaa niiden käyttökelpoisuuden. Monet *cultural transfer* -mallin puolesta puhuneet ovat huomauttaneet, että rakenteet ja verkostot ovat keskeisessä roolissa modernin kulttuurin siirtymisessä. Niitä tutkimalla pystyykin ymmärtämään paremmin myös wienervalssin

nervalssin varhaista leviämistä. Wienervalssin kulkeutumisen analysointi myös osoittaa, että kulttuurin leviäminen on kaikkea muuta kuin suoraviivainen prosessi. Syytä onkin muistaa Wernerin ja Zimmermannin huomiot vuorovaihtuksen monitasoisesta luonteesta ja siitä, että kulttuurituotteella on taipumus muuttua kulkeutumisprosessin aikana. Juuri näin tapahtui wienervalssille, ymmärrettiinhän sen merkitys 1800-luvun alussa monin tavoin. Kolmanneksi voi varmasti todeta, että vertaileva historia, jonka kritiikiksi monet kulttuurin kulkeutumisen mallit alun perin kehitettiin, pysyy varmasti tärkeänä menetelmänä myös kulttuurin leviämisen ymmärtämisessä. Onhan niin, ettei wienervalssin erilaisista tanssitavoista tai sen kulkeutumisen rajoista olisi voinut saada tarpeeksi tietoa vertailematta kaupungeja toisiinsa. Tässä tutkimuksessa vertailun osuutta olisi voinut syventääkin, jolloin olisi kyetty kertomaan tarkemmin esimerkiksi valssin leviämisen ajallisesta muutoksesta.

Entä mitä opittiin itse wienervalssin historiasta? Varhaisen kulkeutumisen mekanismeja tarkastelemalla selvisi muun muassa se, että Wienin kongressia ei voi pitää wienervalssin eurooppalaisen suosion alkulähteenä, kuten monesti kuulee väitettävän. Varhaisesta leviämisestä saa kiittää pikemmin ajan musiikkiteollisuutta, joka julkaisi wienervalssija Euroopassa jo ennen kongressia. Täytyy kuitenkin muistaa, että vaikka musiikkiteollisuus pyrki standardisoimaan wienervalssin jo 1800-luvun alussa, tanssin varhainen leviäminen Euroopassa kohtasi monia esteitä, joiden vuoksi se levisi varsin rajoitetusti vuosisadan ensimmäisen neljänneksen aikana.

74. William Childers (1969) 'Byron's 'Waltz': The Germans and Their Georges', *Keats-Shelley Journal* 18, 81–95.

75. *The London Times* 16.6.1816, 2.

76. *La Belle Assemblée* syyskuu 1819, 110–111. – *Nyt julkaistu Joonas Korhosen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Niinpä onkin epätodennäköistä, että juuri wienervalssi olisi keskeyttänyt Byronin kirjoituspuuhat Ravennassa vuonna 1821. Byronhan kertoi, että samaa valssia oli soitettu Lontoossa vuosien 1812 ja 1815 välillä, eikä tuohon aikaan wienervalssi-nimisiä tansseja näyttänyt olleen

kaupungissa vielä saatavilla. Wieniläinen valssi se saattoi kuitenkin olla. Mozartin valssit olivat nimittäin musiikkijulkaisuetteloiden ja aikalaiskuvausten perusteella erityisen suosittuja tuon ajan Lontoossa.

Historiallisen Aikakauskirjan uudet kirjoitusohjeet ovat osoitteessa
[http://agricola.utu.fi/ohjeet kirjoittajille/](http://agricola.utu.fi/ohjeet_kirjoittajille/)

1700-luvun kohteliaisuuskulttuuri

Soile Ylivuori

Luonnollisuuden retoriikka 1700-luvun englantilaisessa naisten kohteliaisuuden diskurssissa

Luonnollisuuden retoriikka oli tärkeässä asemassa erityisesti naisille suunnatussa kohteliaisuuskirjallisuudessa 1700-luvulla. Luonnollisuudella oli useita merkityksiä, joiden avulla luotiin sukupuolitettuja käytösodotuksia ja perusteltiin niiden tärkeyttä naisille. Luonnollisuutta käytettiin yhtäältä luomaan diskursiivisia ihanteita ja samanaikaisesti kätkemään ihanteiden diskursiiviset juuret, jotta ne näyttäisivät historiattomilta ja ikuisilta. Luonnollisuuteen liittyvä käsitteellinen ambivalenttius teki siitä monipuolisen retorisen työkalun.

"Manners maketh man" eli "tavoistaan mies tunnetaan" kuului keskiaikainen englantilainen sananlasku.¹ Käytöstavat olivat jo tuolloin tärkeässä roolissa ihanteellisuuden ja identiteetin luojina sekä sosiaalisen kanssakäymisen helpottajina. Uudelle ajalle tultaessa kohteliaisuus ja käytösetiketin kehitys keskittyivät pääasiassa hoveihin, joissa monimutkainen arvohierarkia edellytti tarkan hovietiketin noudattamista. Esimerkik-

si urbinolainen hovimies Baldassare Castiglione (1478–1529) kirjoitti vaikutusvaltaisessa teoksessaan *Il Cortegiano* (1528) hyvien käytöstopojen olevan eräänlainen ulkokuori, jolle miellyttävä kanssakäyminen hovissa perustui. Kohteliaisuus oli Castiglionen mielestä julkinen performanssi, jossa kohtelias ihminen esitti miellyttävää roolia peittääkseen mahdolliset epämiellyttävät luonteenpiirteensä. Kohteliaisuus mahdollisti tällä tavoin yhteisön helpon toiminnan. *Il Cortegianon* ja Erasmus Rotterdamilaisen (n. 1466–1536) *De civilitate morum pueriliumin* (1530) kaltaisten tapaoppaiden levitessä käännöksinä Euroopassa aina Englantia myöten vahvistui myös ajatus kohteliaisuudesta (*civility*) miellyttämisen taitona ja kanssakäymisen perustana.²

1700-luvun Englannissa kohteliaisuus alkoi saada erilaisia painotuksia. 1500–1600-luvun hovikohteliaisuuteen perustuvaa käyttäytymisetikettiä alettiin pitää liian muodollisena, sääntöjen kahlitsemana ja valheellisen pinnallisena. Englannin "urbaani renessanssi", uudenlaisen kaupunkikulttuurin synty 1700-luvulla toi mukanaan aivan uudenlaisen sosiaalisen kanssakäymisen kulttuurin, jonka ympärille kehittyi myös vapaampi ja suoraviivaisempi kohteliaisuusideo-

1. Ks. esim. Anna Bryson (1998) *From Courtesy to Civility. Changing Codes of Conduct in Early Modern England*, Oxford: Oxford University Press, 2.

2. Bryson (1998) 46–52.

logia. Kohteliaisuuden painopiste siirtyi hovista kaupunkiin.³

1700-luvun englantilaisille ei myöskään enää riittänyt kaunis ulkokuori, vaan kohteliaisuus alkoi saada moraalista sisältöä. Muodollinen hovi-kohteliaisuuteen perustunut *civility* muuttui vapaaksi ja avoimuutta painottavaksi *politenessiksi*.⁴ Kauniit käytöstavat olivat yhä tärkeä kohteliaisuuden osa-alue, mutta englantilaiset kirjoittajat alkoivat antaa yhä enemmän painoa moraalille sisimmälle. Ulkoisen kuoren – eli ruumiin – tehtäväksi tuli heijastaa ihmisen sisältä ulospäin, ei peittää sitä katseilta Castiglionen tapaan. Hyvät käytöstavat olivat näin suoraa seurausta ihmisen hyvästä ja moraalisesta sielusta.⁵

Toinen 1700-luvun kohteliaisuuskeskustelulle tyypillinen piirre oli naisten tulo parrasvaloihin. Vaikka naisille oli kirjoitettu jonkin verran tapoppaita myös aiemmilla vuosisadoilla, niiden määrä lisääntyi räjähdysmäisesti 1700-luvulla.⁶ Vaikka naisten tavat nousivat yhdeksi kohteliaisuuskeskustelun tärkeimmistä osa-alueista, ei aihetta ole juuri tutkittu.⁷ Tämän artikkelin tar-

koitus on keskittynyt juuri tähän vähemmälle huomiolle jääneeseen diskurssiin.

Kohteliaisuuden kiemuroiden ohella 1700-luvun englantilaisia puhutti luonto ja kaikki siihen liittyvä, kuten valistuksen luonnonihminen tai luonnonoikeuden käsite. Luonnolla oli tärkeä rooli myös kohteliaisuusideologiassa: siihen vedottiin kiistattomana auktoriteettina, joka säänteli ihmisten luonnetta ja tapaa käyttäytyä. Niinpä luonnollisuudella voitiin perustella ja oikeuttaa erilaisia kohteliaisuusideologioita ja käyttäytymisvaatimuksia. Vielä 1600-luvulla niitä oli perusteltu Jumalan säätämällä järjestyksellä, mutta ”mainion vallankumouksen” jälkeen uskonnon käyttö niin yhteiskuntajärjestyksen kuin sosiaalisen säännösten perusteena väheni ja korvautui valistuksen ja rationalismin aatteilla.⁸ Jumalallinen ja luonnollinen järjestys sekoittivat myös yhä toisiinsa – olihan luonto viime kädessä Jumalan luoma. Luonnolle antoi vastaanosanomattoman auktoriteetin sen oletettu muuttumaton ja ikuinen luonne. Luonnollisuuteen vedottiin myös kohteliaisuusdiskurssissa pysy-

3. Bryson (1998) 3–42; Philip Carter (2001) *Men and the Emergence of Polite Society, Britain 1660–1800*, Harlow: Longman, 36–39. 1700-luvun urbaanista renessanssista ks. esim. Peter Borsay (1989) *The English Urban Renaissance. Culture and Society in the Provincial Town, 1660–1770*, Oxford: Oxford University Press, 150; Peter Borsay (2000) ”Health and leisure resorts 1700–1840” teoksessa Peter Clark (toim.) *The Cambridge Urban History of Britain, Volume II: 1540–1840*, Cambridge: Cambridge University Press, 793.

4. *Civilityn ja politenessin välisistä eroista* ks. Lawrence E. Klein (2002) ”Politeness and the Interpretation of the British Eighteenth Century”, *The Historical Journal*, Vol. 45, nro 4, 873–877.

5. Carter (2001) 21–23. Castiglionen näkemys kohteliaisuudesta säilyi uuden moraalisen sisäisen kohteliaisuuden rinnalla; mm. James Boswell (1740–1795) suhtautui kyynisesti ihmisen sisäiseen hyvyyteen ja painotti ulkoisen kohteliaisuuden ja peittävyuden tärkeyttä. (Markku Kekäläinen (2012) *James Boswell's Urban Experience in Eighteenth-Century London*, Helsinki: Unigrafia, 125–128; Carter (2001) 53–80, 184–197; Markku Peltonen (2005) ”Politeness and Whiggism, 1688–1732”, *The Historical Journal*, Vol. 48, nro 2, 402–406). Moraalin yhdistäminen kohteliaisuuteen ei ollut 1700-luvun keksintö, vaan saman

tapaisia pyrkimyksiä oli ollut jo joillain 1400–1500-luvun kirjoittajilla. (Bryson (1998) 198–200.)

6. Vuosia 1760–1820 on tutkijoiden keskuudessa kutsuttu ”naisten kohteliaisuusoppaiden aikakaudeksi”. (Esim. Nancy Armstrong (1987) ”The rise of the domestic woman” teoksessa Nancy Armstrong & Leonard Tennenhouse (toim.) *The Ideology of Conduct. Essays on Literature and the History of Sexuality*, New York: Methuen, 98–99.)

7. Miesten kohteliaisuutta ja kohteliaisuuskulttuurin maskuliinisuutta on tutkittu melko paljon (esim. Carter (2001) ja Michèle Cohen (1996) *Fashioning Masculinity. National Identity and Language on the eighteenth century*, London: Routledge), naisten kohteliaisuuttasen sijaan vähemmän. Aihetta ovat käsitelleet lähinnä Vivien Jones teoksessaan *Women in the Eighteenth Century. Constructions of Femininity* (1990) ja Amanda Vickery kirjassaan *The Gentleman's Daughter: Women's Lives in Georgian England* (1998). Myös Nancy Armstrongin artikkeli ”The rise of the domestic woman” (1987) sivuaa naisten kohteliaisuutta. Näissä tutkimuksissa naisellinen kohteliaisuus ei ole keskiössä, vaan esitetty yksinkertaistetusti, jättämällä kohteliaisuusdiskurssin moninaisuus huomiotta.

8. Ingrid H. Tague (2002) *Women of Quality. Accepting and Contesting Ideals of Femininity in England, 1690–1760*, Suffolk: The Boydell Press, 18–29.

vän totuuden lähteenä, vaikka se, mitä kulloinkin pidettiin ”luonnollisena”, määriteltiin jatkuvasti uudelleen kohteliaisuuden ihanteiden ja päämäärien muuttuessa.

Luonnollisuuden käsite ilmestyi naisten käytösoppaisiin 1700-luvun alkuvuosina.⁹ Luonnollisuuden retoriikan kietoutuminen kohteliaisuusdiskurssiin samoin kuin naisten käytösoppaiden volyymin massiivinen kasvu olivat leimallisia 1700-luvun kohteliaisuuskulttuurille. Niin 1700-luvun kohteliaisuuskirjallisuuden kuin aiemman tutkimuksen perusteella näyttää siltä, että luonnollisuus painottui erityisesti naisille suunnatussa kohteliaisuuskirjallisuudessa, muttei ollut tärkeässä roolissa miehille suunnatuissa oppaissa. Sellaiset ansioituneet (miehisen) kohteliaisuuden historian tutkijat kuin Lawrence E. Klein, Michèle Cohen tai Philip Carter eivät puutu luonnollisuuden retoriikan merkitykseen kohteliaisuusdiskurssissa, eikä myöskään keskeisistä miesten käytösoppaista löydy luonnollisuuden korostusta.¹⁰

Tässä artikkelissa analysoin sitä, miten luonnollisuutta käytettiin retorisenä välineenä naisten kohteliaisuutta käsittelevässä keskustelussa 1700-luvun Englannissa. Tarkastelen luonnollisuutta kolmessa merkityksessä: Ensinnä erittelen sen käyttöä luonnosta kumpuavan auktoriteetin antajana. Toiseksi pohdin luonnollisuuden yhdistämistä sisäsyntyisyyteen eli ominaisuuksiin, joita pidettiin synnynnäisinä opittavien sijaan. Kolmanneksi valotan luonnollisuuden käyttöä vastakohtana teeskentelylle ja keinotekoisuudelle. Artikkelin lopuksi analysoin vielä luonnollisuuden yhteyksiä ruumiiseen ja ruumiillisuuteen. Tarkastelen diskurssianalyysin avulla luonnollisuutta, kohteliaisuutta ja ruumiillisuutta butlerilaisina toistotekoina, jotka kietoutuvat kiinteästi sukupuolisuuteen. Artikkelini osoittaa, että luonnollisuus oli merkittävä – joskin ambivalentti – retorinen väline naisten kohteliaisuusdiskurssissa, ja sen avulla kohteliaisuus kytkettiin kiinteästi performatiiviseen naisellisuuteen.

Kohteliaisuuden tutkimuksen lähteet koostuvat monentyyppisistä aineistoista. Selkeimmin kohteliaisuusääntöjen opettamiseen keskittyivät erityiset käytösoppaat.¹¹ Ne muodostavatkin tämän artikkelin keskeisimmän lähdeaineiston. Oppaiden kirjoittajien tausta ja kohteliaisuusnäkemykset poikkesivat toisistaan suuresti: siinä missä uskonnollisesti ja moralistisesti suuntautuneet kirjoittajat kannattivat ajatusta sisäisestä hyvydestä kumpuavasta kohteliaisuudesta, käytännönläheisemmät oppaat pitivät kohteliaisuutta puhtaasti ulkoisten tapojen hiomisena. Englantilainen kohteliaisuusdiskurssi oli monipuolinen ja ristiriitainen äänten joukko, jossa jokaisella oli oma näkemyksensä todellisen kohteliaisuuden olemuksesta.

Kohteliaisuuskäsitteiden puiminen ei rajoittunut tapaoppaisiin. Kohteliaisuus ei tarkoittanut vain kauniita käytöstapoja, vaan se määritteli eliitille sopivana pidetyn ulkonäön, pukeutumisen, keskustelun, kiinnostuksen kohteet sekä ajanvieton tavat ja paikat – eli käytännössä koko elämäntavan. Kohtelias yhteisö, *polite society*, määräsi jäsentensä elämästä ja loi normaaliuden ihanteet – sen, mitä pidettiin hyväksyttävänä, sopivana, tavoiteltavana ja oikeana.¹² Kuten Phi-

9. Tague (2002) 30–32.

10. Esim. eliitin tapakulttuuria käsittelevä lehti *The Spectator* (1711–1714) ja tunnettu kohteliaisuuskirjoittaja lordi Chesterfield (1694–1773) liittävät harvoin miehisen ihanteellisuuden kuvaukseen sanan *natural*. Pastori James Fordyce (1720–1796), joka kirjoitti sopivan käytöksen saarnakokoelmat miehille ja naisille, ei vetoa miehiä opastaessaan luonnollisuuden retoriikkaan juuri lainkaan, kun taas naisille suunnatuissa saarnoissa se on keskiössä (ks. James Fordyce (1766) *Sermons to young women*, 6th ed., London vastaan James Fordyce (1777) *Addresses to young men*, 2 vols., Dublin.).

11. Carter (2001) 32–33; Armstrong (1987) 98–99.

12. Kohteliaiseen yhteisöön lasketaan tavallisesti englantilainen eliitti maa-aatelista ylempään keskiluokkaan. Ks. esim. Michèle Cohen (1996) 13–25, 42–43; Lawrence E. Klein (1994) *Shaftesbury and the Culture of Politeness. Moral Discourse and Cultural Politics in Early Eighteenth-Century England*, Cambridge: Cambridge University Press, 3–8; Amanda Vickery (1998) *The Gentleman's Daughter*.

lip Carter kirjoittaa, kohteliaisuus oli ”master metaphor for a range of cultural and social practices”.¹³ Kohteliaisuus oli ennen kaikkea tapamäärittellä ihanteellisuutta, luoda identiteettiä ja jakaa yhteiskunta ”meihin” ja ”muihin”. Kohteliaisuuskeskustelu läpäisi tavalla tai toisella kaiken 1700-luvun eliitin diskurssin. Romaanit, pamfletit ja sanomalehdet olivat varsinaisten käytösoppaiden ohella aikalaisille tärkeitä opastajia kohteliaisuuden saloihin, ja täydentävät myös tämän artikkelin lähdeaineistoa. Ne myös monipuolistavat kohteliaisuudesta saatavaa kuvaa, sillä toisin kuin tapaoppaiden kirjoittajat, esimerkiksi romaanikirjailijat eivät välttämättä pyrkineet kohteliaisuuden ihanteelliseen esitykseen.

Luonnollisuus ja auktoriteetti

Sana *natural* saa vuoden 1736 *Dictionarium Britannicumissa* määritelmän ”belonging to, or proceeding from nature, such as nature made it, not counterfeit”.¹⁴ Luonnollisuudella tarkoitettiin jotain luonnon itsensä muovaamaa, joka näin ollen ei voinut olla väärennettyä, vaan joka oli todellista ja aitoa. Juuri tässä tulee esille luonnon kiistaton auktoriteettiasema; koska luonto on erehtymätön, ei luonnollisena perusteltua asiaa voi kumota. Kohteliaisuusdiskurssissa luonnollisuuden tätä merkitystä käytettiin eritoten sukupuolitettua kohteliaisuuden rakentamiseen ja oikeuttamiseen.

”From [- -] your natural character and place in society, there arises a certain propriety of conduct peculiar to your sex - -” ohjeistaa John Gregory naisia suositussa kohteliaisuusoppaassaan *A Father's Legacy to His Daughters*.¹⁵ Gregory pitää selvänä, että naisia sitoivat jotkin heidän sukupuolelleen ja asemalleen tyypilliset, miehistä poikkeavat kohteliaisuussäännöt. Tämä oli 1700-luvun Englannissa vallitseva näkemys. Vaikka sellaiset kohteliaisuuden peruseräpäätteen kuin miellyttävyyteen ja sovinnaisuuteen pyrkiminen koskivat yhtäläisesti molempia sukupuolia, olivat kaikki yleistä kohteliaisuutta tar-

kemmat käyttäytymisohjeet voimakkaasti sukupuolittuneita. Naiset eivät voineet oppaiden mukaan käyttäytyä miesten tavoin, jos he halusivat ansaita kohteliaan maineen. Tätä itsestäänselvytensä esittämäänsä Gregory perustelee luonnollisuudella: koska luonto on varustanut naiset tietynlaisella luonteella, heille lankeaa ”luonnostaan” tietty yhteiskunnallinen paikka, joka edellyttää tietynlaista käytöstä. Naisellisen käytöksen vaatimista oikeutettiin näin ollen luonnollisuudella. Sillä myös perusteltiin käytöksen lähtökohdat; kyseessä ei ollut satunnainen vaan sukupuoleen perustuva kohteliaisuusnormisto, jossa henkilön luonnollinen – eli biologinen – sukupuoli määräsi sopivana pidetystä käytöksestä.

Ingrid H. Tague mukaan vielä 1600-luvulla sukupuolisidonnaisen kohteliaisuuskäsityksen rinnalla eli toisenlainen, sukupuolesta riippumaton näkemys. Englannissa suurta suosiota nauttineessa ranskalaisessa kohteliaisuuskirjallisuudessa kohteliaisuuden sääntöjä pidettiin suurelta osin sukupuolineutraaleina. 1700-luvulle tultaessa englantilaisessa keskustelussa tapahtui sukupuolittava käänne, kun aiemmat yhteiset säännöt korvautuivat enenevässä määrin normistolla, jossa naisille oli varattu miehistä poikkeava rooli.¹⁶ Kansallisuudella oli prosessissa tärkeä merkitys: tasa-arvoisen kohteliaisuusnäemyksen ajateltiin saapuneen Englantiin juuri Ranskasta, kun taas englantilaiset aikalaikirjoittajat kannattivat voimakkaasti näkemystä sukupuolitetusta kohteliaisuudesta.¹⁷

Esimerkiksi Michèle Cohen on osoittanut, että englantilaiset kohteliaisuuskirjoittajat alkoivat hyljeksiä ranskalaisia kohteliaisuuskäsityksiä

Women's Lives in Georgian England, New Haven: Yale University Press, 13–14.

13. Carter (2001) 23.

14. Nathan Bailey (1736) *Dictionarium Britannicum*, London.

15. John Gregory (1788) *A father's legacy to his daughters*, 3rd ed., Dublin, 5.

16. Tague (2002) 29–33.

17. Tague (2002) 29–33.

moraalisesti turmeltuneina tai pinnallisina ja puolustivat niille vastakkaisia näkemyksiä.¹⁸ Todellisuudessa myös kanaalin toisella puolella käsitykset kohteliaisuudesta vaihtelivat suuresti.¹⁹ Englantilaiset loivatkin omiin tarkoituksiinsa sopivan, ranskalaisuutta edustavan olkinuken voidakseen rakentaa sille vastakohtana oman näkemyksensä ihanteellisesta englantilaisuudesta. On todennäköistä, että kansallismielisyys ja englantilaisuuden rakentaminen edesauttoivat sukupuolitetun kohteliaisuusnormiston omaksumista Englannissa.

Kohteliaisuuskeskustelu heijasteli myös tätä laajempia sukupuoleen ja sukupuolirooleihin liittyvässä diskurssissa tapahtuneita muutoksia. Thomas Laqueurin mukaan 1700-luvulle tultaessa alettiin sukupuolen käsitteellistämässä siirtyä niin kutsutusta yhden sukupuolen mallista (*one-sex model*) kahden sukupuolen malliin (*two-sex model*). Yhden sukupuolen mallissa nainen nähtiin eräänlaisena keskeneräisenä miehenä, jonka kehitys oli jäänyt kohdussa vajavaiseksi. Kahden sukupuolen mallissa mies ja nainen nähtiin keskenään yhteismitattomina ja heidän ruumiinsa täysin erilaisina, minkä vuoksi heidän ominaisuutensakin poikkesivat tyystin toisistaan.²⁰ Vaikka Laqueurin malli joidenkin tutki-

joiden mielestä on turhan yksinkertaistava, havainnollistaa se sukupuolten käsitteellistämisen tapahtunutta kehitystä. Laqueurin ehdottama nopeaa murrosta todennäköisempää kuitenkin on, että muutos sukupuolikäsityksissä tapahtui vaiivahkaa ja että molemmat mallit ja niiden sekoitukset elivät pitkään rinnakkain.²¹

Mitä sitten olivat nämä yleisesti hyväksytyt naisellisuuden normit, jotka alkoivat säännellä eliitin naisten elämää? Naisellisuuden sääntöjä puineet oppaat ja lehdet oli suunnattu koko kohteliaan yhteisön naisyleisölle, johon kuului jokseenkin heterogeeninen joukko aina maa-aateliston neidoista lääkärien tai kauppiaiden tyttäriin.²² Silti kirjoittajat pitivät itsestään selvänä, että naisellisuus on jotain, joka on kaikille naisille asemaan tai taustaan katsomatta yhteistä – ainakin kohteliaan yhteisön sisällä.²³ Naisellisuutta pidettiin ajattomana ja muuttumattomana ominaisuutena – olihan se luonnon itsensä säätämä, ja luonto jos jokin oli historian ja ikuinen. Yksimielisyyttä siitä, mitä ”ajaton, luonnollinen naisellisuus” oikeastaan oli, ei kohteliaisuuskeskustelussa koskaan saavutettu. Lähes kaikki olivat kuitenkin yksimielisiä siitä, että naisellisuus oli ennen kaikkea miehekkyyden vastakohta.²⁴

18. Cohen (1996) 42–52; Michèle Cohen (1999) 'Manliness, Effeminacy and the French: Gender and the Construction of National Character in Eighteenth-Century England', teoksessa Tim Hitchcock & Michèle Cohen (toim.) *English Masculinities 1660–1800*, London: Longman, 44–62.

19. Jorge Ardit (1998) *A Genealogy of Manners. Transformations of Social Relations in France and England from the Fourteenth to the Eighteenth Century*, Chicago: University of Chicago Press, 182–200.

20. Thomas Laqueur (1990) *Making Sex. Body and Gender from the Greeks to Freud*, Cambridge MA: Harvard University Press, 8–11. Anatomia-käsitysten muutokset ovat sidoksissa laajempaan naisstereotyyppiin tapahtuneeseen kulttuuriseen muutokseen. Yhden sukupuolen mallissa naisella nähtiin olevan samat vietit kuin miehellä. Koska nainen oli miestä kehittymättömämpi, hänen oli vaikeampi kontrolloida itseään. Yhden sukupuolen mallissa nainen oli estoton ja kyltymätön seksuaalinen hahmo.

Kahden sukupuolen mallissa naista pidettiin hillittyinä, intohimottomana ja seksuaalisesti kylmänä olentona (Laqueur 1990 180–192; Anthony Fletcher (1995) *Gender, Sex and Subordination in England 1500–1800*, New Haven: Yale University Press, 60–82.) 1700-luvun loppu oppaiden monimuotoiset käsitykset naisellisuudesta osoittavat, ettei muutos tapahtunut täydellisesti, vaan naisellisuudesta jäi elämään ristiriitaisia käsityksiä.

21. Tague 2002 30–31.

22. Klein 1994 3–5, Vickery 1998 13–14.

23. Tague 2002 30.

24. Esim. *The Spectator*, nro 57, 5.5.1711: "Men and Women ought to busy themselves in their proper Spheres, and on such Matters only as are suitable to their respective Sex. [– –] If those Speeches and Actions, which in their own Nature are indifferent, appear ridiculous when they proceed from a wrong Sex, the Faults and Imperfections of one Sex transplanted into another, appear black and monstrous. [– –] [E.g. party-Rage] is, in its Nature, a Male

Kohteliaisuusdiskurssi rakentui pitkälti sukupuolittuneiden ja dikotomisten pehmeä/passiivinen/naisellisuus–karski/aktiivinen/miehekkyyks-käsitteparien varaan. Naisellisten ominaisuuksien listaan lisättiin tavallisesti myös säädyllyisyys, lauhkeus, varovaisuus, hurskaus, herkkätunteisuus, siveys, herkkyyys ja lempeys, kun taas miehet nähtiin tyypillisesti urheina, voimakkaana ja vitaalisina.²⁵ Erimielisyyttä syntyi siitä, miten ja missä määrin näiden ominaisuuksien tuli naisissa ilmetä. Jotkut olivat sitä mieltä, että naisellisuus näkyi ennen kaikkea hiljaisuutena, uskonnollisuutena ja alistuvaisuutena; jotkut taas pitivät aitona naisellisuuden osoitukse- na kauneutta, eleganttia pukeutumista ja hyvää tanssitaitoa.²⁶

Vaikka käytännön näkemykset naisellisuu- desta poikkesivatkin toisistaan, kirjoittajia yhdisti näkemys naisellisuuden välttämättömyydestä kohteliaisuutta tavoittelevalle naissukupuolelle. Luonnollisuuden retoriikan avulla sukupuolitettu näkemys kohteliaisuudesta sai luonnollain arvovalan ja siitä tuli fakta, jota oli mahdoton kiistää tai kumota. Tällä tavoin sukupuoli asetettiin diskurssin ulkopuolelle jonkinlaiseksi historiattomaksi, muuttumattomaksi monoliitiksi, ja sukupuolenmukainen, naiselli- nen käytös normalisoitiin ja luonnollistettiin.

Synnyinäinen luonnollisuus

Sana *natural* juontaa juurensa latinan sanasta *natura*, joka viittaa paitsi luonnolliseen ja fyysikaaliseen maailmaan, myös elämään ja synty- mään. Englantilainen latinan sanakirja vuodelta 1761 määrittelee sanan *natura* seuraavasti: "nature; or the inclinations, dispositions, faculties, properties, qualities, or affections, which any thing hath originally". Luonnollisuutta tarkoitta- va *naturalis* puolestaan saa merkityksen "innate, implanted by nature".²⁷ Luonnollisuus tarkoitti tässä merkityksessään jotain synnyinäistä tai sisäsyntyistä, jota ei voinut esimerkiksi koulu- tuksella saavuttaa. Sisäsyntyisyys oli tärkeässä roolissa myös kohteliaisuusdiskurssissa, jossa

naisellista käytöstä ei pidetty ainoastaan välttä- mättömänä kohteliaan naisen edellytyksenä, vaan sen nähtiin myös olevan kaikkia naisia yhdistävä luontainen ominaisuus.

Luonnollinen naisellisuus pehmeine ja herk- kine ihanteineen teki naisista myös automaatti- sesti kohteliaita. Monien kirjoittajien mielestä naissukupuoli oli luonnostaan miehiä kohte- liaampi, sillä naisluonnon nähtiin olevan tyypil- lisesti lempeän, sävyisän ja mukautuvaisen – ja näitä luonteenpiirteitä pidettiin kaiken kohte- liaisuuden kulmakivinä, sukupuolesta riippu- matta.²⁸

Tässä ilmenee myös yksi kohteliaisuusdis- kurssin perustavanlaatuisista ristiriitaisuuksis- ta. Kohteliaisuuskirjoittajat käyttivät yhtäältä luonnollisuuden retoriikkaa vakuuttaakseen lukijansa siitä, että naisellisuus oli kaikille eliitin naisille yhteinen synnyinäinen ominaisuus. Toi- saalta kohteliaisuuskirjallisuudessa kuitenkin uhrattiin valtavasti painomustetta luonnollisen naisellisuuden määrittelyyn ja rajaamiseen – ja ennen kaikkea naisten opettamiseen. Kohteliai- suusoppaat ja lehdet pursusivat ohjeita siitä,

Vice, and made up of many angry and cruel Passions that are altogether repugnant to the Softness, the Modesty, and those other endearing Qualities which are natural to the Fair Sex." Ks. myös Shawn Lisa Maurer (1998) *Proposing Men. Dialectics of Gender and Class in the Eighteenth-Century English Periodical*, Stanford: Stanford University Press, 52 sekä Tague (2002) 31.

25. Esim. Gregory (1788) 16–27; Mary Wollstonecraft (1787) *Thoughts on the Education of Daughters. With Reflections on Female Conduct, in the more Important Duties of Life*, London, 31; Fordyce (1766) 71.

26. Esim. Frances Burney (1983) *Camilla, or a Picture of Youth*, Oxford: Oxford University Press, 160–161, Fordyce 1766 64 ja Gregory (1788) 6–15 vastaan *The Polite Academy* 1762 xxxiii–xxxvi, 51–55.

27. Robert Ainsworth (1761) *Thesaurus linguae latinae compendarius or, a compendious dictionary of the Latin tongue: designed for the use of the British nations*, London.

28. Esim. Gregory (1788), 6; Frances Burney (1982) *Evelina, or the History of a Young Lady's Entrance into the World*, Oxford: Oxford University Press, 289. Kohteliaisuuden yleisistä vaatimuksista ks. esim. Carter (2001) 21–23.

kuinka naisten tuli ilmentää naisellisuuttaan vaikkapa pukeutumisella, puheella, liikkumisella tai eleillä.

Mikäli naisellisuus oli kaikille naisille luontainen ominaisuus, miksi sitä oli tarpeen erikseen opettaa? Vastaus on tietenkin se, ettei mitään ”luonnollista”, alkuperäistä tai esidiskursiivista naisellisuutta ollut olemassa, vaan naisellisuus luotiin diskurssissa, ja se saatiin näyttämään luonnolliselta diskursiivisin keinoin – eli luonnollisuuden retoriikkaa hyväksi käyttäen.²⁹ Jo John Stuart Mill totesi 1800-luvulla niin kutsutun naisellisen luonnon olevan täysin keinotekoinen rakennelma.³⁰ Kohteliaisuusdiskurssilla oli kaksinainen tehtävä. Yhtäältä se esitti sukupuolieron luonnollisena, ikuisena ilmiönä ja toisaalta piti aktiivisesti yllä ja rakensi samaista sukupuolieroa. Todellisuudessa naisellisuutta jatkuvasti muokattiin, määriteltiin ja uudelleenmääriteltiin kohteliaisuusdiskurssissa. Muokkausprosessiin osallistuivat myös kohteliaan yhteisön naiset, jotka muovasivat itseään pyrkiessään toteuttamaan heille annetut diskursiiviset ihanheet.

Luonnollisuuden korostaminen oli erityisesti naisten kohteliaisuudelle tyypillinen ilmiö. Miehillä suunnatuissa oppaissa luonnollisuuden auktoriteettiin vedotaan harvoin, kun taas naisten kohteliaisuuskirjallisuudessa lähes kaikki perustellaan naisten luontaisella asemalla, taipumuksilla tai luonteella. Tämä erikoisuus on selitettävissä tarkastelemalla kohteliaisuusdiskurssia laajemmassa sukupuolenrakentamisen kontekstissa. Se oli osa sellaista sukupuolijärjestelmän vakiinnuttamiseen tähtäävää diskursiivista muodostumaa, jossa mies oli aktiivinen julkinen toimija ja vallanpitäjä ja nainen tälle alisteinen passiivinen objekti.³¹ 1700-luvun englantilaisessa yhteiskunnassa elettiin vielä raamatullisissa valtasuhteissa, joissa mies oli perheen pää. Tämä käy myös selvästi ilmi kohteliaisuuskirjallisuudesta, jossa asetelmaa perusteltiin vetoamalla sen luonnollisuuteen – ensin Jumalan säätämään järjestykseen, sen jälkeen sukupuol-

ten ”luontaiseen” erilaisuuteen.³² On loogista, että luonnollisuuden retoriikkaa käytettiin erityisen paljon juuri naisille suunnatussa kohteliaisuuskirjallisuudessa: nimenomaan naisten käytöstä, ruumista ja sukupuolisuutta piti säännellä, sillä sukupuolijärjestelmän toimivuus riippui naisten alisteisesta asemasta.

Naisen sukupuolisuuden sääntely oli kohteliaalle yhteisölle tärkeää siksi, että samoin kuin naisellisuus määriteltiin miehekkyuden vastakohtana, myös miehinen identiteetti oli suoraan riippuvainen naisellisuudesta. Michel Foucault kirjoittaa, ettei seksuaalisuuden sääntelyn koneiston tarkoituksena ollut 1700-luvulla niinkään alistaa muita kuin toimia sen luoneen ryh-

29. Naisellisuuden luonnollisuudesta ja ”biologisesta” ja kulttuurisesta sukupuolesta ks. esim. Gisela Bock (2006) 'Women's History and Gender History. Aspects of an International Debate', teoksessa Sue Morgan (toim.) *The Feminist History Reader*, London: Routledge, 104–115.

30. "What is now called the nature of women is an eminently artificial thing – the result of forced repression in some directions, unnatural stimulation in others." (John Stuart Mill (1869) *The Subjection of Women*, London: Longmans, Green, Reader, and Dyer, 38–39.)

31. Soile Ylivuori (2010) *Täydelliset naiset. Ruumillisuus, Jane Austen ja englantilainen kohteliaisuusdiskurssi 1760–1820*, pro gradu -tutkielma, Helsinki: Helsingin yliopisto, 109–110 ; ks. myös Johanna Ilmakunnas (2009) *Kuluttaminen ja ylhäisaatelin elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa*, Tampere: Tampereen Yliopistopaino, 242–243. Ilmakunnaksen mukaan asia ei ollut näin yksinkertainen, vaan myös naiset olivat aktiivisia toimijoita ja vallankäyttäjiä. Sukupuolijärjestelmä ja yhteiskunnallinen hierarkia rakentuivat kuitenkin oletukselle naisen alisteisuudesta.

32. Esim. Halifaxin jaarli George Savile (1716) *The lady's New year's gift or, Advice to a daughter*, 9th ed., London, 20, 23: "You must first lay it down for a Foundation in general, That there is *Inequality* in the *Sexes*, and that for the better Oeconomy of the world, the *Men*, who were to be the Law-givers, had the larger share of *Reason* bestowed upon them, by which means your Sex is better prepared for the Compliance that is necessary for the better Performance of those *Duties* which seem to be most properly assign'd to it. [–] the Supposition of yours being the weaker *Sex*, having without all doubt a good Foundation, maketh it reasonable to subject it to the *Masculine Dominion*."

män identiteetin vahvistajana.³³ Naisten seksuaalisuuden sääntelyssä ei ollut kyse naisten alistamisesta sinänsä, vaan naisten sukupuolisuuden diskursiivisesta haltuunotosta ja sen ohjailusta miehisen sukupuoli-identiteetin rakentamisen tarkoituksiin. Naisten käytöksen laajamittainen perustelu luonnollisuuden retoriikalla kertoo näin ollen myös tarpeesta määritellä kohtelias miehinen identiteetti vastapoolina naisellisuudelle.³⁴

Monet kohteliaisuuden tutkijat ovat osoittaneet, että kohtelias maskuliininen identiteetti rakentui paitsi vastakohtaisen toiseuden, myös tietynlaisen imitaation kautta.³⁵ Ajatus siitä, että vapaamuotoinen seurustelu ja erityisesti keskustelu naisten kanssa teki miehistä kohteliaampia ja salonkikelpoisempia, oli tyypillinen englantilaiselle 1700-luvun kohteliaisuusajattelulle.³⁶ Koska naisia pidettiin luonnostaan kohteliaina ja pehmeinä ja miehiä puolestaan karkeina ja hienostumattomina, katsottiin naisten seuran automaattisesti käynnistävän miehissä jonkinlaisen sivilisointumisprosessin ja tekevän miehistä entistä kohteliaampia, eli naisten kaltaisia. Myös tämän vuoksi oli tärkeää, että naisten kohteliaisuus oli tarkasti hallittua ja määriteltyä.³⁷

Luonnollisuus ja teeskentely

Luonnollisuus sai 1700-luvun jälkipuolelle tultaessa auktoriteetin antajan ja sisäsyntyisyyden ohella myös kolmannen merkityksen. Francis Allenin *A complete English dictionary* vuodelta 1765 antaa termille *natural* määritelmän ”unaffected; according to truth or reality” – eli välitön, teeskentelemätön ja totuudenmukainen. Luonnollisuutta käytettiin kohteliaisuusdiskurssissa myös vastakohtana teeskentelylle ja epärehellisyydelle. Tämä edellisistä paljonkin poikkeava merkitys juontaa juurensa yhteen kohteliaisuusideologian sisällä vallinneeseen vastakkainasetteluun.

Englantilaisen kohteliaisuusdiskurssin sisällä vaikutti kaksi käsitystä kohteliaisuudesta.³⁸ Sisäisen kohteliaisuuden ideologia painotti ihmi-

sen sisäisen ja ulkoisen hyveen välistä yhteyttä; sen mukaan todellinen kohteliaisuus kumpusi ihmisen hyveellisestä sisimmästä. Ihminen, joka ei ollut hyveellinen, moraalinen ja hyväsydäminen, ei voinut sisäisen kohteliaisuuden käsitysten mukaan olla todella kohtelias.³⁹ Käytöksen tuli olla vapaata ja luonnollista ja heijastaa ihmisen aitoja tunteita. Ulkoisessa kohteliaisuudessa yhteys sisäisen ja ulkoisen ihmisen välillä oli katkaistu. Ulkoisen kohteliaisuuden puolestapuhujien mielestä kohteliaisuutta ei synnyttänyt sisäinen hyve vaan ihmisten loputon itserakkaus; koska omasta erinomaisuudestaan vakuuttunut ihminen luonnostaan haluaa puhua vain itsestään, korostaa omaa tärkeyttään ja olla töykeä kaikille muille, on sosiaalinen käytöskoodisto välttämätön edellytys ihmisten väliselle vuorovaikutukselle.⁴⁰ Ulkoisen kohteliaisuuden kannattajat kiinnittivätkin huomionsa ennen kaikkea ulkoihin käytöstapoihin, sosiaalisen kanssakäymisen muutosekkoihin ja muiden miellyttämiseen. Heidän tavoitteenaan oli ainoastaan ”l'extérieur brillant”.⁴¹

33. Michel Foucault (1998) *Seksuaalisuuden historia. Tiedontahto, nautintojen käyttö, huoli itsestä*, Kaisa Sivenius (suom.), Helsinki: Gaudeamus, 90.

34. Miehet eivät olleet ainoita naisten seksuaalisuuden sääntelijöitä. Foucault'n diskurssikäsitteeseen sisältyy tiedon haltuunoton ja tuottamisen ajatus. Tämän mukaan naiset itse tuottivat diskurssin sisällä sen parametreihin sopivaa tietoa eli sääntelivät itse käytöstään ja seksuaalisuuttaan.

35. Ks. esim. Cohen (1996) 13–78; Robert B. Shoemaker (1998) *Gender in English Society, 1650–1850. The Emergence of Separate Spheres?* London: Longman, 275–282.

36. Klein (2002) 881–882.

37. Myös miesten naisistuminen oli 1700-luvulla yleinen pelko, ja miespuoliset koketit ja vain garderoobiaan ajattelevat *fopit* olivat yleisen pilkan kohteena. Naisten seurasta tulikin nauttia kohtuudella. (Cohen (1996) 4–9).

38. Ks. esim. Carter (2001) 54–57.

39. Aiheesta lisää Ylivuori (2010) 43–73.

40. Peltonen (2005) 405.

41. Chesterfieldin jaarli, Philip Dormer Stanhope (1853) *Works, Including His Letters to His Son, &c. To which is Prefixed an Original Life of the Author*, 3rd ed., London, 220.

Vaikka ryhmittymien motiivit ja periaatteet olivat erilaiset, luonnollisuus oli molemmille omalla tavallaan tärkeää. Sekä sisäisen että ulkoisen kohteliaisuuden puolestapuhujat pitivät luonnollista ja vapaata käytöstä kohteliaisuuden kulmakivenä. Luonnollisuudella tarkoitettiin uudenlaista epämuodollista, avointa ja yksinkertaista kaupunkikohteliaisuutta vastakohtana 1600-luvun hovikohteliaisuuden teennäisyydelle, tiukalle muodollisuudelle ja monimutkaiselle etiketille. Uudenlaisen luonnollisuuden ihanteena oli vapaa, avoin kanssakäyminen kaikkien kanssa sosiaalisesta statuksesta riippumatta.⁴²

Keinot ihanteen saavuttamiseksi olivat kuitenkin erilaiset: luonnollisuuden voitiin nähdä kumpuavan itsestään ihmisen sisimmästä, mutta sitä voitiin myös pitää tarkkaan harkittuna ja keinotekoisena pyrkimyksenä vakuuttavaan luonnollisuuden vaikutelmaan. Sisäisen kohteliaisuuden kannattajien mukaan juuri teeskentely oli seikka, joka erotti ulkoisen kohteliaisuuden sisäisestä. Keinotekoisuudella ei voinut koskaan todella miellyttää muita, minkä takia kaikenlainen teeskentely oli todellisen kohteliaisuuden vastaista.⁴³

Sisäisen kohteliaisuusideologian näkemys perustui olettamukseen, että teeskennelty luonnollisuus erosi todellisesta luonnollisuudesta ja että teeskentelijä paljastui väistämättä.⁴⁴ Paljastuminen ei kuitenkaan ollut itsestään selvää, sillä ulkoinen kohteliaisuus pyrki nimenomaan mahdollisimman uskottavaan aitouden ja luonnollisuuden vaikutelmaan. Teeskentely – tai ainakin siitä kiinni jääminen – oli näin ollen pannaissa myös ulkoisessa kohteliaisuudessa, sillä huijariksi paljastuva ei yksinkertaisesti ollut riittävän edistynyt kohteliaisuuden taidoissa.⁴⁵ Luonnollisuuden tuli olla niin taitavasti toteutettua, että sitä oli mahdotonta huomata teeskennellyksi; tätä ulkoisen kohteliaisuuden edustajat pitivät todellisena, loppuun hiottuna kohteliaisuutena. Luonnollisuus näytteli siten tärkeää osaa myös ulkoisen kohteliaisuuden ideologiasa, joskin hiukan eri tavalla määriteltynä kuin

sisäisessä kohteliaisuudessa. Molempien kohteliaisuusideologioiden päämäärä ja lopputulos olivat käytännössä identtiset.

Luonnollisuuden suhdetta sisäiseen ja ulkoiseen kohteliaisuuteen monimutkaistaa se, etteivät käytösoppaat yksioikoisesti seuranneet joko sisäisen tai ulkoisen kohteliaisuuden periaatteita puhuessaan avoimuudesta ja rehellisyydestä – yhdessä ja samassa oppaassa saatettiin vedota sekä sisäisen että ulkoisen kohteliaisuuden ideologiaan.⁴⁶ Toisaalta myöskään puhe sisäisestä hyveellisyydestä, rehellisyydestä ja luonnollisuudesta ei ollut sisäisen kohteliaisuuden puoltajien yksinoikeus, vaan tuttua myös ulkoisen kohteliaisuuden kannattajille, koska hekin pitivät aitoa hyveellisyyttä tavoiteltavana asiana. Mikäli ihminen sattui olemaan sisimmässään turmeltunut, hänen oli kohteliaisuuden nimissä parempi kätkeä paheellisuutensa ollakseen muille miellyttävämpi seuralainen.⁴⁷

Vaikka molemmat kohteliaisuusideologiat olivat periaatteessa sukupuolineutraaleja, erityisesti sisäisen kohteliaisuuden puolestapuhujille sukupuolen yhteys luonnollisuuteen nousi tärkeään asemaan. Heidän mielestään teeskentelemätön luonnollisuus – ja sen kautta heidän edustamansa sisäisen kohteliaisuuden ideologia – oli erityisesti naissukupuolelle tyypillinen hyve. Koska naisia pidettiin luonnostaan hyvinä, lempeinä ja kiltteinä, sisäisen kohteliaisuuden luon-

42. Peltonen (2005) 397–400.

43. John Burton (1793) *Lectures on female education and manners*, vol. II, London, 156.

44. Esim. Wollstonecraft (1787) 31.

45. Esim. lordi Chesterfield kehottaa välttämään ilmeissä, puheissa ja käytöksessä valheellisuutta, sillä luonnollisuuden vaikutelmasta poikkeaminen antoi ihmisestä typerän ja naurettavan kuvan. (Chesterfield (1853) 236, 238, 455–456.)

46. Esimerkiksi John Gregory painottaa oppaassaan luonnollisuuden etuja, mutta kehottaa naisia salaamaan epänaiveiset piirteensä. (Gregory (1788) 19, 27.)

47. Charles Allen (1760) *The polite lady or, a course of female education*, London, 220.

taisuus naiskupuolelle oli helppo perustella.⁴⁸ Toisaalta sisäisen kohteliaisuuden kannattajat olivat jatkuvasti huolissaan naiskupuolen epärehellisydestä ja teeskentelystä.⁴⁹ Naisten oletetun luontaisen hyvyyden takia kaikenlainen epärehellisyys oli moralistisen kohteliaisuussiiven mielestä juuri naisessa esiintyessään erityisen halveksittavaa. Naisia piiskattiin totuudellisuuteen ja sisäiseen hyvyyteen heidän sukupuolensa varjolla; koska hyvyys ja rehellisyys olivat naisille tyypillisiä ominaisuuksia, ei teeskentelevä huijari – eli ulkoisen kohteliaisuuden edustaja – voinut olla todella naisellinen nainen. Naisten suhde luonnollisuuteen ja totuudellisuuteen olikin ristiriitainen. Yhtäältä sisäistä kohteliaisuutta pidettiin naiskupuolelle luontaisena ja synnynnäisenä ominaisuutena, toisaalta taas naisten odotettiin jatkuvasti ponnistelevan saavuttaakseen nämä totuudellisuuden ja sisäisen hyvyyden ihanteet.

Naisten kannalta lisäongelmia toi luonnolliseen kohteliaisuuteen liittyvä luokka-aspekti. Koska kohteliaisuuskuulttuuri oli ennen kaikkea herrasväen (*gentility*) kulttuuria, siihen kuului pyrkimys sosiaalisen identiteetin rakentamiseen.⁵⁰ Kohteliaisuuteen liittyvillä ihanteilla ja rajoituksilla pyrittiin tekemään eroa paitsi alempiin luokkiin ja rahvaaseen myös turmeltuneena pidettyyn aatelistoon.⁵¹ Kauniit ja sivistyneet käytöstavat nostivat kohteliaan yhteisön naisen rahvaan yläpuolelle, kun taas moraalisuuden ja siveellisyyden katsottiin erottavan hänet aatelistasta ylempistään. Moraalisuutta haluttiin tuoda esille sisäisen kohteliaisuuden ideologian avulla: totuudellisuutta pidettiin merkinä paitsi moraalisuudesta ja naisellisuudesta, myös kuumisesta *gentilityyn*. Ulkoinen kohteliaisuus puolestaan yhdistyi ihmisten mielissä hoviin ja aatelistoon, sillä nämä jos ketkä tarvitsivat pettävän ulkokuoren peittääkseen turmeltuneen sielunsa. Vapaamuotoinen, luonnollisuutta painottava kaupunkikohteliaisuus oli tunnusomaisesti nousevalle keskiluokalle ja maalaisaatelille erotuksena varhaisemmasta hovikohteliaisuu-

desta, joka määrittä nimenomaan hovissa oleskellutta aatelistoa.

Luonnollisuus ja ruumis

Luonnollisuuden retoriikka kytki kohteliaisuusdiskurssin kiinteästi ruumiiseen. Ulkoisten tunto-merkkien mukaan määrittyvä henkilön luonnollinen sukupuoli määräsi, mitä kohteliaisuusnormistoa tämän tuli noudattaa. Ruumiilla oli myös tärkeä rooli kohteliaisuuden ihanteiden omaksumisessa ja toteuttamisessa. Kohteliaisuus oli pohjimmiltaan esitys, jossa henkilö performatiivisesti osoitti muulle yhteisölle omaksumineensa hänelle tarjotun diskursiivisen identiteetin ja sen ihanteet. Käytännössä esitys tapahtui tyyllittelemällä ruumista.

Historioitsija Lawrence Kleinin mukaan visuaalisuus oli tärkeä kohteliaisuuden osa-alue.⁵² Kohteliaisuuden tuli näkyä ulkoisesti esimerkiksi seisomisessa, kävelemisessä, tanssimisessa, pukeutumisessa, eleissä ja ilmeissä. Ihmisen ulkoisen habituksen katsottiin heijastavan merkkejä hänen kohteliaisuudestaan, ja kohteliaan yhteisön jäsenet saattoivatkin arvioida henkilön kohteliaisuuden asteen pelkästään tätä katsoamalla.⁵³

Kohteliaisuuden visuaalinen luonne myös kytki sen voimakkaasti ruumiiseen. Koska ruumis oli jatkuvasti esillä, se oli luonteva väline kohteliaisuuden ihanteiden julkituomiselle.

48. Ks. esim. Gregory (1788) 23.

49. Gregory (1788) 23.

50. Carter (2001) 16–19; Vickery (1998) 13.

51. Ks. esim. Jorge Arditi (1998) 1–17, 221–228.

52. Klein (1994) 76–80.

53. Esim. The Polite Academy 1762 vi: "A young Woman of Virtue and good Sense, will never think it beneath her Care and Study to cultivate the Graces of her outward Mien and Figure, which contribute so considerably towards making her Behaviour acceptable. [...] Where we see a young Lady standing in a genteel Position, or adjusting herself properly, in Walking, Dancing, or Sitting, in a graceful Manner, we never fail to admire that exterior Excellence of Form, and regular Disposition, suited to the Rules of Decency, modesty, and good Manners."

Ruumis oli kohteliaisuuden speaktaakkeli – ja erityisesti naisen ruumis oli tarkoitettu katsottavaksi.⁵⁴ Naisten väitettiin syntyneen katseen kohteeksi, mutta lisäksi tehtiin selväksi, että heidän oli osattava käyttää ruumistaan oikein antaakseen itsestään edustavan vaikutelman.

Kohteliaisuuskeskustelu voidaan nähdä eräänlaisena foucault’laisena ruumista muokkaavana, järjestävänä ja kurittavana diskursiivisena muodostumana, jossa ruumiiseen kiinnitettiin jatkuvasti uusia ihanteita ja kieltoja. Ruumis on tässä lähestymistavassa ”kulttuurisen kirjautumisen pinta ja näyttämö” eikä vain fyysinen vartalo; se on toistuvien tekojen, eleiden ja toimintojen sarja, joka ylläpitää itse itseään.⁵⁵ Kohtelias identiteetti luodaan toistamalla ruumiiseen liittyviä käytäntöjä niin kauan, että syntyy vaikutelma luonnollisesta olemisesta.⁵⁶ Tässä mielessä kohteliaisuus oli puhtaasti performatiivista sepitettyjen identiteettien rakentamista.

Ruumis oli yhtäaikaan siihen sovellettavien kohteliaisuuden ihanteiden määrittäjä ja väline, jolla näitä ihanteita esitettiin, rakennettiin ja uudelleenmääriteltiin. Tässä mielessä ruumiin asema kohteliaisuusdiskurssissa muistuttaa paljon luonnollisuuden retoriikan samalla tavalla ambivalenttia asemaa. Kohteliaisuusoppaiden pohjalta on mahdotonta sanoa, miten eliitin naiset todellisuudessa suhtautuivat heille esitettyihin vaatimuksiin.⁵⁷ Diskursiivisella tasolla viesti oli kuitenkin selvä: naisia kehoitettiin muokkamaan ruumiinsa muistuttamaan luonnollista naisellisuutta, jonka sitten väitettiin kaiken aikaa olleen naisille synnynnäinen ja luontainen ominaisuus.

Luonnollinen kohteliaisuus käytännössä

Naisen kohteliaisuuden aste arvioitiin katsomalla ja arvostelemalla hänen ruumistaan. Kohteliaisuusoppaat tarjosivatkin naisille runsaasti ohjeita, joiden avulla kaikki ruumiin osa-alueet voitiin muokata esittelykelpoisiksi – eli heijastamaan kohteliaita ja naisellisia ihanteita. Ruumiin muokkaus aloitettiinkin sellaisista hyvin

perustavanlaatuisista asioista kuin kävely, istuminen ja seisominen.⁵⁸

Naisten odotettiin hallitsevan oikeanlaisen liikkumisen lisäksi erilaisia ruumiiseen liittyviä elegantteja taitoja, joita heidän tuli esitellä ja joiden tarkoitus oli kerätä katseita kohteliaan kanssakäymisen paikoissa kuten kutsuilla, illallisilla tai tanssiaisissa.⁵⁹ Tällaisiksi taidoiksi laskettiin muun muassa laulaminen, pianon tai harpun soittaminen, piirtäminen, maalaaminen, erilaiset käsityöt, pukeutuminen ja tanssiminen.⁶⁰ Esittelemällä esimerkiksi pianonsoittokykyään julkisesti nainen sekä herätti mahdollisten avio-

54. The Polite Academy 1762 xi–xii: “Women, who are sensible that they are the Objects of Love, and born to be admired, are ever changing the Air of their Faces, and the Attitude of their Bodies, to strike the Gazer’s Heart with new Impressions of their Beauty.”

55. Butler (2006) 220.

56. Butler (2006) 229: ”Teot, eleet ja halu siis tuottavat sisäisen ytimen tai substanssin, mutta ne tuottavat sen ruumiin pinnalle ja sellaisten merkitsevien poissaolojen leikin kautta, joka antaa ymmärtää muttei koskaan paljasta identiteetin organisoivaa periaatetta kaiken tämän syyksi. Tällaiset teot, eleet ja esitykset ovat yleisesti ottaen performatiivisia sikäli, että ydin tai identiteetti, joita ne väittävät ilmaisevansa, ovat *sepitelmiä*, joita tuotetaan ja pidetään yllä ruumiillisin merkein ja muin diskursiivisin keinoin.”

57. Kohteliaan yhteisön naisten suhtautuminen kohteliaisuuden diskursiivisiin ihanteisiin tulee muodostamaan tärkeän osan väitöskirjatutkimustani *Feminine Identities, Gendered Bodies, and the Discourse of Politeness in 18th Century England*.

58. Esim. *The Polite Academy* opastaa naisia kävelemisen saloihin: ”1. Hold up your Head without any stiffness. 2. Keep your whole person upright. 3. Let your shoulders fall easily. 4. Drop your Arms easily and gracefully down to the waist. 5. Then place the Hands on one another, with the Palms turning upward, and a little inward. 6. Take short steps and do not lift up your Feet too high. 7. Let the Foot that was up, be brought down slowly, and with an easy Motion.” (*The Polite Academy* (1762) 49.)

59. Burton (1793) vol. I 29. “You are not only to be instructed in elegant accomplishments, but also be taught the useful arts, so that you may be capable of appearing to advantage, both at home and abroad.” Ks. myös Carter (2001) 21–22.

60. Allen (1760), 130; Burton (1793), vol. I, 123–138; Gregory (1788), 28–29.

3.^a

Walking.

1.^a

The Courtisie.

Kuva: The Polite Academyn ohjekuvat oikeanlaisesta kävelystä (Walking) ja niiauksesta (The Courtisie).

mieskandidaattien huomion että vakiinnutti asemansa eliitin naisten keskinäisessä taitohierarkiassa. Elegantit taidot toivat naiselle arvostusta, ja hänen osaamistaan arvioitiin jatkuvasti. Naisen hallitsemien taitojen katsottiin kertovan myös hänen ahkeruudestaan. Pianonsoitossa tekninen toteutus voitiin hioa huippuunsa vain vuosien työllä, ja taitava pianisti oli aikalaisten silmissä uuttera ja kurinalainen tuleva vaimo. Ahkeruus olikin hyvin kasvatetun naisen tärkeä moraalinen hyve.⁶¹

Tekninen taituruus oli kuitenkin lopulta toisijaista teeskentelemättömän ja luonnollisen esityksen rinnalla. Luonnollisuus esitettiin ruumiin muokkauksen tärkeimpänä päämääränä. Kaikkien liikkeiden ja taitojen opettelussa tähdättiin mahdollisimman luonnolliseen lopputu-

lokseen, koska tätä pidettiin viehättävänä. Esimerkiksi tanssimista suositeltiin naisten koulutuksen osaksi, koska se antoi ”luonnollisen ja viehkeän leiman kaikkeen liikkumiseen”.⁶²

Toisaalta tiettyjen ominaisuuksien, kuten siirouden ja viehkeyden, katsottiin olevan naisille luontaisia. Nainen joka ei täyttänyt näitä luonnollisen naisellisuuden kriteerejä, ei ollut ”todellinen nainen”. Kohteliaisuuden, luonnollisuuden

61. Ks. esim. Jessica Parland-von Essen (2005) *Behagens betydelse. Döttrarnas edukation i det sena 1700-talets adelskultur*, Helsinki: Helsingin yliopisto, 131–151. Helsingin yliopiston digitaalinen arkisto, <http://urn.fi/URN:ISBN:952-10-2250-7> (14.8.2012).

62. “It will give a natural, easy, and graceful air to all the motions of your body.” (Allen (1760) 16–17.) Ks. myös *The Spectator*, nro 67, 17.5.1711 sekä nro 376, 12.5.1712.

ja naisellisuuden yhteensulautuminen painostikin naisia ponnistelemaan ruumiinsa koulimiseksi. Luonnollisuutta käytettiin jälleen ristiriitaisesti yhtäältä painostamaan naisia tavoittelemaan diskursiivista ihannetta, toisaalta väittämään, että sen tavoittelu ei ollut edes tarpeen.

Termin merkitykset olivat kohteliaisuuskeskustelijoille itselleenkin ongelmallisia, sillä sisäisen ja ulkoisen kohteliaisuuden ristiriita monimutkaisti ruumiin muokkauksen luonnollisuuden merkitystä. Siinä missä ulkoisen kohteliaisuuden kannattajille liikehännän luonnollisuus tarkoitti hyvin harjoiteltua esitystä, puolsivat sisäisen kohteliaisuuden puolestapuhujat sisäsyntyistä siroutta. Ajatus siitä, että kohteliaisuus kumpuaa hyvästä sydäimestä, ei kuitenkaan estänyt sisäisen kohteliaisuuden puoltajia antamasta pikkutarkkoja neuvoja ruumiin harjoittamiseksi.⁶³ He eivät itsekään noudattaneet näkemyskiään kohteliaisuuden luonnollisesta synnystä vaan pikemmin käyttivät luonnollisuuden retoriikkaa hämärtääkseen sen, että viime kädessä myös heidän mielestään kohteliaisuus edellytti tietoista harjoittelua ja luonnollisenkaltaisen tavoittelua luonnollisen asemesta.

Lopuksi

Luonnollisuuden retoriikalla oli naisten kohteliaisuusdiskurssissa merkittävä ja monipiippuinen rooli. Luonnollisuutta käytettiin ainakin kolmessa merkityksessä, jotka ensi silmäyksellä vaikuttavat keskenään erilaisilta. Ensinnä luontoon vetoaminen antoi käytösodotuksille vastaansanomattoman auktoriteetin ja oli tehokas retorinen argumentointikeino. Toiseksi luonnollisuutta käytettiin sukupuolieron vakiinnuttamisen välineenä. Sen avulla luotiin illuusio sukupuolen esidiskursiivisuudesta ja peitettiin se, että kohteliaisuus-kulttuuri oli tärkeä sukupuolen diskursiivisen rakentamisen kenttä. Kolmanneksi luonnollista käytöstä teeskentelyn vastakohtana pidettiin merkinä moraalisuudesta ja sisäisestä hyvydestä; käytännössä tämäkin luonnollisuus oli harjoittelun ja tietoisien ruumiin kouli-

misen tuote. Näiden lisäksi luonnollisuus kytki kohteliaisuusdiskurssin ruumiiseen tavalla, jossa ruumis oli sekä luonnollisen kohteliaisuuden heijastamisen että rakentamisen väline.

Vaikka luonnollisuus näyttäytyy kohteliaisuusdiskurssissa moninaisena käsitteenä, tarkempi analyysi paljastaa, että näennäisten eroavaisuuksien alla luonnollisuuden käyttöä leimaavat monet yhteneväisyydet. Ennen kaikkea luonnollisuutta ympäröi kaikissa sen merkityksissä ambivalenssi. Luonnollisuutta käytettiin myös luomaan järkähtämättömällä auktoriteetilla ja historiattomuudella varustettuja käsitteitä – kuten naisellisuus tai kohteliaisuus – ja väittämään näiden käsitteiden sisältämien ominaisuuksien olevan synnynnäisiä kaikille naisille. Lisäksi luonnollisuuden avulla piiskattiin naisia tavoittelemaan näitä ominaisuuksia ruumistaan muokkaamalla – mikä puolestaan tarkoitti, etteivät kyseiset ominaisuudet sittenkään olleet naisille synnynnäisiä tai luontaisia.

Myös naisellisuuteen tai kohteliaisuuteen liitetty ominaisuudet, joita naisten tuli tavoitella ja esittää, olivat ambivalentteja. Kohteliaisuusoppaiden kirjoittajat eivät kyenneet pääsemään yksimielisyyteen siitä, mitä naisellisuudella, kohteliaisuudella tai edes luonnollisuudella lopulta tarkoitettiin, vaan jokaisella oli oma näkemysensä niin termien synnystä kuin sisällöstä. Tämä osoittaa, etteivät naisellisuuden tai kohteliaisuuden käsitteet olleet esidiskursiivisia tai historiattomia, vaan jatkuvan diskursiivisen kehityksen kohteena. Luonnollisuuden retoriikka näytteli tässä kehitysprosessissa avainroolia: sen avulla luotiin ensin diskursiivinen ihanne, minkä jälkeen sitä käytettiin kätkemään ihanteen diskursiiviset juuret.

63. Burton (1793) vol. I 137. "It is necessary, however, that the improvement of the Person should have it's due share of attention; and, indeed, this part of Education is now become so general, as not to be dispensed with." – *Nyt julkaistu Soile Ylivuoren artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Hautausmaat – niiden arvo ja viehätys

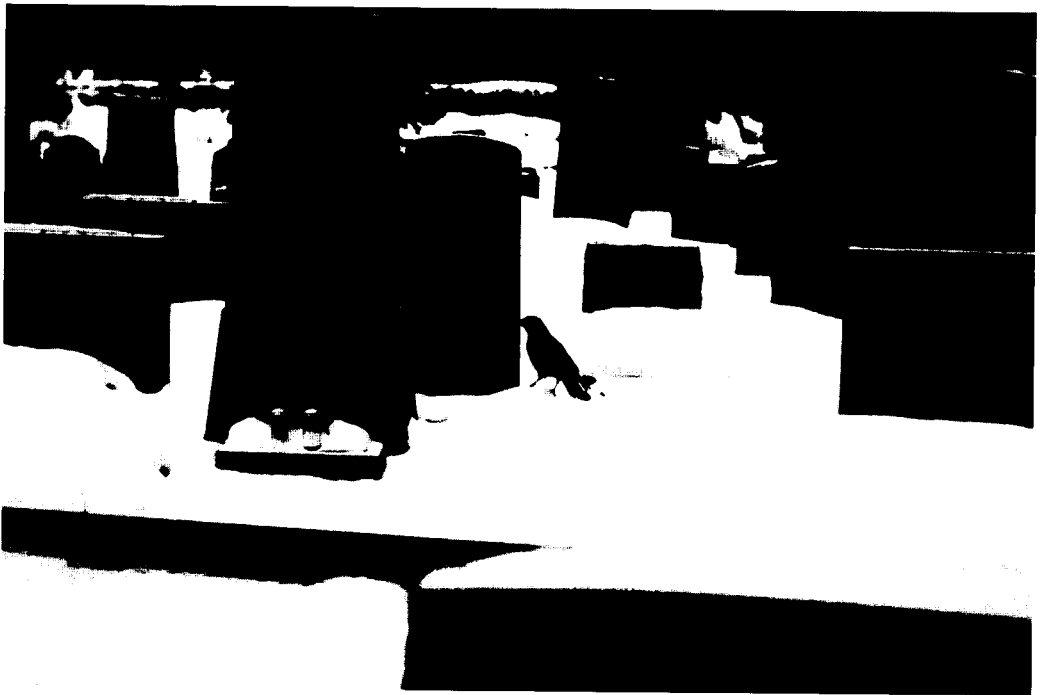
Seija Tiisala on
yliopistonlehtori em.

Hautausmailla vaeltelija kohtaa erilaisia kuolleitten kunnioittamisen tapoja. Skaala on laaja: meidän puistomaisista, hyvinhoidetuista hautausmaistamme tiiviisti rakennettuihin kaupunkimaisiin kalmistoihin, ruohikkoihin, jossa piilevät huomaamattomat hautakivet ja laajoihin viheriöihin, muistolehtoihin, joissa ei ole muistomerkkejä. Perinteisten tapojen rinnalle on tullut uusia, jotka vähitellen muuttavat muistamisen luonnetta: yksilöidyt, konkreettiset hautapaikat vähenevät, ja muistolehdot, joissa ei ole esillä tietoa siitä, missä tietyn vainajan tuhka on, tulevat yleisemmiksi. Seuraava tai rinnakkainen vaihe on netissä sijaitseva virtuaalinen muistopaikka, jossa palavat virtuaaliset kynttilät. Perinteiset hautausmaamme muistomerkkeineen ovat meille tärkeitä, sillä ne ovat konkreettinen osa historiallista muistiamme. Erityisen tärkeitä ne ovat siksi, että esinehistoriamme on niukempaa kuin monessa, meitä aikaisemmin kehittyneessä ja rikkaammassa maassa. Sen vuoksi meidän pitäisi vaalia ja säilyttää sitä niin suuressa määrin kuin on mahdollista.

Tämän kirjoituksen taustana on vuosikymmenten vaeltelu Helsingin Hietaniemen hautausmaalla, erityisesti sen vanhimmassa osassa, jossa pienellä alueella joka askeleella kohtaa historiallisesti merkittäviä valtiomiehiä, tutkijoita, taiteilijoita ja yrittäjiä. Alueella on 26 hautakorttelia, ja hautamuistomerkit edustavat eri aikakausien taiteellisia ja arkkitehtonisia tyylejä. Monet haudoista ovat ainaishautoja tai vanhoja sukuhautoja, joista osa on hyvässä kunnossa joko seurakunnan tai sukujen ja hautamuistomerkin pystyttäneiden yhdistysten ansiosta. Kuntokartoituksissa on todettu, että ainakin kymmenen prosenttia alueen muistomerkkeistä on kuitenkin korjauksen tarpeessa. Kiinnostus Hietaniemen hautausmaata kohtaan tuntuu kasvaneen viime vuosina, mistä osoituksena ovat yhdistysten ja koulujen järjestämät lukuisat tutustumiskäynnit ja hautausmaata käsittelevien julkaisujen määrä. Hietaniemi pyrkii säilyttämään kulttuuriperintöä voimavarojensa mukaan, ja samaa tekevät seurakunnat eri puolilla Suomea.

Budjettileikkaukset, seurakuntien laskeva jäsenmäärä ja verotulojen väheneminen ovat kaikkien tuntemia tosiasioita. Hautausmaiden vanhojen osien vaaliminen ei voi olla etusijalla seurakuntien hautaustoimessa, jonka valtion sille antama päätehtävä on haudata uusia kuolleita, eikä museolaitoksessa, joka joutuu karsimaan kulujaan jatkuvasti. Hautaustointa on monin tavoin säännelty kirkkolaisissa, hautaustoimilaissa, kirkkojärjestyksessä ja seurakuntien ohjesäännöissä. Vastuusuhteet ovat melko monimutkai-

Kuva: Ilona Nissinen

sia. Esimerkiksi Hietaniemen hautausmaan maapohjan omistaa kaupunki, sitä hallinnoi seurakuntayhtymä, ja hautaoikeuden haltija vastaa haudan ja muistokiven hoidosta. Seurakunta voi päättää vastata sellaisten hautojen hoidosta, jotka ovat seurakunnalle merkityksellisiä (Hautausoikeuslaki 17 luku, § 5).

Kirkkojärjestyksessä säädetään, että hautaoikeuden päätyttyä on taiteellisesti tai historiallisesti arvokas muistomerkki, jota ei jostain syystä voi pitää paikallaan, siirrettävä sopivaan kohtaan hautausmaalle tai on muuten huolehdittava sen säilyttämisestä (Kirkkojärjestys, 17 luku, § 12). Hietaniemen vanhassa osassa on paljon ainaishautoja, joiden korjaamiseen pitäisi saada hautaoikeuden haltijan lupa. Aina ei ole helppoa löytää henkilöitä, joilla hautaoikeus on, eivätkä sukuhautojen oikeudenhaltijat aina ole samaa mieltä tarvittavista toimenpiteistä. Ylläpitäjä joutuu työskentelemään oikeassa säädösverkostossa.

Yhteisöjen keskellä sijainneita hautausmaita ei voi loputtomiin laajentaa, vaan uusiokäyttö on

realiteetti, joka on hyväksyttävä. Haudat joiden voi katsoa kuuluvan kulttuuriperintöömme, tulee voida säilyttää, mutta mitkä ja millä perusteilla ja varoilla? Olisi myös tärkeätä, että vanhat pitäjänkirkkojen ympärillä olevat hautausmaat, jotka kuvastavat pitäjän vanhaa sosiaalista rakennetta säilytettäisiin kokonaisuuksina, vaikka haudattujen joukossa ei kovin monta suurmiestä olisikaan. Joka tapauksessa jonkun on päätettävä, mitä säilytetään, ja perusteltava tämä päätös.

Hautausoikeuslaki antaa seurakunnalle mahdollisuuden hautaoikeuden päätyttyä pitää erityisistä syistä huolta muistomerkistä. Tällaisia syitä voivat olla muistomerkkin henkilöhistoriaan tai ulkoasuun liittyvät historialliset ja taiteelliset näkökohdat. Historiantutkijoiden ja taiteentutkijoiden pitäisi arvioida argumenttien painavuus, ja työstä olisi maksettava korvaus. Koko systeemiin pitäisi saada selkeyttä ja jatkuvuutta. Kirkkolaki edellyttää, että kirkon lähiympäristöön tehtävät olennaiset muutokset vaativat Museoviraston lausuntoa, mutta olennaisen muutoksen ei katsota tarkoittavan yksittäisten

hautamuistomerkkien säilyttämistä. Jos lakia muutettaisiin niin, että Museovirasto saisi näissä asioissa viranomaisaseman, sille tulisi myös antaa korvamerkittyä rahaa, jolla se voisi tukea tehtyjen päätösten toteuttajaa eli seurakuntaa. Kaikki tämä, tilanteen kartoittaminen, asiantuntijoiden käyttäminen ja itse korjaustyöt, taas vaatii rahaa, josta on pulaa sekä hautausmaan ylläpitäjällä eli seurakuntayhtymällä että kaupungilla, joka omistaa Hietaniemen maa-alueen. Valtion suora tai epäsuora tuki kansallisesti tärkeiksi katsotuille muistomerkeille olisi myös välttämätön.

Hautamuistomerkkien korjaamisen tukeminen ei ole ensisijalla valtion tai kaupungin budjetissa, minkä vuoksi uudet rahoituskanavat olisivat tarpeen. Yksityinen ihminen ei voi suoraan

tehdä paljoakaan, koska jo laki estää sen, mutta voisimme yrittää keksiä keinoja hautausmaiden hoidosta vastuussa olevien auttamiseksi. Pitäisikö perustaa yhdistys, joka voisi eri tavoin hankkia ja kanavoida tarkoitukseen lahjoitettuja varoja – vai voisiko Historian Ystävien liitto olla se yhdistys? Olisiko joukkorahoitus mahdollinen? Voitaisiinko tähän tarkoitukseen perustaa erillisarahoja ja sijoittaa ne esimerkiksi Suomen Kulttuurirahaston eri maakuntarahastoihin?

Perustuslaissa sanotaan, että vastuu kulttuuriperinnöstä kuuluu kaikille. Siksi tämä vetoomus meille kaikille, jotka pidämme historiallisten muistojen säilyttämistä tärkeänä: yritetään keksiä keinoja, joilla voisimme järkevällä tavalla auttaa kulttuuriperinnön ammattisäilyttäjien työtä.

Kuva: Ilona Nissinen

Mirka Lahdenperä

Miksi biologejamin kiinnostaa historiallinen kirkonkirja-aineisto?

Biologisen tutkimuksen olennainen osa on tutkimusaineiston keruu eläin- ja kasvipopulaatioista, joko luonnosta tai laboratoriosta. Elinkiertojen evoluution tutkimus tarkastelee evoluution näkökulmasta yksilön lisääntymiseen liittyvien piirteiden sopeutumista ympäristöön. Tällaisessa tutkimuksessa keskeistä on erityisen pitkäikäisten aineistojen keruu useampien sukupolvien ajalta. Tärkeitä ovat myös tarkat tiedot yksilöiden lisääntymisestä ja jälkeläismääristä. Tällaisten aineistojen keruu pitkäikäisistä eläimistä on hankalaa ja aikaa vievää, ja käytettävissä olevat aineistot ovatkin harvinaisia. Ihmisten elämää ja kuolemaa dokumentoivat historialliset kirkonkirjat tarjoavat yllättävän mahdollisuuden biologeille aineiston kokoamiseen omasta lajistamme.

Ihminen on kiinnostava muun muassa siksi, että ihmisen elinkierto poikkeaa monessa suhteessa muiden eläinten elinkierrosta. Lapset syntyvät erityisen avuttomina, lapsuus on pitkä ja lapset ovat pitkään täysin riippuvaisia vanhempien ja aikuisten tarjoamasta ravinnosta ja hoivasta. Vaikka ihmislapset vaativat suurta investointia, muihin pitkäikäisiin eläimiin verrat-

tuna lapset syntyvät suhteellisen lyhyin väliajoin, luonnollisissa olosuhteissa vain 3–4 vuoden välein. Tämä johtaa siihen, että ihmisäidillä on yhtä aikaa huollettavanaan, ei vain yhtä, vaan monta eri-ikäistä lasta. Naisilla lisääntymiskyky loppuu noin 50-vuotiaana vaihdevuosiin. Tämä on poikkeava piirre eläinkunnassa, ja rajoittuu vain ihmisiin ja muutamiin valaslajeihin. Silti naiset voivat elää vaihdevuosien jälkeen vielä vuosikymmeniä hyvissä voimissa ja suhteellisen terveinä alkeellisissakin oloissa.

Toisin kuin monia muita eläimiä tutkittaessa ihmisillä lisääntymiseen liittyvät koejärjestelyt ovat mahdottomia toteuttaa jo pelkästään eettisistä syistä. Ihmisen evoluution katsotaan olleen erityisen nopeaa myöhäisellä pleistoseenikaudella (~120 000–10 000 vuotta sitten), jolloin ihmislajille ominaisten elinkierto- ja elinpiirteiden uskotaan kehittyneen. Ajatellaan, että näitä kauan sitten vallinneita oloja parhaiten vastaavissa olosuhteissa eläviä ihmisryhmiä olisivat nykyiset metsästäjä-keräilijäheimot. Aineistot niistä ovat kuitenkin pieniä eikä pitkäikäistä aineistoa ole yleensä saatavilla. Muita ihanteellisia tutkimuskohteita ihmisen evoluutioon liittyvissä kysymyksissä ovat yhteisöt, joissa ihmiset elävät mahdollisimman luonnollisissa oloissa tai ”vanhanaikaisesti”, ilman nykyajan elinoloja parantavia vaikutuksia. Jotta elinkiertojen evoluution tutkimus olisi mahdollista, tarvitaan myös mahdollisimman tarkat tiedot elinikäisten lasten ja lastenlasten määristä, tarkat synnyin- ja kuolinajat kaikille jälkeläisille sekä tietoja vallinneista

ympäristöoloista ja resursseista. Kirkonkirjoista nämä tiedot löytyvät ja vielä usean sukupolven ajalta.

Kirkonkirja-aineisto

Ruotsissa kirkkoherrat olivat velvoitettuja pitäämään tarkkaa väestökirjanpitoa seurakuntansa asukkaista jo 1700-luvulta lähtien. Samaa veloitetta noudatettiin Suomen suuriruhtinaskunnassa ja itsenäistyneessä Suomessa seuraavilla vuosisadoilla. Kuntien syntyneiden ja kuolleiden luetteloiden sekä rippikirjojen avulla on mahdollista seurata ihmisten vaiheita läpi elämän syntymästä kuolemaan ja tarkastella, milloin he avoituivat, saivat lapsia ja muuttivat, mihin he lopulta kuolivat ja miten paljon jälkeläisiä he kaikkiaan saivat. Kirkonkirjat kertovat menneiden polvien lisääntymismenestyksestä ja siitä, mitkä elinkiertoipiirteet ovat voineet olla luonnonvalinnan kohteena ennen teollistumista. Evoluutio-tutkimukselle olennaista on myös, että kirkonkirjat kertovat ajasta, jolloin ihmiset elivät vielä ”luonnollisissa oloissa”, sillä liikenne, terveydenhuolto, hygienia, ja esimerkiksi ehkäisy menetelmät eivät olleet vielä kovin kehittyneitä, joten ihmisten syntyvyys ja kuolleisuus olivat lähellä luonnontilaa. Nykyään ihmisten elinkiertoon liittyviä kysymyksiä on paljon hankalampi tutkia olojen muututtua jälkiteollisessa yhteiskunnassa. Kirkonkirjat ovatkin olleet tärkeässä asemassa oman lajimme evoluution tutkimuksessa.

Yksi tutkimusprojekti, joka on hyödyntänyt jo pitkään menestyksellisesti kirkonkirjoja, on Virpi Lummaan johtama ihmisen elinkiertoipiirteiden tutkimus. Projektissa on osallisena suomalaisten lisäksi tutkijoita useista muista maista, ja sen aineistona on 10 sukupolvea käsittävä sukupuut, joka on kerätty kirkonkirjoista. Aineisto kattaa tällä hetkellä noin 60 000 ihmisen tiedot 1700–2000-luvulta ekologisesti erilaisilta alueilta kahdeksasta kunnasta (Ikaalinen, Tyrvä, Pulkila, Hiittinen, Kustavi, Rymättylä, Rautu ja Jaakkima). Noin 85 prosenttia sukupuun ihmisistä on

seurattu kuolemaan asti. Aineistoon on kirjattu myös tiedot ihmisten sosiaaliluokista ja varallisuudesta ammatin perusteella sekä ilmoitetut kuolinsyyt. Elinolojen arvioinnissa käytetään lisäksi apuna tietoja kunnan asukasluvusta ja -rakenteesta eri aikoina sekä vuosittaisia ilmasto- ja satotietoja.

Suomalaiset esiteollisena aikana

Esiteollisen ajan ihmiset olivat useimmiten maanviljelijöitä ja kalastajia. He elivät vaativissa oloissa, joissa sadot menetettiin usein eikä terveydenhuolto ollut vielä kehittyneitä. Nälkäkuolemat olivat tavallisia, ja vielä sitäkin tavallisempia monenlaiset infektiotaudit. Elinolojen kuvuudesta kertoo, että pienten lasten kuolemat olivat tavallisia ja noin 40 prosenttia lapsista kuoli ennen 15 vuoden ikää. Jos onnistui selviytymään aikuiseksi, sekä miehillä että naisilla oli suhteellisen hyvät mahdollisuudet elää yli 50-vuotiaaksi.

Perhe-rakenteet erosivat nykyajan perheistä selkeästi. Avioerot olivat suhteellisen harvinaisia ja perimysjärjestys suosi useimmin vanhinta poikaa, vaikka ajallista ja paikallista vaihtelua oli kovastikin. Perheet olivat yleensä suurempia kuin nykyään ja koostuivat useamman sukupolven edustajista. Tehokkaita ehkäisykeinoja ei ollut käytettävissä. Keskimäärin perheessä olikin noin kuusi lasta ensimmäisen lapsen saanti-ään ollessa 25 vuotta. Vaihtelua esiintyi kuitenkin niin varallisuuden, ajan kuin asuinalueen mukaan.

Ihmisen elinkierto-projektissa on tutkittu hyvin laaja-alaisesti ihmisen elinkiertojen evoluutiota. Tutkimuskysymyksiä ovat muun muassa ihmisen eliniän pituuden ja perherakenteen evoluutio, luonnonvalinnan voimakkuus eri aikoina ja suhteessa erilaisiin elinkiertoipiirteisiin, elinkiertojen geneettiset rajoitteet, biologisen kelppoisuuden estimointi sekä varhaisen yksilönkehityksen vaikutus yksilöiden myöhäisempään lisääntymismenestykseen ja elinikään. Seuraavassa on muutamia esimerkkejä siitä, mitä tutki-

muksissa on selvinnyt ihmisen elinkiertojen evoluutiosta suomalaisen kirkonkirja-aineiston avulla.

Pitkä elinikä ja vaihdevuodet

Yksi ihmisen elinkierron poikkeuksellisimmista piirteistä verrattuna muuhun eläinkuntaan on pitkä vaihdevuosien jälkeinen elinikä. Menopausshän koittaa naisille noin 50-vuotiaana, mutta lisääntymiskyvyn loputtua elämä voi jatkua vuosikymmeniä. Tämä menopausin jälkeinen elämänvaihe kattaa noin kolmasosan koko eliniästä. Evoluutiivisesti menopausi on arvoitus, koska luonnonvalinta suosii niitä yksilöitä, jotka elinaikanaan maksimoivat jälkeläismääränsä. Lähes kaikki muut eläimet säilyttävätkin lisääntymiskykynsä kuolemaansa asti, muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta, ja lisääntymisen loppumisen jälkeinen elinikä on maksimissaan vain muutamia vuosia. Miksi siis elää niin pitkään kykenemättä enää lisääntymään?

On otettava huomioon, ettei ihmisen pitkä elinikä ole vain viime vuosisatoina parantuneitten elinolojen syytä kuten usein ajatellaan. Esimerkiksi keräilijä-metsästäjä heimoissa naiset, jotka elävät 45 vuoden ikään, voivat elää keskimäärin vielä 20 vuotta. Myös arkeologiset todisteet antavat viitteitä siitä, että ihmisen vanha ikärakenne on ollut yleistä jo paljon aikaisemmin ihmisen kehityshistoriassa eikä kyseessä ole vain nykyajan ilmiö.

Pitkälle vaihdevuosien jälkeiselle eliniälle on kehitetty useita selityksiä. Nykyään on vallalla ajatus, että naiset voisivat lisätä omaa jälkeläismääräänsä paremmin auttamalla omia ja aikuisia lapsiaan lisääntymisessä kuin synnyttämällä itse lapsia iäkkäämpänä. Isoäidit voivat auttaa jälkeläisiään lasten hoidossa ja kodin muissa askareissa, sekä olla kokemuksensa ansiosta arvokkaina ”tietopankkeina”. He pystyivät opastamaan jälkeläisiään selviytymään muuttuvissa ympäristöoloissa tai vaikkapa ensimmäisen lapsen syntyessä. Kirkonkirjoja tutkimalla on selvinnyt, että vaihdevuosien jälkeen pitkään eläneet

naiset todellakin saivat enemmän lapsenlapsia kuin nuorempana kuolleet.¹ Tämä johtui siitä, että sekä aikuiset pojat että tyttäret perustivat oman perheensä aikaisemmin, synnyttivät lapsia tiheämmin synnytyksvälein ja onnistuivat kasvattamaan lapsensa todennäköisemmin aikuiseksi, jos heidän oma äitinsä oli yhä elossa ja asui perheen lähetyvillä. Isoäiti näytti panostavan tyttäriensä ja poikiensa perheeseen silloin, kun itse ei enää voinut saada lisää lapsia. Näin ollen luonnonvalinta on voinut aikojen saatossa suosia yhä pidempää elinikää vaihdevuosien jälkeen. Pitkään eläneistä isoisista ei sen sijaan ollut aikuisten jälkeläisten lisääntymismenestykselle vastaavaa hyötyä kuin isoäideistä.² On arveltu, että koska miehet säilyttävät kykynsä lisääntyä vanhuuteen asti ja etenkin moniavioisissa yhteisöissä miehet saavat lapsia vielä 70–80-vuotiaana, heidän pitkä elinikensä olisi suoraan seurausta tästä eikä ”isoisä-roolista”.³

Vaikka pitkä vaihdevuosien jälkeinen elinikä onkin mahdollisesti seurausta niin sanotuista positiivisista isoäitiefekteistä, askarruttavaksi kysymykseksi jää yhä, miksi naiset lopettavat oman lisääntymisensä kokonaan eivätkä jatka lisälapsien synnyttämistä samanaikaisesti aikuisten lastensa kanssa. Kirkonkirjat ovat tarjonneet vastauksen tähänkin kysymykseen. Historiallinen aineisto osoittaa, että seuraavan sukupolven tullessa lisääntymisikään ja perustaessa perheen isoäidin ei enää ”kannattanut” jatkaa

1. Lahdenperä, M., Lummaa, V., Helle, S., Tremblay, M. & Russell, A.F. (2004), Fitness benefits of prolonged post-reproductive lifespan in women, *Nature*, 428:178–181.

2. Lahdenperä, M., Russell, A.F. & Lummaa, V. (2007): Selection for long lifespan in men: benefits of grandfathering? *Proceedings of the Royal Society of London: Biological Sciences*, 274(1624):2437–2444.

3. Lahdenperä, M., Russell, A.F. & Lummaa, V. (2011): Selection on male longevity in a monogamous human population: late-life survival brings no additional grandchildren. *Journal of Evolutionary Biology*, 24:1053–1063.

omaa lisääntymistään.⁴ Jos molemmat sukupolvet lisääntyivät samanaikaisesti, oli lasten kuolleisuus huomattavasti suurempaa molemmissa sukupolvissa. Erityisesti samassa talossa asuneilla ja rajalliset resurssit jakaneilla anopilla ja miniällä hinta samanaikaisesta lisääntymisestä oli suuri. Anopin lapsilla oli 50 prosenttia ja minin lapsilla jopa 66 prosenttia suurempi kuolleisuus 15 ikävuoteen mennessä, jos lapset syntyivät samanaikaisesti toisen sukupolven kanssa. Sukupolvien samanaikainen lisääntyminen olikin harvinaista, ja suomalaisnaisista vain alle seitsemän prosenttia lisääntyi kahden vuoden sisällä ensimmäisen lapsenlapsensa syntymästä. Suurin osa naisista sai siis viimeisen lapsensa hyvissä ajoin ennen ensimmäisen lapsenlapsen syntymää, keskimäärin 38 vuoden iässä. Vaihdevuosien kehitykselle näyttää siis olevan kaksi pääasiallista syytä. Yhtäältä eri sukupolvien samanaikaisen lisääntymisen haitat olivat suuria. Toisaalta taas lisääntymisen lopettamisen jälkeen nainen pystyi panostamalla lastenlapsiin yhä lisäämään omaa jälkeläismääräänsä.

Elinikä ja ristiriidat resurssien jakamisessa (poika vai tyttö?)

Toinen biologeja askarruttava kysymys on, miten tiheä lasten saaminen vaikuttaa elinikään. Elinkiertoteorian mukaan panostaminen johonkin toimintoon (elintoiminnot, lisääntyminen) vie resursseja suoraan toiselta toiminnalta. Aineistoa tutkinut Turun yliopiston tutkija Samuli Helle on löytänyt todisteita siitä, että suuret panostukset lisääntymiseen lyhensivät etenkin naisten myöhempää elinikää. Tämä on elinkierro-teorian mukaisesti odotettua, koska resurssit ovat rajalliset ja panostus lisääntymiseen on suoraan poissa muilta elintoiminnoilta. Mitä enemmän nainen synnytti etenkin poikia, sitä lyhyemmäksi hänen vaihdevuosien jälkeinen elinikänsä jäi.⁵ Myös kaksosia synnyttäneiden äitien elinikä vaihdevuosien jälkeen oli lyhyempi kuin muiden äitien.⁶ Tämän mukaan korkea panostus omaan lisääntymiseen voisi yli 50-vuo-

tiaana vähentää kykyä panostaa omien aikuisten lasten lisääntymiseen ja lastenlasten elossa säilymiseen.

Ympäristöolojen vaikutus elinkiertopiirteisiin

Tutkimustulokset koskevat esiteollisen Suomen oloja, mutta eivät ole suoraan verrannollisia nyky-Suomen vauraisiin oloihin. Jo historiallisina aikoina varallisuus vaikutti paljon kuolleisuuteen, naimamahdollisuuksiin ja perhekokoon. Erilaiset olosuhteet eri kehityksen vaiheissa vaikuttavat myös ihmisten kehitykseen ja elinkierro-piirteisiin. Jenni Pettay Turun yliopistosta on tutkinut, miten resurssit ja varallisuus vaikuttivat ihmisten elossasäilyvyyteen. Ikäkohtainen kuolleisuus ja elinien pituus olivat vahvassa yhteydessä vanhempien varakkuuteen.⁷ Maattomista perheistä tulevilla oli selvästi korkeampi kuolleisuus kuin maanomistaja-perheistä tulevilla koko elämänsä ajan. Maattomista perheistä tulevat saivat myös selvästi vähemmän jälkeläisiä tuleviin sukupolviin. Maanomistajaperheistä tulevat yksilöt saivat lähes kaksi kertaa enemmän lapsenlapsia kuin maattomista perheistä tulevat. Ympäristöoloilla on siis suuri vaikutus ihmisen elämässä, eikä vaikutus välttämättä ylety vain omaan elämään vaan myös seuraaviin sukupolviin.

4. Lahdenperä, M., Gillespie, D.O.S., Lummaa, V., & Russell, A.F. (2012): Severe intergenerational reproductive conflict and the evolution of menopause. *Ecology Letters*, 15 (11): 1283–1290.

5. Helle, S., Lummaa, V. & Jokela, J. (2002): Sons reduced maternal longevity in preindustrial humans. *Science*, 296:1085.

6. Helle, S., Lummaa, V. & Jokela, J. (2004): Accelerated immunosenescence in preindustrial twin mothers. *Proc Natl Acad Sci USA*, 101: 12391–12396.

7. Pettay, J. E., Helle, S., Jokela, J. & Lummaa, V. (2007): Wealth class-specific natural selection on female life-history traits in historical human populations. *PLOS ONE*, 2(7): e606.

Kirkonkirjat tutkimuksen kohteena

Elinkiertojen evoluution tutkimuksessa suomalainen kirkonkirja-aineisto on osoittautunut erinomaiseksi tutkimuslähteeksi. Kirkonkirja-aineistomme onkin hyvin arvokasta ja ainutlaatuista myös maailmanlaajuisesti, koska vain hyvin harvoista maista on käytettävissä yhtä täydellistä ja vanhaa koko elämän kattavaa yksilökohtaista tietoa ihmisistä. Kirkonkirja-aineisto voisikin olla hyödyksi myös muilla tieteenaloilla

evoluutioekologian ja historiatieteiden lisäksi. Tutkimuskysymyksiä voisi löytää helposti esimerkiksi sosiologian, epidemiologian ja väestötieteen aloilta. Lisäksi monitahoinen yhteistyö eri tieteenalojen välillä kirkonkirja-aineiston tutkimisessa olisi tärkeää, jotta tutkimustulokset voitaisiin tulkita oikein eri tieteenalojen näkökulmasta ja kaikki olemassa oleva tieto tulisi hyödynnettyä tulevissa tutkimuksissa.

Historiallisen Aikakauskirjan sisällöstä voi keskustella myös Internetissä:
<http://agricola.utu.fi/keskustelu/>

Keskustelua

Lars Westerlund

Sotasurmatiedosto on kätevä lähdepankki ja oiva hakuväline

Dosentti Lars Westerlund vastaa emeritusprofessori Viljo Rasilan sotasurmatiedostoa arvioivaan puheenvuoroon (HAik 4/2012).

Suomen sotasurmat 1914–22 -projekti toimi 1998–2003 tehtävänänsä selvittää sotaoloista johtuvat kuolintapaukset. Asemaltaan projekti oli valtioneuvoston kanslian alainen tilapäinen toimielin. Kansallisarkisto julkaisi 2002 projektin vielä toimiessa sotasurmatiedoston verkossa. Projektin päätyttyä myös varsinainen tietokanta siirrettiin valtioneuvoston kansliasta Kansallisarkistoon, samoin projektin kokoama laaja arkisto. Se on kansalaisten käytettävissä ilman käyttörajoituksia. Ainoa poikkeus tästä on projektin kokoama teloitettuja koskeva aineisto, jonka käyttö on luvanvaraista.

Sähköinen sotasurmatiedosto luotiin tutkimuksen tietoteknilliseksi apuvälineeksi. Se ei ole luonteeltaan tutkimus, joksi Rasila näyttää käsittääneen sen, vaan eri lähteistä muodostettu lähdekokoelma, jonka yksittäiset tiedot on sijoitettu tilastointiraporttien laatimisen mahdollistaviin tietokenttiin.

Sotasurmatiedostoon syötettiin seurakuntien tiedot vuosina 1914–1922 kuolleista ja haudatuista (28 699 tapausta), Papiston tilasto vuodelta 1919 (26 134 tapausta), Suomen Sosialidemokraattisen puolueen (SDP) tilasto etupäässä vuosilta 1914–1922, sotavankilaitoksen tiedot vuodelta 1918 (13 049 tapausta), seurakuntien rippikirjoista kerätyt tiedot (11 730 tapausta), vankeinhoitohallituksen rekisterit (7 326 tapausta) ja H. J. Boströmin vuonna 1927 ilmestynyt *Sankarien muisto* -matrikeliteos (4 935 tapausta) sekä Helsingin kaupungin tilastotoimiston kuolinkortistoon merkityt tiedot sotaoloissa surmansa saaneista vuosilta 1914–1922 (2 222 tapausta).

Sotasurmaprojektin useista osahankkeista nimitiedoston laatiminen oli ylivoimaisesti työläin. Tallennuksen käynnistyessä osoittautui, että tutkimusapulainen kykeni tallentamaan vuodessa yhdestä lähteestä keskimäärin 6 000 tapausta. Kun eri lähteistä löydettyjen henkilöiden kokonaislukumääräksi kertyi 123 497 tapausta, pelkästään tallennushankkeeseen meni noin 20,6 henkilötyövuotta. Sotasurmaprojektin henkilötyövuosikiintiö määriteltiin eduskunnan määrärahakäsittelyssä 40 henkilötyövuodeksi. Kun myös tietojärjestelmän rakentaminen ja ylläpito kestivät useita kuukausia, sotasurmatiedostoon käytettiin kokonaisuutena selvästi pääosa projektin käytettävissä olevista varoista. Koska projekti myös kokosi aineistoja seurakunnista ja Venäjän arkistoista, vastasi tuhansiin kansalaisten tiedusteluihin ja laati tutkimuksia,

tallennushankkeeseen ei olisi ollut mahdollista panostaa enempää.

Lähdeaineistot

Historiantutkimuksessa muun muassa ilmaiset Papiston tilasto ja terroritoritilasto ovat vakiintuneet. Ne eivät kuitenkaan ole aivan asianmukaisia, sillä kumpikin koostuu kaavakkeisiin kirjatuista henkilötiedoista, joita voidaan käyttää vaikkapa surmatiedostojen laatimiseen. Näin on takavuosina myös useasti menetelty. Sotasurmaprojektin tallennushankkeessa henkilökaavakkeet olivat käyttökelpoisia, sillä rakenteellisesti järjestetyt ja suppeat tiedot voitiin useimmiten vaivatta viedä sähköiseen nimitiedostoon. Tiedot tallennettiin siinä muodossa kuin ne lähteissä esiintyivät, eikä tallennuksessa mitenkään muutettu alkuperäistietoja. Jokaisen yksittäisen tiedon yhteyteen merkittiin sen lähde, jotta tutkijat voivat tapauskohtaisesti arvioida alkuperäistietojen luotettavuutta. Sotasurmatiedosto ei vapauta tutkijaa oman harkinnan käytöstä vaan helpottaa hänen toimintaansa.

Seurakuntien kuolleiden ja haudattujen luetteloidenkin tiedot sopivat tallennukseen, sillä ne ovat suppeita ja kaavamaisia. Ne on laadittu vuosittain sitä mukaa kuin haudattavia on vuoden aikana ilmennyt. Papiston tilasto syntyi näiden ja rippikirjojen tietojen perusteella 1919. Silti luetteloiden ja Papiston tilaston välillä on eroja, sillä luettelot antavat tietoja vuoden 1918 sodassa surmansa saaneiden lisäksi myös 1914–1917 ja 1919–1922 sotaoloissa surmansa saaneista. Lisäksi Papiston tilaston laatineet kirkkoherrat toteuttivat ylempien viranomaisten määräämää tehtävää vaihtelevalla uutteruudella.

Tallennettaessa seurakuntien luetteloiden henkilötietoja oli erotettava sotasurmatapaukset sotaoloihin liittymättömistä tapauksista. Tallentajien ohjeena oli viedä tiedostoon ainoastaan sotaoloihin oleellisesti liittyvät kuolintapaukset. Tämä ei kuitenkaan aiheuttanut suuria vaikeuksia, sillä kirkkoherrat merkitsivät järjestelmällisesti tietonsa kaatuneista, haavoihinsa

kuolleista ja sotaan liittyneistä tapaturmista. Epäselvien ja tulkinnanvaraisten tapausten lukumäärä oli pikemmin kymmenissä kuin sadoissa, eikä projektin pyrkimyksenä ollut kasvattaa sotaoloissa surmansa saaneiden lukumäärää mahdollisimman suureksi, vaan luoda asianmukainen ja tarkistettaviin lähdetietoihin perustava nimitiedosto.

Projektin viimeisinä viikkoina vietiin nimitiedostoon seurakuntien rippikirjojen kuolintiedoista ne, mitkä ehdittiin, eli 11 730 tapausta. Näin ollen vähintään 25 000 tapausta jäi tallentamatta. Rippikirjojenkin henkilötiedot soveltuvat hyvin tallentamiseen, sillä ne ovat suppeita. Ne on kuitenkin seulottava suuresta kokonaisuudesta. Rippikirjat on usein laadittu vuosikymmenittäin, ja kirkkoherrat ovat toisinaan täydentäneet niitä vasta vuosikymmeniä sen jälkeen, kun varmaksi katsottu tieto vuoden 1918 sodan aiheuttamasta kuolintapauksesta on kulkenut seurakunnan tietoon. Rippikirjan henkilötiedot ovat silti usein luotettavia, ja tallennuksen edetessä niistä löydettiin tasaisesti noin kaksi prosenttia uusia tapauksia. Tallennus tosin kohdistettiin seurakuntiin, joissa Papiston tilaston ja sosiaalidemokraattien tilaston ero oli suurimmillaan.

Rippikirjojen mahdollinen jatkotallennushanke saattaisi arvioni mukaan paljastaa vähintään muutama sataa uutta kuolintapausta. Lisäksi punaleskien avustuskomitean henkilökaavakkeista ja selvitysten henkilötiedoista saattaisi löytyä noin 400 uutta surmatapausta. Olisi myös antoisaa tallentaa vankileireillä menehtyneiden valtiorikosoikeuksien aktien henkilötiedot, sillä niissä on mainintoja ammateista, toiminnasta työväenjärjestöissä, asemasta punakaartissa ja osallistumisesta sodanaikaisiin tehtäviin. Akteja kuulustelupöytäkirjoineen on suuri määrä. Sotasurmaprojekti käytti niistä 867 kappaletta hakiessaan varmistusta tai täydennystä erityisen hankaliin tapauksiin. SDP:n tilaston laajasta liitteaineistosta löytyisi myös lisätietoja, sillä sotasurmaprojektin tallentamisen yhteydessä sen hyödyntäminen olisi ollut liian työlästä.

Väitöskirjassaan vuonna 1968 Rasila oli sitä mieltä, että mahdollisimman täydellinen selvitys vuoden 1918 henkilömenetyksistä saataisiin kortistoinnalla kaikkien kolmen perusmateriaalin eli Papiston tilaston, terroritilaston ja *Sankarien muisto* -matrikkeliteoksen tiedot (s. 30). Juuri tämän ajatuksen Sotasurmaprojekti toteutti, joten tässä suhteessa Rasilalla voisi olla aihetta tyytyväisyyteen. Kolmessa perusmateriaalissa on luetteloitu yhteensä 51 374 henkilöä. Vuoden 1918 sodan henkilötappioiden osalta sotasurmatiedostoon on kuitenkin tallennettu vähintään kaksinkertainen määrä tietoja eli tietopohja ylittää suuresti Rasilan runsaat neljä vuosikymmentä sitten riittäväksi arvioiman määrän. Silti Rasila on tyytymätön – osittain siksi, ettei sotasurmatiedostoa olekaan optimoitu palvelemaan hänen erityisiä tiedontarpeitaan.

Rasila kyseenalaistaa muun muassa eräitä sotasurmatiedostoon tallennettuja ryhmiä ja tiedoston luokituksia. Lisäksi häntä näyttää rasittavan se, että ulkomaalaiset sotauhrit on pyritty ottamaan huomioon asianmukaisella tavalla. Arvostelun pohjana ovat kuitenkin osittain Rasilan puutteelliset tiedot, erheelliset oletukset ja tietynlainen asenteellisuus.

Tutkittaessa vuoden 1918 sodan henkilötappioita ja uhreja jokainen vääjäämättä törmää asiakirjojen lähteiden tulkintaongelmiin. Sotasurmatiedosto ei voi poistaa niitä. Tiedostoon on tallennettu alkuperäistiedot täsmälleen siinä muodossa kuin ne löytyvät lähteistä. Alkuperäistiedot on tosin sisällytetty projektin omaan tietorakenteeseen eli tietokenttien muodostamaan kokonaisuuteen. Kaikki tietokentät on kuitenkin ilmaistu asiallisilla ja puolueettomilla otsikoilla, kuten nimi, syntymäaika, kirjoillaolokunta, sotilasasema, puoluekanta ja kuolintapa.

Sotasurmatiedostossa on toki tuhansia josain mielessä epäselviä, epämääräisiä ja tulkinnanvaraisia tapauksia, joista tietokannan käyttäjät sotasurmatiedoston ansiosta saavat tiedon. Jokainen käyttäjä voi ottaa kantaa näiden tapauksien luotettavuuteen. Oleellista on, että jokai-

nen nimitiedostoon viety alkuperäistieto perustuu eriteltyyn lähteeseen. Jos tutkija siten epäilee nimitiedoston tietoja tai toivoo mahdollisia lisätietoja, hänellä on aina lähdeviittauksen opastamana mahdollisuus tutustua Papiston tilastoaineistoon Kansallisarkistossa, terroritilaston kaavakkeisiin Työväen Arkistossa tai ”Sankarien muisto” -matrikkeliteoksen pienoiselämäkertoihin. Sotasurmaprojektin käyttämät aineistot, kuten kuolleiden ja haudattujen luettelot, rippikirjaotteet ja kansalaiskirjeet ovat projektin arkistossa Kansallisarkistossa. Alkuperäisaineistossa olevien tietojen luonnetta olen käsitellyt kirjoituksessani ”Nimitiedoston lähdeaineisto, rakenne ja ongelmatapaukset”.¹

Sotasurmatiedoston verkkoversio

Rasila ei näytä tietävän, että sotasurmatiedoston verkkoversio on pelkistetty muunnelma varsinaisesta tietokannasta. Se laadittiin kansanomaiseksi, jotta käyttäjät voisivat mahdollisimman mutkattomasti hakea tietoja. Vaivatonta käyttöä ajatellen verkkoon ei pantu kaikkia hakutoimintoja, jotka varsinainen tietokanta mahdollistaa.

Sen jälkeen kun varsinainen tietokanta siirrettiin Kansallisarkistoon, sen käyttö ei tosin ole enää läheskään niin nopeaa ja sujuvaa kuin sotasurmaprojektin toiminta-aikana. Se on kuitenkin käytettävissä, joskaan Kansallisarkistossa ei ole sen käyttöön erikoistuneita työntekijöitä. Rasilan kaipaamat torppareiden, mäkitupalaisten, renkien, muonamiesten, maatyöläisten ja muiden palkollisten tai itsellisten ammatti- ja asematiedot on kuitenkin tallennettu siinä muodossa kuin ne lähdeaineistossa ovat. Myös sukupuolen perusteella voidaan tehdä tilastohakuja. Tällainen onnistunee milloin vain siten, että Rasila ottaa yhteyden Kansallisarkistoon ja sopii tarvitsemastaan erityistuesta.

1. Westerlund, Lars, 'Nimitiedoston lähdeaineisto, rakenne ja ongelmatapaukset' teoksessa *Sotaoloissa vuosina 1914–22 surmansa saaneet*, Tilastoraportti 2004, 27–38.

Pienempiä seikkoja koskevat huomautukset

Rasila väittää, ettei sotaturmatiedostossa ole mainittu eri lähteissä käytettyjä ammatti- ja asemanimikkeitä. Juuri näin on kuitenkin menetelty, kuitenkin niin, että nimikkeet on mainittu hankkeen arvioimassa todennäköisyysjärjestyksessä. Rasilan mukaan kesällä 1919 myllänsä ratsiisiin suistunut mylläri ja syksyllä 1922 Turun puolessa murhattu nuorimies eivät kuulu sotaoloissa surmansa saaneisiin. Nämä tiedot perustunevat ajankohdan perusteella joko kyseisen seurakunnan kuolleiden ja haudattujen luetteloiden tai rippikirjan tietoihin eli kirkkoherran merkintöihin. Rasila voinee näin ollen koska tahansa melko pienellä vaivalla tutustua alkupe räistietoihin, jotka todennäköisesti ovat hieman laajemmat kuin nimitiedostoon viedyt henkilötiedot.

Rasilasta Haaparannassa 1915–1917 haudatut Itävalta-Unkarin haavoittuneet ja sairastuneet sotavangit eivät kuulu sotaturmatiedostoon. Nämä sotavangit ovat kuitenkin arvioni mukaan menehtyneet Suomessa Pietarista lähteneiden junakuljetusten aikana. Syynä Haaparannassa hautaukseen oli se, että Venäjän sotilasviranomaiset halusivat toimittaa perille sovitut kuljetuserät. Koska sotavankien vaihto tapahtui Ruotsin puolella, oli tärkeää, että ruumiitkin toimitettiin vaihtopaikalle. Koska Saksan viranomaiset eivät halunneet kuljettaa vainajia kotiseuduilleen, kuolleet haudattiin Haaparannassa. Rasilan oletaman mukaan henkilöt on viety nimitiedostoon, koska nimet on ollut helppo löytää. Näin ei kuitenkaan ole, vaan ne löytyivät, koska sotaturmaprojekti pyrki hakemaan järjestelmällisesti venäläissurmia koskevia asiakirjoja.

Rasilan mukaan on selvä virhe, että Helsinkiin tuotuja venäläisiä rivisotilaita on listattu Helsingin kirjoilla kuolleiksi. Selitys tähän on se, että Helsingin II varuskuntasairaala ja Hyrylän varuskunnan sairaala potilaineen muodostivat omat varuskuntaseurakuntansa, joissa sotilaat

olivat kirjoilla.² Rasilan väittämän mukaan tiedostossa kyseisistä sotilaita on tullut suomalaisia. Tässä Rasila kuitenkin erehtyy, sillä kirjoillaolomerkitä ei tarkoita Suomen kansalaisuutta eikä sotilaita ole projektin tilastoraportoinnissa myöskään katsottu suomalaisiksi.

Rasilasta on omituista, että nimitiedostossa on ainoastaan 18 vuoden 1918 sodassa kaatunutta venäläistä eikä Tampereella yhtään. Suomen tai Venäjän arkistoista kuitenkaan ole laajoista etsiskelyistä huolimatta löytynyt tämän enempää henkilötietoja kaatuneista Venäjän kansalaisista. Näitä on silti saattanut olla joitakin satoja. Tätä suurempi määrä venäläisiä sotilashenkilöitä kuitenkin teloitettiin muita mutkitta. Etenkin jääkäripäällystö näyttäisi ampuneen tai ammuttaneen paikalla vähintään useita satoja suojattomia tai puolustuskyvyttömiä venäläisiä sotilaita. Uhrien henkilöllisyys selvitettiin pintapuolisesti ennen ampumista tai surmanteikijät tuhosivat asiakirja-aineiston peittääkseen häpeälliset tekonsa.

Rasila ihmettelee, miksi 27 marraskuussa 1917 kuollutta saksalaista on merkitty sotaturmatiedostoon. Selitys on, että Suomen vesillä Suomenlahden itäosassa liikkunut saksalainen sukellusvene U-57 haaksirikkoutui, jolloin sen miehistö kokonaisuudessaan menehtyi.³ Suomalaiset jääkäriupseerit pystyttivät 1934 kunniapaaden Hamnskärille muistuttamaan tapahtumasta.⁴

Rasila valittaa, että tiedot turkkilaisen Joseph Poltyksen ja kiinalaisen Han Shangyunin kotimaista puuttuvat. Tietty etninen tausta ei kuitenkaan välttämättä kerro surmansa saaneen

2. Loima, Jyrki, 'Helsinki ja Hyrylä - venäläisten sairaalaseurakuntien sotaturmia 1914–18' teoksessa *Venäläissurmat Suomessa 1914–22, Osa 1*, 2004, 115–125.

3. Söderlund, Åke ja Westerlund, Lars, 'Kuolema merellä. Sodankäyntiin liittyvät haaksirikot ja henkilötappiot Itämeren pohjoisosassa 1914–22' teoksessa *Venäläissurmat Suomessa 1914–22, Osa 1*, 2004, 37–58.

4. Wihtol, Erik, 'UC-57. Hamnskärin muistomerkki' *Rannikon puolustajat* 3/1986, 4–11.

henkilön kansalaisuutta, ja jos käytetyissä asiakirjoissa olisi ollut merkintä miesten kotimaasta, se olisi viety nimitietojärjestelmään. Venäläisten sotilasviranomaisten Suomeen tuomat ”kiinalaiset” lienevät ainakin osaksi olleen hunghuuseja, ”punapartoja”, eli junarosvoja, ryöstöillä eläviä irtolaisia ja muita rikollisia, joita Mantsurian vankiloissa oli suuret määrät.⁵

Rasila epäilee, että nimitiedoston 2 354 kadonneeksi merkityistä moni itse asiassa meni rajan yli itään tai länteen. Punaisia pakeni epäilemättä joukoittain joko Venäjälle tai Ruotsiin. Sotasurmaprojekti vertaili kadonneiden tietoja etsivän keskuspoliisin 1920 laatimaan tiedoston poliittisista syistä ulkomailla olevista, jossa on noin 2 500 henkilöä. Kadonneita löytyi tällä tavalla ainoastaan pienehkö määrä. Ruotsin viranomaiset puolestaan kokosivat henkilötiedot 775 punapakolaisesta.⁶ Niitäkin katsottiin, mutta tulos oli sama kuin vertailu etsivän keskuspoliisiin aineistoon. Onkin syytä olettaa, että suuri osa kadonneista kuoli Suomen rajojen sisäpuolella. Mainitut asiakirjat eivät tue Rasilan oletusta laajasta Suomen rajojen ulkopuolelle päässeiden selviytyjien ryhmästä.

Rasila väittää, että suurella rahalla tehty projekti on tutkimusta ajatellen suunniteltu huonosti. Perusteena on, ettei sotasurmatiedoston verkkoversio täydellisesti palvele hänen erikoistarpeitaan. Nimitiedosto suunniteltiin palvelemaan sotasurmatutkimuksen päätehtävää, ja siitä olikin projektin tutkimustoiminnassa hyvin suurta apua. Laajahkot tallennusmanuaalit linjauksineen, ohjeineen ja huomautuksineen ovat sotasurmaprojektin arkistossa, ja Kansallisarkiston asiakkailta on rajaton mahdollisuus perehtyä niihin.

Rasila katsoo myös, että sotasurmatiedosto on jätetty ikään kuin kesken. Rasilan vuonna 1968 ensisijalle asettamissa lähteissä (Papiston tilasto, SDP:n tilasto ja *Sankarien muisto* -teos) on useiden satojen kahdentumien yhdistämisen jälkeen mainittu yhteensä 80 073 sotasurmapausta. Päätökset jatkotallennuksesta tehtiin,

kun oli saatu kokemukset näiden perusaineistojen tallentamisesta. Utelias, uuttera ja sitoutunut sotasurmaprojektin työntekijätiimi tallensi kuitenkin vielä 43 424 eri lähteiden tapausta. Itse asiassa tallennus onnistui huomattavasti laajemmin kuin mitä alkuvaiheessa voitiin kuvitella. Tallennushanketta olisi voitu jatkaa, jos varoja olisi ollut käytettävissä. Arkistoissa on yllin kyllin erilaisia tietokantoja, ja yhdeksän vuotta sitten päättynyttä tallennushanketta olisi voitu jatkaa tähän päivän saakka. Kun tallennukseen ilman välitoimenpiteitä soveltuvien asiakirjojen tiedot olisi viety järjestelmään, olisi jäljellä vielä julkaisemattomia muistelmia ja kymmeniä tuhansia kirjoja ja kirjoituksia. Yhteistä viime mainituille on kuitenkin se, että tiedot sotasurmista on seulottava suuresta kokonaisuudesta eli käytännössä tällaiset tiedot on siirrettävä kaavakeisiin, joiden pohjalta tehokas tallennus vasta sujuu. Tällainen tallennushanke olisi kuitenkin edellyttänyt huomattavia lisävaroja.

Rasila väittää, ettei sotasurmaprojekti olisi tuntenut mestaus-termin alkuperää. Näin ei kuitenkaan ollut, sillä jo projektin alkuvaiheessa hankittiin kopio kyseisten rangaistusten täytäntöönpanoasetuksesta (39/1889), jonka 5.1 §:ssä mestauksesta säädetään, joskin kuolleena lain kirjaimena. Mestaus-termi kuitenkin esiintyy sotasurmatiedostossa, koska vuonna 1919 käytetty tietojenkeruukaavake käytti nimenomaan tätä ilmaisua eikä sotasurmaprojekti lähtenyt muuttamaan alkuperäismerkintöjä.

Sotasurmaprojekti vastaavien tutkimushankkeiden valossa

Rasila päivittelee projektin suuria kustannuksia. Todellisuudessa sotasurmaprojekti oli vastaaviin tutkimushankkeisiin verrattuna huokeammasta

5. Halén, Harry, 'Kiinalaiset linnoitustyöläiset vuosina 1916–17' teoksessa *Venäläissurmat Suomessa 1914–22, Osa I*, 2004, 107–111.

6. Näsman, Jan-Olov, 'De röda Finlands-flyktingarna i Sverige 1918–21' teoksessa *Norden och krigen i Finland och Baltikum 1918–19*, 2004, 83–125.

päästä, sillä se toteutettiin useimmista muista hankkeista poiketen määrääjassa. Taulukko antaa karkean ja pelkistetyn kuvan muutamista hankkeista:

Taulukko.

Eräiden valtiollisten ja poliittisten tutkimushankkeiden kestot ja niiden julkaisemien niteiden lukumäärät

Hanke	Niteitä (kpl)	Toimintav. (jakso)	Kesto (vuosia)
Suomen vapaussota vuonna 1918 (virallinen versio)	6	1918–28	7
Suomen vapaussota 1918 (osallistajat)	7	1919–27	8
Suomen sota 1941–1945	11	1944–75	31
Suomen kansanedustuslaitoksen historia	12	1951–82	31
Suomen lehdistön historia	10	1974–92	18
Valtioneuvoston historia	4	1959–77	18
Suomen kaupunkilaitoksen historia	4	1975–84	9
Lenin Suomessa	3	1977–90	13
Hallintohistoria-komitea (hanketta jatkettiin)	24	1986–90	10
Punaisen Suomen historia	6	1968–86	18
Suomi – itsenäistymisen vuodet 1917–20	3	1987–93	6
J.V. Snellmanin toimituskunta + elämäkertahanke (hanke keskeytettiin laman vuoksi 1990)	26	1972–2006	n. 30

Nämä 12 hanketta toimivat keskimäärin 14,1 vuotta ja julkaisivat keskimäärin 9,6 nidetä, kun sotasurmaprojekti toimi 5,5 vuotta ja siinä työskentelevät tutkijat julkaisivat yhteensä 13 nidetä. Lisäksi projekti valmisteli sotasurmatiedoston ja julkaisi sen verkkoversion. Vertailussa so-

tasurmaprojekti pärjää siten hyvin. Se lienee myös kustannustehokkaimpia hankkeita, vaikka markkamääräistä vertailua ei ole tehty. Kattavaa sotasurmatapausten henkilökartoitusta ei ole mahdollista toteuttaa ilman asianmukaisesti mitoitettuja varoja. Projektille myönnettyä määrärahaa käytettiin täsmälleen sen eri osahankkeiden toteuttamiseksi, eikä varainkäytön valvojilta missään vaiheessa tullut huomautuksia. Valtioneuvoston kansliassa vierailevista kansanedustajista ja ulkomaalaisista varainkäytön asiantuntijoista koottu arviointiryhmä kiitteli projektia toiminnan kohdistuneisuudesta ja tuloshakuisuudesta.

Sotasurmatiedostot ovat yleistymässä

Tämän vuosisadan alusta useissa maissa on julkaistu verkossa sotauhritiedostoja. Uusina tietokantoina nämä ovat puutteineen vielä varhaisvaiheessaan. Ennustan kuitenkin, että tällaiset nimitiedostot yleistyvät tulevana vuosikymmeninä samalla kun niiden laatu, luotettavuus ja käyttökelpoisuus paranevat. Olen käsitellyt ilmiötä kirjoituksessani ”Persondatabaser om krigs- och repressionsoffer”⁷ ja esitelmässä ”Sotauhritutkimus meillä ja muualla”, jonka pidin 2010 Helsingin yliopiston historia-aineiden Globaali, kriisi ja historia -metodiikkakurssin osana. Esitelmä löytyy verkosta.

Tällä hetkellä sotauhreja koskevia nimitiedostoja lienee verkossa muutamia kymmeniä, ja niistä 2002 julkaistu Suomen sotasurmatiedosto on edelleen kärkipäässä hakumahdollisuuksien ja surmansa saaneiden taustatietojen suhteen. Muutamiin tiedostoihin on syötetty useita miljoonia henkilöitä. Näistä mainittakoon Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorgenin 1999 julkaisema nimitiedosto, jossa on 4,4 miljoonaa menehtynyttä. Muita laajoja nimitiedostoja ovat Venäjän Sota-Memorialin ylläpitämä OBD-tie-

7. Westerlund, Lars, 'Persondatabaser om krigs- och repressionsoffer', *Arkiv, samhälle och forskning* 2008, 59–69.

dosto ja Ison-Britannian Soldiers Died in the Great War, joka luettelee 703 000 vuosina 1914–1919 kaatunutta. Viimeksi mainittua tiedostoa ei ole kuitenkaan julkaistu verkossa, vaan se on saatavana kaupallisena – ja hinnakkaana – levykkeenä. Yhdysvaltain puolustusministeriö ylläpitää sähköisiä nimiluettelaita Korean ja Vietnamin sodissa menehtyneistä ja kadonneista yhdysvaltalaisista sotilashenkilöistä, joita lie-
nee runsaat 38 000 ja 58 000. Nämä ovat etupäässä sähköisiä epitafeja eli ne luettelevat uhrit kunnioittaakseen heitä. Taustatietoja vainajista on niukalti. Sen vuoksi niiden tutkimuksellinen anti on rajallinen.

Sotasurmatiedosto koostuu useista toisistaan riippumattomista lähteistä, kun taas muut tiedostot ovat lähes kokonaan yhteen lähteeseen perustuvia nimekistereitä. Yleensä tämä lähde on kyseisen armeijan sodanaikainen kortisto, joka on laadittu armeijan tarpeita varten, usein erityisine suuntauksineen ja puutteineen. Toinen ominaispiirre sotasurmatiedostolle on se, että se kattaa koko sarjan sotia ja aseellisia väli-kohtauksia. Myös Ranskan puolustusministeriö on julkaissut tiedostoja, joissa on tämääntapaisia piirteitä. Mémoire des hommes -tiedostoon kuuluu 1,3 miljoonaa vuosina 1914–1918 kaatunutta. Tiedosto on koottu siten, että ainoastaan haku nimen perusteella onnistuu, mutta sillä saadaan esille sodanaikainen, skannattu henkilökortti. Lisäksi on vastaavia tietoja 74 000:sta lentäjä- ja lentoaseen kenttäjoukkojen surmansa saaneesta sekä yli 37 000:sta Indokiinan sodassa 1945–1954 ja yli 25 000:sta Pohjois-Afrikan sodassa 1952–1962 kaatuneesta. Toisessa maailmansodassa menehtyneiden tiedot sen sijaan puuttuvat lukuun ottamatta saksalaisten Fort Mont-Valérienissä teloittamaa 1 014 ranskalais-
ta.

Suomessa silloinen Sota-arkisto julkaisi runsaat 94 000 henkilöä käsittävät Suomen sodissa 1939–1944 menehtyneiden tiedostot. Sotasurmatiedoston tapaan tämäkin on verkkoversio varsinaisesta tietokannasta. Alun perin jo

1990-luvun alussa käynnistetty tallennushanke tähtäsi alun alkaen kaatuneiden hautausrekisterin luomiseen, mutta myöhemmin siitä kehiteltiin menehtyneiden tiedosto. Se on epitafi-tyyppinen, mutta sisältää myös joitakin yksittäisiä taustatietoja ja sen avulla on mahdollista suorittaa joitain yhdistelmähakuja. Kuolintavoissa on muutamia vaihtoehtoja: kaatunut, kentälle jäänyt, kadonnut, kuollut kenttäsairaalassa, kuollut sotasairaalassa ja pelkästään kuollut. Näistä viimeksi mainitut muodostavat niin kutsutun S-ryhmän eli sotatoimiin liittymättömät kuolintapaukset, joita on runsaat 10 000. Todelliset kuolinsyyt kuten tapaturmat, itsemurhat, juoppokuolemat, hukkumiset, puukotukset ja teloitukset löytyvät ainoastaan varsinaisesta tietokannasta. Syitä tähän ratkaisuun lieene kaksi. Ensinnäkin menehtyneiden omaiset ja jälkeläiset eivät toivo yleisesti saataviksi tietoja kuolintavoista, jotka koetaan vähemmän kunniallisiksi. Toiseksi nimitiedoston laatijatahojen pyrkimyksenä lie-
nee ollut suomalaisen sankarihautakulttuurin tapainen sähköinen kunnianosoitus, johon S-luokan tapaukset eivät kovin luontevasti sovi-
kaan.

Norja tarjoaa hyvän vertailukohdan, sillä maan tiedostot kuvaavat yleisen kehityksen suuntaa. Norjan Riksarkivet julkaisi vuonna 2000 tietokannan nimeltä Sovjetiske krigsfanger 1941–1945, joka on niukka luettelo 85 042 kotiutettavasta neuvostosotavangista. Koska tietokantaan oli kulkeutunut tuhansia kahdentumia, todelliseksi lukumääräksi arvioitiin noin 78 500.

Falstadsenteret toteuttaa puolestaan parhailaan Norjassa menehtyneiden neuvostosotavankien tallennushanketta. Vielä keskeneräinen Utenlandske krigsgraver i Norge -tiedosto on julkaistu, ja oletuksena on, että Norjassa kuolleista 13 700 sotavangista löytyy tietoja noin 8 000 tapauksesta. Syyt puuttuviin tietoihin ovat samat kuin Suomessa: surmattujen tai menehtyneiden venäläisten dokumentointia ei ole joko koettu kovin tähdelliseksi tai surmantekijät siivosivat sodan loppuvaiheessa surmia koskevat asiakir-

jat, jotta he välttäisivät edesvastuun teoistaan. Falstadsenteretin tiedosto muistuttaa sekä sisältönsä että tietoteknisistä ominaisuuksiltaan Kansallisarkiston toteuttaman Suomi, sotavangit ja ihmisluovutukset 1939–55 -tutkimushankkeen 2007 julkaisemaa tiedostoa Suomen huostassa vuosina 1939–1944 menehtyneistä sotavangeista.

Ehkä Norjassa myös jossain vaiheessa laaditaan sähköiset tiedot maan 10 260 niin sanotusta sotakuolintapauksesta (*krigsdødsfall*) ja Norjassa surmansa saaneista saksalaisista, joita oli noin 11 500. Tiedossani on myös tutkimustarpeita varten laadittu nimitiedosto Norjan noin 6 000 Frontkjemperestä eli SS-vapaaehtoisesta mukaan lukien muutamia satoja Frontsøstereita. – Maailmassa lienee jo vähintään satoja vastaavia, pienehköjä ja yksityisiä nimitietokantoja, joita ovat laatineet sekä ammatti- että harrastajatutkijat omia tarpeitaan varten.

Sotasurmaprojektin merkitys

Sotauhritutkimuksella on antiikin aikoihin ulottuvat perinteet, ja sitä on kautta aikojen haitannut kaikenlainen epäluotettavuus ja räikeäkin puolueellisuus. Viime vuosina on kuitenkin tapahtunut käänne, jonka syy ovat laajenevat ja laadultaan paranevat sähköiset sotauhritiedostot. Niissäkin on usein kansallismielistä hehkutusta ja kapeakatseista toteutusta, mutta on myös puolueettomia ja tutkimustarpeita palvelevia tiedostoja. Ajan mittaan tämäntapaisia tiedostoja syntyy useimpiin maihin samalla kun niiden luotettavuutta ja käyttökelpoisuutta kehitetään.

Vuosina 1998–2003 toiminut Suomen sotasurmat 1914–22 -projekti oli maailman ensimmäisiä nykyaikaisia sotauhritutkimuksia, jonka keskeiseksi apuvälineeksi luotiin sähköinen sotaoloissa menehtyneiden nimitiedosto. Sotasurmaprojekti herätti kansainvälisestikin suurehkoa mielenkiintoa yhdistäessään avoimuutta,

asiallisuutta ja yleistä luotettavuutta ja toteuttaessaan hanketta tavalla, joka ei ollut repivä eikä jakanut yhteiskuntaa. Sotasurmatietokanta on suhteellisen pienestä uhrimäärästä huolimatta eräänlainen edelläkävijä ja suunnanosoittaja, sillä toista hakutoiminnoiltaan näin monipuolista ja sotauhrien taustatietoja dokumentoivaa nimitiedostoa ei ole edelleenkään vapaasti ja maksutta käytettävissä verkossa. Suomella on jatkossakin hyvät mahdollisuudet toimia tutkimusrintaman etulinjoissa, sillä meillä on etevä väestökirjanpitoperinne, hyvät arkistot ja toimiva yhteiskunnallinen infrastruktuuri.

Vuoden 1918 sodan ja vasemmistolaisten kansanliikkeiden verisen kukistumisen jälkeen voittajatahot tekivät punaisten sotauhreista epäaiheen, sillä useisiin vuosikymmeniin asiaa ei ollut käytännöstä mahdollista selvittää, vaikka suoranaista valtiollista kieltoa ei säädettykään. Valtapiirit vähätelivät punaisten henkilötappioita, ja yliopistojen professorit ja tutkimusta rahoittavat tahot torjuivat opiskelijoiden keskuudessa orastavat pyrkimykset tutkia arkaa aihetta. Vasta hallituksen perustama ja tukema sotasurmaprojekti pystyi – yhdeksänkymmentä vuotta sodan jälkeen – toteuttamaan tutkimuksen, joka myös vastasi kauan odotettuun niin sanottuun sosiaaliseen tilaukseen. Siitä viestii sotasurmatietokannan kävijämäärä, joka on tällä hetkellä noin 850 000. Sotasurmaprojektin ja sen nimitiedostojen vaikutus oli vielä kauaskantoisempi, sillä projekti myös muutti torjuvaa ja nuivaa ilmapiiriä siten, että ennen niin vaikeasta aiheesta tuli tavanomainen tutkimuskohde. Sen ansiosta tämän päivän opiskelijat ja tutkijat voivat perehtyä vuoden 1918 synkkiin tapahtumiin ilman erityistä pelkoa eikä heidän tarvitse entiseen tapaan ottaa huomioon tieteen ulkopuolisia seikkoja.

Puheenvuoro on julkaistu aikaisemmin Historiallisen Aikakauskirjan keskusteluforumilla.

Syvälouotaus

Pasi Tuunainen

Mediakohua ja pienten ihmisten talvisotaa

Pasi Tuunainen arvioi Teemu Keskisarjan teoksen *Raaka tie Raatteeseen*.

Dosentti Teemu Keskisarja on palkittu historioitsija, jonka leipälajeihin ovat kuuluneet talouden, rikollisuuden ja suomalaisuusliikkeen historia. Hänet tunnetaan tutkimustiedon popularisijana ja erittäin tuotteliaana julkaisijana. *Raaka tie Raatteeseen* -kirjan¹ mediajulkisuus nostatti odotuksia, joita Keskisarja ei kykene täysin lunastamaan. Hän kyllä käsittelee aihettaan mukaansatempaavasti, mutta teoksen sisältö on pitkälti vanhan kertausta.

Suomussalmella talvisodassa käydyt taistelut ovat kansallisesti ja kansainvälisesti tunnettuja. Niitä on hyödynnetty monien maiden sotakouluissa talvi-, metsä- ja saarrostaisteluiden koulukirjaesimerkkeinä. Keskisarja on tarttunut kolattuun aiheeseen, josta hän on kuitenkin onnistunut löytämään tavanomaisesta operaatiohistoriasta poikkeavan, historiaa alhaalta -tyyppisen tarkastelutavan. Mieleen siitä tulee lähinnä Antony Beevorin ja Max Hastingsin tyylinen brittiläinen narratiivinen sotahistoria. Uranuurtaja Keskisarja ei ole Suomessakaan, sillä Maria Lähtenmäki on sivunnut samoihin taisteluihin

osallistuneiden pienten ihmisten sotakokemuksia jo 1990-luvun lopulla.²

Keskisarjan päähenkilöitä ovat Suomussalmen taisteluiden rivimiehet molemmilla puolilla sekä paikalliset, evakuoimatta jääneet siviilit. Hän pyrkii vastaamaan selkeisiin kysymyksiin: ”Mitä moniulotteisessa suurtaistelussa tapahtui, miten ja miksi” (s. 9). Teoksessa on useita näkökulmia eikä se ajallisesti rajaudu talvisotaan, vaan käsittelee myös paikallista taustakehitystä, muun muassa liikenneinfrastruktuuria, heimosotia ja korpikommunismia.

Kirjan pääotsikko ei vastaa kunnolla sen sisältöä. Valtaosa kirjasta tarkastelee Suomussalmen–Raateen kaksoisoperaatiota eli tapahtumia eri puolilla Suomussalmea. Sen sijaan pääluokujen otsikot ja alemman tason otsikot ovat erinomaisia. Teos on rakenteeltaan pääosin toimiva, mutta luvut eivät ole täysin tasapainossa. Erityisesti hyppäys Kuhmoon jää epiliginomaiseksi pintaraapaisuksi, eikä kirjassa jostain syystä käsitellä paljoakaan talvisodan loppuvaiheita Suomussalmella.

Sotilasmaantieteelliset tekijät – luonnonmaantiede ja infrastruktuuri – sanelevat operaatiomahdollisuudet. Maasto, vuodenaika, sää ja valaistusolot vaikeuttavat tai helpottavat soti-

1. Teemu Keskisarja: *Raaka tie Raatteeseen. Suurtaistelun ihmisten historia*. Siltala 2012. 329 s.

2. Maria Lähtenmäki, *Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikojä. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945*. SHS 1999, erityisesti luku 2.

laallista toimintaa. Myös Suomussalmen korpi- maasto vaikutti liikkeen suuntautumiseen, muokkasi taistelulenttää ja vaikutti suoraan tai vähintään välillisesti tapahtumiin. Lisäksi merkitystä oli sillä, että taistelut käytiin vuoden pimeimpänä aikana. Keskisarja lähtee liikkeelle maastosta ja pohtii talven vaikutusta sotatoimiin sekä Suomussalmen taistelumaastoa kukkelpoisuuden, peitteisyyden ja estearvon kannalta. Selittäessään, miksi neuvostojoukot eivät onnistuneet saavuttamaan tavoitteitaan, Keskisarja viittaa tilan puutteeseen ja ruuhkautumiseen. Raatteen tie ei hänen mukaansa vetänyt suuria joukkoja.

On totta, että neuvostojoukot olivat Kainuussa teihin sidottuja ja että ne – etenkin raskas kalusto – etenivät harvoilla kapeilla teillä pitkässä, sivustatullelle ja sissi-iskuille alttiissa ja puolustusellisesti epäedullisessa rivistömuodossa. Tieolot hidastivat niin ikään joukkojen siirtoja ja vaikeuttivat niiden huoltoa. Suomalaisten murettua ja miinoitettua tien ”konearmeijan” rikkoutuneet panssarivaunut tukkivat sen, jolloin puna-armeijan tykistö ja kuormasto ruuhkautuivat. Rivistö ei ollut myöskään paras mahdollinen hyökkäysryhmitys. Näin ollen puna-armeijan komentajat eivät niissä oloissa kyenneet täysimääräisesti hyödyntämään ylivoimaansa, ja raskaan tulen tehokin jäi lumessa alhaisemmaksi kuin kesällä.

Silti Raatteen tien kapeudesta lähtevä tulkinta ei ole kattava. Pelkästään tilan puutteeseen ja huollon hitauteen eteneminen tuskin kilpistyi. Taistelulenttää oli talvella kesää laajempi, eikä talvi 1939–1940 ollut Suomussalmella edes erityisen runsasluminen. Vuodenaika tarjosi mahdollisuuksia talviteiden tekoon, ja puna-armeijallakin oli apunaan runsaasti hevosia. Lisäksi sillä oli kyky joukkojensa huoltamiseen ilmasta. Myös venäläisten arkistolähteiden mukaan – joita Keskisarja on käyttänyt vain kirjallisuuden välityksellä – 44. divisioonan liike pysähtyi ja suuremmat huoltovaikeudet alkoivat ensisijaisesti suomalaisten vastatoimien vuoksi. Näistä,

varsinkin Osasto Mäkisen tulpasta Kuomasjoella, Keskisarja toki kirjoittaa (s. 164–172), mutta päätyy silti eri johtopäätökseen. Eversti Hjalmar Siilasvuon komentaman 9. divisioonan johdon suunnitelmien taustalla vaikutti ajatus, että huoltoyhteyksien katkaisulla neuvostojoukot joutuisivat vaikeaan tilanteeseen ja nääntyisivät. Keskisarjalta on jäänyt huomaamatta, että maaliskuussa 1940 Suomussalmen suunnalla oli täydennetty 44. divisioonaa ja 131. divisioonaa pääosa. Lisäksi neuvostoliittolaisella 47. armeijakunnalla oli siellä raskas tykistörykmenttinsä. Verokset joukot oli hyökkäysvalmisteluihin liitetyen onnistuttu keskittämään rintamalle rajantakaisia vielä huonompia teitä pitkin. Huoltamaan ne oli kyetty, vaikka niukasti.³

Lisäksi on vaikea uskoa puna-armeijan etene- misen vääjäämättömään pysähtymiseen Suomussalmelle senkään vuoksi, koska tieverkko olisi siitä eteenpäin parantunut. Sitä paitsi neuvostojoukkoja olisi voinut huoltaa ilmasta tai ne olisivat voineet saada osan tarvitsemastaan täydennysmateriaalista ”paikallishankintoina”, edellyttäen tietysti, etteivät suomalaiset olisi lainkaan soveltaneet alueellaan poltetun maan taktiikkaa. Varsinaiset liikenteelliset – joskin kausiluontoiset – ongelmat olisivat olleet edessä kelirikon alettua.

Siinä mielessä Keskisarja on oikeassa, että talvisodassa kaikki palelivat eivätkä talviset sota- toimet olleet kummallekaan osapuolelle helppoja, mikä johtui paitsi koulutuksen myös kaluston, taisteluvälineistön ja varusteiden soveltumattomuudesta ja puutteesta, puna-armeijassa myös heikosta johtamisesta ja organisaation on-

3. 44. divisioonan taistelukertomus, 26.12.1939–11.1.1940, Fond 34980, Op. 10, D. 658. Venäjän valtiollinen sota-arkisto (R.G.V.A.), Moskova; Juri Kilin, Toinen marssi Ouluun – Puna-armeijan johdon toisen hyökkäyksen suunnitelmia Suomussalmen kautta maaliskuun loppupuoliskolla. Teoksessa *Rajamailla III*. Toim. Kyösti Julku. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys 1997, 88–89; Tiedonanto Juri Kiliniltä 14.1.2013.

gelmistä. Moottorit olivat niin ikään kovilla pakasessa.

Keskisarja on etsinyt aineksia päähenkilöidensä kärsimys- ja selviytymistarinoihin muun muassa sinänsä relevantista sotapäiväkirja-aineistosta. Hän näyttää kuitenkin yleisestä objektiivisuudestaan huolimatta ottavan sotapäiväkirjoista ja taistelukertomuksista löytämänsä tiedot annettuina, vaikka niihin liittyy paikoin vakavia, todistusvoimaa alentavia ongelmia. Keskisarja on havaitsevinaan ne todetessaan sotapäiväkirjat ”pelkistetyiksi” (s. 166) ja ”verrattain autenttisiksi” (s. 238) lähteiksi. Silti lähdekritiikkiin olisi ollut syytä kiinnittää enemmän huomiota.

Kirjassa lähestytään yksilöiden sotakokemuksia, mutta keskitytään enemmän suomalaisten kokemaan. Suomalaisten veteraanien ”lumenpinnantason” kertomuksia olisi saattanut löytyä enemmänkin erilaisista kotiseutukoelmista, veteraanikirjojen toimituskunnilta tai paikallisista omakustanteista.⁴ Neuvostosotilaiden koettelemukset jäivät kirjassa vähemmälle. Niitä olisi helposti voinut saada lisää Kansallisarkistossa säilytettävistä sotasaalisasiakirjoista ja sotavankikuulusteluista.⁵ Ukrainalaisveteraanien haastatteluita olisi puolestaan ollut tarjolla kirjallisuudessa sekä dokumenttielokuvan tausta-aineistossa.⁶

Suomalaisten taistelutahdon pohjana Keskisarja pitää optimistista uskoa ihmeen mahdollisuuteen (s. 276). Hän ei katso isänmaallisuuden olleen päällimmäinen sotilaita motivoinut tekijä. Keskisarjan mukaan taistelutahdo rakentui muun muassa vihasta, vastuuntunnosta, luottamuksesta esimiehiin, oman joukon yhteishengestä ja itsesuojeluvaistosta (s. 225). Talvisodan hengen taustaa selvittäessään Keskisarja on varmasti oikeilla jäljillä, mutta kyseessä on kuitenkin monitahoinen ilmiö, josta on tutkimusta vain niukasti. Hänen olisi ollut syytä tutustua kansalaissotilas (*citizen soldier*)-problematiikkaan, jota Juha Mälkki on sivunnut väitöskirjassaan.⁷ Keskisarja on pippinginsä lukenut, mutta

olisin odottanut enemmän ryhmäkiinteyden käsitteilyä, mikä olisi vaatinut muuhunkin sotilas-sosiologiseen ja sosiaalipsykologiseen tutkimuskirjallisuuteen tutustumista.

Silmiinpistävää on kansainvälisen tutkimuskirjallisuuden lähes täydellinen puuttuminen. Keskisarjan analyysi olisi saanut lisää syvyyttä esimerkiksi puna-armeijan rivimiehen psykyä ja taistelutahdon taustatekijöitä käsittelevistä tutkimuksista, joiden kirjoittajista mainittakoon Catherine Merridale. Roger P. Reese on puolestaan väittänyt, että puna-armeija toimi talvisodassa tehokkaammin kuin aikaisemmin on annettu ymmärtää.⁸ Tappamisen, ”suolaamisen”,

4. Ks. esim. Matti Pennanen, *Oulujärven rantamilta isänmaata puolustamaan. Vaalan veteraanimatrikkeli*. Vaalan kunta 2004; *Oulu ja oululaiset sodissa 1918 ja 1939–1945. Oulun veteraanikirja*. Toim. Janne Kankainen, Panu-Pekka Raula ja Jouko Vahtola. Oulun kaupunki 2002; Eva-Liisa Honkakoski, *Tyrnäväläiset talvisodan tanterilla*. Tekijä 1990; Eino Kempainen, Matti Härkönen ja Eero Oikarinen, *Talvisota 1939–1940*. Kuhmo 1994.

5. Ks. esim. Raateen tieltä Haukilasta tammikuussa 1940 saatuja venäläisiä sotasaalisasiakirjoja. P 4389, Kansallisarkisto (KA). Sotavankikuulusteluista ks. esim. Saapunutta salaista kirjeistöä 1939–1940, Yleisesikunta–Päämaja, SArk 1587/23 sekä Tsto II/9. DE, Kuulusteluohjeita, -kortteja, -luetteloita, -pöytäkirjoja ym. P 3530/1, KA.

6. Viktor Stepanov ja Dmitri Orehov, *Paraatimarssi Suomeen. Talvisota venäläisten silmin*. WSOY 1992; Antti Kaskian ohjaama dokumenttielokuva *44. divisioonan kujanjuoksu* valmistui vuonna 1995. Hänen Kiovan seudulla tekemänsä haastattelut tehtiin vuonna 1993. Niitä on käytetty tutkimuksessa. Ks. Pasi Tuunainen, Raateen tien taistelu ukrainalaisveteraanien kokemana. Teoksessa *Talvisota kokemuksena*. Toim. Kari Alenius. Oulun yliopiston historian laitos ja Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys 2011, 227–243.

7. Juha Mälkki, *Herrat, jätkät ja sotataito. Kansalaissotilas ja ammattisotilasarmeijan rakentuminen 1920- ja 1930-luvulla ”talvisodan ihmeeksi”*. SKS 2008.

8. Catherine Merridale, *Ivan's War. The Red Army 1939–45*. Faber and Faber Ltd. 2005; Roger R. Reese, Lessons of the Winter War. A Study in the Military Effectiveness of the Red Army, 1939–1940. *The Journal of Military History*, Vol. 72, N:o 3/July 2008, 826; Roger R. Reese, *Why Stalin's Soldiers Fought. The Red Army's Military Effectiveness in World War II*. University Press of Kansas 2011, 308.

tarkastelukin jää ohueksi. Sillä kohtaa Keskisarja olisi voinut tukeutua muun muassa Joanna Burken, Dave Grossmanin, John Keeganin sekä Sönke Neitzelin ja Harald Weltzerin teoksiin.⁹ Keskisarja on hanakka oikomaan aiempia tutkimustuloksia, ja olisikin ollut kiinnostavaa lukea, miten hän olisi oman aineistonsa valossa kommentoinut alan kansainvälistä tutkimusta.

Tutkijayhteisössä noudatettavien pelisääntöjen mukaan on selvää, että yleisesti tunnetut tiedot voi jättää ilman lähdeviitteitä. Nyt puheena olevan teoksen lähdeviittausten vähäisyyden vuoksi on kuitenkin paikoin hankala tarkistaa, mistä Keskisarja on hankkinut tietojaan tai miten hän on käyttänyt lähdeaineistoaan. Kun Keskisarja on näin häivyttänyt tutkimusprosessiaan, ulkopuolisen on vaikea arvioida hänen päättelyketjujaan. Silti huomattava osa Keskisarjan tekstistä näyttää pohjautuvan aiempaan kirjallisuuteen. Joissakin kohdin hän mainitsee yksittäisten tutkijoiden nimiä, mutta usean tulkinnan alkuperäinen esittäjä ei käy kirjasta ilmi. Esimerkiksi ilman viitettä on tutkijoita kauan askarruttanut ja viimeisimpänä Kimmo Katajalan kirjaama havainto (s. 29), jonka mukaan Joutselän taistelusta (1555) ja siihen osallistuneista joukoista raportoivat kirjeet ovat vahvasti liioiteltuja.¹⁰

Keskisarjan viittaamiskäytäntö on ongelmallinen lähinnä siksi, että asiaa vähemmän tuntevalle lukijalle monet dokumentoimattomat tiedot ja väitteet näyttäytyvät Keskisarjan omina (pahimmassa tapauksessa jopa ”sensaatioina”), vaikka ne pääosin ovat muiden tutkijoiden esittämiä. Esimerkiksi eräiden paikallisten siviilien apu miehittäjille on yleisesti tunnettu asia. Tekijä kyllä toteaa (s. 77, alaviite 8), että lähdeviitteiden valikoiva käyttö ei ”johdu vähättelystä vaan siitä, että alaviiteissä on suotu etusija niille lähteille, joita seuraavien tutkijoiden lienee vaikeampi löytää”. Perustelu ontuu, koska Keskisarjan kirjan lähdepohja ei ole erityisen laaja eikä hänellä ole ollut käytössään merkittävässä määrin vaikeasti löydettävää aineistoa. Muun muassa Hannu Romppainen on jo vuosikymmen sit-

ten hyödyntänyt muutamia samoja, Kansanperinteen Arkistosta Tampereelta löytyneitä haastatteluita.¹¹

Kirja on helppolukuinen, koska Keskisarjan kieli on lennokasta ja sujuvaa. Hän hallitsee historiallisten tapahtumasarjojen, inhimillisten tragedioiden sekä sodan raakuuden ja kaaoksen esittämisen kansan kielellä. Siinä on ansionsa, mutta yleistajuistajallekin olisi tärkeää kiinnittää riittävästi huomiota käsitteiden valintaan ja määrittelyyn. Keskisarja on esimerkiksi toistuvasti käyttänyt strategia-termiä. Strateginen taso on sodankäynnin korkein taso, joka on varattu valtionjohdolle. Siilasvuo ei ollut mikään strategi. Hän ja hänen esikuntansa sovelsivat Suomussalmen–Raateen tien taisteluissa ja myös Kuhmossa operaatitaitoa, tosin Kuhmossa tulokset jäivät osin taktisiksi. Urheilussa, hallinnossa tai liike-elämässä puhutaan strategioista, kun tarkoitetaan menettelytapoja, toimintaperiaatteita tai kehittämissuunnitelmia, mutta (sotilas)strategia tarkoittaa tapaa, jolla asevoimia käytetään valtion asettamien päämäärien saavuttamiseksi (oppia sodan voittamisesta).

Teokseen ei kuitenkaan ole jäänyt häiritsevän paljon asiavirheitä. Aihepiirin vieraudesta kertonee kuitenkin se, että Keskisarja on päätenyt muodostamaan vakiintuneista lyhenteistä poikkeavia omia sotilaslyhenteitään (esim. Kevyt

9. Joanna Burke, *An Intimate History of Killing. Face-to-face Killing in the Twentieth-century Warfare*. Granta Books 1999; Dave Grossman, *On Killing. The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society*. Little, Brown and Company 1995; John Keegan, *The Face of Battle*. Jonathan Cape Ltd. 1976; Sönke Neitzel & Harald Welzer, *Soldaten. Protokolle vom Kämpfen, Töten und Sterben*. S. Fischer Verlag 2011 (Mervi Ovaskan suomentamana *Sotilaat. Taisteleminen, tappaminen ja kuoleminen*. Gummerus 2011.)

10. Kimmo Katajala, Viipurin Karjala rajamaakuntana. Viipurin läänin historia 1534–1617. Teoksessa *Suomenlahdelta Laatokalle. Viipurin läänin historia III*. Karjalan Kirjapaino 2010, 124.

11. Hannu Romppainen, *Kainuun suojeluskuntapiiri 1919–1944*. Tekijä 2002, 303–304.

Osasto, KO ja Osasto Kari, OK, yleensä Kev.Os. ja Os. Kari).

Matti Bergin käsialaa oleva graafinen suunnittelu on onnistunut hyvin. Kirjan kartat ja aikajajat ovat selkeitä ja havainnollisia. Kuvitus on monipuolista ja mukana on myös aiemmin tuntemattomia otoksia erityisesti Serlachius-museosta Mäntästä.

Raaka tie Raatteeseen on hyvin kirjoitettu puolipopulaari tietoteos, joka keskeneräisyydestään huolimatta on viihdyttävää iltalukemista. Vaikka se ei juuri myyntejä murra tai uutta tietoa tarjoa, Keskisarja tulee teoksellaan tehneeksi palveluksen sotahistorialle: suuren mediajulkisuuden ansiosta sotakirja saanee suuren yleisön riveistä runsaasti uusia ja nuorempia lukijoita.

Historiallisen Aikakauskirjan sisällöstä voi keskustella myös Internetissä:
<http://agricola.utu.fi/keskustelu/>

Arvosteluja

Maanteiltä omiin tupiin

Suomen romanien historia.
Toim. Panu Pulma. SKS 2012.
494 s.

Suomen romanien historia on Panu Pulman toimittama teos, jossa tarkastellaan romaniväestön historiallisia vaiheita, yhteiskunnallista asemaa ja aseman muuttumista. Teos pohjaa opetusministeriön rahoittamaan tutkimus- ja kirjaprojektiin. Vuonna 2009 projektin yhteyteen perustettiin historiatoimikunta ja sen jäsenistä koostuva erillinen tieteellinen ohjausryhmä tukemaan tutkimuksen toteuttamista. Molemmissa ryhmissä oli edustajia Suomalaisen Kirjallisuuden Seurasta ja Romaniasian neuvottelukunnasta.

Koko tutkimusprojektin keskeisiä teemoja olivat yhteistyötavoitteet ja etenkin vuorovaikutus. Teoksen tekstit ovat romani aiheita tutkivien ja romanien itsensä kirjoittamia, ja ne toimivat kiinnostavasti dialogissa. Tarkasteluissa yhdistellään hedelmällisellä tavalla historiallisia lähteitä sekä perinnejä muistitietoa. Vuorovaikutus ulottuu menneisyyden ja yhteiskunnan avaintapahtumiin, sillä myös romanien historiaan kuuluvat kiinteästi muun muassa nälkävuodet, sodat ja evakkotai-paleen kokemukset, jälleenrakennuskausi, siirtolaisuus ja EU-Suo-

mi. Näkyvimmin vuorovaikutus ilmenee romanien ja valtaväestön suhteissa ja etenkin romaniuden määrittelyissä. Valtaväestö ja romanit itse ovat määritelleet erilaisia erottavia ja yhdistäviä tekijöitä jo 1500-luvulta lähtien. Romani-ryhmän identiteetti näyttäisikin kytkeytyvän voimakkaimmin valtaväestöstä poikkeavaan erilliseen elämäntapaan.

Teos jakaantuu kolmeen osaan, joista ensimmäisessä, *Ulkoa marginaaliin*, romanien historiaa kirjoitetaan 1500-luvulta toiseen maailmansotaan. Tuula Rekolan kattavan esityksen pohjalta voi todeta, miten valtaväestölle vieras kiertelevä elämäntapa loi romaneille mittavan syntilistan jo 1500–1600-luvulla. Romaneihin kohdistui painokkaasti muun muassa vuoden 1637 asetus, niin sanottu tappolaki, joka pyrki karkottamaan romanit maasta hirttotuomion uhalla. Myös modernistuvan Suomen kaudella 1800-luvulla mustalaisyksymystä käsiteltiin virallisella taholla. Miika Tervonen purkaa tätä kysymystä romanivähemmistön sosiaalisesta, uskonnollisesta ja poliittisesta asemasta käsin. Kiertelevään elämään liitettiin nyt toden teolla attribuutit laiskuus, kerjäläisyys ja rikollisuus. Arjessa tilanne saattoi kuitenkin olla erilainen: Rekolan mukaan 1600-luvun oikeudenkäyntimateriaaleissa romanit eivät nouse merkittävänä ryhmänä esiin, ja Tervonen kirjoittaa romanien ja valtaväestön läheisestä rinnakkainelosta, joka perustui varsinkin maaseu-

dulla jatkuvaan kanssakäymiseen erilaisten palveluksien, kaupankäynnin ja työtehtävien muodossa. Vuorovaikutus oli omiaan synnyttämään myös kulttuurien välisiä rajanylityksiä ja pitkäaikaisia, henkilökohtaisia suhteita.

Panu Pulma avaa kokemuksia sota-ajoista, jotka koettelivat kaltoin varsinkin evakkoromaneita. Paluu takaisin Karjalaan jatkosodan aikana evättiin ja pakkotyöllistämisajatuksia viljeltiin. Kanta-Suomessa romanit joutuivat tyhjän päälle, sillä verkostot valtaväestön tuttuihin kyliin ja taloihin oli menetetty. Syntyikin eräänlaisia ghettoja, suurten kaupunkien liepeille nousseita telttakyliä, joissa romanien olot olivat kehnot. Väinö Lindberg luotaa romanien uskonnollista heräämistä, joka tapahtui rinnan yhteiskunnallisen valvetumisen sekä koulutuksen ja kasvatuksen merkityksen tiedostamisen kanssa.

Kohti täyttä kansalaisuutta -osassa 1940-luvulta 2000-luvulle romanien historia on käännekohdassa. Perinteiset elinkeinot ja elämäntavat muuttuivat, ja myös suhde valtaväestöön nousi uudella tavalla esiin. Romanien asumiskysymyksiä ratkaistaessa valtaväestön harjoittama syrjintä vahvistui. Osaksi varmasti tämän takia romanit siirtyivät suurina siirtolaisaltona Ruotsiin, sillä kotimaassa vaihtoehtona saattoi olla vain kurjuuttamista, asumista telttakylissä ja syrjäytymistä. Toisaalta tarkasteltu ajanjakso oli voimakasta aktivoitumisen aikaa. Muun muassa Musta-

laisiasiain neuvottelukunta syntyi, ja konfliktien kautta perustettiin Mustalaisyhdistys työstämään romanipoliittikkaa hyvinvointivaltiossa. Sarita Friman-Korpela tarkastelee kiinnostavasti romanipoliittikan kansainvälisiä yhteyksiä ja ikkunoiden avautumista Eurooppaan. Juuri kansainväliset vaikutteet pakottivat suomalaisen yhteiskunnan pohtimaan tämän vähemmistöryhmän tulevaisuutta ja asemaa.

Historiateoksen kolmannessa osassa *Kielen ja kulttuurin muutos* Kimmo Granqvist tarkastelee romanikielen merkityksiä. Tämän ensi sijassa romaniryhmää palvelevan kielen tulevaisuuden määrittävät pitkälti romanit itse ja heidän motivaationsa kielen säilyttämiseen. Lainsäädännöllisiä parannuksia kielelle luotiin vuonna 1995, jolloin perustuslakiin kirjattiin vähemmistöjen oikeus kehittää ja ylläpitää kieltään ja kulttuuriaan. Vuonna 2009 julistettiin romanikielen kielipoliittinen ohjelma. Romanikielen kaikuja luotaa myös Risto Blomster tarkastellessaan musiikin ja laulujen merkitystä romanien elämässä. "Mustalaiseks' olen syntynyt" -laulun jälkiä seurattaessa käy ilmi, miten tämä perinne on vahva osa romanikulttuuria.

Anna Maria Viljasen artikkelilla romanikulttuurin muuttuvista muodoista on mielenkiintoinen tulokulma. Vanhat kirjalliset kuvaukset ja piintyneet käsitykset romanikulttuurin piirteistä saavat rinnalleen haastatteluin tuotetut näkemykset ja muistitiedon. Pukukulttuuria ja elämää rytmittäviä sääntöjä sekä kulttuurin sisäistä hierarkiaa esitellään romanien omien näkemysten pohjalta. Marko Stenroosin artikkeli romanien monista kasvoista täydentää Viljasen näkemystä romaniuden rakentumisen aineksista. Pohdinnat siitä, mitä on romanus, mitä on olla romani ja kuka on "aito romani" ovat koko historiateoksen kantavia teemoja.

Suomen romanien historia pohjaa sivuillaan hiljaisesti myös kysy-

myksiä, keille historia kuuluu tai kenen ehdoilla historiaa tutkitaan ja kirjoitetaan. Toimittaja Panu Pulma korostaa esipuheessa, miten yksi projektin tavoitteista on ollut romaniväestön historian ja kulttuurin tutkiminen sen omista lähtökohdista. Samalla hän toteaa, miten tutkimisen tulisi jatkossa olla romanien oma haaste ja tehtävä. Tässä teoksessa tutkimuskohteen oma ääni on saatu kuuluville paitsi tekstien myös kerätyn ja käytetyn aineiston tasolla. Muistitieto ja haastattelut laajentavat menneisyyden tulkintoja ja tuottavat uudenlaisia näkökulmia tutkimuksen kohteiksi.

Teoksen moniäänisyys nousee konkreettisella tavalla esiin esimerkiksi Mustalaislähteyksen toimintoja tarkastellessa. Yhtäältä romanit pohtivat kriittisesti Mustalaislähteyksen harjoittamaa assimiloitipoliittikkaa ja etenkin lastenkotitoimintaa. Toisaalta Mustalaislähteyksen toimijat ovat saaneet puheenvuoron. Etenkin Raija Halmetojan ja Panu Pulman sekä Miika Tervosen, Janette Grönforsin ja Henry Hedmanin käsittelemissä kysymyksissä havaitaan erilaisia tasoja ja tilanteita, joissa korostuvat ehkä jopa ratkaisevat erot aiempiin käsityksiin. Juuri tämänkaltaiset pohdinnat ja vuoropuhelut eri artikkelien välillä synnyttävät rosoisuutta ja jossain määrin epätasaisuuttakin, joka olisi saattanut olla vältettävissä toimituksellisin ratkaisuin. Samalla kuitenkin olisi häivytetty koko tutkimus- ja kirjaprojektin luonne.

Pieni puute löytyy teoksen lähdeluettelosta, johon on koottu ainoastaan kirjallisuuslähteet sekä käytetty verkkoaineisto. Arkistolähteiden lisäksi esimerkiksi projektin oheissa työstetty Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toteuttama muistitietokeruu sekä tehdyt laajat haastattelut ovat jääneet luetteloimatta. Lukijan tehtävänä onkin etsiä tämänkaltaisia tietoja loppuviitteistä.

Suomen romanien historia on nimensä mukaisesti historiategos. Historiallisista prosesseista kertovan yleisesityksen tavoin se jättää tilaa uusille tutkimuksille ja uusille hankkeille, ja varsinkin se jättää tilaa romanien kulttuurin ja perinteen tarkasteluille.

– RIINA HAANPÄÄ

Kirkko, taivaan näverrin ja luu-uhrit – tutkimus saamelaisesta uskonnollisuudesta

Ritva Kylli: Saamelaiden kaksi kääntymystä. Uskonnon muuttuminen Utsjoen ja Enontekiön lapinmailla 1602–1905. SKS 2012. 318 s.

Ritva Kyllin uusi monografia on syventävä jatko hänen palkitulle väitöskirjalleen (2005) kirkon ja saamelaiden kohtaamisesta pohjoisimmassa Lapissa. Väitöskirjassa huomio kohdistui pääasiassa pappien toimintaan. Nyt kohteena on epistemologisesti haasteellisempi tutkimusaihe, saamelainen uskonnollisuus ja kristinusko, "hengellinen mielenmaisema", ja siinä kolmen vuosisadan (1602–1905) kuluessa tapahtuneet muutokset Utsjoella ja Enontekiöllä. Tarkastelussa ovat kristinuskon sisäistäminen, toisistaan poikkeavien maailmankatsomusten rinnakkaisuus, muutosten hitaus sekä uskonnollinen akkulturaatio. Tarkoituksena on selvittää kuvaa saamelaiden kääntymyksestä ja vertailla sitä toiseen eli lestadiolaiseen kääntymykseen. Vertailun toinen taso käsittelee eri Lappeihin kuulunei-

den seurakuntien välisiä eroja. Mukaan otetaan saamelaiden esikristillinen uskonto samoin kuin sortokausien sekä saamelaisen ja suomalaisen kansallismielisyyden vaikutukset saamelaiden uskonnolliseen maailmankuvaan.

Tutkimustehtävä on kunnianhimoisen ja vaikean. Kyllin työ on mikrohistoriallinen ja mentaliteetteja kartoittava tutkimus. Varhaisempia aikakausia koskevaa saamentutkimusta vaikeuttaa saamelaiden itsensä tuottamien kirjallisten lähteiden vähäisyys. Niitä alkoi ilmestyä vasta 1800-luvulla, ja varsinkin lestadiolaisuus valottuu jo osin saamelaisista lähteistä käsin. Omatekoiset ja -toimiset maallikkosaarnaajat ja muut epäviralliset uskonnolliset vaikuttajat, kuten sinnikkäästi kunkin ihmisen kristillisyyden tilaa kuulustellut ”taivaan näverrin” Elias Paltto, pääsevät ääneen kirjan loppupuolella. Silti kysymys saamelaiden uskuntoon ja uskonnovaihtoon kohdistamista peloista, odotuksista ja toiveista jää paljolti muiden tuottamien lähteiden informaation varaan, ja sama koskee teesiä saamelaiden syvemmästä uskonnollisesta kokemuksesta. Mutta samalla Kyllin dokumentoi pätevästi mytologian muuntumisen lasten pelotteluun tarkoitetuiksi tarinoiksi, noitien muuntumisen tietäjiksi ja riittien kansanparannukseksi ja edelleen eläväksi perinteeksi ja osaksi saamelaisista tai lappilaisista mielenmaisemaa.

Kyllin tutkimus on aina ollut arkistovetoista, ja lähdeluettelo on taas varsinkin näiltä osin komea. Tämä onkin työn monista vahvuuksista kaikkein suurin – mikrohistoriallisia johtolankoja etsitään harkitun ennakkoluulottomasti monelta taholta eikä pelkästään kirkon tuottamista lähteistä. Lähdeapparaattiinsa Kyllin on ottanut mukaan tuomiokirjojen ja perunkirjojen ohella nimistö- ja esineaineistoja (noita-rummut, joita käsitellään tuoreella tavalla), perinneaineistoja sekä arkeologista aineis-

toa eli uhripaikkojen kaivauksia. Kyllillä on vakaa rutiini lähdetyönsään, mutta lähdeongelmien pohdinta jää usein ongelmien toteamiseksi ja positiiviseksi loppulausemaksi, jonka mukaan saamelainen ääni kyllä kuuluu lähteistä vaihtelevalla volyymillä. Paikoitellen Kyllin analysoi lähteistä kuuluvat muutkin äänet, mutta tehtävä ei enää tämän tutkimuksen tutkimuskysymyksiin varsinaisesti kuulu.

Yksi seuraus arkistolähdevetoisuudesta on, että Kyllin osallistuu harvoin tieteensaiseseen debattiin. Se olisi syventänyt lestadiolaisuuden ja saamelaisen kansallismielisyyden yhteyksien pohdintaa, joka nyt jää niukaksi. Tästä tutkimusongelmasta olisi löytynyt paljon norjalaista tutkimusta.

Yksi tapa, jolla Kyllin osoittaa ottavansa saamelaiset historiallisina toimijoina vakavasti, on se, että hän ei rationalisoi tai psykologisoi esimerkkejä näyistä ja uskonnollisista kokemuksista – ne esitetään vain sinällään ja taustoitetaan suurilla yhteiskunnallisilla murroksilla. Papit saivat tottua ”esi-kristillisiin” juonteisiin, kuten etiäisiin ja aurinon pitämiseen jumaluutena. Tämä suhteutetaan suomalaiseen uskomusperinteeseen – papit saattoivat jakaa osia tällaisesta maailmankatsomuksesta itsekin.

Suomessa tehty saamelaistutkimus on ehtinyt ikään, jossa erottuu koulukuntia. Koulukunnat jakautuvat akateemisiin, etnopolitiittisiin tai molemmin perustein. Kyllin kuuluu saamelaisista historiallisiin toimijuutta korostavaan koulukuntaan, joka pyrkii antamaan mahdollisimman aidon äänen saamelaisille, siten kuin se lähteistä nousee, noudattamatta mitään kaanonin (arkaaisiin esimerkki jalot tai vähemmän jalot villi-ihmiset) tai uhruttavaa uudemmaa poliittista diskurssia (kolonisoidut saamelaiset). Näin Kyllin ei näe kristinuskoa pelkkänä kolonisaationa, vaan myös uuden lähteenä. Tällä lähtökohdalla on se etu, että saamelaisyhteisön moni-

naisuus on ainakin periaatteessa paremmin saavutettavissa, ja saamelaiset voidaan nähdä etnis-kulttuuris-poliittisissa kohtauksissa toimijoina sekä moniäänisenä ja -strategisena ryhmänä.

Etnopolitiittisesti ja epistemologisesti ”radikaalimmissa” saamentutkimusympäristöissä tutkijan oman position perustelu tehdään perusteellisemmin kuin Kyllin tekee. Kyllin asemoi itsensä suomalaiseksi saamen historian tutkijaksi ja perustelee tutkimuksensa historiallisten toimijoiden äänen esiinnostamisella. Tutkimusposition pohdinta jää hieman vajaaksi, koska legitimointia haetaan vain tutkimuskentän yhdestä kulmasta, ikään kuin historiallisen tiedonintressin kautta, eikä haastavimpiin kyseenalaistuksiin edes yritetä vastata. Tämä toistuu myöhemmin tekstissä, esimerkiksi suhteessa postkolonialistisiin tulkintoihin koulusta instituutiosta – eikö saamelaiden postkolonialististen tutkijoiden heittämiä haasteita koeta vastaa- misen arvoisiksi?

Kyllin esittää saamelaisen uskonnollisen historian periodisoinnin, mikä on yksi työn päälöydöistä. Esimerkiksi esi-kristillisten uskonnollisuuden muotojen intensiivistymisen ja katoamisen sekä kirkon tarjoaman kristillisyyden kukoistuskausien hiipumisen mahdolliset syyt valottuvat. Kriittiset varaukset lähteiden antamasta informaatiosta tehdään riittävän usein, ilman että niitä toisteltaisiin joka lähteen kohdalla.

Kyllin kertomus päättyy tavallaan kristillisen uskonnollisuuden intensiivistymiseen lestadiolaisuuden läpimurron myötä, joka oli uskonnollisen kääntymyksen suhteen vaativampi. Tätä narratiivista tuotetaan myös toisessa suhteessa: suruttomat, kirkon liepeillä juopottelevat ja muihin raffinoituneempiin synteihin sortuneet saamelaiset ovat tekstissä pitkään pappien määräämässä uskonnollisessa tyhjössä. Myöhemmin teks-

tissä Kylli antaa saamelaisille neljä vaihtoehtoa – luterilaisen kirkon edustama kristillisuus, *vielä syvemmin* koettu lestadiolainen uskonnollisuus, ajoittainen turvautuminen vanhaan esi-kristilliseen uskonnollisuuteen, ja ”välinpitämätön kristillisuus”, joista viimeksi mainittu näyttää jäävän uskontojen transkulttuurallisen rinnakkaisuuden ja synkretistisen lainailun (työn toinen päälöytö) ulkopuolelle.

Ehkä tämä kasvava joukko (maallistuvia?) tapakristillisiä olisi seuraavan tutkimuksen kohde? Millaista uskonnollista tilaa he loivat, milloin tämä uskonnollisuuden muoto tuli mahdolliseksi ylimässä Lapissa ja mitä se merkitsi suomalaisille instituutioille, kuten kirkolle? Kyllin uusi työ on tuttua hyvää tasoa.

– JUUKA NYSSÖNEN

Kotivarkaita ja muita 1800-luvun maalaisnaisia

Laura Stark: The Limits of Patriarchy. How Female Networks of Pilfering and Gossip Sparked the First Debates on Rural Gender Rights in the 19th-Century Finnish Language Press. Studia Fennica Ethnologia. SKS 2011. 263 s.

Naisten asema talonpoikaisyhteisössä on usein ollut myös suurta yleisöä kiehtova aihe. Korkealaatuisessa kirjassaan *The Limits of Patriarchy* ethnologian professori Laura Stark valottaa, miten suomalaisessa lehdistössä 1800-luvun jälkipuoliskolla ensimmäistä kertaa keskusteltiin maalaisnaisten asemasta.

Muun muassa kulutuksen nopea kasvu vaikutti talonpoikaisper-

heiden sisäisiin suhteisiin. Vaikka kahvia usein arvosteltiin turhuutena, kahvinjuonti yleistyi myös talonpoikaisnaisten keskuudessa. Mutta millä rahalla naiset, jotka elivät patriarkaalisessa kotitaloudessa, rahoittivat ostoksiaan? Sanomalehdissä keskusteltiin näpistämisestä, niin sanotusta kotivarkaudesta. Stark väittää, että tällä tavoin maalaisnaisten – etupäässä emäntien ja tyttären – asema tuli julkisen keskustelun kohteeksi.

Stark analysoi keskustelua, joka syntyi sanomalehtien ja kulutustavaroiden yleistyessä. Hänen tutkimuksensa tuo uutta tietoa 1800-luvun maalaisnaisista kahden pääteeman – kotivarkauden ja juoruilun – avulla.

Teos on jaettu kolmeen osaan, ja teoreettinen johdanto-osuus voidaan lukea erilläänkin. Erityisenä tutkimuskohteena on naisten toimijuus (*agency*) hierarkkisessa yhteiskunnassa. Stark hyödyntää eri teorioita monitahoisessa tulkinnassaan. Uutta näkökulmaa tarjoaa etenkin keskustelu *hidden transcript* -käsitteestä, josta on tullut yhä suosituampi teoreettinen lähtökohta historian tutkimuksessa. Käsite ei helposti käänny suomeksi, mutta voidaan puhua esimerkiksi ”piilotetusta strategiasta”. Mielenkiinto kohdistuu tällöin toimintaan hierarkkisissa suhteissa. Käsitettä käyttäen Stark pohtii oivaltavalla tavalla alisteisissa asemassa olevien naisten toimintatapoja.

Tutkimuksen lähdeaineisto on laaja. Stark hyödyntää sekä ”kansanihmisten” sanomalehtikirjoituksia että arkistoon lähetettyä muistitietoa. Kansalliskirjaston Historiallisen sanomalehtiarkiston avulla Stark on kerännyt 64 kotivarkautta käsittelevää sanomalehtikirjoitusta. Lähteinään hän käyttää myös realistista etnografista fiktiota ja julkaistuja etnografisia kuvauksia. Stark analysoi ja paikantaa aineiston perehtyneesti, mutta valitettavasti liian monet pitkät sitaattit tekevät lukemisesta raskaan.

Toisessa osassa kirjoittaja tuo esille juoruilun ja kotivarkauden eri merkityksiä. Juorujen levittäminen oli talonpoikaisyhteisössä sekä ajanvietettä että tärkeää tiedonvälitystä. Kiinnostava onkin kysymys siitä, mitä juorujen ”myyminen” merkitsi maata omistamattomaan luokkaan kuuluville naisille. Alimaksi jäivät naiset, ”juoruakat”, kuvitellaan aktiivisina toimijoina, ja he tarjosivat palveluitaan tuotteita vastaan. Stark lukee kotivarkauden myös tyttären ja emäntien mahdollisuudeksi. Näiden isäntävallan alaisten naisten saattoi olla vaikea toimia itsenäisesti, mutta kirjoittaja osoittaa, että naiset saivat ja ottivat toimitilan hierarkkisakin rakenteissa. Tarkastellessaan näitä teemoja rinnakkain Stark piirtää monipuolisen kuvan agraariyhteisön arkielämästä ja sosiaalisista suhteista.

Kirjan kolmas osuus keskittyy varhaiseen lehtikeskusteluun maaseudulla elävien naisten oikeuksista. Stark osoittaa, että näitä tekstejä julkaistiin enemmän kuin on luultu, ja hän esittää esimerkkejä siitä, miten miehet ja naiset kirjoittivat kotivarkaudesta. Enimmäkseen käsiteltiin maata omistavien asemaa. Kotivarkauden nähtiin olevan muuta maata yleisempää Itä-Suomessa, jossa tyttäret saivat tavallisesti vain myötäjäiset. Pimitämällä tilan tuotteita tyttäret hankkivat rahaa, ja vaikka sanomalehdissä kotivarkautta luonnehdittiin pahuudeksi, näpistämistä pidettiin korvauksena maatilalla tehdystä työstä. Kotivarkauksien yleisyys ja maaseudun kaupat heikensivät isäntien asemaa eri tavalla – nyt naisetkin tekivät enenevässä määrin kulutus päätöksiä itse, ja samalla sanomalehtikeskustelu herätti pohdintaa isännän vallasta. Loppujen lopuksi kotivarkauksien avoin paheksunta antoi valistajille perusteita vaatia naisille oikeuksia.

Kirjassaan Stark ei nojaa aikaisempaan pohjoismaiseen tutkimukseen, eikä työssä pohdita sen

enempää vertailumahdollisuuksia. Voidaan myös kysyä, kuvaileeko tutkimus menneisyyden naistietoisuutta liian modernilla tavalla. Mitä naiset ajattelivat sukupuoleensa liitetystä rajoituksista?

Kaikkiaan teos on monipuolinen, ja tutkimuksen teoreettiset valinnat mahdollistavat uudenlaisia tulkintoja. Teos on myös huolellisesti toteutettua historiankirjotusta. Kirja voi olla hyödyllinen historioitsijoiden lisäksi muun muassa kulttuurin- ja sukupuolentutkijoille, ja sopii myös opetuskäyttöön.

– ANN-CATRIN ÖSTMAN

Kansalliskirjaston kulttuurihistoriallinen tarina

Rainer Knapas, Tiedon valtakunnassa. Helsingin yliopiston kirjasto – Kansalliskirjasto 1640–2010. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1347. 462 s.

Rainer Knapas kuvaa teoksessaan *Tiedon valtakunnassa* nykyisen Kansalliskirjaston vaiheita aina Turun akatemian kirjastosta 2010-luvun alkuun. Kansalliskirjasto oli vuoteen 2006 Helsingin yliopiston kirjasto, minkä jälkeen sen toimiala laajentui yliopistokirjastoista yleisiin kirjastoihin, ammattikorkeakoulukirjastoihin ja erikoiskirjastoihin. Kansalliskirjastoa onkin luonnehdittu kirjastojen kirjastoksi. Kansalliskirjaston pitkät perinteet tiedeyhteisön palvelijana ja keskeinen rooli kansallisessa kirjastoverkossa tarkoittavat sitä, että

Rainer Knapaksen teoksella tulee pitkään olemaan merkittävä asema yliopistoja ja yliopistokirjastoja koskevassa keskustelussa.

Knapas tavoittelee teoksessaan kokonaisvaltaista tarkastelutapaa, jossa kirjasto nähdään kokoelmien, henkilökunnan ja kävijöiden muodostamana elävänä kokonaisuutena. Hän kiinnittää runsaasti huomiota historiallisiin kokoelmiin ja erityisesti 1800-luvulla kirjastoa varten rakennettuihin tiloihin. Knapaksen rakentama historiakuva nimenomaan itse kirjastosta korostaa laitoksen taidehistoriallista ja arkkitehtuurista merkitystä. Näkökulmaa voidaan pitää perusteltuna silloin, kun tarkoituksena on osoittaa kirjastorakennuksen merkitys osana poliittisen vallan näyttämöä, jolla rakennettiin pääkaupungin erityislaatuisuutta osana laajaa Venäjän keisarikuntaa.

Henkilökuntaa käsitellessään Knapas pitää yliopistokirjastonhoitajien tarkastelussa. Valinta on pettymys varsinkin kirjasto- ja informaatioalan asiantuntijoille, joita kiinnostaa Kansalliskirjaston henkilökunnan erityysosaaminen muun muassa vanhan kirjallisuuden tuntijoina, luettelointisääntöjen ja sisällönkuvilun ekspertteinä sekä verkkopalveluja koskevan teknologian erityisosaajina. Asiakkaat ja se, miten kirjasto on eri aikakausina saattanut kirjaston kokoelmat tiedontarvitsijan käyttöön, jäävät tarkastelussa marginaaliseen asemaan.

Kansalliskirjasto on keskeinen kansallinen muistiorganisaatio, ja tämän mukaisesti teoksessa korostuvat humanistisen tutkimuksen hyödyntämät kirjakokoelmat. Aineistojen digitalisoimisen merkitystä tiedon saavutettavuuden näkökulmasta ja elektronisten aineistojen korostumista varsinkin nykytutkijoiden arkipäivässä olisi voinut korostaa huomattavasti enemmän. Kirjaston muistiorganisaatiroolia ei teoksessa erikseen problematisoida, mikä johtaakin siihen, että Kansalliskirjastossa toimivan

FinELib-konsortion merkitystä laajasti koko tiedeyhteisöä palvelevana toimintamuotona ei nosteta esille. Tämä on tekijältä tietoinen valinta, sillä Knapas arvottaa kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden rakennusten ja kirjaston historian saatossa muodostuneiden kokoelmien painoarvon merkittävämmäksi kuin elektronisessa muodossa julkaistun tutkimuksen. Tämä ajattelutapa on varsin vieras 2000-luvun kirjaston palveluiden käyttäjille, joille julkaisun muoto ei ole merkittävä, vaan sen vaivaton saavutettavuus. Varhaisempien painettujen kokoelmien arvottaminen tieteen tekemisen kannalta tärkeämmäksi kuin elektroniset julkaisut on vierasta jo lähtökohtaisesti tiedon kumulatiivisen luonteen ymmärtämisen näkökulmasta.

Rainer Knapaksen teoksen alkukieli on ruotsi, ja teos on käännetty suomen lisäksi myös englanniksi. Kirjan saatesanoissa todetaan, että teoksen yksi tavoite on ollut avata Helsingin yliopiston kirjaston eli Kansalliskirjaston menneisyyttä Suomen kulttuurihistorian kannalta tärkeimpiin ilmansuuntiin. Knapas nostaa teoksessaan ansiokkaasti esille ruotsin- ja venäjänkielisen sivistysperinnön merkityksen suomalaisen yhteiskunnan sivistysvaltiokehityksessä. Teos vahvistaa osaltaan Kansalliskirjaston profiilia maineikkaiden eurooppalaisten kansalliskirjastojen rinnalla. Kirjaston perustehtävä on huolehtia kansallisen kulttuuriperinnön tallettamisesta ja ylläpidosta sekä tarjoamisesta asiakkaiden käyttöön. Se ei kuitenkaan avaudu kovin helposti etenkin kirjastolaitoksen toimintaa vähemmän tuntevalle lukijalle. Suomenkielisen kansallisen kulttuurin häydyttäminen on tietoinen valinta, sillä kuten tekijä teoksen lopussa toteaa, ”Kansalliskirjasto on uudesta nimestään huolimatta täysin yleismaailmallinen”.

Kirjastohistoriaa ei ole aikaisemmin tavattu pitää omana erityisenä tieteenalana. Kansalliskirjaston

historiassa Rainer Knapas kuitenkin pyrkii määrittelemään alan erityispiirteitä ja profiloimaan tämän avulla kirjastohistorian merkitystä osana muita tieteenaloja. Knapaksen mukaan kirjastohistoria on monisyinen tieteenala, jota määrittävät erityisesti taloudelliset, tekniset, sosiaaliset ja historiallissosiologiset muutokset. Tutkimuskohteen moni-ilmeisyyden tunnistaminen ei kuitenkaan tee kirjastohistoriasta omaa erityistä tieteenalaa.

Knapas asemoi teoksensa paikkaa pohtimalla yliopistoja ja yliopistokirjastojen historiaa koskevaa tutkimustraditiota. Kirjoittaja toteaa mielestäni aivan oikein, että kirjasto- ja yliopistohistorioiden tekijät ovat usein näiden organisaatioiden omia asiantuntijoita. Knapaksen mukaan asiantuntijakirjoittajien keskeinen rooli on johtanut siihen, että teoksista on tullut tarkoituksenhakuisia menestystarinoita ja kehityskertomuksia. Aikaisemmat esitykset kirjastojen ja myös yliopistojen historiasta eivät siten Knapaksen mukaan lähtökohtaisesti edusta tieteelle leimallista kriittistä tutkimusta. Lähdeluettelon perusteella kirjoittaja ei kuitenkaan tunne alan aikaisempaa tutkimusta, mikä näkyy myös siinä, että Kansalliskirjaston roolia ”kirjastojen kirjastona” ei osata erityisesti nostaa esille.

Vastakohtana tällaiselle sisältäpäin liikkeelle lähtevälle tarkastelulle olisi Rainer Knapaksen mukaan ongelmalähtöinen historiankirjoitus, jossa yliopistoja tai yliopistonkirjastoja koskevat pohdinnat johdetaan organisaatioiden ulkopuolelta tieteen ja yhteiskunnan näkökulmasta tai kulttuuri- ja oppihistoriasta. Tässä tehtävässä Knapas onnistuu hyvin, mutta samalla hän tulee sivuuttaneeksi itse tutkimuskohteen eli kirjaston. Kirjastot ovat todellakin vaativia ja monitahoisia tutkimuskohteita, koska niillä on erityinen osaamis- ja asiantuntijarooli osana tiedeyhteisöä. Tasapainoinen esitys edellyttää sekä tie-

deyhteisön että kirjaston tunte-
musta ja tutkimuksen rajauksia
koskevien valintojen tulee tukea
kokonaisvaltaista esitystapaa.

Kansalliskirjastosta on lyhyen ajan sisään tehty kaksi toisiaan täydentävää kulttuurihistoriallista teosta. *Tiedon valtakunnassa* -teos sopii jatkoksi vuonna 2004 julkaisulle teokselle *Muistiin painettua*, jossa tarkastellaan kirjaston arvokkaita kokoelmia. Varsinainen kirjastoja koskeva kattava tutkimus antaa vielä odottaa itseään.

– MARIA KOKKO

Kulttuuri- historiaa Kalevalaseuran satavuotiselta taipaleelta

Kristiina Kalleinen: Kansallisen tieteen ja taiteen puolesta. Kalevalaseura 1911–2011. SKS ja Kalevalaseura 2011. 314 s.

Kalevalaseuran historia on koottu kansiin seuran satavuotisen taipaleen juhlistamiseksi. *Kansallisen tieteen ja taiteen puolesta: Kalevalaseura 1911–2011* -teos on asian-
tunteva ja perinpohjainen esitys seuran vaiheista.

Teoksen johdannossa käsitellään Kalevala-aatteen syntyä Lönnrotin *Kalevalan* ilmestyttyä vuonna 1831 ja tuodaan esiin sen sekä ylipäänsä kansanrunouden ja karelianismin merkitystä 1800-luvun kansallisen identiteetin rakennustyössä. Siinä taustoitetaan myös Kalevalaseuran perustajien, suomenkielen ja kirjallisuuden professori E. N. Setälän, kuvanveistäjä Alpo Sailon, kuvataiteilija Akseli Gallen-Kallelan sekä myöhemmin kansanrunouden tutkimuksen professoreina toimineiden A. R.

Niemen ja Väinö Salmisen vaiheita ja suhdetta karelianismiin.

Johdantoon olisi kaivannut jo muutaman sanan itse tutkimuskohteen, Kalevalaseuran, osuudesta kansallisen identiteetin luomisessa. Tällä olisi perusteltu myös satavuotishistorian kirjoittamisen tärkeyttä ja merkitystä 1900-luvun suomalaisen aatemaailman ymmärtämiseksi. Tämä puuttuu myös teoksen takakansitekstistä, jossa se olisi pitänyt mainita. Teos ei nimittäin typisty pelkästään Kalevalaseuran historiaksi, vaan on sidoksissa aikansa aatevirtauksiin ja poliittisiin pyrkimyksiin ja tekee seurasta erottamattoman osan kansallista menneisyyttä. Sen jäsenillä oli yhteyksiä esimerkiksi Akateemiseen Karjala-Seuraan ja jatkosodan aikana he työskentelivät perinteenkeruutehtävissä uudelleen valloitetulla Karjalan alueella.

Johdannosta puuttuu kokonaan maininta käytetystä lähdeaineistosta, sen mahdollisista puutteista tai rajoituksista. Lähdeluettelossa olisi niin ikään ollut syytä kertoa, miltä vuosilta sanoma- ja aikakauslehtiaineistoa on käyty läpi, ja ehkä seuran julkaistut vuosikirjat olisi voinut merkitä erikseen lähteiksi. Vaikka kyseessä onkin ennen muuta yleisesitys aiheesta, ei sillä mielestäni voi perustella lähdeaineiston esittelyn ja tutkimuskysymysten puuttumista johdannosta. Jo pelkästään sen seikan mainitseminen, että seuran historian tarkastelu on mielekästä muutoinkin kuin satavuotisjuhlan tähden, olisi riittänyt, ja lähdeainnintaa ja keskeiset työt ohjaavat kysymykset olisi voinut ujuttaa helposti johdannon lähdeviitteisiin.

Teos etenee kronologisesti ja on muutoinkin selkeä, kauttaaltaan asiantuntevasti taustoitettu ja hyvin kirjoitettu. Painopiste on selvästi seuran varhaisvaiheissa, jolloin seuran merkitys oli suurempi, ja ehkä myös sen riveissä vaikuttaneet henkilöt olivat kiinnostavampia kuin vaikkapa 2000-luvulle

tultaessa. Seura oli pitkään, kuten vielä tuolloin oli tyyppistä, miesten hallinnassa. Ensimmäinen nainen otettiin seuran riveihin vuonna 1937: kansatieteellis-muinaistieteellisen alaosaston apujäseneksi (!) nimettiin Kansallismuseon intendentti Tyne Vahter. Huomionarvoista on seuran kansainvälisyys: vuodesta 1921 alkaen ulkomaisiksi jäseniksi kutsuttiin monesti *Kalevalan* kääntäjiä esimerkiksi Keski-Euroopasta ja Yhdysvalloista.

Seuran puheenjohtajana 1960-luvulla toiminut kansanrunouden tutkimuksen professori Matti Kuusi oli aktiivinen ja monipuolinen kulttuurivaikuttaja ja kulttuuripoliitikko. Hän uudisti seuran toimintaa ja esimerkiksi perinteentutkimus ulotettiin iskelmäteksteihin. Mahdollisesti näin perinteisen seuran toiminnasta radikalisoituvalla 1960-luvulla olisi voinut saada paljon lisääkin irti.

Teoksen kuvitus on mustavalkoinen, mikä on kuvituksen sisäistä yhtenäisyyttä tukeva valinta. Värikuvilla teosta olisi voinut elävöittää ja lisätä sen arvokkuutta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja Kalevalaseuran, jotka ovat vastanneet teoksen kustantamisesta, olisi tällä tavoin kannattanut korostaa omaakin merkitystään. Myös tekstin sijoittamista kahdelle palstalle olisi voinut miettiä. Se olisi suunnannut teosta konkreettisesti suuren yleisön luettavaksi, jolle se on ehkä kuitenkin tarkoitettu. Teoksen soisi löytävän tämän laajan lukijakunnan, niin kiinnostavia seikkoja siinä kansallisesta menneisyydestä valotetaan. Historioitsijoillekin teos antanee uutta tietoa, ainakin seuran toiminnasta ja mahdollisesti sen johtohahmojen aate- taustoista.

Mukavaa on se, että tekstiä on elävöitetty *Kalevalalle* ja Kalevalan päiväksi kirjoitetuilla juhlarunoilla, jotka ovat saaneet omat sivunsa. Muutoinkin alkuperäistekstejä on siteerattu osuvasti. Yhdestä käy ilmi, kuinka nykykatsannossa eri-

tyinen Karjalan merkitys kalevalaseuralaisille oli. Jatkosodan päättyessä Alpo Sailo kirjoitti: ”Oli lähdeittävä pois satavuotisten ukkojen parista ja jättää ihanat aiheet unhon peittoon. [– –] Lemminkäiset ja Kullervotyypit, suloiset Ainot ja Kyllikit – –” (s. 95). Kalevalan henkilöitä ja idyllistä laulumaatahan sieltä haettiin!

Seuran ensivuosisikymmenten toiminnan keskiössä olivat Gallen-Kallelan kuvitettu Kalevala-hanke sekä Sailon Kalevala-talo -hanke. Molemmat oli tarkoitus rahoittaa keruu- ja lahjoitusvaroin. Kalleisen mukaan suunnitelmat olivat juuri rahallisessa mielessä suureellisia sekä erikseen että varsinkin yhdessä: ”Seuran perustajien luottamusta ja optimistista suhtautumista suomalaisen yhteiskunnan karttuihin kätehen 1920-luvun alussa täytyy vain ihmetellä [– –] yhtäaikainen toteutus olisi kustannuksiltaan noussut tähtitieteellisiin summiin” (s. 65).

Jatkosodan syyttyä Kalevalaseura oli mukana Itä-Karjalaan kohdistuneissa tutkimushankkeissa rahoittaen tutkijoiden työtä. Sodan jälkeen tärkeäksi tuli kotiseututyö ja -harrastus, joihin muun muassa yliopistojen osakunnat osallistuivat. Ominta alaa seuran toiminnassa oli Kalevalan päivän juhlallisuuksien järjestäminen. Varsinkin alkuvuosina juhlat olivat erittäin suuria ja myös maanlaajuisia. Itse *Kalevala* sai poliittista merkitystä: vuonna 1949 presidentti J. K. Paasikivi korosti juhlapuheessaan teoksesta nousevaa hengen ja sanan mahtia sotasankaruuden sijasta ja totesi siinä olevan ”kanssamme sisäisesti yhdistävää voimaa” (s. 115). Tilaisuudet kuitenkin järjestettiin erikseen, sillä vasesemmistö juhli Kalevalaa myöhemmin keväällä!

Kalevalaseuran vuosikirja on säilyttänyt asemansa toiminnan keskiössä myös taloudellisesti haasteellisina aikoina. Vaikka se on heijastellut aikansa aatteita ja tutki-

mussuuntauksia, seura itse on aina pyrkinyt olemaan puolueeton.

Teoksen päättävä on napakka ja keskeiset linjat hyvin yhteen nivoava. Lopussa on henkilöhakemisto, mutta asiahakemisto puuttuu. Liitteeksi on koottu seuran hallituksen/johtokunnan kokoonpanot eri vuosina. Kirjallisuusluettelo on yllättävän suppea joskin monitieteinen. Mielenkiintoista olisi saattanut olla vilkaista esimerkiksi saksalaista kirjallisuutta muinaisen menneisyyden ihailua sisältävistä aatevirtauksista. Tällöin olisi välttytty ”suomalaisen menneisyyden erityisyydeltä”, jota teos tahtomattaan on rakentamassa.

Tässä toivotuista lisäyksistä ja tarkennuksista huolimatta *Kansallisen tieteen ja taiteen puolesta* on kelpo teos. Se lisää seuran historian tuntemusta ja antaa samalla aineksia suomalaisen aate- ja kulttuurihistorian tuntemukseen.

– LAURA-KRISTINA MOILANEN

Etelä-Pohjalainen Osakunta läheltä tarkasteltuna

Syrän kultaa, kieli kun puukoo. Etelä-Pohjalaisen Osakunnan vaiheita 1908–2008. Toim. Klaus Lindgren. Etelä-Pohjalainen Osakunta 2011. 623 s.

Täytettyään sata vuotta Etelä-Pohjalainen Osakunta julkaisi juhlaakirjan, joka käsittelee osakunnan vaiheita sen alkua ajoista 2000-luvulle. Kyseessä on 45 osakunnan jäsenen ja muutaman ulkopuolisen asiantuntijan kirjoittama kokoomateos. Historiatoimikunta on halunnut saada aikaiseksi mahdollisimman kattavan ja monisävyisen

teoksen, jonka tutkimukseen perustuvat artikkelit, muistelut ja henkilökuvaukset kertovat osakunnan jäsenistön toiminnasta.

Kirjalle valittu muoto selittyä osittain sillä, että kyseessä on osakunnan neljäs historia. Edellinen kirja, joka käsitteli osakunnan vaihteita 1950-luvun alusta 1980-luvulle, julkaistiin niinkin äskettäin kuin vuonna 2001. Pääasiallisesti Hannu Kontsaksen kirjoittamana se tarkastelee Etelä-Pohjalaista Osakuntaa pitkälti Helsingin yliopiston ylioppilaskunnan osana kuvaten sitä, miten osakunnan jäsenen otit ottaneet osaa ylioppilaiden aatteellisiin, kulttuurisiin ja poliittisiin pyrkimyksiin.¹ Siinä taustoitetaan melko laajasti se poliittisen radikalismien aalto, joka muutti osakuntaa 1960-luvun lopulla ja joka johti myös siihen, että pohjalaisten osakuntien yhteistyöelimen Pohjalaisen Valtuuskunnan hallintoa yritettiin muuttaa.

Osakunnan uusin historia jakaantuu neljään osioon. Ensimmäisessä ja toisessa osassa osakunnan vaiheet kuvataan lähinnä aate- ja tapahtumahistorian näkökulmasta samalla kun luodaan katsaus sen organisaatiomuutoksiin ja toimintaan sekä sen taidekokoelmaan, lippuun ja muihin symboleihin. Kolmas osa koostuu henkilökohtaisista muisteluista, ja viimeinen osa sisältää inspektoreita ja kunniajäseniä käsitteleviä pienenä artikkelia. Kirjassa on myös toimihenkilöiden luetteloita ja jonkun verran tilastotietoja.

Kirjassa julkaistu runsas aineisto antaa epäilemättä sekä monisävyisen että yksityiskohtaisen kuvan osakunnan toiminnasta, temaattisesta tai ajallisesta näkökulmasta on vaikeata löytää aukkoja. Artik-

keleiden ja muistelujen suuri määrä on mahdollistanut sen, että viimeisimmätkin vuosikymmenet käsitellään melko monipuolisesti, mutta ratkaisu on tuonut mukanaan myös sen, että kirjoittajien lähestymistavat vaihtelevat.

Kirjan toimittaja Klaus Lindgren luo johdantoartikkelissaan katsauksen maakunnan historiaan ja osakuntalaitoksen varhaisempiin vaiheisiin. Toisessa artikkelissa hän käsittelee Etelä-Pohjalaisen Osakunnan sisäistä kehitystä. Sen hallinto pysyi pitkään suurin piirtein muuttumattomana. Vielä 1960-luvulla jäsenet kokoontuivat viikoittain päättämään osakunnan yhteisistä asioista inspektorin tai kuraattorin johdolla, varsinaista hallitusta ei ollut. Laajempi organisaatiouudistus vietiin läpi seuraavan vuosikymmenen alussa seurauksena siitä, että osakuntalaisille oli alettu vaatia parempia osallistumismahdollisuuksia ja laajempaa edustuksellisuutta osakunnan päätöksenteossa. Samoihin aikoihin poliittisten kerhojen keskinäinen kilpailu lisäsi osakuntakokousten kävijämääriä. Osakuntalaisten tunnelmista ja tahdosta samastua maan poliittisen elämän käytäntöihin kertoo osaltaan se, että osakuntakokous ryhtyi valitsemaan pääministerin, joka esitti valmiin hallituslistan osakunnan kokoukselle hyväksyttäväksi. Pian siirryttiin kuitenkin puhumaan hallituksen puheenjohtajasta ja jäsenistä. Juhlakirjan artikkelit osoittavat, että ylioppilaskunnan politisoituminen 1970-luvun alussa toi mukanaan suuria muutoksia juuri eteläpohjalaisten osakuntatoimintaan.

Osakunnan jäsenet ottivat jo vuosikymmenen lopussa etäisyyttä poliittisiin ryhmiin ja niiden edustamiin aatteisiin. Ilmapääri muuttui perusteellisesti ja eteläpohjalaisten viettäessä 75-vuotisjuhlaansa juhla-lisuudet järjestettiin akateemisia perinteitä noudattaen. Poliittisten kerhojen tilalle alettiin perustaa alueellisia kerhoja, jotka järjestivät

illanviettoja ja pitivät yhteyttä kotikuntaan. Yhteenvetona Klaus Lindgren toteaa, että osakunta nykyään on monessa mielessä tiiviimpi sosiaalinen yhteisö kuin aikaisemmin; yhdessäolo ja akateemisten perinteiden ylläpito muodostavat tärkeän osan sen toiminnasta.

Jouko Kökkinen analysoi osakunnan jäsenmäärän kehitystä ja sen jäsenistön koostumusta 2000-luvun alkuvuosille saakka. Jäsenmäärä oli 1960-luvulla voimakkaassa kasvussa ja saavutti huipunsa vuonna 1968, jolloin osakuntalaisia oli yli 1 100. Seuraavalla vuosikymmenellä jäsenmäärä alkoi vähetä, mikä ilmeisesti oli sidoksissa osakuntien päätökseen ryhtyä itse kantamaan jäsenmaksua sekä muitten ylioppilaskerhojen (aineyhdistysten) kasvavaan vetovoimaan. Vaikka on hyviä syitä olettaa, että Helsingissä opiskelevat eteläpohjalaiset ovat pysyneet uskollisina osakunnalleen, on moni seikka vaikuttanut siihen, että jäsenmäärän lasku on jatkunut 2000-luvun alkuun saakka.

Huomattava osa kirjan artikkeleista käsittelee osakuntatoimintaa jäsenten näkökulmasta. Tämä ei koske ainoastaan kirjassa julkaistuja lyhyempiä artikkeleita ja muisteluja, vaan myös sen laajempia tutkimuksia. Esimerkkinä voidaan mainita Hannu Kontsaksen laaja selvitys osakunnan kronikkaan eli aikakirjaan tehdyistä tervehdyksistä ja muista kirjoituksista. Vuoteen 2008 mennessä osakuntalaisten kronikka koostui jo 23 erillisestä niteestä.

Eteläpohjalaisten juhla-kirja sisältää vain poikkeustapauksissa vertailuja muiden osakuntien toimintaan. Ilmeistä on, että eräiden kysymysten tarkastelu olisi hyödynnyt, jos huomiota olisi kiinnitetty enemmän pohjalaisten osakuntien vuorovaikutukseen ja niiden muilta omaksumiin vaikutteisiin. Useat artikkelit käsittelevät ystävyyssuhteita ulkomaalaisiin osakuntiin, erityisesti Viron merkittävimpään ylioppi-

1. Hannu Kontsas: Etelä-Pohjalainen Osakunta. Historia vuoteen 1983. Toimittanut ja täydentänyt Mikko Huhtamies. Etelä-Pohjalainen Osakunta 2001.

lasjärjestöön Eesti Üliopilaste Seltiin ja Uppsalassa toimivaan Norrlands nationiin. Ystävyyssuhteiden solmiminen ja ylläpitäminen on esimerkki siitä, että Etelä- ja Pohjois-Pohjalainen osakunta sekä Vasa nation ovat hyötäneet toistensa toiminnasta ja aloitteellisuudesta. Luonnollisesti osakuntien toiminnassa on myös yhteisiä piirteitä.

Etelä-Pohjalainen Osakunta on huolehtinut siitä, että sen historiasta on ilmestynyt teoksia säännöllisesti. Satavuotisjuhlakirjan artikkelit käsittelevät osittain uudesta näkökulmasta tapahtumia ja asioita, joista on kirjoitettu aikaisemmin osakunnan piirissä. Kirja valaisee samalla osakunnan uusinta historiaa sen jäsenten näkökulmasta.

– JOHN STRÖMBERG

Suomen kielen ja kansanperinteen asialla

Kai Häggman: Sanojen talossa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1890-luvulta talvisotaan. SKS 2012. 528 s.

Kai Häggmanin kirja *Sanojen talossa* on jatkoa Irma Sulkusen vuonna 2004 ilmestyneelle Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) historialle. Sulkusen kirja käsittelee seuran ensimmäisiä vuosikymmeniä (seura perustettiin v. 1831) ja loppuu Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen esimieskauden päättymiseen. Häggmanin esitys on kronologinen, ja jakautuu kahteen osaan tai aikakauteen: 1892–1917 (”Suomalainen pilvenpiirtäjä on rakennettava”) ja 1918–1939 (”Tasavallan palveluksessa”). Kirja sisältää myös neljä liitettä, joista selviävät SKS:n jakamat palkinnot ja seuran organisaatio.

Kai Häggman kuvaa mielenkiintoisella tavalla seuran laajaa toimintaa, varsinkin hyvin mittavaa ja kunnianhimoista keruutyötä. Yksittäisillä henkilöillä oli intoa ja halukkuutta omistautua hankkeisiin, joilla he kokivat olevan suurta kansallista merkitystä. Tarmo ja innostusta riitti – mutta mistä rahoitus? Taloudelliset haasteet olivat vahvasti läsnä koko tutkimusajan. Rahoitus tuli eri tahoilta, mutta valtion tuki oli ratkaiseva, koska pelkillä jäsenmaksuilla ei voinut toteuttaa isoja keruuprojekteja. Vuonna 1878 SKS:lle myönnettiin valtionapua, jonka seurauksena seuran profiili muuttui siten, että siitä tavallaan tuli valtionkustantamo – SKS kustansi valtiolle tärkeitä julkaisuja, kuten sanakirjoja ja oikeuskirjallisuutta. Sillä oli lukuisia siteitä senaattiin, ei vain merkittävien henkilöiden, kuten Yrjö-Koskisen, kautta. Häggmanin mukaan suhde vahvistui, kun fennomaaneja ruvettiin nimitämään senaattoreiksi.

Häggmanin kirjassa kielipolitiikalla ja kansallisilla liikkeillä on tärkeä rooli. Erityisellä mielenkiinnolla luin osuudet, joissa Häggman kuvaa SKS:n ja vuonna 1885 perustetun Svenska litteratursällskapetin (SLS) suhdetta, esimerkiksi niiden keskinäistä kilpailua rahoituksesta. Vuonna 1893 SKS:n tilintarkastaja Hannes Gebhardt ilmoitti, että litteratursällskapetilla oli jo tuplasti enemmän jäseniä kuin seuralla. Oli myös selvinnyt, että SKS:n jäsenlistoilla oli huomattava määrä vainajia. Päätettiin perustaa jäsenoimikunta ja panostettiin – hyvin tuloksin – uusien jäsenten hankkimiseen.

Molemmat seurat anoivat ja vastaanottivat valtiontukea. SLS:n hakemukset jäivät ensi alkuun tuloksettomiksi, mikä yhdistettiin senaattori Yrjö-Koskiseen. Kun tukea lopulta tuli, vuosittainen avustus oli puolet pienempi kuin SKS:n tuki. Kilpailu kärjisty, kun seurat vuonna 1893 saivat tehtäväkseen jakaa E. J. Längmannin rahaston kirjallisuuspalkinnot ja kun vastakkain

asetettiin Juhani Ahon romaani *Panu* ja Jac. Ahrenbergin teos *Vår landsman* (1897). Tästä syntyi julkinen, mieliä pahoittanut riita.

Kai Häggmanin tutkimaan aikaakulta leimaa jännittävällä tavalla sekä traditionalismi että modernisaatio. Nämä vastakohtat näkyvät myös seuran toiminnassa, varsinkin sanakirjahankkeissa. 1890-luvun lopulla käynnistettiin F. W. Rothstenin aloitteesta laaja keruuhanke, sanakirja, johon kerättäisiin aineistoa kaikista Suomen pitäjistä. Tämä voidaan myös nähdä reaktiona yhteiskunnan modernisaatioon – piti etsiä ja tallentaa piirteitä, jotka vielä löytyivät kaukaisemmilta seuduilta, mutta jotka olivat kaupungeista jo hävinneet. Tässä yhteydessä Kai Häggman tuo esille mielenkiintoisen kysymyksen – oliko toiminta suunnattava menneisyyteen vai tulevaisuuteen? Oliko katsottava ajassa eteenpäin vai taaksepäin? Yhtäältä kerättiin merkittävät murrekoelmat, toisaalta keskusteltiin *Nyky-suomen sanakirja* -projektista, jonka idean Hannes Gebhard oli esittänyt 1890-luvulla (yleensä E. N. Setälää pidetään hankkeen keksijänä, vaikka tämä esitti ideansa kuusi vuotta myöhemmin kuin Gebhard). Sanakirja-projekti alkoi varsinaisesti 1920-luvulla.

Vuosisadan vaihteessa tieteellinen toiminta vahvistui – aikaisemmin seuraa oli jopa pidetty enemmän kustantajana kuin tieteellisenä seurana. Tieteellisen toiminnan tukena olivat tieteelliset toimikunnat. Suomen itsenäistymisen jälkeen ilmaantuivat uudet haasteet, ei vain SKS:lle, vaan tieteellisille seuroille ylipäätään. Tiede ei enää houkuttellut nuoria ihmisiä samalla tavalla kuin ennen. Tämä johtui osittain virkamieskunnan voimakasta kasvusta. Ylemmän virka luokan (mihin myös professorit kuuluivat) elintaso laski, kuten myös yleinen arvostus. ”Kansankielinen keskiluokka oli siis kovaa vauhtia vankistumassa ja uuden

ajan professorit vastaavasti keski-
luokkaistumassa” (s. 256).

1900-luvun ensimmäistä vuosikymmentä leimasivat kieli- ja puolueriidat. Samoihin aikoihin seurassa syntyi kiinnostus suomalaisuusliikkeen historiaan. Tähän liittyivät erottamattomasti suomalaiset suurmiehet, kuten H. G. Portihan, A. I. Arwidsson ja Yrjö-Koskinen. Seuran piireissä kaavailtiin patsaan pystyttämistä Yrjö-Koskinen kunniaksi, mutta suunnitelma ei koskaan toteutunut. Vuonna 1908 litteratursällskapet järjesti yhdessä Svenska folkpartietin kanssa ensimmäiset Svenska dagen -juhlan Kustaa II Adolfin kunniaksi. Tämä teki myös *Kalevalan* julkisesta juhlimisesta ajankohtaista, tai kuten Häggman toteaa: ”Suomenkielisellä puolella tarvittiin mitä kiireimmin oma päivä, omat soihtukulkuet ja omat sankarit. Lönnrot ja Kalevala sopivat myös tähän käyttöön. Eepoksessa oli se hyvä puoli, että sitä saatettiin tarvittaessa käyttää sekä ruotsalaisuuden että venäläisyyden vastaisena symbolina ja yhtä hyvin pasifistisen internationalismin kuin nationalistisen militarismin sampoona” (s. 174). *Kalevala*-eepoksella oli ylipäätään monta vuotta tärkeä rooli seuran toiminnassa. *Kalevalan* toisintojen julkaiseminen oli pitkä projekti, joka oli saanut alkunsa 1880-luvulla Julius Krohnin ansiosta – itse asiassa idea oli syntynyt jo 1850-luvulla. Vuonna 1908 SKS julkaisi Kaarle Krohnin ideoiman *Suomen Kansan Vanhat Runot* -sarjan ensimmäisen osan, joka oli tavallaan laajennettu versio *Kalevalan* toisinoista.

Itsenäisyyden aika toi mukanaan merkittäviä muutoksia. Seuran johto vaihtui, ja organisaatio sekä säännöt uudistuivat. Muutoksista voidaan mainita johtokunnan perustaminen sekä mahdollisuus peria jäsenmaksuja. Keruutoiminta laajeni kansanrunoudesta kansanperinteeseen laajemmassa merkityksessä. Uudistuksista huolimatta

elettiin taloudellisesti ja toiminnallisesti vaikeita aikoja. Seuranhan sai jatkuvasti valtionapua, mutta 1920-luvulla se sai myös merkittävää lisärahoitusta, muun muassa apurahaa *Suomen Kansan Vanhat Runot* -hanketta varten. E. N. Setälän aloitteesta perustettiin vuonna 1924 Sanakirjasäätiö.

Itsenäisessä Suomessa tarve kehittää suomen kieltä sivistys- ja virkakielenä tuli yhä tärkeämmäksi. Tarpeesta syntyi *Nykysuomen sanakirja* -hanke (joka oli sisältynyt jo 1890-luvun suunnitelmiin). Hanke osoittautui haastavaksi, muun muassa työntekijöiden puutteen ja erilaisten konfliktien takia. Sanakirja ilmestyi vasta 1950- ja 1960-luvulla. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – tai tarkemmin sanottuna seuran kielitieteellinen valiokunta, myöhemmin kielivaliokunta – toimi itsenäistyneessä Suomessa epävirallisena kielenhuollon auktoriteettina, koska Suomesta puuttui akatemia joka olisi tämän tehtävän hoitanut. Esimerkkinä voidaan mainita Knut Cannelinin ja Martti Airilan *Vierasperäiset sanat* -kirjan julkaiseminen. Valiokunnalla oli lukuisia ja vaihtelevia tehtäviä, mutta tärkein niistä oli *Nykysuomen sanakirjan* toimituksen ohjaaminen. Se toimi myös neuvonantajana kielellisissä kysymyksissä. Toiminta ei ollut täysin ongelmaton, vaan kielivaliokunta joutui välillä konfliktiin eri tahojen kanssa, muun muassa sanomalehtien toimituksien, kun nämä eivät halunneet hyväksyä sen ehdotuksia. Valiokunta oli selvästi ylyöllistetty ja teki paljon ilmaista työtä. Tämän takia SKS ehdotti 1930-luvulla kielitoimiston perustamista, mutta tämä toteutui vasta vuonna 1945.

Häggmanin esitys on selkeä ja sujuva. Hyvin valitut anekdootit antavat esitykselle väriä. Esimerkkeinä voidaan mainita Elias Lönnrotin patsaan pystyttäminen ja varsinkin sen paljastaminen. Emil Wikströmin suunnittelema patsaalle oli

erimielisyyksien takia vaikea löytää sopiva paikka. SKS:n edustajat toivoivat, että patsas pystyttäisiin keskeiselle paikalle, esimerkiksi Ylioppilastalon viereen. Kaupunginvaltuusto (joka oli ruotsalaisvoittoinen) ei suostunut tähän. Loppujen lopuksi päätettiin, että patsas sijoitettaisiin pieneen puistoon Antinkadun (nykyinen Lönnrotinkatu) varrelle. Patsas ei valmistunut Lönnrotin syntymän satavuotispäiväksi 9.4.1902, vaan paljastus lykääntyi lokakuun 18. päivään. Tämäkin suunnitelma meni myttyyn, sillä joku oli ehtinyt jo yön aikana paljastaa patsaan. Syylinen oli pyhäjärveläinen N. A. Lindfors, joka kertoi, että salaperäinen, maistraatin edustajaksi esittäytynyt mies oli kehottanut häntä vetämään narusta. Tapahtumasta syntyi ainakin pari teoriaa, joiden mukaan joko poliisi tai ruotsinmieliset olivat syyllisiä tapahtumaan.

Kai Häggman antaa kirjassaan selkeän kuvan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran mittavasta toiminnasta, johon kuului muun muassa laaja keruu- ja kustannustoiminta, tieteellinen työ, suomentamishankkeet, kielenhuolto, tieto- sekä kaunokirjallisuuden palkintojen jako. Hän asettaa toiminnan yhteiskunnalliseen ja historialliseen kontekstiin ja näyttää, miten politiikka, taloudelliset konjunktuurit, kieliiridat sekä suomalaisen kansallisen identiteetin kehittäminen heijastuivat seuran toimintaan ja ajattelutapaan. Häggman käsittelee sekä seuraa organisaationa että sen keskeisiä henkilöitä, ja teos sisältää lukuisia mielenkiintoisia henkilökuvia.

Johdannossa Häggman kirjoittaa, että hänen aikomuksensa on tarkastella seuraa sekä sisältä että ulkoa. Häggmanin mukaan ”Suomalaisen Kirjallisuuden Seura tarjoaa poikkeuksellisen näköalapaikan Suomen ja erityisesti suomalaisen sivistyneistön historiaan”. Häggman on onnistunut tehtävänsään. Hän liikkuu taitavasti eri ta-

sojen välillä, ja antaa värikkään kuvan sekä tutkimansa seuran historiasta että kansallisuusaatteen ja kansallisen identifiikaation kannalta tärkeästä aikakaudesta.

– JENNICA THYLIN-KLAUS

Sotapolitiikalle alistetut – Helsingin selviytymistarina

Seppo Aalto: Sotakaupunki. Helsingin vanhankaupungin historia 1550–1639. Otava 2012. 424 s.

Sotalaitosasioita on joitakin harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta tarkasteltu paikallishistorioissa epäsystemaattisesti ja ylimalkaisesti sekä usein miettimättä niiden yhteyksiä kokonaisuuteen. Seppo Aallon tutkimus Helsingistä ”sotakaupunkina” osoittaa, että paikallisen historian rakentaminen jopa pääasiallisesti sen kehitykseen liittyneiden erityispiirteiden varaan voi olla uutta hahmottavaa sekä näkemyksiä ja ymmärrystä avaavaa. Helsingin historiassa tähän on päästy peilaamalla sen syntyä ja kehitystä Ruotsin ja sen naapureiden suurpolitiikkaan ja siihen liittyneisiin sotiin sekä tutkimalla kuinka Suomenlahden ja laajemmin Itämeren kaupunkien porvareiden ja kauppapiirien kaupalliset sekä taloudelliset suhteet asettuivat tai olivat asettumatta näin luotuun kehukseen. Tuloksena Aalto kirjoittaa lukijalle auki, kuinka nämä kaikki lopulta nivoutuivat osaksi Helsingin Vanhankaupungin ja sen asukkaiden sotapolitiikalle alistetusta elämästä.

Aalto kuvaa elämän makuisesti ja tasapainoisesti Helsingin perus-

tamisprosessin, joka oli monisyisen alkaen kauppa- ja suurpolitiikasta päätyen alueella asuneiden talonpoikien karkottamiseen ja vastahakoisten porvareiden houkuttelemiseen vientikielloista tinkimällä. Huomiota saavat eri yhteiskuntaryhmät, myös kaupungin köyhä ja alati vaihtuva pohjakerros renkeineen, piikoineen, palvelijoinneen, leskinaisineen ja kerjäläisineen. Helsingin vanhan ulospäin vaatimattoman, mutta sisältä koristeellisen kirkkorakennuksen Aalto maalaa kuin kuvajaiseksi Helsingin asukkaista: ”Rikasta ydintä ympäröi laaja, köyhä ulkokuori.”

Pian perustamisen jälkeen kaupunkiin saapui jatkuva sotilaitten ja huoltokuljetusten virta. Toisinaan myös omat (ruotsalaiset) käyttäytyivät kuin mikä tahansa Euroopan sotakenttiä kiertänyt juopotteleva palkkasotilasjoukko. Sotaväen elämän kuvaus jää Aallon kaupunkihistoriassa melko vähälle, ja sotilasasioita koskevat erillistutkimukset ja -artikkelit puuttuvat lähteistä. Toisaalta niissä olisi ollut verrattain vähän juuri Helsinkiä koskevia tietoja ja nekin hajanaisesti eri tutkimuksissa. Paikallishistorioissa ja niiden alkuperäislähteissä taas on lähinnä Helsinkiä koskevia välillisiä mainintoja kuten, että maakunnan halki marssi 1570-luvulla skottilaisia joukko-osastoja matkalla Helsinkiin ja edelleen Viipuriin tai Tallinnaan. Niiden marssia säästivät useat oikeudenloukkaukset, joten olisi ollut ihme, jos kaupungit olisivat välttyneet remuamiselta.

Toisaalta läpi kulkenut sotaväki ei välttämättä jättänyt jälkiä kaupunkihistorian lähteisiin samassa mitassa kuin maaseudulla, jossa sitä pidettiin linnaleirissä. Kaupungit pääosin välttivätkin linnaleiriltä, mutta kohtasivat sotilaselämän ilot ja murheet kuitenkin säännöllisesti sotaväen laivausten yhteydessä. Näiltä osin Aallon piirtämä yleiskuva on aivan riittävä, joskin sotahistoriakirjallisuudesta olisi ollut saa-

tavilla tarkennettuja tietoja niistä, kuten myös tykkituloella syksyllä 1577 Helsingistä karkotetuista taatareista. Nämä ovat kuitenkin vain pieniä yksityiskohtia vailla suurempaa merkitystä kirjan pääteeman kannalta. Lisäksi sotaväkeä koskevista erillistutkimuksista olisi saattanut löytyä väenottoa ja ratsukkojen ylläpitoa koskevia sääntöjä ja erillistä vapauksia, joita Aalto olisi voinut pohtia esimerkiksi kaupunkien porvariston ratsukkojen pidosta tai maataloja ja kylä omistavista helsinkiläisistä porvareista kirjoittaessaan. Nämä ovat kaikki kuitenkin vain sivujuonteita Aallon teoksessa.

Aallon päähuomio on muualla: siinä, mitä sota merkitsi Helsingin Vanhalle kaupungille, sen kaupankäynnille, porvareille ja heidän ei aina yksioikoisen porvarillisille elinkeinoilleen. Porvarit kehittivät sodasta selviytymisen strategioita, joihin kuului elinkeinovalikoiman laajentaminen. Maanomistustensa ja nauttimiansa erikoisvapauksien vuoksi porvarien välit talonpoikaisheraan ja aatelin kanssa olivat ajoin koetuksella, eikä taiten eläminen ollut aina puolin ja toisin helppoa. Kaikkia munia ei porvariskodeissakaan laitettu sen varaan, että pelkkä kauppa kannattaisi tai edes toimisi. Tässä suhteessa Helsinki porvaristulokkaineen poikkesi osin vanhemmista jo pitkät porvarisperinteet omanneista kaupungeista ja niiden vakiintuneemmista porvarisrooleista.

Kaupallisesti epävakaisissa oloissa kruunun jatkuva sotapolitiikka oli paitsi rasite myös monta kertaa Helsingin olemassaolon pelastus. Paradoksaalista oli, että tavoiteltaessa Helsingin Vanhalle kaupungille olemassaolon oikeutusta idänkaupan välittäjänä muiden muassa seuraavan kahden ehdon olisi tullut toteutua: Venäjä ei saanut onnistua Baltian valloituksessa eikä Ruotsi työntää Venäjää pois Itämereltä. Näin ollen pitkittynyt sota tavallaan suosi Helsinkiä, joka

oli Ruotsin kuninkaille korvaamaton huollon tukeutumisalue, laivaston ja joukkojen sotasatama. Edelleen Aalto kiteyttää osuvasti: sota kiihdytti Helsingin elinvoiman kauppa-kaupunkina, mutta sota oli myös sen ainoa elämänlanka. Oman mielenkiintonsa kaupunkihistoriaan tuovat sotien lisäksi Vaasan kuningassuvun keskinäiset välienselvittelyt kotikutoisine sotineen ja niihin liittyvine luotettavine ja vähemmän luotettuine kaupunkineen ja asukkaineen, joihin molempiin Helsinki vuorollaan kuului.

Aalto on vahvimmillaan luotsatessaan lukijan ymmärtämään sitä tavattoman monivivahteista sosiaalisten suhteiden verkostoa ja taloudellisen toiminnan moninaisuutta, joiden varaan helsinkiläiset joutuivat elämänsä rakentamaan sotasoina vuosikymmeninä ja alulle saatetun suurvaltapolitiikan ensimmäisissä kädenväänöissä. Hän osaa nähdä suurpolitiikan ja paikallisen elämän välittömät ja epäsuorat yhteydet, kuten mahdollisesti Kirimin tataarien nuolten pistot livana IV Julman Moskovassa Helsingin pikkukaupungin kohtalon kannalta sopivaan aikaan. Aalto rakentaa muutamien Helsingin porvarissukujen kautta hienoja henkilöpiirtoja ja tekee samalla mainiota syvätkäytöstä Vanhankaupungin elämästä. Arkistolähteistä, kirjallisuudesta ja tutkimuksista sekä Aallon omasta rikkaasta äidinkielestä kumpuavat kielikuvat ovat nautinnollista luettavaa.

Itse koin nykyajasta peilattuna ja omista taustoistani poliisin poikana ja lukijana epämiellyttävänä sen, kuinka iljettävästi laittomuudet ja vilunki olivat miltei hyväksytyt osa etenkin 1500- ja 1600-luvun talouselämän vaikutusvaltaisten toimijoiden yrittämisen arkea. Ahnetta aatelia kuningas Juhana III näpäytti kirjoittamalla: ”Teidän etuoikeutenne eivät ole muuta kuin Perkeleen Helvetistä teille lähettämiä”. Osasivat Helsingin por-

varitkin olla ahneita vaatimalla esimerkiksi kilpailevan Porvoon lakkauttamista. Sama oman edun tavoittelu ja taiteilu laillisen ja laittoman rajamailla tunki läpi yhteiskunnan: leipä oli kaikilla tiukassa katojenkin vuoksi, eivätkä sitä helpottaneet sodat ja työvoiman sekä hevosten ja laivojen poissaolo tuottavasta toiminnasta, kuten viljelysiltä tai kaupankäynnistä. Sota-anarkiallakin oli osuutensa. Tämän lisäksi Aalto kuvaa hyvin sota-ajan taloutta, sen rakennetta ja vaikutusta eri vuosikymmenillä helsinkiläisten porvareiden merenkulun ja kaupan mahdollisuuksiin ja rajoitteisiin. Esille nousee Helsingin ja Tallinnan keskinäisriippuvuus – välillä Helsinki jopa alistettiin Tallinnan käskynhaltijan alaisuuteen.

Aalto tuntee primäärlähteet ja havaitsee niiden monet puutteet. Kun Aallon kirjoitustapa on vielä kysyvä, ajattelemaan ohjaava ja lopulta oivaltavasti vastauksia hakeva ja kun teoksen punainen lanka – sotakaupunki – pysyy koossa, niin kirjalle on annettava mainiot arvosanat. Oikeastaan ainut isompi miinus on lukemista ajatellen silmille liikaa valoa heijastavan paperin valinta.

– ALI PYLKKÄNEN

Porin kauppiasyhteisö ja omaneduntavoittelun murros

Jarkko Keskinen: Oma ja yhteinen etu. Kauppiain keskinäinen kilpailu ja yhteistyö Porin paikallisyhteisössä 1765–1845. Turun yliopiston julkaisuja, sarja C, osa 345, Turun yliopisto, Turku, 2012. 425 sivua. PDF-versio <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-5150-5>.

Jarkko Keskinen väitteli Turun yliopistossa 1.12.2012 metodologisesti kunnianhimoisella, verkostanalyttisellä teoksella *Oma ja yhteinen etu*. Se on esitys vajaan vuosisadan mittaisesta yhteisöllisyyden kehityskaaresta yksittäisessä länsisuomalaisessa pikkukaupungissa Porissa. Keskinen työn merkitys ei rajoitu vain kohdekaupunkinsa ja seudun paikallishistoriaan, vaan tutkimusaiheeseen ja -metodin yhdistelmä tekee teoksesta sellaisella tavalla uraauurtavan, että mahdollisuudet uuden tiedon syntymiseen ovat yksittäiselle väitöskirjalle harvinaisen suuret. Tämä on mahdollista, koska Porista on säilynyt riittävästi tällaiseen tutkimukseen hyvin soveltuvaa, paikallistason sosiaalisista suhteista kertovaa lähdeaineistoa ja koska Keskinen on onnistunut kohdistamaan ja rajaamaan tutkimustehdänsä suomalaisten rannikko-kaupunkien ja koko suomalaisen sääty-yhteiskunnan talous- ja sosiaalishistoriassa olennaiseen murroskauteen. Keskinen kuvaa Porin muodostaman esimerkitapausten pohjalta kaupunkiyhteisöjen historiallista kehitystä tavalla, joka kutsuu muita tutkijoita soveltamaan vastaavaa metodologiaa omiin tapaustutkimuksiinsa.

Teoksen rakenteessa on laajojen johdanto- ja taustaosien jälkeen vuorossa sosiaalishistoriallinen, porilaisen kauppiasyhteisön sukustrategioita ja avioliitto- ja kummisuhdeverkostoa 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa kuvaava osio. Suvun tai perheen sosiaalisen aseman säilyttämiseen ja parantamiseen tähtääviä toimintamalleja esitellään seikkaperäisesti, mutta muistaen vaarat, joita sisältyy historiallisten henkilöiden kaiken toiminnan tulkitsemiseen intentionaaliseksi ja rationaaliseksi arkistolähteiden tutkijalle tarjoaman vajaan informaation varassa.

Kirjan jälkipuoliskolla tarkastelun näkökulma muuttuu selkeästi talouspaineisemmaksi, kun por-

vareiden liiketoiminnan ja sen reuna-alueiden selvittely alkaa saada analyysissä enemmän tilaa. Siinä missä teoksen alkupuolella kartoitettiin ja kuvailtiin sukujen välisiä sosiaalisia verkostoja, Keskinen käyttää niitä nyt selittämään porilaisten porvareiden yhteistyötä ja joissakin tapauksissa sen puuttumista. Erityistä huomiota kiinnitetään runsaasti pääomia ja riskinottoa vaatineeseen liiketoimintaan, laivanvarustukseen.

Tutkimuksen aikajänteeseen mahtuu uudenlaisten yrittäjäkauppiaiden, entreprenöörien, nousu perinteisen, vakautta ja jatkuvuutta tavoitelleen yhteisöllisyyden haastajiksi. Kyse on yleisestä eurooppalaisesta murroksesta, jonka ajoitus kuitenkin vaihteli. Pohjanlahden rannoille, eurooppalaisen talousjärjestelmän periferiaan se ehti varsin myöhään. Toisaalta on selvää, miksi näin oli: uudenlaisen yrittäjyyden malli saapui Suomeen ylipäänsä viiveellä muun muassa koska maassa ei ollut runsaita pääomia eikä pikkukaupunkien kauppiaille erityisempää riskinottokykyä tai -halua. Kuitenkin juuri Porissa laajamittaisen laivanvarustamisen alkua oli suomalaisittainkin hidasta.

Tyhjentäviä ja tyydyttäviä syitä sille, miksi näin oli, ei Keskinen tutkimusasetelma valitettavasti kykene paljastamaan, sillä väitöskirjassa keskitytään vahvasti juuri Poriin ja sen rooliin eurooppalaisilla markkinoilla eikä sitä vertailla syvällisemmin aikakauden muihin suomalaisiin tapulikaupunkeihin. Niidenkin porvareille oli vaikeaa ja riskialtista varustaa laivoja, eivätkä niidenkään takamaat aina tarjonneet erityistä kasvualustaa kauko-kaupalle. Painokas omaan kohdekaupunkiin keskittyminen onkin sekä Keskinen tutkimuksen vahvuus että heikkous. Tutkimus etenee paikallisyhteisön sosiaalisten suhteiden selvittäessä kiitettävän syvälliselle ja yksityiskohtaiselle tasolle, mutta varsinkaan aihepiiriin

ennalta perehtymättömälle lukijalle ei aina täysin välity, millä kaikilla tavoilla tässä tutkittu porilainen tapaus oli valtakunnallisessa kontekstissa tyyppillinen tai poikkeuksellinen.

Tästä huolimatta Jarkko Keskinen teos on omilla ehoillaan erittäin ansiokas ja urauurtava. Se osoittaa hyvin, miten vanhan yhteisöllisyyden haastajat kohtasivat Porissakin muutoksia vastustaneen, jatkuvuutta ja yhteistä etua painottaneen paikallisyhteisön tiiviit sosiaaliset siteet. Yhteisöön kuulumisen edellytti sen jäseniltä toimimista yhteisön hyväksymällä tavalla, joka 1700-luvun ja 1800-luvun taitteen Porissa tarjoi näkyvästä omanvoitonpyynnistä pidättäytymistä ja kaupungin kauppiaiden jo vanhastaan omaksumiin liiketoimintamalleihin pitättäytymistä.

Lopulta vanhan tyyppin yhteisöllisyys ja yhteisen edun asettaminen omanvoitonpyynnin edelle kuitenkin kyseenalaistui. Yksi muutoksen airuista oli ruotsalainen aatelissyntyinen kauppias Frans Fredrik Wallenstråle, suuremman maailman mies, jonka toimintatapojen ulkopuolisuutta ja vierautta Keskinen työ kykenee demonstroimaan vakuuttavasti verkostometodinsa avulla. Uudenlaisia yrittäjäkauppiaita edusti myös August Wilhelm Björkmanin ja Carl Fredrik Rosenlewinn yhteinen kauppahuone, mutta sen omistajat kiinnittivät selvästi Wallenstrålea enemmän huomiota asemansa rakentamiseen porilaisessa paikallisyhteisössä, vaikka he samalla laajensivat liiketoimintaansa 1800-luvun alkuvuosikymmeninä uudenlaisiin mitasuhteisiin. Suomen teollisuushistoriassa myöhemmin merkittäväksi monialakonserniksi kehittyneen ja kasvaneen Björkman & Rosenlewinn kauppahuoneen varhaisvaiheiden huolellinen käsittely onkin olennainen osa Keskinen kertomaa tarinaa. Juuri tämän kauppahuoneen uusiin, ilmeisen itsekäisiin

toimintatapoihin, jotka eivät kuitenkaan enää tehneet omistajistaan yhteisönsä hylkiöitä, kiteytyy Keskinen kuvaama yksityisen voiton tavoittelu nousu yhteisen edun rinnalle kauppiaiden liiketoiminnan hyväksytyksi ja kunnialliseksi päämääräksi.

Vaikka *Oma ja yhteinen etu* on kauppiaiden historiana jo lähtökohtaisesti taloushistoriallinen tutkimus, se ei ole taloushistoriaa sanan perinteisessä merkityksessä, vaan ennemmin talouden sosiaalishistoriaa tai talouden taustalla vaikuttavien käsitysten ja sosiaalisten käytänteiden historiaa. Keskinen työ erityisesti porilaisten avioliitto- ja kummiverkostoja todentamisessa ja saattamisessa tietokantamuotoon on mahdollistanut suomalaisessa historiankirjoituksessa poikkeuksellisen mittavan verkostotutkimuksen käytön tutkimuksen metodina, ja myös teoksen taloushistoriallisten osien johtopäätökset rakentuvat sosiaalishistoriallisten osien varaan. Keskinen osoittaa hallitsevana varsin syvällisesti sekä verkostotutkimuksesta maailmalla käydyt keskustelut että itse tutkimusmetodin soveltamisen käytäntöön. Tältä osin käsillä oleva väitöskirja on kiinnostavaa luettavaa myös kaikille sosiaalishistorioitsijoille, joiden omat tapaustutkimukset eivät kohdistu 1700- tai 1800-lukuun eivätkä porvarissäätyyn tai pikkukaupunkiyhteisöihin.

Tutkimusanalyysin pohjana olevia erittäin laajoja tietokantoja ei ole sellaisenaan sisällytetty julkaisuun väitöskirjaan, mikä on käytännöllisenä ratkaisuna hyvinkin ymmärrettävä, vaikka se avaa kysymyksen tietokantojen säilyttämisestä ja jatkokäyttömahdollisuuksista. Väitöstilaisuudessa kävi ilmi, että Keskinen aikoo saattaa myös tietokantansa julkisesti saataville hyödynnettyään niitä ensin itse vielä jatkotutkimuksessaan. Nyt tarkasteltavan väitöskirjan lähde- ja dokumentaation kannalta olennaista on, että teoksen liiteosissa

kuvailaan tietokantoja ja niiden julkisissa arkistoissa säilytettäviä lähdeaineistoja seikkaperäisesti.

Aiemmasta tutkimuksesta Keskinen painottaa teoksensa johdanto- ja taustaosissa varsin paljon taloushistoriallista, jopa taloustieteellistä kirjallisuutta. Tämän lisäksi teoksessa on runsaasti viittauksia myös yhteiskuntatieteelliseen verkostojen ja sosiaalisen pääoman käsittelevään tutkimuskirjallisuuteen. Aiemmasta historiankirjoituksesta Keskinen käy keskustelua erityisesti niiden suomalaisten erityistutkimusten kanssa, joita ylipäätään tämän aihepiiriin osalta on olemassa.

Keskinen teos on pääosin kirjoitettu ymmärrettävällä kielellä, mutta toistuvat kieli- ja kirjoitusvirheet häiritsevät jossain määrin sen luettavuutta. Lisähuomion kiinnittäminen oikeinkirjoitukseen olisi luultavasti ollut helpoin ja tehokkain tapa parantaa kirjaa vielä lisää. Tieteellisen sisällönsä osalta varsin ansiokkaasta työstä tulee nyt helposti hieman keskeneräinen ensivaikutelma, joka kuitenkin onneksi tarkemman perehtymisen myötä enimmiltään väistyy. Teoksen pääsisältö on valmiiksi mietittyä ja itsenäisellä tutkijanaanellä laadittua sekä suurten linjojen että pienten yksityiskohtien harkittua ja kypsää tulkintaa. Keskinen on nyt arvioitavassa väitöskirjassaan tehnyt ansiokasta pioneeriötä verkostotutkimuksen haasteiden voittamisessa ja samalla, johtuen aiemman metodologisesti vastaa- van tutkimuksen niukkuudesta ja valmiiden esikuvien puutteesta, joutunut kehittämään aivan omaa tyyliään analyysilukujensa kirjoittamiseen. Keskinen väitöskirjasta on myös tältä osin paljon iloa tuleville tutkijapolville.

– JOUKO NURMIAINEN

Avauksia kirje- tutkimukseen

Kirjeet ja historiantutkimus. Toim. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. Historiallinen Arkisto 134. SKS 2011. 423 s.

Käsillä olevassa teoksessa 15 kirjoittajaa lähestyy 14 artikkelissa historiallisia kirjeaineistoja. Kirjeisiin liittyviä yleisempiä historiallisia luokitteluja ja prosesseja käsitellään kuudessa artikkelista irrallisessa tekstilaatikossa. Käsitellyn painopiste on länsimaaisessa ja suomalaisessa kirjeenvaihtotraditiossa, kirjeitse tapahtuvan kommunikaation synnyttämissä ja ylläpitämissä tuttavien verkostoissa sekä kirjeessä identiteetin ilmaisemisena. Kirjetä analysoidaan ”klassisen kirjeenvaihtotradition kautta ja kahdenkeskisen kommunikaation muotona” (s. 10). Tekijät haluavat problematisoida ja syventää historiantutkimuksen tapoja tulkita ja käyttää kirjeitä lähdeaineistona.

Teos on toteutettu artikkelikoelmana, mutta toimituskunta ja kirjoittajat ovat tehneet huomattavan työn artikkelien rytmittämiseksi toimivaksi temaattiseksi ja kronologiseksi jatkumoksi. Artikkelit eivät ole syntyneet pelkästään yksilötyönä vuonna 2009 Turussa järjestetyn symposiumin esitelmien pohjalta, vaan kirjoittajat ovat tehneet tiivistä yhteistyötä koko kirjoitusprosessin ajan. Toistoa on pyritty karsimaan artikkelien välisiin viittauksiin, ja artikkelit on suurimaksi osaksi saatu keskustelemaan keskenään. Teos kestää lukemisen kannesta kanteen. Samalla yksittäiset artikkelit sekä asiasana- ja henkilöhakemisto mahdollistavat myös kohdistetun tiedonhauun. Suppea pistokoe tosin osoitti, ettei asiasanahakemistossa ole saksankieltä, vaikka se mainitaan muiden hakemistoon otettu-

jen kielten tapaan useassa eri artikkelissa.

Yli 400-sivuinen teos jakautuu johdantoon ja kahteen artikkeliryhmään. Johdannossa toimittajat ynnä Kaisa Vehkalahti esittelevät teoksen päämäärät ja niitä tukevaa teoreettista kirjallisuutta 1900-luvun lopusta 2000-luvulle. He peräänkuuluttavat suomalaista metodologisesti-teoreettista keskustelua siitä, miten kirjeitä ja muita omaelämäkerrallisia lähteitä eli egodokumentteja – päiväkirjoja, muistelmia, omaelämäkertoja – käytetään historiantutkimuksessa. Kirjoittajat haluavat välttää kirjeiden kirjaimellista tulkintaa ja korostavat kirjeen syntyprosessin, tavoitteen ja erilaisten tulkintamahdollisuuksien huomioon ottamista. Tämän takia kirjeet itsessään ja niiden konteksti pitää nostaa tutkimuksen kohteiksi – niitä ei tule käyttää ”vain dokumenttoivina, taustoittavina ja faktaa tarjoavina lähteinä, vaan historiantutkimuksen on myös avauduttava kirjeiden tekstuaaliselle maailmalle” (s. 13).

Lähestymistapa toimii kirjoittajien omien kulttuurihistoriallisten tutkimuskysymysten ja aineistojen suhteen. Laajemman metodologisesti-teoreettisen keskustelun käynnistäminen vaatisi kuitenkin aikaisemman suomalaisen kirjeitä hyödyn- täneen historiantutkimuksen analyysiä. Millä tavoin aikaisempi tutkimus on jättänyt vastaamatta kirjoittajien peräänkuuluttamiin kysymyksiin? Mitä tästä on seurannut, ja miten asiantilaa pitäisi korjata? Johdannossa myönnetään kirjeiden merkitys kansainvälisessä ta- loudessa, kaupankäynnissä ja poliitiikassa, mutta kirjoittajat eivät juuri kommentoi aineistojaan näistä näkökulmista. Kun kirjoittajat eivät antaudu syvälliseen ja analyttiseen keskusteluun aikaisemman ja nimenomaan erilaisen kirjeitä lähteinään käyttävän suomalaisen historiantutkimuksen kanssa, ”uusi” kirjetutkimus uhkaa jäädä irralliseksi. Tämä on harmillista,

sillä teoksen kirjoittajien lähtökohdat ovat mielenkiintoisia ja relevantteja kaikelle kirjetutkimukselle.

Teoksen artikkelit on jaettu kahdeksan osioon. Ensimmäinen osio, *Kirjeiden kirjoittamisen taito*, esittelee kahdeksan artikkelin muodossa kirjeen kirjoittamista tasavallan ajan Roomasta Ruotsin suurvalta-ajalle ja 1900-luvun alun Suomeen. Fokuksessa ovat konkreettinen kirjoitustaito ja kirjeiden muotokielen hallinta sekä toisaalta kirjeiden kirjoittajien sosiaaliset syyt kirjoittaa kirjeitä. Jälkimmäinen osio, *Kirjeet ja identiteetin muotoutuminen* käsittää kuusi artikkelia ja kattaa 1900-luvun. Aihepiireinä ovat kirjailijoiden kirjeenvaihdon kautta syntyvä ammatti-identiteetti, rintamalla ja vankiloissa koetun paineen ja sensuurin vaikutus kirjeillemäisyyteen ja ihmisuhteisiin sekä kirjan, kirjailijan, lukijoiden ja tutkijan keskinäinen vuorovaikutus.

Artikkelit ovat temaattisesti ja aineistoiltaan tapaustutkimuksia, joista monet linkittyvät toisiinsa. Melkein kaikki kirjoittajat ovat oman aineistonsa asiantuntijoita ja pystyvät esittelemään lähteensä ja reflektoimaan niiden äärellä hedelmällisesti. Vain viimeinen, Ritva Hapulin artikkeli kirjailija Kyllikki Villan ja hänen lukijoidensa suhteesta, ajautuu aineiston niukkuuden ja tutkimuskysymyksen väljyyden vuoksi dosentilta odotettavan akateemisen tason alapuolelle. Hapuli toteaaakin alaviitteessä, että artikkelista tuli tutkimuskohteen kuoleman vuoksi muistikirjoitus.

Aineiston muodostavat kaikissa tapauksissa kirjeet – jälkimmäisessä osiossa myös muut elämäkerralliset tekstit, tutkimuskohteen kirjallinen tuotanto ja Hapulin artikkelissa tutkijan kommunikaatio tutkimuskohteen kanssa. Koska teoksen kokoavaksi tavoitteeksi on alussa ilmoitettu metodologis-teoreettinen keskustelu historiantutkimuksen tavasta käyttää kirjeitä, en käy läpi artikkeleita yksi kerral-

laan, vaan keskityn lopuksi arvioimaan, mitä artikkelit tuovat keskusteluun johdannon lisäksi.

Kaikki artikkelit perustuvat tutkimusaineiston lähilukuun, jonka pohjalta kategorisoidaan muun muassa kieltä, käsitteitä, rakennetta, tyyliä ja viestien sisältöjä. Näitä verrataan keskenään ynnä tietoihin kirjoittajien sosiaalisesta taustasta, statuksesta, koulutuksesta ja sukupuolesta. Lisäksi johdannossa mainittuun kontekstuaalisointiin käytetään aikaa: miten kirjoitusajankohta ja -ympäristö vaikuttivat tekstin syntymiseen?

Aineiston mahdollisimman tarkka analyysi, kategorisointi, vertailu ja kontekstuaalisointi ovat olennaisia kaikelle tieteelliselle tutkimukselle. Tässä suhteessa kirjoittajat eivät nähdäkseen esitä olennaisesti uusia metodeja kirjetutkimukselle. Teoreettiset tulkintamallit puolestaan ovat valtaosin ”ymmärtämistä”, aikakauden kulttuuria ja yksilön tai ryhmän tunteita painottavia. Keskeisenä vaikeutena on se, ettei suurin osa kirjoittajista esitä varsinaista fokuksitoitua tutkimusongelmaa. Siksi on helppo ymmärtää, miksi tekstit jäävät sinällään mielenkiintoisten lähteiden ja eri puolilta lainattujen teorioiden esittelyksi.

Selkein tutkimustulos liittyy sukupuolinäkökulmaan: varhaismodernin ajan aatellisnaisia ei pääsääntöisesti koulutettu yhtä taitaviksi kirjoituksen ja kirjeiden käyttäjiksi kuin miehiä, mutta tästä huolimatta naisten rooli sukuperheiden ylläpitäjänä kirjeiden välityksellä oli merkittävä. Taustalta löytyy taloudelliseen rationaliteettiin palautuva selitys: aatelmiehet joutuivat varhaismodernissa valtiossa kilpailemaan viroista, jotka tuottivat arvovaltaa ja palkkioita. Heidän koulutuksensa kannatti aloittaa aikaisin ja viedä pitkälle, vaikka se olikin kallista. Naiset ilmeisesti pystyivät toimimaan perheen ja suvun tuottavina jäseninä myös vähäisemmällä koulutuksella.

Kirjan ulkoasu on selkeä. Pitkät lainaukset on erotettu sisennyksin, lyhyet lainausmerkein. Muilla kuin kotimaisilla kielillä kirjoitetut tekstit on käännetty, ja alkuperäinen teksti annetaan loppuviitteessä. Myös ruotsinkieliset lainaukset on käännetty suomeksi loppuviitteessä. Loppuviitteistä on tapana valittaa, varsinkin artikkelikokoelmassa. Itseäni ne eivät juuri häiritse. Pääasia on, että viitteet ja kirjallisuus löytyvät. Teoksen kuvitus on relevanttia: se koostuu kirjeiden ja niiden kirjoittajien kuvista. Kirjassa on yksi taulukko ja yksi kuvaaja. Useamman määrällisen tiedon olisi voinut havainnollistaa tällä tavoin.

– ILKKA LESKELÄ

”Minä kuulun maailmalle”

Aino Kallas. *Negotiations of Modernity*. Toim. Leena Kurvet-Käosaar & Lea Rojola. *Studia Fennica Litteraria* 4. SKS 2011. 259 s.

Kirjailija Aino Kallas (1878–1945) on ollut kiistämättä omintakeisin historiallisten romaanien kirjoittaja, mitä maassamme on ollut. Ei ole ihme, että kirjailijaa ja hänen romaanejaan on tutkittu tähän päivän asti. Kiinnostuneita eivät ole olleet pelkästään kirjallisuudentutkijat, vaan myös monet historiantutkijat. Avioliitto virolaisen miehen kanssa vei kirjailijan maailmalle. Viron Lontoon suurlähettilään puolisona Aino Kallaksella on paikkansa myös osana itsenäisen Viron poliittista historiaa 1920- ja 1930-luvulla. Kallakseen liittyvä tutkimus onkin väistämättä muodostunut poikkeukselliseksi.

Aino Kallaksen romaaneja käännettiin jo 1920-luvulla useille Euroopan kielille ja häntä voidaan hyvällä syyllä pitää yhtenä Suomen

kansainvälisesti tunnetuimmista kirjailijoista. Hän pyrki määrätietoisesti ”valloittamaan Lontoon” kirjailijana ja sitä kautta koko maailman. Tämä on yksi syy, miksi englanninkielinen artikkelikokoelma on tervetullut lisä Kallasta koskeviin tutkimuksiin. *Negotiations of Modernity* keskittyy tarkastelemaan Kallaksen tuotannossa ilmenneviä kansainvälisiä vaikutteita. Kallaksen tuotanto sidotaan teoksessa kansainväliseen kontekstiin, jonne hän itsekin katsoi sen kuuluvan. ”Minä kuulun maailmalle”, oli kodittomaksi itsensä tunteneen kirjailijan oma arvio, mikä on otettu teoksen yhdeksi ohjenuoraksi.

Historiallisen romaanin saralla Aino Kallas oli jo omana aikanaan poikkeuksellinen ilmiö omintakeisen tyyliinsä vuoksi. Hän kirjoitti pääteoksensa itse kehittämällään kronikkatyylillä, joka jäljittelee romaanien tapahtuma-aikojen asiakirjoista, kronikoista ja vanhoista raamatunkäännöksistä tuttua tyyliä. Pääteokset sijoittuvat 1500- ja 1600-luvun Liivnmaalle. Kallas myös työskenteli historiantutkijan tavoin. Hän etsi arkistoista alkuperäisiä asiakirjoja sekä opiskeli kronikoiden kieltä ja sanontatapoja. Hän onnistui hämmästyttävän hyvin luomaan uskottavan illuusion uuden ajan alun ajatusmaailmasta käsin kirjoittavasta oppineesta kronikoitsijasta, joka on hänen useiden pääteostensa kertojaäänä.

Vaikka novellit sijoittuvat vuosisatojen taakse, aiheissa ja käsiteltyssä voi nähdä 1900-luvun alun keskeisiä moderneja aatevirtauksia. Niissä on lisäksi kriittisiä kannanottoja naisten asemaan ja mahdollisuuksiin. Kallaksen tuotannon päähenkilöitä ovat naiset. Leena Kurvet-Käosaarin ja Lea Roolan toimittama teos keskittyy sitomaan Aino Kallaksen aikansa kontekstiin. Kokonaisuutena teos on yhtenäinen ja valottaa hyvin kirjailijan tuotantoa suhteessa hänen oman aikansa ilmiöihin. Teoksen kirjoittajina on useita Kallak-

seen ja hänen tuotantoonsa peirehtyneitä tutkijoita.

Aino Kallas tuli 1950-luvulla monille tutuksi myyntimenestykseksi nousseiden, julkaistujen päiväkirjojensa takia. Moni on lue- nut päiväkirjat mutta ei muuta tuotantoa. Tuolloin nousi esiin Kallaksen kohuttu suhde Eino Leinoon. Koko Kallaksen romaani- tuotantoa on tulkittu päiväkirjojen pohjalta, mikä ei tee sille oikeutta. Pääteoksien on katsottu syntyneen suurten tunteiden seurauksena eikä ammattimaisesti ja itsenäisesti. Vasta uuden sukupolven tutkijat ovat onnistuneet asettamaan Kallaksen romaanit ja novellit erilleen kirjailijan värikkäistä elämänvaiheista. Käsillä olevassa englanninkielisessä artikkelikokoelmassa tämä ero tulee lopullisesti selväksi.

Kirjoittajina ovat Aino Kallakselta väitöskirjansa 2000-luvulla tehneet Maarit Leskelä-Kärki ja Kukku Melkas. Heidän lisäksi mukana on sekä suomalaisia että virolaisia historian- ja kirjallisuuden tutkijoita. Kallas tuotantoineen saa teksteissä yllättäviäkin yhteyksiä. Tiina Kirs esimerkiksi vertailee Kallaksen tuotantoa Karen Blixenin kirjalliseen tuotantoon. Kirjailijoita yhdistävät yllättävän samanlaiset elämänvaiheet. Molemmat päätyivät avioliiton myötä uudenlaiseen ympäristöön, joka inspiroi heidät kirjoittamaan. Lisäksi molemmat kirjailijat elivät pitkään ulkomailla. Vastaavasti Sirje Olesk vertaa artikkelissaan Kallaksen ja Lydia Koidulan elämänvaiheita.

Artikkelien kirjoittajat peilaavat Aino Kallaksen tuotannosta löytyviä vaikutteita myös päiväkirjoihin. Mitä Kallas esimerkiksi luki samaan aikaan kirjoittaessaan romaanejaan? Tunnetusti hän ihaili Johan Wolfgang von Goethen teoksia ja piti tätä ainakin yhdessä vaiheessa henkisenä mestarina. Liina Lukas tuo artikkelissaan esiin, että Goethen innoittamana kirjoitetut novellit ja romaanit eivät koskaan valmistuneet. Kallaksen in-

noittajia olivat myös Hippolyte Taine ja ranskalainen historioitsija ja professori Cesare Lombroso. Tämän näkemykset periytyvistä ominaisuuksista vaikuttivat Kallaksen tuotantoon, jossa on selviä piirteitä eugeniikasta. Aikakauden aatevirtaukset kuten rotuhygieniä ja eugeniikka välittyivät Kallaksen teoksiin hyvässä ja pahassa.

Itseäni kiinnosti eniten Leena Kurvet-Käosaarin artikkeli, jossa pohdittiin Aino Kallaksen tuotannosta heijastuvaa käsitystä rodusta ja juurista sekä niiden merkityksestä yksilölle. Kallas itse koki olevansa usean kansakunnan verenperinnön levoton tulos. Hän katsoi miehensä edustavan puhdasta, tasapainoista ja tervettä virolaista kansanjuurta. Aviopuolison hän arvioi valinneensa nuoruudessaan ”rotuvaistollaan”. Kallas itse kiinnostui isänsä suvusta, josta hän uskoi perineensä kaikki tärkeät luonteenpiirteensä. Häntä selvästi kiehtoivat ajatus oman säätyläisyytensä rapioista ja miehensä suvun talonpoikaisesta terveydestä. Kallaksen vahvaa samastumista Krohniin sukuun ja hänen kiinnostustaan historiaan käsitellään eri yhteyksissä muissakin artikkeleissa.

Raamatullinen luomiskertomus ja kaaoksen jälkeinen uudelleenjärjestymisen toistuvat Kallaksen novelleissa ja romaaneissa. Raamattu oli kirjailijan keskeisiä innoittajia. Sen tarinat ja arkaainen kieli vaikuttivat Kallaksen aihevalintoihin. Silja Vuorikuru syventyy artikkelissaan kadonneeseen Batsheba-näytelmään, jonka käsikirjoitus löytyi vasta äskettäin. Artikkelikokoelmasta nousevat useita kertoja esiin Kallaksen tietyt novellit ja romaanit, kuten ”Lasnamäen valkea laiva”, ”Pyhän joen kosto” ja ”Gertruta Carponai”. Varsinkin viimeksi mainitun novellin nostaa yllättäen esiin useampi kirjoittaja. Tekstissä kuvataan vertauskuvallisesti vanhan maailman tuhoutumista ja uuden syntyä. Novellin ”Lasnamäen valkea laiva” päähen-

kiölö innostaa Lea Rojolan pohtimaan naisen mahdollisuuksia saada äänensä kuuluviin maskuliinissa kulttuurissa.

Luonnon valloittamisen teema on esillä Kukku Melkaksen artikkelissa, jossa ”Pyhän joen kosto” rinnastaa luonnon naiseen, jota tekniikan kaikkivoipaosuuteen uskova rationaalinen mies yrittää turhaan kahlita. Luonto ja nainen kostavat miehen ja tekniikan valloitusyrityksen. Novellissa voidaan Melkaksen mukaan nähdä laajemminkin 1920-luvulla esitettyä kritiikkiä yhä kiihtyvää teollistumista ja kaupungistumista kohtaan. Rajojen koettelu oli Kallaksen tuotannolle tyypillistä ja tätä tematiikkaa käsittelee kirjan kolmas osio. Erityisen kiinnostava on Sirje Oleskin artikkeli ”Aino Kallas on the Boundaries of Finland, Estonia and the World”. Siinä paneudutaan Kallaksen jatkuvaan oleskeluun erilaisilla rajapinnoilla, joita muodostivat elämä kahdessa maassa sekä myös naisen perinteinen rooli. Hän oli suomalainen, joka sijoitti arkaaisella tyyllillä kirjoitetut pääteoksensa Viron historiaan.

Pohjimmitaan Kallas edusti uudenlaista naistyppiä, jota ei kasvatettu perinteiseen naisen rooliin. Hän tähtäsi jo nuorena kirjailijaksi ja puoliso kunnoitti tätä pyrkimystään. Kallas joutui tasapainottelemaan jatkuvasti perheen ja taiteen välillä. Sopivaisuuden rajat ja niiden rikkomisen välittyivät hänen tuotantoonsa. Kallas itse pysyi omassa elämässään asettujen rajojen ja sääntöjen sisällä uhmaamatta sopivaisuuden rajoja. Hänen luomansa naishahmot sen sijaan rikkoivat kaikki naisen roolin rajat ja maksoivat siitä hengellään. Oleskin artikkeli tuo lisäksi esiin Kallaksen keskeisen rooliin Viron kulttuurielämässä 1900-luvun alussa.

Aino Kallas koki olevansa maailmankansalainen, vaikka toisaalta kaipasi jatkuvasti pysyvää kotia. Matkailu helpottui ja kasvatti suosiotaan 1900-luvun alussa, mikä

sekin liittyy Kallaksen useaan maahan jakautuneeseen elämään. Ritva Hapuli tarkastelee Kallaksen matkakirjoja, joita edustaa puhtaimmillaan ”Marokon lumoissa”. Siinä on aikakaudelle tyypillinen idän eksotiikasta ammentava näkemys, joka näkyi muidenkin idänmatkakertomuksia julkaisseiden eurooppalaisnaisten teksteissä. Kallas kirjoitti myös Englannista kirjoja, joista löytyi niin yläluokan loistoa kuin Lontoon slummien kuvauksia. Hän kiinnitti Amerikan matkakuvauksissaan huomiota mustien oikeuksien puuttumiseen ja oli innostunut naisille suunnatusta korkeakoulutuksesta.

Maarit Leskelä-Kärki tuo esiin Kallaksen unohdetun tuotannon 1940- ja 1950-luvulta. Tutkimus on etupäässä keskittynyt Kallaksen 1920-luvun tuotantoon, johon kuuluvat pääteoksina pidetyt pienoisromaanit. Kallas ei kirjoittanut muistelmia itsestään. Päiväkirjat tuntevaa lukijaa kiinnostaa myös lopussa oleva Aino Kallas -ikonografia. Siinä käydään läpi hänestä tehdyt maalaukset ja valokuvat, joilla on merkitystä kirjailijasta muodostuneeseen kuvaan.

Teos pitää itsestään selvänä, että lukija tietää ja tuntee Kallaksen elämän ja tuotannon. Jos kirjaan tarttuu lukija, joka ei tiedä kuka on Aino Kallas tai tuntee vain nimen, se ei välttämättä avaudu. Siksi olisin kaivannut kirjaan lyhyttä ja perinteistä katsausta Kallaksen tärkeimpiin elämänvaiheisiin vuosilukuineen sekä tietenkin tämän bibliografian. Elämäkertatietoja kaivattaisiin erityisesti, koska teos on kirjoitettu englanniksi ja siten suunnattu myös kansainväliselle yleisölle. *Negotiations of Modernity* -teoksen artikkelit tukevat toisiaan erinomaisesti ja lopputulos on yhtenäinen. Kirjoittajat nostavat esiin Kallaksen tuotannosta samoja piirteitä mutta kuitenkin ne näytettyvät erilaisina eri kirjoittajilla.

Aino Kallaksen ja hänen tuotantonsa asettaminen laajasti kan-

sainväliseen kontekstiin tuo esiin sen, että hän oli kansainvälinen kirjailija huolimatta aihevalinnoistaan ja omintakeisesta tyylistään, joiden perusteella hän olisi voinut päätyä myös kirjallisuuden marginaaliin. Päiväkirjat ja kirjeet paljastavat Kallaksen olleen kosmopoliitti. Hän oli myös hämmästyttävän laajasti lukenut nainen, joka tunsu ja tiesi aikakautensa tärkeimmät aatteelliset virtaukset. Omintakeisella tyyllillä kirjoitetut Viron historiasta ammentavat novellit ja romaanit heijastavat aikakaudelle tyypillisiä moderneja virtauksia eivätkä ole niistä erillään. Tämä on ehdottomasti artikkelikokoelman tärkein anti ja tutkimustulos.

– TIINA MIETTINEN

Uusi näkökulma Turun yliopiston historiaan

Timo Soikkanen: Venäjän varjo. Turun Suomalaisen Yliopiston juurilla. Kirja-Aurora, Turun yliopisto 2012. 216 s.

Maisteri ja J. R. Danielson-Kalmarin vävy Kaarle Nestori Rantakari (1877–1948) on kiinnostava hahmo, joka jonkinlaisena taustavaikeuttajana tulee silloin tällöin esille Suomen historiassa. Hän oli tuoteltias lehtimies, rajakomendantti, pankinjohtaja ja erivapauden saanut ulkoasiainministeriön osastopäällikkö. Hän päätyi maltilliseksi kokoomuslaiseksi, jonka ystäviin kuului muun muassa J. K. Paasikivi. Vanhoilla päivillään tämä tosin arvioi Rantakarin puhuneen enemmän kuin saaneen aikaan.

Rantakaria voidaan joka tapauksessa pitää Turun yliopiston synty-

sanojen lausujana. Niin kutsutun toisen sortokauden ollessa pahimmillaan Rantakari julkaisi vuoden 1913 lopussa *Aika*-lehdessä julistuksenomaisen artikkelin ”Suomalainen yliopisto Turkuun tai ei ollenkaan suomalaista yliopistoa”. Se herätti ansaitsemaansa huomiota ja monien vaiherikkaiden vuosien ja käänteiden jälkeen yliopisto perustettiin.

Turun yliopiston perustaminen on totuttu näkemään ennen kaikkea kielitaistelun tuloksena. Professori Timo Soikkanen on perehtyessään K. N. Rantakarin laajaan arkistoon tullut kuitenkin siihen tulokseen, että Rantakari lähti liikkeelle ensi sijassa korkeimman opetuksen venäläistämispelossa – yksityisvaroihin nojautuva, akateemisesti perinteikkäässä Turussa sijaitseva yliopisto olisi ollut suomalaisen kulttuurin vahva linnake. Suomen itsenäistyttyä asetelma tietenkin muuttui ja Rantakarin kylvämästä siemenestä versonut yliopistoajatus toteutui toisissa merkeissä.

K. N. Rantakari oli tehnyt aiemmin vuonna 1913 erikoislaatuisen matkan Venäjän keisarikunnan eteläosiin tutustuen siellä eri vähemmistökansallisuuksien pyrkimyksiin oman kulttuurin säilyttämiseksi. Hän kirjoitti matkastaan värikkään kertomuksen, jonka Soikkanen on löytänyt ja joka sisältyy kirjaan. Jo kauan sitten vakiintunut ja arvostettu yliopisto on tämän kelpo kirjan muodossa saanut esihistoriaansa mielenkiintoisesti valottavan lisän.

– PEKKA HARTILA

Kanava kansainvälistymiselle

Mämmelä, Terttu, Kotona maailmassa. Youth for understanding Suomessa 1958–2008. Edita 2011. 344 s.

Vaihto-oppilasvuoden viettäminen ulkomailla on monelle tuttu kulttuurivaihdon muoto. Tuntemattomampaa sen sijaan on oppilasvaihdon historia Suomessa: milloin se alkoi, ketkä sitä järjestivät ja kuinka yleistä vaihto-oppilaaksi lähteminen oli ja on?

Terttu Mämmelän tutkimus *Kotona maailmassa: Youth for Understanding Suomessa 1958–2008* pureutuu näihin kysymyksiin yhden vaihto-oppilasjärjestön näkökulmasta. Teos on Suomen Youth for Understanding -järjestön ja Kansallisarkiston yhteisen historia-hankkeen lopputulos.

Youth for Understanding (YFU) sai alkunsa Yhdysvalloissa toisen maailmansodan jälkeen. Toiminnan perusta oli kansainvälisyyskasvatus ja rauhantyö. YFU:n ensimmäiset oppilasvaihdot toteutuivat Yhdysvaltain ja Länsi-Saksan välillä 1950-luvun alussa. Pian toiminta levisi myös muualle Länsi- ja Pohjois-Eurooppaan. Yhdysvaltojen näkökulmasta oppilasvaihto oli oiva mahdollisuus levittää amerikkalaisen demokratian sanomaa kylmän sodan maailmassa.

Kotona maailmassa tarkastelee Suomen YFU-järjestön historiaa sen perustamisesta vuonna 1958 vuoteen 2008. Rinta rinnan kulkee kaksi toisiinsa kietoutunutta tarinaa: YFU:n järjestöhistoria ja suomalaisnuorison kansainvälistyminen. Mämmelä kytkee vaihto-oppilastoiminnan myös laajempiin konteksteihin: suomalaisen yhteiskunnan murrokseen, Suomen ja Yhdysvaltain suhteisiin ja turismiin.

Aluksi vaihto-oppilastoiminta rajoittui pelkästään Yhdysvaltoihin ja lähtijöitä oli vain kourallinen. 1980-luvulla maavalikoima laajentui ensin Eurooppaan ja sitten muille mantereille. YFU:n kulta-aika ajoittui 1960–1970-luvulle, jolloin järjestö kasvoi kilpailijoitaan American Field Serviceä ja Maailmanvaihto ry:tä isommaksi.

Koko tarkastelujakson ajan suomalaisia nuoria lähti ulkomaille enemmän kuin Suomeen tuli vaihto-oppilaita. Viidenkymmenen vuoden aikana reilut 13 000 nuorta hakeutui vuodeksi ulkomaille YFU:n kautta. Ulkomaalaisia tuli Suomeen vain noin 4 000, joista puolet oli yhdysvaltalaisia. Ani harva Suomeen tulijoista oli valinnut maan ensisijaiseksi kohteekseen. Usein Suomeen päädyttiin sattumalta, kun alkuperäinen toive ei toteutunutkaan.

YFU joutui arvioimaan toimintaansa uudelleen 1980-luvulla. Lisääntyneet matkailumahdollisuudet, korkeakoulujen opiskelijavaihdot ja kaupallisten matkanjärjestäjien tulo markkinoille nakersivat perinteisten aatteellis-kasvatuksellisten vaihto-oppilasjärjestöjen asiakaskuntaa. Vaikeuksista huolimatta Suomen YFU selviytyi yhteiskunnallisista ja taloudellisista muutoksista emojärjestöään paremmin. Yhdysvaltain YFU ajautui konkurssiin vuonna 2002.

Kotona maailmassa pohjautuu huolelliseen arkistotyöhön ja haastatteluihin. Mämmelä on hyödyntänyt paitsi Kansallisarkistoon historiahankkeen aikana siirrettyjä Suomen YFU:n aineistoja, myös Yhdysvaltain YFU:n materiaaleja. Liitteinä olevista taulukoista käy ilmi vaihto-oppilaiden määrä Suomesta ulkomaille ja toisin päin, suomalaisten lähtijöiden maantieteellinen jakauma samoin kuin oppilasmäärien vertailu kilpaileviin järjestöihin.

Kirjan herkullisinta antia on oppilasvaihdon arki, johon lukija pääsee tutustumaan runsaan muiste-

lu- ja haastatteluaineiston välityksellä. Tietolaatikkoihin sijoitetut muistelupätkät ilmentävät hyvin, miten vieraaseen kulttuuriin tutustuminen koettiin. Kohokohtia olivat yhdysvaltalaisen koulujärjestelmän tarjoamat harrastusmahdollisuudet, ajokortin hankkiminen sekä kodista irtautumisen tuoma uusi itsenäisyys. Ongelmitta tuskin kukaan selvisi, mutta nekin nähtiin usein kasvattavana kokemuksena.

Ensimmäisten Suomesta lähteneiden vaihto-oppilaiden kuvaus laivamatkasta Atlantin yli muistuttaa siitä, kuinka erilaista ja kuinka paljon nykyistä harvinaisempaa matkustaminen oli vielä muutama vuosikymmen sitten. Myös sähköisten viestimien kehitys on muuttanut vaihto-opiskelun luonnetta. Kirjeiden ja harvojen puhelinsoittojen varassa yhteyksiä kotimaahan pitäneelle 1950–1980-luvun vaihto-oppilaalle vuosi ulkomailla oli totaalisempi itsenäistymisprosessi kuin kännyköiden ja internetin ajan nuorille.

Toimijakeskeisen tarkastelutavan ja yksilöiden kokemusten ansiosta teos onnistuu ylittämään perinteisen järjestöhistorian ja tavoittamaan hyvin myös sellaisen lukijan, jolla ei ole kokemusta YFU:sta tai pidempiaikaisesta asumisesta ulkomailla.

Kotona maailmassa on tärkeä ja tarpeellinen teos suomalaisen nuorison kansainvälistymisen historiasta, jota on toistaiseksi tutkitu valitettavan vähän. Se on ammattitaitoista historiantutkimusta, taitavasti kirjoitettu ja sujuvasti etenevä. Tutkijana jäi kuitenkin kutkuttamaan ajatus siitä, millainen tieteellinen kontribuutio teos olisi ollut, jos se olisi rakennettu tiukemmin akateemisen tutkimuksen vaatimusten mukaisesti. YFU:n historia on oivallinen tapausesimerkki ei-valtiollisten toimijoiden roolista kansainvälisessä kulttuurivaihdossa, jota on viime vuosikymmeninä tutkittu erityisesti kansainvälisen historian piirissä.

Keskustelu aiemman historian-tutkimuksen kanssa ja vertailut muihin maihin, esimerkiksi Ruotsiin, toisivat lisää syvyyttä ja asettaisivat suomalaisen kansainvälistymistrendin pohjoismaalaiseen ja eurooppalaiseen kontekstiin. Mitä YFU:n historia kertoo Suomen ja Yhdysvaltain kulttuurisuhteista ja Suomen tunnettuudesta maailmalla? Mihin suomalaisnuoret asettuvat kansainvälistymisen kartalla maailman mittakaavassa?

– PIA KOIVUNEN

Rajat ylittävää tutkimusta toisesta maailmansodasta Pohjolassa

Jan Hecker-Stampehl: Vereinigte Staaten des Nordens. Integrationsideen in Nordeuropa im Zweiten Weltkrieg. Studien zur Internationalen Geschichte 26, 2011. 471 s.

Toinen maailmansota on monesti ehditty julistaa loppuun kalutuksi aiheeksi. Kuitenkin ajanjakso yllättää kerta kerran jälkeen uusilla lähteillä ja näkökulmilla. Aikoinaan vaalitusta erillissota-teesistä ei ole paljoakaan jäljellä, mutta toisaalta suomalaisten suhteet muihin suuntiin, kuten mahdollinen osallisuus kaavaullussa Pohjolan valtioliitossa, ovat jääneet tutkimatta. Sodan aikana alueelliset liittoumat olivat ratkaisevassa osassa niin liittoutuneiden suunnittelupöydillä, pakolaishallitusten neuvotteluissa kuin vastarintaliikkeiden toiveissa. On tavallaan naiivia ajatella vain suomalaisten jääneen kylmiksi niille.

Tutkimuksen aukkoa paikkaa berliiniläisen Jan Hecker-Stampehlin Humboldt-yliopistossa vuonna 2009 tarkastettu väitöskirja, josta tekijä on muokannut kaupallisen julkaisun. Tätä versiota on vain hieman tiivistetty esimerkiksi poistamalla alkuperäiskieliset lainaukset.

Hecker-Stampehl on jokseenkin ihanteellinen henkilö tekemään tutkimusta pohjoismaiden yhteistyöstä. Tutkija on suomalais-saksalaisen perheen vesa, joka opiskelija-aikoinaan on omaksunut toisen kotimaansa molemmat kielet, ja tältä pohjalta myös muiden pohjoismaisten kielten oppiminen on ollut suhteellisen helppoa. Vielä kun Hecker-Stampehl löysi lähestulkoon käyttämättömät Norden-yhdistysten arkistot, väitöskirjalla oli erinomaiset lähtökohdat. Lopputuloksen lukee heikommallakin saksantaidolla mielellään. Ajoittain silmään pistää tutkijoiden lainauksien käyttö sellaisenaan ilman selityksiä. Niistä myös englanninkieliset olisi voinut kääntää saksaksi.

Yhteensä tutkimuksessa on käytetty neljän maan arkistoja ja vielä useamman kielistä kirjallisuutta – lisäksi teos on kirjoitettu eri kielellä. Kunkin maan kansalliseen historiankirjoitukseen tutustuminen on ollut urakka, jonka jälkeen olisi pikkumaista moittia jonkun erikoisteoksen puuttumista. Sen sijaan kirjallisuusluettelo voisi toimia oppaana muiden pohjoismaiden historiaan, jota Suomessa tunnetaan valitettavan vähän.

Teos keskittyy toiseen maailmansotaan mutta itse asiassa luo siltaa sen yli. Se haastaa perinteisen näkemyksen, että aiemmin syntynyt yhteistyö olisi sodan aikana katkennut ja ajatus pohjoismaisesta yhteisöstä hylätty. Sodan kokemukset vahvistivat näitä pyrkimyksiä ja rauhan tultua niitä alettiin toteuttaa. Puolustusliitto jäi suunnitelmaksi mutta Pohjolassa syntyi yhteinen työmarkkina-alue ja poistettiin passitarkastukset kauan ennen Euroopan unionia.

Hecker-Stampehl on analysoinut kunkin maan Norden-yhdistyksen sisällä käytyä keskustelua Pohjoismaisen yhteistyön mahdollisuuksista jopa valtioliittoon asti. Kussakin valtiossa ajatukset kuljivat yllättävän samankaltaisia polkuja. Skandinavismi tarjosi historiallista perustaa, mutta Norden-yhdistyksissä katsottiin aatteen kehittyneen noista ajoista ja Pohjoismaiden muodostavan kansanvaltaisten valtioiden piiriin, jolla oli paitsi edellytykset myös velvollisuus tiiviimpään yhteistyöhön selviytyäkseen kriisien keskellä. Koska Pohjolan yhteistyö oli eittämättä tulevaisuuteen suuntautunutta, Hecker-Stampehl hakee perustellusti tutkimukselleen teoreettista pohjaa Reinhard Koselleckin odotushorisontin käsitteestä.

Teoksessa käydään pätevästi läpi natsi-Saksan Uuden Euroopan ajatus, joka on osa Euroopan yhdentymisen historiaa äärimmäisyyksistään huolimatta. Toisaalta on kyseenalaista rinnastaa yhdenytyneen Pohjolan ajatus Euroopan yhdentymiseen, sillä edellinen oli näiden kansojen keino ottaa etäisyyttä jälkimmäisestä, kuten myös Hecker-Stampehl implisiittisesti toteaa. Pohjolan yhteistyötä ei esitetty alueellisena esiasena tai mallina koko maanosalle, vaan se oli aina etelän poissulkeva vaihtoehto, vaikka suhteet Keski-Eurooppaan on haluttu pitää avoimina. Tätä monipolvista suhdetta olisivat valottaneet kaksi artikkelikokoelmaa¹, jotka molemmat sisältävät kansainvälistä vertailua Eurooppasuhteesta pitkällä aikavälillä.

Pohjola-Norden-yhdistyksistä vahvin oli kaikilla mittatikuilla lasketuina Tanskassa, jossa aatteella oli peräti kaksi seuraavaa. Suuremmin

valtioliittoon pyrkivät erosivat omaksi Det Frie Nord -järjestöksi. Näiden kummankin jäsenmäärä (30 000) oli suurempi kuin Norden-yhdistysten koko muussa Pohjolassa yhteensä. Ennen sodan puhkeamista Tanskassa, Ruotsissa ja Norjassa jäsenmäärä oli noin 4 000 ja Suomessa tähän lukuun päästiin vasta sodan loputtua.

Niinpä tutkimuksen keskiössä on Tanska, jossa ymmärrettävistä syistä korostui tulevaisuuden turvallisuuspolitiikan suunnittelu, mutta Pohjolan puolustusliitonkin taustalla oli ajatus yhteisestä kulttuurista. Tanskassa sensuuri kaiketi salli keskustelun Pohjolan yhdentymisestä eräänlaisena paineventtiilinä, joka estäisi miehityksen suoran arvostelun. Norjassa miehitys oli ankarampaa ja pakolaisten liittymisen Norden-yhdistyksiin Ruotsissa lisäsi sikäläistä keskustelua, johon ei ruotsalaisesta näkökulmasta ollut yhtä suurta tarvetta.

Suomen osuus tutkimuksessa jää alle neljäsosaan, sillä Norden-yhdistykset eivät saavuttaneet suurta suosiota ennen toista maailmansotaa ja suhteellisestikin yhdenytyneen Pohjolan ajatus oli Suomessa vältetty aihe. Vastahakisuutensa takia Suomi oli Pohjoismaiden joukossa yhä erityistapaus, joka poikkesi muista paitsi kielenä myös, tuolloin vielä tieteellisenä terminä hyväksytyin, rodun osalta. Nämä kuitenkin merkitsivät vain vähän verrattuna samankaltaiseen poliittiseen järjestelmään ja yhteiseen kulttuuriin.

Tavallaan Hecker-Stampehl on laajan aineistonsa uhri. Sen läpikäyminen on toisaalta ansiokasta, mutta toisaalta kohtuuden rajoissa ei ole mahdollista vaatia, että sen lisäksi tarkasteltaisiin työssä esiintyvien toimijoiden muita yhteyksiä. Esimerkiksi yhteisistä pohjoismaisista työmarkkinoista kirjoittanut Axel Gadolin tunnetaan paremmin saksalaisyhteyksistään, ja hän ajoi Suomeen valtiojohtoista talousjärjestelmää niin innokkaasti, että

hänet käytännössä erotettiin Keskukskaupakamarin yliasiamiehen paikalta² – Gadolinin tämänkin puoli tosin mainitaan teoksessa mutta alaviitteeseen piilotettuna.

Toiseksi tutkimuksessa jäävät käsittelemättä Norden-yhdistysten ulkopuoliset kannanotot Pohjolan yhtenäisyyteen. Kirjassa ei esimerkiksi mainita ollenkaan K. A. Fagerholmia, joka ylläpiti yhteyksiä Ruotsiin koko sodan ajan ja jonka puheesta marraskuussa 1942 keskustelu Pohjolan yhdentymisestä ryöpsähti Suomessa julkiseksi seuraavan kevään ajaksi. Tämä keskustelu odottaa yhä tutkijaansa. Norden-yhdistys veti puoleensa moninaisen verkoston ja Gadolinin tapaus puolestaan osoittaa tarvetta lisätutkimukselle talous- ja poliittikapiiriin keskinäisistä kansainvälisistä suhteista.

– PAULI HEIKKILÄ

2. Jyrki Vesikansa: *Talouden vapauden puolesta. 75 vuotta Keskuskaupakamarin toimintaa*. Otava 1993, 170–171, 191–192.

Koherenssin kaipuu

Jukka Tarkka: Karhun kainalossa. Suomen kylmä sota 1947–1990. Otava 2012. 495 s.

Jukka Tarkka on lähtenyt käsittelemään Suomen kansainvälisten suhteiden ja poliittisen historian kannalta merkittävää, mutta varsin laajaa ja runsaasti tutkittua aihetta. Kyseessä on alaotsikon perusteella reilut 40 vuotta Suomen kylmää sotaa ja, takakannen mukaan, suomettumisen syvintä sisältöä. Teoksen johdannossa kerrotaan tavoitteena olevan hahmottaa ”lähtöasemia Suomen kylmän sodan aikaisen poliittisen historian

1. Lene Hansen & Ole Waever (toim.) *European Integration and National Identity*. Routledge 2002; Wolfram Kaiser & Jürgen Elvert (toim.) *European Union Enlargement. A Comparative History*. Routledge 2004.

perustutkimukselle” ja rakentaa kokonaiskuvaa suomettumisesta. Kirja ”ei tiukasti ottaen ole akateemista historiankirjoitusta, vaikka vähän siihen suuntaan kallellaan” (s. 11). Tämän vähäisen kallistuman pohjalta voinee kuitenkin arvioida tulevan Suomen poliittisen historian perustutkimuksen lähtöasemia.

Tarkka lähtee johdannossa liikkeelle seuraavista kysymyksistä: Kuinka paljon nyt tiedetään Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen poliittisen johdon Suomi-kuvasta? Miten Paasikiven–Kekkonen linja vaikutti puolustuksen suunnitteluun, tiedusteluun ja kirkon johtoon? Mihin pyrkivät taistolaiset, niin kutsutut uuden ulkopoliittikan kannattajat, rauhanaktivistit, edistyselliset journalistit, tiedostavat taiteilijat ja konservatiivinen oikeisto sekä kekkosvihajaat? (s. 12).

Riippumatta siitä millaisen kansainvälisten suhteiden mallin puitteissa kylmää sotaa globaalina ilmiönä hahmottaa, lähtökohdasta on helppo olla yhtä mieltä: Suomi joutui toisen maailmansodan tappioiden jälkeen Neuvostoliiton etupiiriin. Tämä ja Urho Kekkonen 25-vuotinen presidenttikausi vaikuttivat suomalaisen poliittiseen kulttuuriin tavalla, jota voidaan luonnehtia suomettumiseksi. Sen voi nähdä erityistapauksena siitä, millaisia ehtoja suurvallan etupiiri asettaa paitsi ulko- myös sisäpoliittiselle päätöksenteolle. Tämän tyypisistä suhteista löytyy historiallisia esimerkkejä muun muassa Saksan ja Tanskan väliltä, sekä Yhdysvaltojen ja Latinalaisen Amerikan maiden väliltä. Kysymykset ovat kiinnostavia, mutta hyvin laajoja, erityisesti koko tarkasteltava ajanjakso huomioon ottaen. Kun kysymykset ovat näin laajoja, on suuri riski, että vastausten kattavuus ja analyysi jäävät ohueksi, sivumäärästä ja sujuvasta ilmaisuista huolimatta.

Johdannossa kerrotaan, että aihetta tarkasteltaessa ulkopoliittis-

ten kriisien tapahtumahistorian sijaan keskitytään arviointiin, tulkitaan, uusiin aineistoihin sekä tunnettujen ilmiöiden uusiin yhteyksiin. Työn onnistumista on arvioitava näiden tavoitteiden luomien odotusten valossa. Valitettavasti ne toteutuvat heikosti.

Pääotsikko ”Karhun kainalossa” antaa ymmärtää että Suomen kylmää sotaa ja suomettumista arvioidaan suhteessa maan kainaloonsa ottaneen Neuvostoliiton ulkopoliittikan alueellisiin ja globaaleihin tavoitteisiin. Huolimatta siitä, kuinka runsaslukuisesti lähinnä Helsingin lähetystössä toimineiden eri neuvosto-organisaatioiden (NKP, ulkoministeriö MID ja KGB) edustajia kirjan sivuilla tavataan, supervallan laajemmista tavoitteista Skandinaviassa, Länsi-Euroopassa ja suhteissa Yhdysvaltoihin ei nouse esiin kuin murusia. Ensimmäisen ja valitettavasti lähes ainoan kerran teoksessa pyritään (s. 81–82) sijoittamaan Neuvostoliiton Suomen suunnalla harjoittama politiikka yleisempiin kehyksiin John P. Vloyantesin edelleen pätevän, mutta jo 1974 julkaistun teoksen, *The Silk Glove Hegemony*, pehmeä etupiiri -käsitteen avulla.

Kokonaisuutena painopiste on juuri siinä, mitä sanottiin vältettävän: YYA-sopimuksesta Neuvostoliiton hajoamiseen ulottuvassa kriisien ja selviytymisten tapahtumahistoriassa, joka on viimeistään kymmenen viime vuoden ajan ollut hyvin tiedossa. Jopa sinänsä kiinnostavista Yhdysvaltojen poliittisen johdon Suomea koskevista arvioista ja kritiikistä saadaan kattavampi kuva kuin Neuvostoliiton, jonka etupiiriin kuitenkin kuuluttiin. Vertauksin, ”karhua” ei oikein näe sen Suomessa pölyävilä karkoilta.

Suomen kylmän sodan ja suomettumisen kaltaisen moni-ilmeisen ja pitkäkestöisen ilmiön kuvaamisessa esityksen rakenteella on merkitystä sille, kuinka ymmärret-

tävä ja johdonmukainen, koherentti kuva aiheesta syntyy. Tekijä itsekin esittää joitain varauksia kronologian sijaan valitusta temaattisesta rakenteesta ja sisäisistä viittauksista. Ne ovat usein oire tässä toteutuneesta temaattisen rakenteen kääntöpuolesta, joka johtaa helposti toistoon. Samaa ilmiötä tai tapahtumaketjuja, kuten YYA-konsultaatioita, länsi-integraatiota, Suomen puolustusratkaisuja ja Neuvostoliiton vaikutuskeinoja Suomen sisäpolitiikassa, käsitellään toistuvasti eri otsikoiden alla. Rakennerratkaisusta seuraavaa yhtenäisyyden puutetta ei helpota se, että yhdeksän pääluvun alla on noin 230 alalukua, pituudeltaan yhdestä kolmeen sivua.

Esiin nouseekin kysymys, mikä on kirjoittajan ensisijainen yleisö. Jos teos on kirjoitettu varttuneille, viimeistään 1980-luvulla aikuistuneille lukijoille ja mahdollisesti historian tutkijoille, Suomen ja Neuvostoliiton toisen maailmansodan jälkeisten suhteiden tapahtumahistorian kertaamisen tällä tarkkuudella ei luulisi olevan tarpeen. Jos taas on ajateltu yleisesitystä tätä nuoremmille lukijoille, joilla ei ole omia kokemuksia sosialistisesta supervallasta ja sen etupiirin vaikutuksista, sekä laajemmalle yleisölle, silloin olisi toivonut teoksen teemoille huolellisempaa taustoitusta ja harkitumpaa sekä tiiviimpää rakennetta.

Yleisesityksen tai kokonaiskuvan, jollainen tämänkin teoksen ensisijaisesti sanotaan olevan, laatiminen aiemman tutkimuksen ja omien kokemusten pohjalta on täysin hyväksyttävää ja kannustettavaa. Jos kuitenkin ollaan historiankirjoituksen suuntaan kallellaan, odottaisi käytetyn vaihtelevaisen aineiston, tutkimusten, joissa niissäkin on tasoeroja, muistelmien ja pamflettien, arviointia tehtyjen tulkintojen ja johtopäätösten pohjaksi. Näin on tehty vain poikkeustapauksissa, lähinnä ”naapurin” valtionturvallisuuden

juuri käsitelty ennen 1980-lukua, jolloin Matti Nykäsen edesottamuksista tuli iltpäivälehtien vakioaineistoa. Vahtola tuo perustelusti esille Nykäsen alkoholinäköalasta aiheuttamat ongelmat ja maajoukkueeseen luomat jännitteet.

Vahtolan tarkastelu on hyppääjäkeskeistä, minkä vuoksi taito- ja välinelajissa merkittävät valmentajat ja huoltajat jäävät teoksessa yleensä pieneen sivuosaan. Hyppyuransa jälkeen valmentajaksi siirtynyt Eino Kirjonen esiintyy teoksessa oikeutetusti yli 140 sivulla. Kirjonen toimi linkkinä, kun suomalaiset siirtyivät pääosin kokemustietoon perustuvasta valmennuksesta yhä enemmän tutkimustiedon hyödyntämiseen. Mäkihypyn päävalmentajana 1964–1987 toiminut Kirjonen auttoi osaltaan Matti Nykäsen mäkiuran vauhtiin. Hänellä oli tapana laatia Klubi-askin kanteen olympiakomitealle ehdotus valmennusapurahan saajista. Kirjosen listalta löytyi 1970-luvun lopussa lahjakas Nykänen, jonka kykyihin kaikki eivät vielä uskoneet.

Vahtola nostaa suomalaishypääjien 1950-luvulla kehittämän aerodynaamisen tyylin keskeiseksi teostaan jäsentäväksi keksinnöksi. ”Suomalaistyylin” merkityksen pohdinta tuo esille Suomen urheiluhistoriassa muulloinkin toistuneen kaavan: suomalaiset murtautuivat kansainväliseen kärkeen lajissa, jossa kilpailu oli suhteellisen vähäistä. Menestys perustui harjoitteluun ja lajin kehittäessä saavutettuun etumatkaan, joka katosi varsin nopeasti, kun kilpailu koventui lajin levittäytyessä uusiin maihin, valmennusosaaminen parantui ja välinekehittely tehostui.

Mäkihyppy on aina suorituspaikoista ja sääoloista riippuvainen laji. Vahtola tuo hyvin esille sään vaikutuksen mäkihyppyyn. Jo mäkien kunnossapito oli vaikeaa ennen koneistettua aikakautta niin vähä- kuin runsaslumisina talvina. Lajiin vaikuttavat edelleen erityisesti tuulet.

Mäkihypyn suorituspaikkojen kehitys käy Vahtolan tekstistä ilmi, mutta jää kilpailukuvausten varjoon. Lajin vaatiman kalliin erikoisrakentamisen laajempi käsittely olisi ollut paikallaan. Erityisen paljon mäkiä valmistui 1940–1950-luvulla ja Suomessa olikin huomattavasti enemmän mäkiä kuin Ruotsissa. Voi sanoa, että urheilukenttien ohella mäkiä oli Suomessa 1960-luvun alussa riittävästi – kaikista muista liikuntapaikoista oli pulaa. Suuria mäkiä oli kuitenkin vähän.

Lopputuloksen yksiuotteisuuden ovat osaltaan vaikuttaneet Vahtolan käyttämät lähteet, joista keskeisimpiä ovat sanoma- ja urheilulehtien kilpailukuvauset. Suomen Hiihtoliiton ja Suomen Olympiakomitean arkistolähteitä ei lähdeluettelosta löydy. Lähdekirjallisuus osoittaa myös, miten vähän mäkihypyn historiaa on Suomessa tutkittu tai edes pohdittu vakavalla otteella. Lähinnä professori Martti Silvennoisen mäkihypyn lajikulttuuria käsittelevät tekstit olisivat voineet herättää kokonaisuutta rikastuttavia ajatuksia.

Suomalaisen mäkihypyn historian ansio on kilpailutoiminnan tarkassa dokumentoinnissa, jota olisi parantanut lähdeviitteiden käyttö. Vahtolan esitys toimii joka tapauksessa mäkihyppykilpailujen käsikirjana. Lukuisista arkistoista ja yksityiskokoelmista koottu komea kuva-aineisto kertoo monipuolisesti lajin kehityksestä ja tuo kokonaisuuteen jäntevyyttä. Mukana on muun muassa kuvaharvinaisuus Petroskoin mäestä, jonka suomalaiset rakensivat jatkosodan aikana.

Mäkihyppykeskeinen tarkastelu on vienyt Vahtolan joihinkin ylitulokintoihin. Heikki Hasun yhdistetyn olympiavoitto ei sentään ollut Suomen urheiluhistorian suurin yllätys. Yhtä lailla yllättävinä voi pitää Sten Suvion kultamitalia nyrkkeilyssä Berliinissä 1936, Lasse Virénin voittoa Münchenin olympiakisojen 10 000 metrin juoksussa 1972, Tomi Poikolaisen kultamitalia jousi-

ammunnassa Moskovassa 1980 tai Kalle Palanderin MM-kultaa pujottelussa 1999.

Vahtolan käyttämä lennokka kieli saa pohtimaan, miksi urheiluhistoriasta on ikään kuin pakko kirjoittaa kuluneella urheilukielellä. Tekstissä ”sekoitellaan pakkaa”, ”pannaan kuriin”, ”roiskeutetaan” ja ”vedetään hyppyjä”. Hurjimmillaan on ”Kankkosen solisluu kantona kaskessa”. Ilmaisukirjo tuo mieleen Martti Jukolan ja Sulo Kolkan urheilukirjat. Vahtolan esitys on toki näitä kurinalaisempi teos. Kokonaisuutena suomalaisen mäkihypyn historia henkii nostalgian sävyttämää kaipuuta mäkihypyn entisaikaan, jolloin sukset olivat yhtä puuta ja miehet rautaa.

– JOUKO KOKKONEN

Käteis- kontrollista virtsavalvontaan

Thomas Hunt: Drug Games. The International Olympic Committee and the Politics of Doping, 1960–2008. University of Texas Press 2011. 232 s.

Mike Dennis – Jonathan Grix: Sport under Communism. Behind the East German ‘Miracle’. Palgrave Macmillan 2012. 280 s.

Kansainvälinen huippu-urheilu on sotaa vailla laukauksia, päätteli Kari-Pekka Kyrö Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirjassa 2012. Samaa esitti jo George Orwell 1940-luvulla, heti maailmansodan päätyttyä eli ennen kylmän sodan käynnistymistä. Kylmä sota kärjisti erityisesti olympiaurheilun roolia yhteiskuntajärjestelmien välisissä kiistoissa. Hiihtovalmentajan

kritiikki kohdistui kuitenkin lähinnä läntiseen valtajulkisuuteen, jossa Saksan demokraattisen tasavallan (DDR, Itä-Saksa) urheiluhistoria on demonisoitu ja sikäläisten saavutusten takautuvaa mitätöintiäkin on ehdotettu. Samalla Kyrö sivalsi Kansainvälistä olympiakomiteaa (KOK) korruptiosta ja kaksinaismoraalista, joista ei ole päästy eroon uudellakaan vuosisadalla.

Tarkasteleman tutkimukset sivuavat läheisesti ex-päävalmentajan pohdintoja. Thomas Huntin *Drug Games* paneutuu niin sanottuun dopingproblematiikkaan 1960-luvulta alkaen, kun taas Mike Dennisin ja Jonathan Grixin *Sport under Communism* tähtää Itä-Saksan urheilumenestyksen ruumiinavaukseen. Maastahan taitaa useimmille tarkkailijoille tulla refleksiäisesti mieleen ”doping”, ikään kuin ennätykset ja kultamitalit olisivat kuitattavissa vain ja ainoastaan onnistuneella lääkityksellä.

Thomas Huntin teos pohjautuu hänen väitöskirjaansa ja tarjoaa uutta näkemystä KOK:n suhtautumisesta urheilulliseen lääkehuoltoon. Olympiajärjestön arkistot ovat olleet tutkijan käytettävissä, joskaan eivät 1980-luvun jälkeiseltä periodilta. Tekijä ei vain missään vaiheessa perustele, miksi juuri KOK:n olisi toimittava pissapoliisina tai miksi urheilijoiden lääkintä ylipäänsä edellyttäisi massiivista kontrollikoneistoa. Hän ottaa KOK:n ”moraalisen johtajuuden” annettuna, mikä selittää toistuvat moitteet ”viivytystä” virtsalavonnan suhteen. Nämä ovat aidosti moralisoivia jaksoja, joissa ei sinänsä ole mitään vikaa – objektiivisen historiantutkimuksen hassutusta ei tarvinne erikseen kumota. Epäkohta on siinä, että edeltävissä tutkimuksessa (johon myös Hunt viittailee) on kaadettu kaikki ne oletukset, joiden varassa urheilijoiden lääkehuolto tulisi nähdä kurinpitoa kutsuvaksi väärydeksi.

Huntille ”doping” on johdannosta alkaen ”ongelma”. Yllättä-

vää kyllä, amerikkalaistutkija ei koskaan pysähdy miettimään, miten mielivaltaisesti ”doping” on vuosikymmenten saatossa määritelty. Hänen poikkeuksellisen huiman luonnehdintansa mukaan urheilijoiden ulottuville saapui ”dopingin uusia muotoja” 1980-luvulla. Mikään lääketehdas ei kuitenkaan valmista rohtoa nimeltä doping; lääkehuollon paheksunta on sosiaalinen konstruktio, jossa kiintoisinta on se, kuka käyttää määrittelyvaltaa ja kenen intressien mukaista on ammattiuurheilijoiden alistaminen puhtaan urheilun nimissä.

Edellisessä lauseessa kirjoitin ”puhtaan” ilman lainausmerkkejä. Niin tekivät aikalaisetkin lähes koko 1900-luvun ajan, joskin puhtaaksi kutsutun urheilun keskeisin kriteeri oli silloin rahapalkkioista pidättyminen. Mikäli siitä ihan-teesta luovuttaisiin, urheilusta – eritoten olympiaurheilusta – tulisi sielutonta sirkusta. Tuohon tapaan uskottelivat arvovaltaiset tahot, mutta kun amatööriyden kulisseja käytiin 1970-luvulla purkamaan, kansanliikettä harrastushenkisen kisailun puolesta ei kehkeytynyt-kään. Samalla urheilullisen puhtauden korkeimmaksi kriteeriksi kohotettiin tiettyjen lääkeaineiden kavahtaminen.

Tätä kiepsahdusta Thomas Hunt ei lainkaan noteeraa, vaikka se on aikaisemman tutkimuksen tärkeimpiä havaintoja. Esimerkiksi Rob Beamish ja Ian Ritchie toteavat teoksessaan *Fastest, Highest, Strongest* (2006), että KOK:lta haihtui nimenomaan moraalinen oikeutus lääkekontrolliin sillä hetkellä, kun järjestö luopui amatööriurheilun illuusiosta. Jalona ja puhtaana pidetty olympiakamppailu paljastui silkaksi massavihteeksi, ja ammattilaisiahan ei ole raskautettu lääkerajoituksilla viihdeteollisuuden muilla sektoreilla. Hunt joka tapauksessa seikkaperäisesti osoittaa KOK:n vastenmielisyyden testaus- ja laboratoriotöihin. Se on täysin ymmärrettävää halutto-

muutta, kun muistetaan moisen hankkeen maksavan miljoonia ja johtavan pahimmillaan imagotappioihin. Vasta median lietsominen ”dopingskandaalien” myötä KOK:n julkinen suhtautuminen asiaan muuttui; näin tapahtui 1990-luvulla, ja Huntin kerronnassa se on mitä tervetullein käänne.

KOK:n nihkeys valvoa kilpailijoiden lääkehuoltoon merkitsi muun muassa sitä, että Itä-Saksan 1960-luvulta alkanutta urheilullista menestystarinaa ei vakavasti otettava virtsakontrolli kahlinnut. Brittitutkijat Mike Dennis ja Jonathan Grix haluavat nyt huomioida apteekin ulkopuolisinkin selittäviä tekijöitä. DDR:n urheilukoneisto oli lukuisista muuttujista koostunut systeemi, joka kyettiin totalitarismin oloissa rakentamaan niin valmiiksi kuin se inhimillisesti katsoen oli mahdollista. Itä-Saksa kunnostautui lahjakkuuksien uutterassa kartoituksessa; resursseja suunnattiin suurta olympianäkyvyyttä tuoviin lajeihin, eikä valmennuskusteen ei tarvinnut jakaa niukkuutta, toisin kuin kansanliikuntajärjestöjen. (Kirjan hauskin episodina on kuntoliikkujien valitus juoksuutossujen puutteesta.) Lisäksi tekijät analysoivat järjestelmän sisäisiä jännitteitä ja päätyvät pitämään varsinaisena ”ihmeenä” sitä, että DDR onnistui näistä skismoista huolimatta ohittamaan olympialaisten mitalitaulukossa Neuvostoliiton ja Yhdysvallat.

Tuollainen päätelmä on ehkä kärjistetty, mutta railakas teesi sallittakoon sosiologisesti virittyneelle tarkastelulle. Mitään kärjistystä en sitä vastoin havaitse siinä toteamuksessa, että Itä-Saksan urheilusysteemi oli – ja on edelleen – kelpo esikuva kaikille huippu-urheilumaille. Esimerkiksi Britannian urheilujohto nosti Lontoon kesäolympialaisten lähestyessä ihan-teenekseen Australian, kuten tekijät muistuttavat. Australian urheilun huumaava nousu 1990-luvulta lähtien sattui vain alkamaan DDR-

tyyppisen infrastruktuurin luomisella – ja joidenkin itäsaksalaisten valmentajien palkkaamisella. Sydneyn kesäkiisoissa vuonna 2000 australialaisilla oli vastaavat menestymisen paineet kuin itäsaksalaisilla Münchenin eli kapitalistisen Saksan olympialaisissa vuonna 1972.

Käsitteiden suhteen Dennis ja Grix ovat enimmäkseen huolellisia. Huntin tavoin heidän tarkkaavaisuutensa herpaantuu silti avaintermiin ”doping” kohdalla. Tutkijat toki korostavat, että mitään hormonivalmisteita ei ollut 1960-luvulla kielletty, mistä huolimatta he väittävät DDR:n huippusalaisen ”dopingohjelman” alkaneen juuri sillä vuosikymmenellä. Viralliseen ilmaisuun suorituskykyä tukevista keinoista (*unterstützende Mittel*) he suhtautuvat eufemisminä, vaikka hormonit vertautuivat tuolloin täsmälleen yhtä sallittuihin vitamiineihin. Sekin jää lausumatta ääneen, että vaikutukseltaan pitkäkestoisien hormonikuurin hahmottaminen paheksutuksi ”dopingiksi” oli lukuisille aikalaisille hankalaa. Dopingaineet oli totuttu mieltämään kilpailun aattohetkinä nautittaviksi piristeiksi. Tekijöiden kunniaksi on sitten sanottava, että he painottavat urheilijoiden lääkehuollon olleen monipuolista länsimaissakin; Itä-Saksan mainetta tahraa lähinnä se sattuma, että valtion kaaduttua sivulliset ovat päässeet käsiksi luottamukselliseen arkistomateriaaliin.

Kari-Pekka Kyrön asteikolla mitattuna Mike Dennis ja Jonathan Grix ylittävät riman. Eliittuurheilun kompleksisuus myönnetään, DDR:n urotekoja ei selitetä pilleripurkin sisällöllä. Tohtisin jopa olettaa, että *Sport under Communism* omaksuttaisiin kivijalaksi ainakin akateemisessa historiankirjoituksessa: Itä-Saksan tuhosta on kulu- nut riittävän kauan, jotta maan urheilullista menneisyyttä voitaisiin lähestyä kiihottomasti. Thomas Huntin teos puolestaan ottaa KOK:n viimeaikaiset julkilausumat

todesta ja sivuuttaa siten Kyrön ja monien muiden tarkkailijoiden havainnot juhlapuheiden ja olympiaurheilun arjen välillä ammottavasta kuilusta. Millään huippu-urheilujärjestöllä ei nykytilanteessa ole resursseja eikä edes tosiasiallista kiinnostusta laittaa lääkehuollon käytäntöjä kuriin – käytäntöjä, jotka sukupolvia sitten karkasivat kaikkien varotoimien ulottumattomiin. Realiteetit tunnustava tutkija pureutuisikin siihen historialliseen taitekohtaan, jolloin urheilijoiden käteiskontrollista luovuttiin virtsa- valvonnan hyväksi. Siinä ohessa sopsi ennakoita, mistä suunnasta löytyisi puhtauden uusi kriteeri sen jälkeen, kun antidopingin varariko on yleisesti todettu.

– ERKKI VETTENNIEMI

Euroopan ja Intian lennätinyhteyksien vaiheikas historia

Jorma Ahvenainen: *The History of the Near Eastern Telegraphs before the First World War*. Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia, Humaniora 361, 2011. 352 s.

Meillä Suomessa Jorma Ahvenainen mielletään ennen muuta paperi- ja sahateollisuuden tutkijaksi, mutta niin sanotussa suuressa maailmassa hänet tunnetaan paremmin tutkimuksista, joissa hän on kartoittanut mannertenvälisen lennätinyhteyksien syntyä ja kehitystä. Jo 1981 ilmestyi näistä ensimmäinen, *The Far Eastern Telegraphs*, ja sen jälkeen sarjaa ovat jatkaneet Karibian alueen (1996) ja Etelä-Amerikan (2004) lennätimiä käsitelleet monografiat. Sarjan

uusimpana on nyt ilmestynyt 350-sivuinen tutkimus *The History of the Near Eastern Telegraphs before the First World War*. Kronologisessa mielessä se on oikeastaan tämän kvadrilogian ensimmäinen osa, sillä lennätinyhteyksiä Lähi-itään ja Intiaan alettiin suunnitella ja rakentaa jo 1860-luvulla, kohta sen jälkeen kun Atlantin yli oli laskettu ensimmäinen (tosin vain vähän aikaa toiminut) lennätinkaa- peli 1861.

Ahvenainen on kertonut, että hän aloitti lennätinyhteyksien tutkimisen Kaukoidän (Kiinan ja Japanin) suunnalta ennen muuta siksi, että Jyväskylän yliopistossa oli sitä koskevaa mikrofilimattua aineistoa, mikä nopeutti tutkimusprosessia. Se, että hänellä oli alusta alkaen tähtäimessään globaalimpi mittakaava, näkyy siitä, että ensimmäinen tutkimus on saanut kolme ”jatko-osaa”. Samaa todistavat ne kansainvälisillä foorumeilla julkaistut artikkelit, joissa hän on käsitellyt muun muassa lennätin- osumia tiedonkulun nopeutumisen osuutta tiedonkulun nopeutumisessa. *The Far Eastern Telegraphs* on sikäli avainteos, että siinä mannertenväliset lennätinyhteydet on asetettu yleisempiin yhteyksiinsä, niin teknologiseen kehitykseen ja kuin 1800-luvun imperialistiseen globalismiin (*Weltpolitik*). Samat perustekijät ovat keskeisiä selittäjiä myöhemmissäkin tutkimuksissa, mutta niitä ei tarkastella enää yhtä kootusti ja systemaattisesti kuin sarjan ensimmäisessä monografiassa. Tämän takia niiden, jotka eivät teosta tunne, olisi syytä lukea ainakin sen johdanto- ja yhteenvetoluvut.

Mannertenvälisen lennätinyhteyksien rakentaminen esitetään populaarisessa tietokirjallisuudessa usein teknologisena sanakaritarinana, jossa avainasemassa ovat suuret keksinnöt ja keksijät. Ahvenaisen uusin kirja on erinomainen muistutus tällaisen näkökulman yksipuolisuudesta. Lähi-idän lennätinyhteyksien historia osoittaa

selvästi, että niiden rakentaminen oli ennen muuta poliittinen ongelma: toimilupien saaminen vieraiden valtioiden alueella oli monesti vaikea ja hidas prosessi. Niinpä merialueet olivat myös Intiaan suuntautuneiden yhteyksien rakentajille houkuttelevia vaihtoehtoja siirtäkin huolimatta, että merikaapeleiden tekniikassa oli vielä huomattavia puutteita.

Ahvenaisen tutkimus on luonteeltaan empiirinen, ja teoksen rakenne on pääpiirtein kronologinen. Sitä varten on käyty läpi kunnioitettava määrä alkuperäistä arkistoaineistoa brittiläisissä ja saksalaisissa julkisissa sekä yksityisissä arkistoissa; myös painettujen lähteiden luettelo on vaikuttavan pitkä. Niiden turvin tutkija on voinut piirtää tarkan ja luotettavan kuvan kohteestaan. Tuloksena on hyödyllinen käsikirja tai perustutkimus, jossa todella mennään pintaa syvemmälle – toisin kuin niissä artikkeleissa, joita internet nykyään tarjoaa. Tutkimuksen suuri ansio on myös siinä, että se ei tyydy kertomaan ensimmäisten yhteyksien rakentamisesta, vaan seuraa lennätinliikenteen kehitystä, uusien linjojen rakentamista ja kaapeleiden laskemista sekä viestien välitystekniikan parantumista aina ensimmäiseen maailmansotaan asti. Myös sähkösanomataksojen kehitystä seurataan ainakin pääpiirtein, joskin teoksen kronologinen rakenne hajottaa tarkastelun – ehkä tästä olisi voinut kirjoittaa jonkin kokoavan lauseen yhteenvetolukuun.

Vähemmän kokeneiden asianharrastajien kannalta on vahinko, että teoksen kirjallisuusluettelo on melko niukka. Kokeneen tutkijan tärkeäksi katsoman kirjallisuuden valikoima olisi hyödyllinen lähtökohta niille, jotka eivät vielä tunne kovin hyvin lennätinyhteyksien historiaan liittyvää tutkimusta. Samasta syystä lyhyt katsaus tutkimustilanteeseen olisi ollut arvokas; vuoden 1981 jälkeen tietoliikenteen ”val-

lankumouksesta” on sentään ilmestynyt melko paljon uutta tutkimusta, kuten Peter J. Hugillin *Global Communications since 1844: Geopolitics and Technology* (1999), joka jostain syystä puuttui kirjallisuusluettelosta. Aivan viime aikoina tietoliikennettä ja sen taloudellisia ja yhteiskunnallisia vaikutuksia on tutkittu muun muassa Heidelbergin yliopistossa toimivassa melko laajassa projektissa. Sen tuloksista kannattaa erityisesti mainostaa Roland Wenzlhuemerin viime vuonna ilmestynyttä kirjaa *Connecting the Nineteenth-Century World* (Cambridge University Press) – joka ei tietenkään voinut ehtiä Ahvenaisen kirjallisuusluetteloon.

Kirjan kieliasu vaikuttaa moitteettomalta. Ainoa pieni lapsus, jonka huomasi, oli se, että tunnetusta laivanvarustajasta (*shipowner* tai ”*shipping magnate*”) Samuel Cunardista oli tehty laivatarvikekauppia (*ship-chandler*).

– YRJÖ KAUKIAINEN

Varhaiskeskiaikaisia käsityksiä unista ja näyistä

Jesse Keskiäho: The Reception and Use of Christian Ideas about Dreams and Visions in the Early Middle Ages (400–900). Helsingin yliopisto 2012. 341 s.

Jesse Keskiähön tutkimus on nähtävä ennen kaikkea yleisesti myöhäisantiikkina ja varhaiskeskiaikana tunnetun viidennen ja yhdeksännen vuosisadan välisen ajanjakson historiallisessa kontekstissa. Kyseiselle ajanjaksolle ovat ominaisia poikkeuksellisen suuret poliitti-

set, kulttuuriset ja uskonnolliset muutokset: Rooman valtakunnan jälkeiset kuningaskunnat – anglosaksien kuningaskunnat Itä-Britanniassa, frankkien kuningaskunnat Galliassa, ostrogoottien ja lombardien kuningaskunnat Italiassa ja visigoottien kuningaskunta Espanjassa – olivat monimutkaisia multietnisiä valtioita, joita hallittiin jossain määrin roomalaisittain. Rooman lakeja ja roomalaista kulttuurista ja älyllistä perintöä vastaanotettiin ja sovellettiin käyttöön monin tavoin. Kristillinen kirkko ja kristinusko, joiden asema vakiintui tasaisesti neljännen ja viidennen vuosisadan aikana, toivat asettelmaan ylimääräisen elementin. Latinan kieli toimi olennaisen tärkeänä ajatusten vaihdon välineenä ja muodosti vahvan sillan niin pakanoiden ja kristittyjen kuin roomalaisten ja barbaarien välille.

Jesse Keskiähön väitöstutkimus lisää merkittävästi tietämystämme siitä poikkeuksellisella ja perustavanlaatuisella tavalla luovasta prosessista, joka liittyi käsitysten vastaanottamiseen ja omaksumiseen ja uusien käsitysten muodostamiseen varhaiskeskiajan Euroopassa. Hän osoittaa täydellisen vakuuttavasti, että varhaiskeskiajan Euroopan oppineet ja kirjoittajat eivät vain ottaneet saamaansa perintöä passiivisesti vastaan ja siirtäneet sitä tuleville sukupolville tekstejä kopiaimalla. Päinvastoin: vaikka varhaiskeskiajan kirjurit ja oppineet toki siirsivät vanhaa tietoa eteenpäin, he myös antautuivat vuorovaikutukseen tiedon kanssa ja samalla muokkasivat sitä. He pohtivat saamansa perinnön merkitystä ja tekivät sen perusteella elämänsä ja ajattelunsa suuntaa koskevia valintoja.

Tämä väitöstutkimus tarkastelee patrististen käsitysten vastaanottoa ja sivistyneen latinankielisen kulttuurin muodostumista erityisesti unien ja näkyjen käsittelemisen, käytön ja ymmärtämisen kautta. Antoisian teeman ansiosta

Jesse Keskiäho pystyy ennen kaikkea lisäämään ymmärrystämme siitä, miten vanha klassinen ja patristinen oppi yhdistyi ja lujiitti varhaiskeskiajalla ja miten uudet kristilliset identiteetit muotoutuivat erityisesti latinankielisessä länsessä. Lisäksi Jesse Keskiähön valitsema lähestymistapa antaa hänelle mahdollisuuden hyödyntää mallikelpoisia menetelmiä omiin päiviimme saakka säilyneiden alkuperäiskäsikirjoitusten sisältämien tekstien vastaanotto- ja välitysprosessien tutkimisessa. Suurin osa näistä alkuperäiskäsikirjoituksista on peräisin kahdeksannelta ja yhdeksänneltä vuosisadalta.

Jesse Keskiähön tutkimuksen keskiössä ovat unien konteksti, asema ja käyttötavat. Voiko uniin uskoa? Mitä ne tarkoittivat? Oliko unilla jonkinlaista valtaa? Miten kristityn tuli tulkita kuolleiden ihmisten näyttäytyminen unissa? Oliko olemassa jokin kokoelma arvovaltaisia näkemyksiä, johon ne, jotka kuuluivat tai lukivat unista, voivat tukeutua ja siten välttyä erehtymästä tai tulemasta unia koskevien harhanäkemyksen johdattamaksi? Voitiinko niitä käyttää ennustamiseen? Missä määrin tapaan, jolla unia lähestyttiin, ja tapaan, jolla niitä käsiteltiin kertomuksissa varhaiskeskiajalta eteenpäin, liittyy varovaisuutta?

Varhaiskeskiajalla tapahtunutta tekstien vastaanottoa ja välittämistä käsittelevän johdantoluvun jälkeen Keskiäho hahmottelee unien todellisuutta, unissa ja näyissä kohdattujen ilmestysten luotettavuutta ja täsmällistä tunnistamista sekä näiden ilmestysten tulkitsemisen ja vahvistamisen problematiikkaa koskevat kysymykset ja käsittelee sitten erittäin vaikuttavalla tavalla unien asemaa useiden varhaiskeskiajan pyhimysten elämässä ja historiallisissa kertomuksissa.

Keskiäho keskittyy erityisesti 400-luvun alussa vaikuttaneen Hippon piispa Augustinuksen ja 500-luvun lopulla vaikuttaneen

paavi Gregorius I:n unien ongelmallista luonnetta koskeneiden pohdintojen ristiriitaisuuksiin. Hän valaisee Augustinuksen erityisesti teoksissaan *De cura pro mortuis gerenda* ja *De genesi ad litteram* ilmaisemia käsityksiä kuolleiden ilmestymisestä ja näyistä. Nämä näkemykset alleviivaavat *visio intellectualis*in ja näkyyn itseensä sisällyttämättömän, vasta ajattelun kautta selviävän merkityksen tärkeyttä. Keskiäho onnistuu vakuuttavasti esittämään, että Augustinukselle tärkeintä ei ollut kyky nähdä vaan kyky ymmärtää. Gregorius Suuren syvällisimmät kirjoitukset unista sisältyvät teoksiin *Moralia in Iob* ja *Dialogi*. Näissä kirjoituksissa Gregorius kehottaa lukijoita noudattamaan varovaisuutta unia koskevissa asioissa huolimatta siitä, että hän itse kertoo *Dialogissa* useita unitarinoita. Jesse Keskiäho korostaa mahdollisesti todellisten ja kuvitteellisten unien välillä vallitsevaa jännitettä.

Augustinusta ja Gregoriusta koskevien analyysien jatkeeksi Keskiäho syventyy tarkemmin Gregoriuksen käsitysten vastaanottoon tarkastelemalla Isidorus Sevillealaisen teosta *Sententiae* ja Zaragozan piispa Taiuksen Gregoriuksen kirjoituksia sisältävää kokoomateosta. Hän laajentaa tarkastelunsa myös muihin tekstilajeihin havainnollistamalla, miten unia ja ilmestyksiä käsiteltiin *canones hibernenses* -kokoelmassa. Tämän jälkeen hän tarkastelee unien roolia ”normatiivisessa perimätiedossa” – varhaiskeskiajan kanonisen oikeuden kokoelmissa – seuraamalla kahden ratkaisevan tärkeän kirkolliskokouksen lausunnon, vuoden 314 Ancyran kirkolliskokouksen unien havainnoimisen kieltävän lausunnon ja vuoden 401 Karthagon kirkolliskokouksen epäaitoja marttyyrien hautoja ja palvontapaikan asianmukaista tunnistamista koskevan lausunnon, käsittelevä.

Keskiäho selvittää Augustinuksen käsitysten vastaanottoa tar-

kastelemalla *Quaestiones Orosii et responsiones Augustini* -tekstikoelmaa ja Isidorus Sevillealaisen teosta *Etymologiae*. Hän pohtii Augustinuksen esittämää kolmen näyn teoriaa ja näkyjen käsittelemistä karolingisessa tekstinselityksessä. Tässä vaiheessa väitöstutkimus kääntyy tarkastelemaan varhaiskeskiaikaisia unista ennustamisen oppaita. Selvitys kulminoituu Theodulf Orleansilaisen 790-luvulla kirjoittaman, pyhäinkuvia koskevan *Opus caroli regis contra synodum (Libri Carolini)* -teoksen tarkasteluun.

Jesse Keskiähön väitöstutkimus valaisee myöhäisantiikin teologisten käsitysten aktiivista ja reaktiivista vastaanottoa karolingisella ajalla (kahdeksannelta ja yhdeksännellä vuosisadalta). Toisin kuin tekstien passiivista välittämistä koskevat tutkimukset, väitöstutkimus tarkastelee tekstien todellista vaikutusta ja niiden aiheuttamia reaktioita. Keskiäho pystyy havainnollistamaan, mitä yksittäiset henkilöt ajattelivat lukemastaan ja mitä heidän olisi toisaalta lukemansa ja toisaalta aikalaisuuteensa liittyvien näkökohtien perusteella pitänyt ajatella ja olla ajattelematta. Keskiäho siis tarkastelee paitsi käsikirjoituksia, joihin tehdyt huomautukset paljastavat lukijoiden reaktiot teksteihin, myös varhaiskeskiaikaisia aiempien tekstien kokoelmia ja tiivistelmiä sekä muihin teoksiin sisällytettyjä otteita uniin ja näkyihin liittyvästä merkityksellisestä materiaalista. Hän on ihailtavan tietoinen tarkastelemiensä tekstien kodikologisen kontekstin merkityksestä. Väitöstutkimus on vaikuttavaa oppineisuutta osoittava, tyhjentävästi dokumentoitu ja taitavasti kirjoitettu työ, joka lisää erinomaisella tavalla varhaiskeskiaikaista kulttuuria koskevaa tietämystämme ja ymmärrystämme.

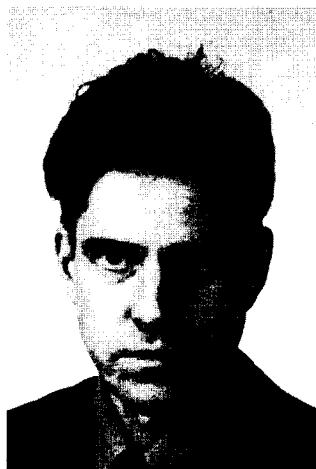
– ROSAMOND MCKITTERICK,
CAMBRIDGE

Pitkäaikainen toimitussihteeri ja kuvittaja on poissa

Kuluvana vuotta kunnioitettavat 110 vuotta täyttävän *Historiallisen Aikakauskirjan* pitkäaikainen toimitussihteeri FM Veikko Kallio (s. 31.8.1950) menehtyi vaikeaan sairauteen kauniin lumisen talven keskellä 20.1.2013. Veikko Kallion toimittajan ura alkoi vuoden 1980 alussa, jolloin hänet kiinnitettiin *Historiallisen Aikakauskirjan* toimittajaksi, ja jatkui lehden toimitussihteerinä vuoden 1982 alusta kolme vuosikymmentä. Tänä pitkinä kuuden päätoimittajan aikana Veikko Kallio hankki toimitustyössä rautaisen kokemuksen ja taidon, jonka työn jäljet näkyvät *Aikakauskirjan* ohella myös lukuisissa muissa julkaisuissa. Kallio oli opiskellut historiaa ja kansanperinnettä ja suorittanut filosofian kandidaatin tutkinnon Tampereen yliopistossa. Hän toimi 1970-luvulla ajoittain Suomen historian assistenttina Helsingin yliopistossa.

Veikko Kallion erityisalueeksi kehittyi historiallisten teosten ja nimienomaan moniosaisien sarjojen kuvitus. Hän tunsu paremmin kuin kukaan muu Suomen arkistojen, kirjastojen ja muiden kokoelmien kuva-arkistot. Merkinnästä kuvitus tai "kuvatoimitus Veikko Kallio"

Kuva: Rakel Kallion yksityiskokoelma

tuli korkean laadun tunnus. Hänellä oli myös oma kuva- ja tekstipalveluyritys. Kallion aloittaessa kuvatoimitustöitään 1980-luvulla mustavalkoiset kuvat olivat dominoivia, mutta tultaessa 2000-luvulle kirjojen ulkoasu on suuresti muuttunut ja monivärisuus voittanut alaa. Tästä erinomainen esimerkki on Kallion omasta kotiseudustaan julkaisema ja liki kokonaan myös kirjoittama historia *Karjalohja, itsenäisen väen pitäjä* (2005). Siinä mustavalkoisuus ja monivärisuus sulautuvat harmoniseksi kokonaisuudeksi.

Veikko Kallion kuvittajan ura alkoi järjestyksessä toisen *Suomen kulttuurihistoria* -teoksen ensimmäisen osan toimituskunnasta vuonna 1979. Tekstikuvien asemasta hän kehitti uuden "kuva-

nauhakuviuksen", kuten sitä kutsuttiin. Kuvat koottiin luvuittain ja aihepiireittäin yhdelle tai useammalle sivulle tai aukeamalle. Malli pani alulle Kallion kuvakokoelmien ja graafisen suunnittelun tunteuksen. Myös toimituskunnan toisesta innovatiivisesta jäsenestä, taidehistorian professori Aimo Reitalasta aika jätti viime vuoden vaihteessa. Kallio perehtyi huolella kuvituksen kohteena olevan tekstin sisältöön ja käytti mielellään kokonaissuunnittelua laatimalla tarvittaessa myös kuvatekstit, toki yhdessä kirjoittajan kanssa.

Kallio sai julkaisuistaan ja kuvatoimituksistaan palkintoja ja kunniamainintoja. Hän oli tiiviissä vuorovaikutuksessa suomalaisen historiantutkijayhteisön kanssa, ja hänen paikallishistoriaprojektinsa toivat hänet usean historiasta kiinnostuneen maallikonkin tietoisuuteen.

Suomen Historiallinen Seura myönsi vuonna 2012 Veikko Kalliolle kullatun Eino Jutikkala -mitalin kiitoksena työstä *Historiallisen Aikakauskirjan* toimitussihteerinä ja tunnustuksena työstä historiankirjojen toimittajana ja historiantuttemuksen edistäjänä.

— PAIVIO TOMMILA

HISTORIALLISEN AIKAKAUSKIRJAN
PÄÄTOIMITTAJA 1983–1990

Pysyvyyttä sähköiseen viittaamiseen

Arkistolaitoksen uusi lähdeviitepalvelu tekee digitoituihin aineistoihin viittaamisen ennennäkemättömän helpoksi. Palvelu poimii automaattisesti aineiston viitetiedot ja tuo niiden yhteyteen sähköisen pysyvän tunnisteiden, jonka avulla lähteen löytäminen käy yhdellä klikkauksella. Viitetiedoista ja pysyvistä tunnisteista muodostuvan lähdeviitteen voi vaivatta kopioida ja liittää oman tutkimuksen alaviitteeseen tai viedä muistiinpanohjelmaan.

Sähköisten aineistojen käyttäminen tutkimuksessa yleistyy huijaa vauhtia, mikä aiheuttaa ongelmia lähdeviitekäytäntöihin. Sähköiselle puolelle ei ole ehtinyt muodostua perinteisille aineistoille ominaisia vakiintuneita viittaamistapoja, jotka tulevat tutuiksi jo historian perusopinnoissa. Useimmiten käytetään verkkosivujen linkkejä ja viittaamispäivämääriä. Tämä ei ole kovinkaan hyvä ratkaisu, sillä linkit katkeilevat, kun verkkosivustoja uudistetaan, joten aineistot saattavat hukkua nopeasti. Sähköisten julkaisujen tilanne on ollut selkein, sillä julkaisuarkistot käyttävät yksilöllisiä urn-tunnisteita, jotka varmistavat julkaisun löytymisen verkkosivu-uudistuksista huolimatta.

Arkistolaitos on ottamassa saman järjestelmän käyttöön Digi-

taaliarkistossa ja rakentamassa sen yhteyteen palvelun, joka automaattisesti kerää aineiston tiedot lähdeviitteen muotoon. Tämä helpottaa muistiinpanojen tai lähdeviitteiden tekemistä, mutta parhaan hyödyn siitä saa sähköisen julkaisemisen yhteydessä: pysyvän tunnisteiden avulla alkuperäisaineisto on yhden klikkauksen päässä tieteellisestä tutkimuksesta.

Järjestelmän tuottamassa lähdeviitteessä on kaksi osaa: aineiston pysyvä tekninen tunniste ja sen selkokieliiset viitetiedot. Palvelu tuo lähdeviitteen sinne, missä aineistoa käytetään. Kun tutkija katsoo digitoitua aineistoa ruudultaan, hän näkee samalla viitteen ja voi kopioida sen itselleen napin painalluksella. Suunnitelmissa on myös hyödyntää nykyajan muoti-ilmiöitä: jos arkistolaitoksen Digitaalarkistosta löytyy niin kiinnostava asiakirja, että siitä on heti kerrottava kollegoillekin, sen jakaminen käy nopeasti Facebookissa tai Twitterissä.

Arkistolaitoksen digitoiduille aineistoille annettavat pysyvät tunnisteet ovat teknisiä urn-järjestelmän mukaisia numerosarjoja. Tunnisteiden avulla alkuperäisaineisto löytyy järjestelmien muutoksista huolimatta. Käyttäjän näkökulmasta urn-tunniste käyttäytyy kuin tavallinen verkkolinkki, vaikkei se sellainen olekaan: kun tunnistetta klikkaa tai sen laittaa verkkoselaimen, oikea sivu aukeaa. Järjestelmän hienous piilee siinä, että urn-järjestelmä käy matkalla kurkistamassa omista tiedoistaan, missä päin verkkoa aineisto nykyisin si-

jaitsee. Tietoverkkojen nopeuksilla kurkistus tapahtuu niin nopeasti, ettei käyttäjä ehdi sitä huomata.

Kun arkistolaitos uusii järjestelmään ja Digitaalarkistoaan, ilmoitetaan muutokset keskitetysti urn-järjestelmään, joten pysyvät tunnisteet osavat perille jatkossakin. Näin ollen urn-tunnisteet tekevät katkeilevista linkeistä ja katoavista aineistoista historiaa.

Urn-tunniste on ulkomuodoltaan sattumanvaraiselta näyttävä nippu kirjaimia ja numeroita, joten se ei riitä tutkimuksen lähdeviitteeksi. Tämän takia arkistolaitos rakentaa lähdeviitepalveluunsa myös selkokieliiset lähdeviitteet, jotka poimivat mukaan digitoidun aineiston tunnistetiedot.

Lähdeviitekäytänteet vaihtelevat oppiaineesta ja yliopistosta toiseen, joten palvelun käyttämistä muotoiluista päätetään yhdessä tutkijoiden kanssa. Arkistolaitos on asettanut tätä varten lähdeviiteyöryhmän, jossa on edustajia eri yliopistojen historian oppiaineista, tieteellisistä seuroista ja sukututkijoista. Työryhmä pohtii, miten arkistoaineistoihin viitataan ja mitä tietoja tarvitaan. Keskeistä on myös päättää siitä, mihin järjestykseen tiedot asetetaan ja tuleeko väliin pilkkuja vai pisteitä. Koska nykyiset lähdeviitekäytänteet ovat hyvin vaihtelevia, palvelu ei voi tarjota lähdeviitettä, joka sopisi sellaisenaan kaikkialle ja kaikkiin tilanteisiin, mutta yhteistyöllä luodaan malli, joka on mahdollisimman so-
piva.

Vaikka lähdeviite vaatisikin muokkauksia, se nopeuttaa viittaamista, sillä järjestelmä poimii mukaan keskeisimmät tiedot. Sen saa kopioitua palvelusta ja liitettyä omaan tutkimukseen, jonka jälkeen sille voi tehdä tarvittavia muokkauksia ja täydennyksiä. Yhteistyössä päätetty malli tulee kuitenkin aikaa myöten yhdenmuokaistamaan viittaamiskäytänteitä, vaikkei se yhteiseen muotoon siirtymistä vaadikaan.

Viite: 7880 Karja- ja kylvöluettelo 1635-1635, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilejä, KA.

<http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201208136290>

Lähdeviitteen tiedot poimitaan automaattisesti arkistolaitoksen tietokannasta, joten järjestelmä asettaa joukon rajoituksia viitteille. Aineisto on luetteloitu arkistotietokantaan vain yhdellä kielellä (pääosin suomeksi, jonkin verran myös ruotsiksi), joten kielivaihtoehdot vaatisivat luettelotietojen kääntämistä. Samoin yksittäisen asiakirjan päiväyksiä tai otsikkotietoja ei järjestelmästä löydy, mutta tämä puute on vähitellen korjaantumisessa, kun Digitaalarkiston aineistojen indeksoinnit edistyvät.

Saatavilla olevien tietojen rajallisuus ei ole ongelma lähdeviiteautomaatin käyttämisessä, sillä tälläkin hetkellä arkistoluettelot ja -tietokannat antavat osan lähdeviitteisiin kerättävistä tiedoista; loput tutkija poimii itse asiakirjoista ja tarvittaessa kääntää ne toiselle kielelle. Uuden palvelun avulla valmiita tietoja ei tarvitse enää uudelleen kirjoittaa.

Hanke on pääsemässä pilotointivaiheeseen jo kuluvan kevään aikana. Ensimmäistä tieteellistä artikkelia lähdeviitepalvelun tarjoamilla nooteilla kirjoitetaan huhtitoukokuussa ja se tullaan julkaisemaan sähköisessä muodossa *Ennen & Nyt* -verkkolehdesssä. Kun julkaisuprosessi on käyty läpi, voidaan pilottiartikkelista palata alkuperäisaineistoon pysyvien tunnisteiden avulla. Pilotoinnin kokemusten perusteella siirrytään vuoden 2014 puolella varsinaiseen tuotantovaiheeseen, jossa koko arkistolaitoksen Digitaalarkiston aineisto saa omat tunnisteensa.

Tätä kirjoitettaessa digitoituu kokoelmaan kuuluu noin 17,3 miljoonaa digitoitua yksikköä ja uusia tulee koko ajan. Kun lähdeviitepalvelu saadaan käyttöön, melkoinen osa suomalaista kulttuuriperintöä on sähköisessä muodossa pysyvästi tunnistettavissa ja helposti viitattavissa.

– OUTI HUPANIITTU

1800-luvun tutkimuksen verkoston 5. vuosikonferenssi

Vuonna 2008 perustetun monitieteisen ja monikielisen 1800-luvun tutkimuksen verkoston 5. vuosikonferenssi järjestettiin 31.1.–1.2.2013 Turun yliopiston Sirkkan kampuksella. Konferenssin teema oli ”Järki ja tunteet 1800-luvulla”, ja ehdotuksia oli pyydetty sekä tunteita että tieteellistä ajattelua käsittelevistä aiheista.

Samalla kuin 1800-lukua voidaan luonnehtia tieteen ja uudenlaisen tieteellisyyden vuosisadaksi, tutkimuksessa on viime aikoina yhä enemmän kiinnitetty huomiota myös tunteiden merkitykseen. Tunteet eivät aiemmassakaan historiantutkimuksessa ole olleet täysin näkymättömiä, mutta nykyään niiden historia muodostaa oman tutkimuskenttänsä. Tunteiden historiallisen merkityksen teoreettinen pohtiminen avaa mielenkiintoisia näkökulmia 1800-luvun historiaan. Monetkaan tutkijat eivät toistaiseksi ole ottaneet haasteeseen miettiä sitä, miten tunteet voi tulkita historiallisia tapahtumia tosiasiaa muovaavina ja ohjaavina tekijöinä. Mitä todennäköisimmin saamme kuitenkin lähivuosina lukea useita suomalaisten tutkijoiden tämän käänteen innoittamia tutkimuksia.

Konferenssin neljä pääpuhujaa tarjosivat havainnollisia esimerkkejä siitä, miten tunteiden merkityksen huomioon ottaminen näkyi 1800-luvun tutkimuksessa. Englantilainen historioitsija Michael Sanders paneutui keynote-luennossaan tunteiden merkitykseen monitahoisesti, esittäen tunteet ratkaisevana voimana poliittisissa liikkeissä. Esimerkkitapauksena

Sanders käytti 1840-luvun brittiläisen työväestön kansanliikettä, chartismia, ja liikkeen lehdistössä julkaistun runouden tunteisiin vetoavaa retoriikkaa. Tunteiden merkitystä politiikassa valotti myös professori Nils Erik Villstrand, joka keynote-esityksessään tarkasteli Pohjoismaiden 1800-luvun alun geopolittisten murrosten merkitystä tunnemaailmalle. Valtiollisten siteiden muutokset synnyttivät yhtäältä revansistisia tunnetiloja; toisaalta taas historiaan kohdistuneita tunteita pyrittiin tukahduttamaan uusia tunnesiteitä rakennettaessa.

Professori Taina Syrjämaa tarkasteli keynote-luennossaan vuoden 1900 Pariisin maailmannäyttelyä, jossa uuden tekniikan lumousvoimaa ja erityisesti sähkölaitteita esiteltiin tunteisiin vetoavan elämyksellisyuden avulla. Sitä tarjosivat esimerkiksi sähköpaviljonki ja liikkuvat jalkakäytävät. Syrjämaa esitti moniaistisuuteen perustuvalta elämyksellisyydellä olleen funktiona modernisaatioprojektin edistäjien näkökulmasta. Sen avulla pyrittiin lieventämään teknisen kehityksen ja edistyksen, erityisesti sähköön näkymättömän olemuksen aiheuttamia pelkotiloja. Neljännessä keynote-esityksessä dosentti Anna Kuismin tarkasteli tunteiden ilmaismista 1800-luvun itseoppiin rahvaan kirjoituksissa. Hän osoitti, että näitä tekstejä on säilynyt luultua enemmän, ja esitti useita esimerkkejä siitä, miten kirjoituksista voidaan hakea tunneilmaisuja. Kuismin nosti myös esille, että ”tavallisiin” ihmisiin vaikuttaneet kirjoitusmallit eivät ole välttämättä helposti jäljitettävissä.

Kaksipäiväisen konferenssin kahdessatoista työryhmässä käsiteltiin järjen ja tunteiden historiaa sivuavia aiheita laaja-alaisesti ja monitieteisesti. Paikalla oli historian, folkloristiikan, taidetieteen, kirjallisuustieteen ja uskontotieteen tutkijoita. Työpapereissa pohdittiin talonpoikien ja itseoppineiden

den kirjoittajien tunneilmaisuus variaatioita, eläinten herättämiä tunteita sekä tunteiden merkitystä 1800-luvun urbaanissa kulttuurissa, populaarikulttuurissa, uskonnollisuudessa, poliittisessa agitatioissa ja tieteessä. Esitysten otsikot viittaavat siihen, että ”tunteet” voi nähdä sateenvarjokäsitteenä, jonka alakäsitteitä ovat vaikkapa elämyksellisyys, aistimellisyys, viha, rakkaus, syyllisyys, pelko, ihailu ja haltioituminen.

Monet työpapereiden esittäjät kiinnittivät yleisellä tasolla huomiota siihen, miten tunteita on eri konteksteissa tuotettu ja käsitelty. Niihin liittyvät ja liitettävät merkitykset herättivät useassa työryhmässä vilkasta keskustelua. Monessa työpaperissa pohdittiin myös rationaalisuuden käsitettä ja sitä, miten se tulisi ymmärtää 1800-luvun muuttuvissa historiallisissa konteksteissa. Erityistä huomiota kiinnitettiin rationaalisuuden ja tieteen väliseen yhteyteen sekä siihen, miten käsitykset tiedosta rakentuivat 1800-luvulla. Kaikkiaan rationaalisuus sai konferenssissa kuitenkin tunnetta vähemmän huomiota osakseen.

Konferenssissa esitetyt keynote-luennot ja työpaperit osoittivat, että tunteiden historiaa painottava tutkimuksellinen käänne mahdollistaa uudenlaisten tulkintojen esittämisen ja uusien mielenkiintoisten aspektien valottamisen 1800-luvun tutkimuksessa. Myös teeman ajankohtaisuus on ilmeinen. Esimerkiksi keskusteluun viime aikoina ajankohtaiseksi nousseesta vihapuheesta voisi ilmiön suhteuttaminen vihan historiallisiin ilmenemismuotoihin tuoda uusia näkökulmia.

Tutkimuskentän laajentuessa eri suuntausten välille muodostuu jännitteitä. Siinä, missä jotkut tutkijat korostavat tunteiden historiallista muutosta, toiset painottavat kognitiivisen näkökulman tärkeyttä. Tämä jännite ei konferenssissa juurikaan herättänyt keskus-

telua, mutta siihen on tutkimuskentän yhä laajetessa ja syventyessä aihetta kiinnittää entistä suurempaa huomiota.

1800-luvun verkoston kevyt ja vapaamuotoinen organisaatio on osoittautunut hedelmälliseksi keskustelualustaksi eri tieteenalojen 1800-luvun tutkijoille, joita verkostoon kuuluu noin 160. Verkoston vahvuutena jäsenet näkevät erityisesti eri tieteenalojen tarjoamien perspektiivien moninaisuuden. Verkoston vuosikonferenssi järjestettiin tänä vuonna ensimmäistä kertaa Helsingin ulkopuolella, ja loppukeskustelussa ehdotus, että konferenssi järjestetään vastedes joka toinen vuosi Helsingissä ja joka toinen vuosi muulla paikkakunnalla, sai laajaa kannatusta. Vuoden 2014 konferenssin teemaksi valittiin biografinen tutkimus.

– JOHANNA WASSHOLM JA
ANN-CATRIN ÖSTMAN

Parhaat historiablogit palkittu

Historiantutkimuksen päivillä perjantaina 26.10.2012 jaettiin uudenlainen historia-alan palkinto vuoden parhaista historiablogeista. Palkinnon avulla haluttiin nostaa esiin kotimaisen verkkomaailman hyvin kirjoitettuja, kiinnostavia puheenvuoroja, jotka auttavat ymmärtämään mennyttä tai soveltamaan sitä nykyisyydessä.

Palkinnosta päätti työryhmä, jossa oli edustettuna Agricola – Suomen historiaverkko, Suomen Historiallinen Seura sekä Historiska föreningen. Kesällä 2012 muodostettu työryhmä pyysi avoimella kutsulla blogiehdotuksia. Lopulliset valinnat tehtiin saaneiden ehdotusten ja työryh-

män tekemien lisäselvitysten pohjalta.

Historiaan liittyviä blogeja on monenlaisia. Jotkut bloggaajat käsittelevät menneisyyttä laajasti, toiset keskittyvät esimerkiksi paikallishistoriaan. Jotkut blogilastut ovat laajoja ja esseetyyppisiä, toiset lyhyitä ja napakoita, kolmannet kuvapainotteisia. Jotkut bloggaajat keskittyvät nimenomaan historiaan, toiset nostavat esiin monenlaisia teemoja maan ja taivaan väliltä. Jotkut blogit suorastaan haastavat keskusteluihin, toiset kirjaavat tietoa tutkijan omaksi iloksi. Työryhmä perehtyi monenlaisiin ansiokkaisiin blogeihin, joiden kirjoittajissa oli sekä historiantutkijoita että muiden alojen edustajia.

Päätöksessä otettiin huomioon blogien sisältö ja kirjoitusten taso, kirjoittajan/kirjoittajien aktiivisuus sekä blogin ulkoasu ja internetin tarjoamien linkitys- ym. mahdollisuuksien hyödyntäminen. Parhaasta blogista palkittiin Turun museo-keskuksen tutkija Kari Hintsala, jonka blogi Kaponieeri on luettavissa osoitteessa <http://kaponieeri.blogspot.fi>. Parhaaksi kirjoittajaksi nimettiin jatko-opiskelija, FM Julia Dahlberg (Helsingin yliopisto) hänen kirjoituksistaan blogiin En märklig historia <http://enmarklig-historia.blogspot.fi>. Paras ryhmäblogi -palkinnon puolestaan sai Panu Pulman johtaman Suomen Akatemia -hankkeen Sveaborg–Viapori-projektiblogi <http://blogs.helsinki.fi/sveaborg-project>.

– ANU LAHTINEN

Palkittuja

Institut de France on myöntänyt filosofian tohtori, yhteiskuntatieteiden tohtori Osmo Pekoselle Chaix d'Est Ange -palkinnon historian alalta tunnustuksena hänen

väitöskirjastaan *La rencontre des religions autour du voyage de l'abbé Réginald Outhier en Suède en 1736–1737*.

Tieteellisten seurain valtuuskunta ja Suomen tiedekustantajien liitto ovat myöntäneet professori Kirsi Vainio-Korhoselle Vuoden tiedekirja -palkinnon tunnustuksena hänen tutkimuksestaan *Ujostelemattomat: Kätilöiden, synnytysten ja arjen historia*.

Svenska litteratursällskapet i Finland palkitsi Runebergin päivänä 5.2. professori Kirsi Vainio-Korhosen hänen panoksestaan kulttuurihistorian tutkimukseen. Perustelujen mukaan Vainio-Korhonen on tutkinut ”nyansoidusti käsityöläisiä, naisryttäjiä, kätilöitä sekä aatelisnaisten arkea ja juhlaa”.

Historian ystävien liitto valitsi vuoden 2012 historiategokseksi VT Jukka Tarkan kirjan *Karhun kainalossa. Suomen kylmä sota 1947–1990*. Kunniamaininnan saivat dos. Seppo Aallon teos *Sotakäupunki. Helsingin Vanhankaupungin historia 1550–1639*, prof. Veli-Pekka Lehtolan *Saamelaiset suomalaiset. Kohtaamisia 1896–1953*, dos. Panu Pulman toimittama *Suomen romanien historia* sekä prof. Kirsi Vainio-Korhosen teos *Ujostelemattomat. Kätilöiden, synnytysten ja arjen historiaa*.

Väestöhistorian portaali ja verkkolehti

Euroopan Tiedesäätien rahoittama European Historical Population Samples Network on avannut väestöhistoriallisten tietokantojen portaalin osoitteessa <http://www.ehps-net.eu>. Verkosto on myös perustanut uuden, väestöhistoriaan erikoistuneen verkkolehden

nimeltä *Historical Life Course Studies*.

SHF:n postituslista

Svenska Historiska Föreningen on perustanut H-verkkoa vastaavan ruotsalaisen historia-alan postituslistan. Pääsy liittymislomakkeeseen osoitteessa <http://segate.sunet.se/cgi-bin/wa?A0=HISTORIA>.

Oikaisu

Numerossa 4/2012 arvioidut teokset *Metsää, puuta ja kovaa työtä, Puu perille ja käyttöön ja Tervaa, lautaa ja paperia* ovat Metsäkus-tannus Oy:n eivätkä Metsähistorian Seura ry:n kustantamia.

Kirjoittajat

Piia Einonen on filosofian tohtori ja yliopistotutkija Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitoksella.

Riina Haanpää on Turun yliopiston kulttuurituotannon ja maise-mantutkimuksen koulutusohjelman yliopistonlehtori.

Pekka Harttila on suurlähettiläs ja varatuomari.

Pauli Heikkilä on valtiotieteiden tohtori ja post doc -tutkija Tarton yliopistossa.

Olli Heikkinen on filosofian tohtori ja Suomen Akatemian tutkija-tohtori Sibelius-Akatemiassa. Hänen tutkimusprojektinsa on osa laajempaa projektia ”’Suomalainen’ musiikin historia uudelleentul-

kittuna. Musiikkielämän transnationaalinen muotoutuminen Suomessa 1870–1923.”

Outi Hupaniitti on Kansallisarkiston kehittämisspäälikkö.

Yrjö Kaukiainen on professori emeritus.

Pia Koivunen on filosofian maisteri ja tohtoriopiskelija Tampereen yliopiston yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikössä.

Marja Kokko on filosofian tohtori, dosentti ja informaattikko Jyväskylän yliopiston kirjastossa.

Jouko Kokkonen on filosofian tohtori ja Suomen Urheilumuseon erikoistutkija.

Joonas Korhonen on Yliopistollisesta Eurooppa-instituutista valmistunut historiantohtori, jonka nykyinen tutkimushanke Itä-Suomen yliopistossa käsittelee siirtolaisyhdistyksiä 1800-luvun lopulla.

Aappo Kähönen on valtiotieteiden tohtori ja post doc -tutkija Helsingin yliopiston poliittisen historian oppiaineessa.

Mirkka Lahdenperä on tutkija-tohtori Turun yliopiston biologian laitoksen ekologian osastolla.

Ilkka Leskelä on filosofian maisteri ja valmistelee väitöskirjaa Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalishistorian oppiaineessa.

Rosamond McKitterick on Cambridgen yliopiston keskiajan historian professori.

Tiina Miettinen on filosofian tohtori ja tutkija Tampereen yliopistossa.

Laura-Kristiina Moilanen on filosofian tohtori, vapaa tutkija ja kirjoittaja sekä Jyväskylän Kirjamesujen ohjelmapäällikkö.

Jouko Nurmiainen on filosofian tohtori ja työskentelee Suomen Akatemian rahoittamana tutkija-tohtorina Helsingin yliopiston Suomen ja Pohjoismaiden historian oppiaineessa.

Jukka Nyssönen on post doc -stipendiaatti Tromssan yliopistomuseossa.

Anne Ollila on Turun yliopiston kulttuurihistorian dosentti.

Ali Pykkänen on filosofian tohtori ja Turun yliopiston Suomen historian dosentti.

Laura Stark on Jyväskylän yliopiston etnologian professori.

John Strömberg on filosofian tohtori ja Kansallisarkiston erikoistutkija.

Jennica Thylin-Klaus on filosofian tohtori ja tutkija Svenska litteratursällskapet i Finlandissa.

Seija Tiisala on filosofian maisteri ja yliopistonlehtori em. Hän tutkii ruotsin kielen historiaa.

Päiviö Tommila on akateemikko.

Pasi Tuunainen on Itä-Suomen yliopiston historian yliopistonlehtori, Itä-Suomen ja Oulun yliopistojen sotahistorian dosentti sekä Maanpuolustuskorkeakoulun sotataidon historian dosentti.

Erkki Vettenniemi on yhteiskuntatieteiden tohtori, historioitsija ja tietokirjailija.

Johanna Wassholm on filosofian tohtori ja tutkija Åbo Akademiassa.

Lars Westerlund on Åbo Akademin oikeus- ja hallintohistorian dosentti. Hän johti Suomen sotasurmat -projektia 1998–2003.

Soile Ylivuori on filosofian maisteri ja tohtorikoulutettava. Hän valmistelelee Helsingin yliopiston yleisen historian oppiaineessa Kulttuurirahaston tuella väitöskirjaa naisten 1700-luvun kohteliaisuuskulttuurin ja sukupuolen rakentamisen yhteyksistä.

Ann-Catrin Östman on filosofian tohtori ja pohjoismaisen historian akatemialehtori Åbo Akademiassa.

Piia Einonen sheds light on the previously little-known linguistic conditions of Vyborg in the early 1800s in her article "Myyttinen Viipuri ja monikielinen todellisuus – Etnisen alkuperän ja kielen merkitys 1800-luvun alun kaupunkiympäristössä" (The mythical Vyborg and the multilingual reality – the significance of ethnic origin and language in an urban environment in the early 1800s). Using local-level source material, she creates new perspectives to everyday language use and ethnic relationships and performs a re-assessment of the multiculturalism of Vyborg. The article poses the following questions: Did Finnish serve as a standard language, a lingua franca, in Vyborg, or was it possible to get by in the city using Russian? What was the attitude towards newcomers, and did their ethnic background have any significance?

Anne Ollila's article "Kuva modernisoituvasta Suomesta – Härmän häjyt kahleissa 1869" (A picture from Finland under modernisation – the Härmä knifemen in chains in 1869) discusses photograph as a tool of control but also as a reflector and promoter of the democratising culture. Ollila examines one of Finland's most famous photographs. It tells a tale from the modernising Finland where the authorities tightened their grip on the society and photography simultaneously offered new methods for more effective control. The young photographer who took the picture, Julia Widgrén, a representative of a new profession that was also available for women, reflects the other side of modernisation. As the prices of photographs gradually went down, meaning that everybody could get their picture taken, photography also began to undermine social hierarchies. The collection and exchange of pictures created an outright visiting card mania. The collectible

pictures featured, among other subjects, the members of the imperial family as well as the Härmä knifemen.

In her article "Toimittajien ja itseoppineiden maaseutukirjeväitajien suhde osana suomenkielisen lehdistön nousua 1847–1865" (The relationship between journalists and self-taught provincial correspondents as part of the rise of the Finnish press in 1847–1865), Laura Stark addresses the significance of early Finnish press in local communities and the prospects of provincial correspondents to participate in public discussion. Journalists are examined as gatekeepers of public discussion. Previous research into the birth of Finnish press has focused on the journalists, the printing, and the political content of the papers. However, the participation of self-taught writers in newspaper discussions and their co-operation with journalists since late 1840s have remained unaddressed.

In his article "Kansakunnan virittäjät – sivistyksen kirjallinen eetos ja rahvaan laulu" (Tuners of the nation – the literary ethos of civilisation and the song of the masses), Olli Heikkinen looks at the ideological background of the collection, recording and utilisation of folk tunes.

In the 1800s, many members of the Finnish educated class went around among the common people, collecting poems and tunes. At the same time, they strove to systematically eradicate the characteristic manner of the common people to sing their poems. As an example, the article discusses one of the manners in which folk tunes were utilised: their use to teach singing in elementary school. Heikkinen's explanation for this ambivalent attitude is that the civilisation of the educated class was permeated by a literary ethos and nationalistic thinking. The educated class preferred folklore that

Notes on the contents

The theme of the Historical Journal 1/2013 is the 1800s. However, one of the articles makes a diversion into the 1700s.

could be easily nationalised, literised and literarised.

Joonas Korhonen's article "Wienerwalsin kulkeutuminen Euroopassa 1800-luvun ensimmäisen neljänneksen aikana" (The propagation of Wiener waltz in Europe during the first quarter of the 1800s) discusses the methods used to examine interaction relationships within cultures. These methods were developed as both support and criticism of comparative history, and they have helped to create many useful models for the historical analysis of spreading of cultures. Korhonen applies these models to the examination of the early propagation of Wiener waltz, a dance fashionable in early 1800s, and discusses the usability of the models on the basis of his case study.

Soile Ylivuori shows in her article "Luonnollisuuden retoriikka 1700-luvun englantilaisessa naisten kohteliaisuuden diskurssissa" (The rhetoric of naturalness in the discourse of female courtesy in England in the 1700s) that että the rhetoric of naturalness played an important role in the courtesy literature of the 1700s that was particularly aimed at women. Naturalness held several meanings that were used to create gender-based behavioural expectations and to justify their importance to women. Naturalness was used to create discursive ideals, and, simultaneously, to hide the discursive roots of those ideals so that they would appear historyless and thus eternal. The conceptual ambivalence of naturalness made it a versatile rhetoric tool.

In her article "Miksi biologeja kiinnostaa historiallinen kirkonkirja-aineisto?" (Why are biologists interested in historical church register material, too?), Mirikka Lahdenperä demonstrates how biologists have been able to utilise church registers in studying the evolution of life cycles. This type of studies examine the adaptation of features related to the reproduction of an individual to the environment from the point of view of evolution. In such studies, the collection of material spanning particularly long periods of time, typically, several generations, plays a central role. Accurate information on the reproduction of individuals and the numbers of their descendants is also of importance.

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2013

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Aikakauskirjassa on sekä teemakokonaisuuksia että tärkeitä yksittäisiä artikkeleita ja kirja-arvosteluja. Kirjoittajat ovat alansa parhaita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2013 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 45 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävain Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä saat lehden 33 eurolla (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävain Liittoon (45 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävain Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (30 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (33 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi.

Lähiosoite.

Postitoimipaikka.

Lipuke lähetetään kirjekuoressa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Lähetäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla palvelulipuke**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutoskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitusihiteeri: Elina Katainen, elina.katainen@helsinki.fi. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) Elina Kataiselle. Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaistut kirjoitukset voidaan julkaista ilman erillistä sopimusta Historiallisen Aikakauskirjan kanssa vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa samoin kuin niissä tieteellisissä julkaisutietokannoissa, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen asiaa koskevan sopimuksen.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna.

Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2013: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikertatilauks kirjakaupassa yms. 55 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhteys: Danske Bank, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 2000 4 € kpl, vuodet 2001–2010 8 € ja vuodet 2011 ja 2012 14 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy. Harjukatu 8, 38200 Sastamala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Päätoimittaja *Janne Virkkunen*
Sihteeri ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12 luku-kausien aikana.
Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliokoeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse, puhelimitse tai postittamalla viereisen sivun palvelulipuke. Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Ilmestynyt julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: professori *Petri Karonen*
Varapuheenjohtaja: professori *Irma Sulkunen*
Toiminnanjohtaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, shs@histseura.fi, www.histseura.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12 luku-kausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25, opiskelijat 22 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma-pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä SKS:n kirjamyymälä (Mariankatu 7, 00170 Helsinki, www.finlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

**Historiallisen Aikakauskirjan
seuraava numero
keskittyy aatelin historiaan**

